

Türk Dil Kurumu Yayınları

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI
BELLETEN

70. SAYI (ARALIK) 2020

Ankara, 2020

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI-BELLETEN

ISSN: 0564-5050 / e-ISSN: 2651-5113

Yıl/Year: 2020, Sayı/Issue: 70 (Aralık)

<p>Sahibi Owner Türk Dil Kurumu adına On behalf of Turkish Language Institution Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN</p> <p>Yayın Yönetmeni Editor in Chief Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ</p> <p>Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Managing Editor Uzm. İrem Işıl ALTUN</p> <p>Yayın Sorumlusu Publishing Executive Uzm. Ekrem BEYAZ</p> <p>İngilizce Danışman English Language Consultant Uzm. Gülzemin ÖZRENK AYDIN</p> <p>Tasarım Designed by Fayik YANGIR</p> <p>Yönetim Merkezi Managing Office Türk Dil Kurumu Başkanlığı Atatürk Bulvarı No.: 217, 06680 Kavaklıdere, Ankara Telefon/Phone: +90 (0312) 457 52 12 Belgegeçer/Fax: +90 (0312) 428 52 88 Genel ağ sayfası/Web page: http://tdk.gov.tr E-posta/E-mail: belleten@tdk.gov.tr tday.belleten@gmail.com</p> <p>Türk Dil Kurumu Yayınları</p> <p>Yayın Türü Publication Type 6 aylık süreli / Biannually</p> <p>Uluslararası hakemli dergi özelliğine sahip olan <i>Türk Dili Araştırmaları Yıllığı BELLETEN</i>, yılda iki sayı olarak hazıran ve aralık aylarında yayımlanmaktadır. İlk sayı 1953'te yayımlanmıştır.</p> <p>Belleten MLA, ERIH PLUS, MIAR, Brill Online, SOBIAD, CiteFactor, ULAKBİM TRDizin ve Scopus tarafından dizinlenmektedir.</p>	<p>Yazı Kurulu Editorial Board Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Başkan) Bursa Uludağ Üniversitesi Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN Kırıkkale Üniversitesi Prof. Dr. Osman MERT Atatürk Üniversitesi Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK Dicle Üniversitesi Prof. Dr. Bilal YÜCEL Sivas Cumhuriyet Üniversitesi</p> <p>Bu sayının hakemleri Referees of this issue Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR Prof. Dr. Aysu ATA Prof. Dr. Ayşehan Deniz ABİK Prof. Dr. Engin ÇETİN Prof. Dr. Gülştin Leyla UZUN Prof. Dr. Hatice ŞAHİN Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK Doç. Dr. Kürşad Çağrı BOZKIRLI Doç. Dr. Murat ELMALI Doç. Dr. Onur ER</p> <p>Yayın Danışma Kurulu Board of Editorial Advisor Prof. Dr. Ali AKAR (Muğla Sıtkı Koçman Ü) Prof. Dr. Ceval KAYA (Ardahan Ü) Prof. Dr. Çetin PEKACAR (Ankara Hacı Bayram Veli Ü) Prof. Dr. Faruk YILDIRIM (Çukurova Ü) Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA (Marmara Ü) Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE (Sivas Cumhuriyet Ü) Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ (İstanbul Kültür Ü) Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Ü) Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Hacettepe Ü)</p> <p>Yurt Dışı Temsilciler Representative of Foreign Country Prof. Dr. Dmitri D. VASİLYEV (Rusya Federasyonu) Prof. Dr. Erden KAZHYBEK (Kazakistan) Prof. Dr. İrfan MORİNA (Kosova) Prof. Dr. Kemal ABDULLA (Azerbaycan Cumhuriyeti) Prof. Dr. Luo XIN (Çin Halk Cumhuriyeti) Prof. Dr. Peter ZIEME (Almanya) Dr. Nurdin USEEV (Kırgızistan)</p>
--	---

İçindekiler

Editörün Sunuşu	5
Uğur UZUNKAYA - Tümer KARAAYAK	7
<i>Eski Uyгурca Buddhāvataṃsaka-sūtra tefsirine ilişkin fragmanlar (13, 14 ve 19. Yapraklar)</i> The fragments of old Uyghur Buddhāvataṃsaka-sūtra (13 th , 14 th and 19 th leaves) (DOI: 10.32925/tday.2020.43)	
Fatih BAKIRCI	29
<i>Yesevi şairi Şems-i Asi'nin Yetimnamesi</i> Yetimname of Shams al-Asi: a Yasawi poet (DOI: 10.32925/tday.2020.44)	
Bilal Erdem DAĞISTANLIOĞLU	79
<i>Ebu'n-nasr Sâmânî ve 19. yüzyılda yazılmış bir Uveysi tezkiresi üzerine</i> On Abu Nasr al-Samani and a tazkirah about Uwaisi written in the 19 th century (DOI: 10.32925/tday.2020.45)	
Ayşe DALYAN - Evrim D. EBERDES	141
<i>Klasik Türk edebiyatının söz algısının gösterge bilimi açısından değerlendirilmesi</i> A semiotic-based evaluation of classical Turkish literature's 'soz' (word) perceptions (DOI: 10.32925/tday.2020.46)	
Osman YILDIZ	169
<i>Burdur ili ağızlarının ortak karakteristik ses bilgisi özellikleri</i> The common phonetic characteristic properties of the dialects in Burdur province (DOI: 10.32925/tday.2020.47)	
Alaettin UÇAN - Ebru AKÇAPINAR SEZER	193
<i>Türkçe bilgisayarlı dil bilimi çalışmalarında his analizi</i> Emotion analysis in Turkish computational linguistics studies (DOI: 10.32925/tday.2020.48)	
Ruhan GÜÇLÜ	211
<i>Türkçe dil bilimi araştırma makalelerinin özetlerinde etkileşimli üst söylem belirleyicileri: art zamanlı bir inceleme</i> Interactive metadiscourse markers in Turkish research article abstracts: a diachronic analysis (DOI: 10.32925/tday.2020.49)	

Değerli Okuyucular,

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten'in 2020 Aralık sayısını sizlerle buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten'in Yazı Kurulu olarak 2020 yılının dergimiz açısından son derece başarılı bir yıl olduğunu belirtmek isteriz.

Hatırlanacağı üzere son iki yıl içinde ULAKBİM TR Dizin ve APA 6 ölçütleri dikkate alınarak dergimizde önemli değişiklikler ve uygulamalar gerçekleştirildi. Söz konusu değişiklikler ve uygulamalar sayesinde dergimiz MLA, ERIHPLUS, MIAR, BRILL ONLINE, CITEFACTOR ve SOBIAD dizinlerinde taranmaya başladı.

2020 yılında da (hem dergimizde yapılan ciddi değişiklikler ve düzenlemeler hem de yayın kalitesinin artırılması sayesinde) dergimiz saygın tarama organları ULAKBİM TR Dizin ve SCOPUS tarafından da taranmaya başladı. Dergimizin SSCI, AHCI, ESCI vd. dizinlerde taranma başvuru süreçleri ise devam etmektedir.

Dergimizin bu sayısında dilimizin ve edebiyatımızın farklı dönemlerine ait eserleri ve bu eserlerle ilgili önemli hususları konu alan 7 özgün araştırma ve inceleme makalesi bulunmaktadır.

Makaleleriyle dergimize katkı sağlayan bilim insanlarına, bilim ve hakem heyetine, Yazı Kuruluna, dergimizin okurlarına ve Türk Dil Kurumu yetkililerine teşekkür eder; makalelerin ilgililerine yararlı olmasını dilerim.

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

ESKİ UYGURCA *BUDDHĀVATAṀSAKA-SŪTRA* TEFSİRİNE İLİŞKİN FRAGMANLAR (13, 14 VE 19. YAPRAKLAR)

Uğur UZUNKAYA* - Tümer KARAAYAK**

Özet

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Sanskritçe *Buddhāvataṃsaka-sūtra* “çiçek bezeme sūtrası” Çinceye *Huayan jing* adıyla tercüme edilen Budist bir eserdir. Bu eser temelinde Çin’de Budizm’in *Huayan* ekolü ortaya çıkmıştır. Bu ekol Çin’de gelişen on üç Budist ekolden biri olup Korecede *Hwaōm* ve Japoncada *Kegon* adıyla bilinir. Bu yazı daha önce neşri gerçekleştirilmemiş Eski Uygurca *Buddhāvataṃsaka-sūtra* tefsirine ilişkin fragmanlar hakkındadır. Bugün bu fragmanlar Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi Turfan Koleksiyonu’nda sırasıyla U 1323 (T I D), U 1326 (T I 2) ve U 1329 (T I L 4) arşiv numaralarıyla korunmaktadır. Bunlar Doğu Asya Budizmi olarak da bilinen Budizm’in *Yogācāra* kolundan gelişen *Faxiang* ekolüne ait metin parçalarının bulunduğu en az otuz bölümden oluşan bir derleme eser niteliğinde Eski Uygurca bir yazma eserin 20. bölümün 13, 14 ve 19. yapraklarını oluşturmaktadır. Bu çalışma mevzubahis yaprakların yazı çevirimini, harf çevirisini, Türkiye Türkçesine aktarmasını, metne ilişkin notlarını ve dizin-sözlüğünü içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Budizm, *Huayan* ekolü, *Buddhāvataṃsaka-sūtra*, metin neşri.

* Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, uguruzunkaya@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4534-9305.

** Arş. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tumerkaraayak@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2322-9663.

**THE FRAGMENTS OF OLD UYGHUR
BUDDHĀVATAṂSAKA-SŪTRA (13th, 14th AND 19th LEAVES)**

Abstract

Sanskrit *Buddhāvataṃsaka-sūtra* “flower ornament scripture”, which forms the subject of the paper, is a Buddhist scripture translated into Chinese with the name of *Huayan jing*. On the basis of this scripture, the Huayan school of Buddhism emerged in China. This school is one of the thirteen Buddhist schools that emerged in China and is known as “Hwaōm” in Korean and “Kegon” in Japanese. These fragments are today preserved at the *Turfan Collection* in Berlin Brandenburg Sciences and Humanities, registered under the archive numbers U 1323 (T I D), U 1326 (T I 2) and U 1329 (T I L 4) respectively. These fragments comprise the 13th, 14th, and 19th leaves of an Old Uyghur manuscript, consisting of at least thirty chapters of the text of the Faxiang school, which developed from the Yogācāra school of Buddhism, also known as East Asian Buddhism. This paper contains the transcription and transliteration of aforementioned Old Uyghur fragment, translations into Turkish, notes and glossary with an analytical index.

Keywords: Buddhism, *Huayan* school, *Buddhāvataṃsaka-sūtra*, text edition.

Giriş: Budizm’in Huayan (華嚴) Ekolüne Kısa Bir Bakış

Budizm’in Hindistan coğrafyasından farklı kültürel çevrelere ve coğrafyalara yayılmasını takip eden süre boyunca hemen hemen her biri bir Budist sūtraya dayanan, birbirinden farklı felsefî meselelere odaklanan ve Budizm’in öğreti ilkeleri noktasında benzersiz düşünceleri ve yorumları ihtiva eden ekoller ortaya çıkmıştır. Budizm’in *Huayan* (華嚴) ekolü de Çin’de ortaya çıkan on üç Budist ekolden biri olup Korecede *Hwaōm* ve Japoncada *Kegon* adıyla bilinir. *Huayan* ekolü, bu çalışmanın da konusunu oluşturan, Sanskritçe *Buddhāvataṃsaka-sūtra* “çiçek bezeme sūtrası” olarak bilinen ve Çinceye *Huayan jing* (華嚴經) adıyla tercüme edilen eser temelinde kurulmuştur. Bu ekol, “benzersiz Doğu Asya anlayışını ve Hint Budizmi’nin yorumlamasını yansıtan Budizm’in belirgin bir Doğu Asya şeklidir” (Hamar, 2014, s. 145). Sui (隋) hanedanlığının (581-618) son döneminde ortaya çıkan ve Tang (唐) hanedanlığı (618-907) döneminde önemli bir gelişme gösteren *Huayan* ekolü, “Çin Budizmi ve Çin felsefesinin daha sonraki gelişimi üzerinde büyük etkileri olan ayrıntılı metafizik ve ontolojik düşünce sistemi ile ünlüdür” (Hamar, 2014, s. 145). Bu ekolün önemli üstatları arasında *Sui* hanedanlığı döneminden bu ekolünün ilk patriği *Dushun* (杜順) (557-640) ve *Tang* hanedanlığı döneminden ekolün ikinci patriği *Zhiyan* (智儼) (602-668), üçüncü patrik *Fazang* (法藏) (643-712), dördüncü patrik *Chengguan* (澄觀) (738-839) ve be-

şinci patrik *Zongmi* (宗密) sayılabilir (krş. Cook, 1977, s. 24; Poceski, 2004, s. 342-343; Aramaki, 2007, s. 186; Copp, 2012, s. 87-88 ve Hamar, 2014, s. 145). Bu ekolün üstatları “yöneticilerin ve aristokratların öğretmenleri olarak hizmet eden ve böylece Doğu Asya’nın sosyal ve dinî dünyalarında önemli roller oynayan toplumda öne çıkan isimlerdi” (Hamar, 2014, s. 145).

Huayan ekolünün temel kavramlarını zihin, *dharma* âlemi, bağımlı yükselme ve doğal yükselme, iç içe geçme, on gizem ve altı mizacın uyumu ile öğretiyeye ilişkin tasnif kuramı oluşturmaktadır (krş. Chiu, 2016, s. 60-72). Bunlardan birkaçına bakmak gerekirse Budizm’de “ilke olarak bütün *dharmalar* *nidāna* denilen nedensellik zincirine bağlıdır” (Chiu, 2016, s. 60). Bu düşünce, “hiçbir dharmanın bağımsız bir doğası olmadığı, ancak diğer *dharmalar* temelinde ortaya çıktığı anlamına gelir” (Chiu, 2016, s. 60); ancak *Huayan* ekolü *dharmaların* iç içe geçmesini *dharmalar* arasında hakiki bir engel olmadığını ifade ederek açıklar (krş. Chiu, 2016, s. 61). *Dharma* âlemi Skt. karşılığı ile *dharma-dhātu* *Huayan* ekolünün en bilinen kavramlarından. *Huayan* ekolünde, “geleneğin kuramsal vurgusu dünyanın oluşumuna değil, mevcut durumunadır” (Wei, 2007, s. 188). Buna göre, “bütün *dharmalar* (dünyadaki bütün olgular) istisnasız Buddha bilgeliğinin (‘asıl doğanın saf zihninin’, ‘tek zihnin’ veya ‘*dharma-dhātu*’nun) temsilidir.” (Wei, 2007, s. 188). Bir başka ifadeyle *dharma-dhātunun* nedenselliğine odaklanan *Huayan* ekolüne göre “kâinattaki bütün *dharmalar* eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır; yani kâinatın yaratımı yine kâinatın kendisi tarafından” (Ch’en, 1973, s. 316). *Huayan* ekolündeki iç içe geçme kavramı ise, “kâinattaki her şeyin diğer her şeyle yakından aynı, hatta aynı olduğu ve sonuçta hepsinin aynı şey yani Buddha olduğu düşüncesi”ne dayanır (Copp, 2012, s. 91).

Çalışmada Ele Alınan Fragmanlar ve İzlenen Usul

Bu yazı daha önce neşri gerçekleştirilmemiş Eski Uygurca *Buddhāvataṃsaka-sūtra* tefsirine ilişkin fragmanlar hakkındadır. Bugün bu metin parçaları Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi Turfan Koleksiyonu’nda sırasıyla U 1323 (T I D), U 1326 (T I 2) ve U 1329 (T I L 4) arşiv numaralarıyla yer almaktadır. Bu metin parçaları Doğu Asya Budizmi olarak da bilinen Budizm’in *Yogācāra* kolundan gelişen *Faxiang* ekolüne ait metin parçalarının bulunduğu “en az otuz bölümden oluşan” (Özertural, 2012, s. 14) bir derleme eser niteliğindeki Eski Uygurca bir yazma eserin 20. bölümün 13, 14 ve 19. yapraklarını oluşturmaktadır. Bu derleme eserin 20. bölümü K. Kitsudō’nun 2009 yılında “A preliminary report on the study of the so-called Uğur Lehrtext: Chapter 20 and 21” başlığıyla kaleme aldığı ancak henüz neşredilmemiş olan yazısında tanımlanmıştır. K. Kitsudō, “20. bölümde ‘donanım safhası’nın (Skt. *sambhāra-avasthā*) betimlendiğini, bunun da alenen 20. bölümde sıklıkla atıf yapılan *Buddhāvataṃsakasūtra*’ya yazılmış bir tefsirden tercüme edildiğini”

ifade eder (Özertural, 2012, s. 14). 20. bölümün 13. yaprağını oluşturan U 1323'ün (T I D) ön sayfasında 11, arka sayfasında ise 12 satır bulunmaktadır.¹ Hemen hemen bütünlüklü olarak korunabilen bu fragmanda *y(e)g(i)rminç ülüş üç y(e)g(i)rmi* “20. bölüm, 13. (yaprak)” numaralandırması bulunmaktadır. 20. bölümün 14. yaprağını oluşturan U 1326'nın (T I 2) ön ve arka sayfasında 8 satırdan toplamda 16 satır bulunmaktadır; ancak fragmanın arka sayfasının 8. satırı ciddi şekilde tahrip olmuş sadece birkaç harf tespit edilebilmiştir.² Bu fragman *y(e)g(i)rminç ülüş tört y(e)g(i)rmi* “20. bölüm, 14. (yaprak)” numaralandırmasına sahiptir. 20. bölümün 19. yaprağını oluşturan U 1329'un (T I L 4) ön ve arka sayfalarında 12 satırdan toplam 24 satır bulunur; ancak bu fragmanın her iki yüzünde de 8. satırlardan sonra fragman ciddi hasar görmüştür.³ Fragmanda *y(e)g(i)rminç ülüş tokuz y(e)g(i)rmi* “20. bölüm, 19. (yaprak)” numaralandırması mevcuttur. Bu yazı bahsi geçen fragmanların yazı çevirimlerini ve harf çevirilerini, Türkiye Türkçesine aktarmalarını, metne ilişkin notlarını ve dizin-sözlüğünü içermektedir.

Çalışmanın yazı çevirimi ve harf çeviriminde *Uigurisches Wörterbuch*'da belirtilen yazı çevirimi ve harf çevirimi yöntemi esas alınmıştır (Röhrborn, 1977-1998, s. 9-10 ve s. 13-14; Röhrborn, 2010, s. XXXIII-XXXV). Eski Uygurca metni Türkiye Türkçesine aktarmada mümkün olduğunca metne sadık kalmıştır. Bu Eski Uygurca metnin Çince eş değer metni tarafımızca tespit edilemediğinden notlar kısmında diğer Eski Uygurca metinlerde de tespit edilen Budizm'e ilişkin kavramlara değinilmiştir. Çalışmada dizin analitik bağlamı olarak hazırlanmıştır ve metindeki bütünlüklü olarak mevcut olan sözcükler bu bölüme alınmıştır. Bu yazıyı yine 20. bölüme ilişkin diğer metinlerin neşri izleyecektir.

Eski Uygurca Metnin Yazı Çevirimi ve Harf Çevirisi

U 1323 (T I D)

20. bölüm 13. yaprak

ön

(01)	1	birök bodis(a)t(a)vlar burhanlardın nom y(a)rılıg äşi-pyrwk pdystv l'r pwrq'n l'r dyn nwm yrlyq 'şy
(02)	2	dsärlär ,, köñülläri ilinçsizin ärtiñü ulug ds'r l'r ,, kwnkw l'ry 'ylynçsyz yn 'rtykw 'wlwq

¹ Fragmanın ayrıntılı katalog bilgisi için bk. Özertural, 2012, s. 207, katalog numarası 248.

² Fragmanın ayrıntılı katalog bilgisi için bk. Özertural, 2012, s. 208, katalog numarası 249.

³ Fragmanın ayrıntılı katalog bilgisi için bk. Özertural, 2012, s. 208-209, katalog numarası 250.

(03)	3	ögrünçlüg sävinçlig bolup ,, keñ bädük köñül- 'wykrwnçlwkw s'vynçlyk pwlwp ,, kynk p'dwk kwnkwł
(04)	4	lüg küçläri üzä ,, bodis(a)t(a)vlar yorigın lwkw wyç l'ry 'wyz ', pdwystv l'r ywryqyn
(05)	5	tanuklagalı ymä uyurlar ,, yorigalı ymä t'nwql'q'ly ym' 'wywr l'r ,, ywryq'ly ym'
(06)	6	uyurlar ,, antag ärip anta yänä ilinmäzlär 'wywr l'r ,, 'nt'q 'ryp 'nt' y'n' 'ylynm'z l'r
(07)	7	yapşınmazlar ,, näçä näçä k(a)lp üdlärdä näçä y'pşynm'z l'r ,, n'ç' n'ç' klp 'wyd l'r d' n'ç'
(08)	8	näçä burhanlar yertinçüdä b(ä)lgürmäklärinä n'ç' pwrq'n l'r yyrtynçw d' plkwrm'k l'rynk'
(09)	9	tuşsarlar ,, ol tuşmışça burhanlar- twşs'r l'r ,, 'wl twş ® myş ç' pwrq'n l'r
(10)	10	ka barça birgä birgä ... q' p'rç' pyr ® k' pyr k' 'wy/...
(11)	11	öñi ulug törlüg ... 'wynky 'wlwq ® twyrlwk ...

arka

		y(e)g(i)rminç ülüş üç y(e)g(i)rmi ,, ykrmync' wylwş 'wyç ykrmy ,,
(12)	1	lar yapşınmazlar ,, sav söz sözläyürlär savlayur- l'r y'pşynm'z l'r ,, s'v swyz swyz l'ywr l'r s'vl'ywr
(13)	2	lar ,, inçip sav söz ol tep adkanmazlar ,, l'r ,, 'ynçyp s'v swyz 'wl typ 'dq'nm'z l'r ,,
(14)	3	yapşınmazlar ,, beş aźun içintä kirürlär ,, y'pşynm'z l'r ,, pyş 'ž wn 'yçynt' kyrwr l'r ,,
(15)	4	beş aźun ol tep adkanmazlar yapşınmaz- pyş 'ž wn 'wl typ 'dq'nm'z l'r y'pşynm'z
(16)	5	lar ,, samadi dyanıg bilip ,, ol samadi dyan l'r ,, s'm'dy dy'n yq pylyp ,, 'wl s'm'dy dy'n
(17)	6	içintä kirgäli ymä üngäli ymä äryüklär ⁴ uyurlar ,, inçip samadi 'yçynt' kyrk'ly ym' 'wynk'ly ym' 'rywk l'r 'wywr l'r ,, 'ynçyp s'm'dy
(18)	7	dyan ol tep adkanmazlar yapşınmazlar ,, dy'n 'wl typ 'dq'nm'z l'r y'pşynm'z l'r ,,

⁴ <üngäli ymä äryüklär> ifadesi satırın üstüne yazılmıştır.

(19)	8	ülgüsüz sansız burhanlar uluşına barıp 'wylkwszw s'nsyz pwrq'n l'r 'wlwşynk' p'ryp
(20)	9	ol burhanlar uluşında ap 'wl pwrq'n l'r @ 'wlwşynt' 'p
(21)	10	ymä kirürlär ,, ap ymä anı ym' kyrwr l'r ,, @ 'p ym' 'ny
(22)	11	... [k]irürlär ,, inçip burhan- ... /yrwr l'r ,, @ 'ynçyp pwrq'n
(23)	12	[lar u]/uşı ol t[e]p [a]d[kanmazlar] /// //twşy 'wl @ t/p //d///// ///

U 1326 (T I 2)

20. bölüm 14. yaprak

ön

(24)	1	... ażunlarıña adkanıp ,, turmış ... lmyş 'ž wn l'r ynk' 'dq'nyp ,, twrmyş
(25)	2	... larına yapşınıp ,, kaçan alku rwn l'rynk' y'pşynyp ,, q'ç'n 'lqw
(26)	3	... nomlarını yokın kurugın äşi- nyk nwml'r nynk ywqyn qwrwqyn 'şy
(27)	4	... ärtiñü ulug baliñläyürlär ,, ... /n 'rtynkw 'wlwq p'lynkl'ywr l'r ,,
(28)	5	... köni kertü nomlardın ırak ... k/yny kyrtw nwm l'r dyn 'yr'q
(29)	6	... otra kirürlär ,, ... r d' 'wtr' kyrwr l'r ,,
(30)	7	... ,, tar tarsı- ... /myşyp ,, t'r t'rsy
(31)	8	... köñül ... l'r kwnkw

arka

		y(e)g(i)rminç ülüş tört y(e)g(i)rmi ,, ykrmyñç 'wywş twyrt ykrmy ,,
(32)	1	yavalturayın turulturayın ärdi tep sakın- y'v'ltwr'yyn twrwltwr'yyn 'rdy typ s'qyn
(33)	2	[ı]p ,, bo muntag ulug büğüşlär büğünüp ,, 'p ,, pw mwnt'q 'wlwq pwykwş l'r pwykwnwp ,,
(34)	3	yänä bir ärnäk sukım üdtä ym[ä] y'n' pyr 'rnk'k swqym 'wydt' ym/

(35)	4	m(ä)n mäniñ sakınç turgurmadın ... mn m'nynk s'qynç twrqwrn'dyn ...
(36)	5	mäniñ sakınçka ilinmäd[in yapşın-] m'nynk s'qynç q' 'ylynm'd// ////
(37)	6	madın ,, asanke k(a)lp üd ... .. m'dyn ,, 's'nky klp 'wyd ... ..
(38)	7	bodis(a)t(a)vlar yorig[inta] ... .. pwdystv l'r ywryq//// ... ..
(39)	8	... .. l'nt'çy ///... ..

U 1329 (T I L 4)

20. bölüm 19. yaprak

ön

(40)	1	köni küsüslüg köñüldä kwyny kwyswş lwk kwnkw l d'
(41)	2	bo ok çı[n] kertü köñül[kä] pw 'wq çy/ kyrtw kwnkw//
(42)	3	täggäli ,, ötrü köni ... t'kk'ly ,, 'ytrw kwyny ...
(43)	4	küçi üzä ,, ... kwyçy 'wyz ' ,, /... ..
(44)	5	uluşinta ... .. 'wlwşynt' k//... ..
(45)	6	üküş ugrın... .. 'wykwş 'wqryn... ..
(46)	7	k(ä)ntü özi ... .. kntw 'wyz y ///... ..
(47)	8	sözü[g] ... .. swyz w/ ... ..
(48)	9	... .. 'd/... ..
(49)	10	... .. nw... ..
(50)	11	nomlar... .. nwml'r... ..
(51)	12	tül täğ ... .. twyl t'k ... ..

arka

		y(e)g(i)rminç ülüş tokuz y(e)g(i)rmi ,, ykrmyñç 'wylwş twq̄wz ykrmy
(52)	1	... ögratingülük nomlarig ... 'wykr'tynkwlwkw nwml'ryq
(53)	2	... [y]orıglar tep teyür ,, ,, ... /wryq l'r typ tytyw ,, ,,
(54)	3	... asanke içintäki iç- ... 's'nky 'yçynt'ky 'yç
(55)	4	... .. kâzigintä ... .. l'r k'z ykynt'
(56)	5	... .. bışrunguluk ... .. pyşrwnqwlwq
(57)	6	... .. yorıglar ... .. k ywryq l'r
(58)	7	... .. birök ... .. dyn pyrwk
(59)	8	... . l'r d'
(60)	9	... .. anta ... .. 'nt'
(61)	10	... . /
(62)	11	... . / l'r
(63)	12	... .. bodi- ... .. d'çy pwydy

Eski Uygurca Metnin Türkiye Türkçesine Aktarması

U 1323 (T I D) (ön)

(1) fakat Bodhisattvalar Buddhalardan öğreti₂ işitseler, (2) göntülleri [bir] bağ olmaksızın son derece büyük (3) sevinçle₂ [dolup] yüce₂ gönüllü (4) güçleri dolayısıyla Bodhisattvalar seyrine (5) tanıklık da ederler, [bu yolda da] yürürler. (6) Bu şekilde olup yine bağlanmazlar₂. (7) Pek çok devirde₂ (8) pek çok Buddha yeryüzünde görünmelerine (9) rastlasalar, bu şekilde rastlamış gibi Buddhalara (10) hepsi birlikte (?) ... (11) başka büyük türlü ...

U 1323 (T I D) (arka)

[yirminci bölüm, on üçüncü (yaprak)] (1) bağlanmazlar. Söz₂ söylerler₂.

(2) Böylelikle söz₂ olarak kavramaz [ve] (3) bağlanmazlar. Beş hayat şekli içine girerler. (4) [Bunu] beş hayat şekli olarak kavramaz [ve] bağlanmazlar. (5) Tefekkür₂, bilerek o tefekkür₂ (6) içine girerek yine yükselerek gerçekleştirirler. Böylelikle [bunu] tefekkür₂ (7) olarak kavramaz [ve] bağlanmazlar. (8) Sayısız Buddhalar ülkesine (Skt. *Buddhakṣetra*) varıp (9) o Buddhalar ülkesinde (Skt. *Buddhakṣetra*) ya (10) yine girerler yahut da onu (11) ... girerler. Böylelikle Buddhalar (12) ülkesi diye kavramazlar

U 1326 (T I 2) (ön)

(1) ... hayat şekillerine alarak durmuş (2) ... bağlanıp ne zaman bütün (3) ... öğretilerin boşluğunu iştir[ip] (4) son derece korkarlar. (5) Hakiki öğretilerden uzak (6) ortaya girerler. (7) ... dar serbest (?) (8) ... gönül

U 1326 (T I 2) (arka)

[yirminci bölüm, on dördüncü (yaprak)] (1) sakinleştir₂seydim diyerek düşünüp (2) bu, bunun gibi yüce bilgelikler görüp (3) yine bir anda da (4) ben, benim düşüncemi gerçekleştirmeden ... (5) benim düşünceme bağlanmadan (6) sayısız devir₂ ... (7) Bodhisattvalar seyrinde ... (8) ...

U 1329 (T I L 4) (ön)

(1) hakiki arzulu gönülde (2) bu hakiki₂ gönüle (3) ulaşmak için sonra hakiki ... (4) gücü ile ... (5) ülkesinde ... (6) çok fırsat olursa ... (7) kendisi ... (8) sözü ... (9) ... (10) ... (11) öğretiler ... (12) rüya gibi ...

U 1329 (T I L 4) (arka)

[yirminci bölüm, on dokuzuncu (yaprak)] (1) ... öğrenilecek öğretileri (2) ... seyirler diye söyler (3) ... *asaṃke* içindeki iç (4) ... mertebesinde (5) ... öğrenilecek (6) ... seyirler (7) ... fakat (8) ... (9) ... orada (10) ... (11) ... (12) ... Bodhi[sattva]

Eski Uygurca Metne İlişkin Notlar

(01) y(a)rlıg: Clauson, ETü. *y(a)rlıg* sözünün iki anlamını kaydeder: “(1) üst rütbedekilerden alt rütbedekilere verilen emir, buyruk; (2) fakir, muhtaç” (1972, s. 966a; 967a; ayrıca krş. Nadalyayev vd., 1969, s. 242a). Bununla birlikte *y(a)rlıg* sözünün zikredilen bu anlamları dışında EUyg.da “öğreti” anlamı da mevcuttur. Nitekim, BT XXV’te *y(a)rlıg* sözü Çin. 教 *jiao* ‘öğreti’ sözcüğü ile karşılanmıştır (Wilkens, 2007, s. 440a). *nom y(a)rlıg* ifadesi metinde bir ikileme olarak “öğreti₂” karşılığında kullanılmıştır.

(03) ögrünçlüg: *ögir-ün-ç+lüg* için bk. Clauson, 1972, s. 115b; Nadalyayev vd., 1969, s. 381a; Erdal, 1991, s. 290. *ögrünçlüg sävinçlig* ‘sevinçli₂, mutlu₂’ ikilemesi için bk. Ölmez, 2017, s. 281.

(03) keñ bädük “büyük₂, yüce₂” ikilemesi için bk. Ölmez, 2017, s. 271.

(06-07) ilin- yapşın- “yapışma₂, tutunma₂” ikilemesi için bk. Ölmez, 2017, s. 268.

(10) birgä birgä “birlikte” okuması kesin değildir; ancak BT III’te yer alan *birgäçä* (Tezcan, 1974, s. 70₉₇₄) tanıklığından yola çıkılarak böylesi bir okuma ve anlamlandırmaya gidilmiştir. Tezcan, *birgäçä* sözünü “birlikte” diye adlandırarak *birgä* biçiminin EUyg.da belgelenmediğini belirtir. Sözcüğün yapısının *bir* isminin üzerine gelen isimden isim yapma eki +*gä* ile oluştuğunu ifade ederek birtakım fonetik değişikliklerle tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinden tanıklar gösterir (Tezcan, 1974, s. 69, 974. not). *birgä* sözcüğüne “birlikte” anlamıyla Kıpçakçada da rastlanmaktadır (Toparlı vd., 2007, s. 31b).

(13) sav söz “söz₂, haber₂” ikilemesi için bk. Ölmez, 2017, s. 285.

(13-14) adkan- yapşın- “yapışmak₂” ikilemesi için bk. Ölmez, 2017, s. 249.

(14) beş aẓun: Bir Budist terim olarak EUyg. *beş aẓun* “beş varlık şekli, beş hayat şekli”, Skt. *pañcā-gati* ve Çin. 五趣 *wuqu* (DDB; Hirakawa, 1997, s. 90a; Soothill ve Hodous, 1937, s. 127b; Tokyürek, 2019, s. 357) karşılığındadır. Bu *beş aẓunu* cehennemler, aç ruhlar, hayvanlar, insanlar ve *devalar* oluşturur (Soothill ve Hodous, 1937, s. 127b).

(16) samadi dyan: EUyg. *samadi dyan* bir ikileme olarak “meditasyon, zihnini bir yere odaklama, derin dalınç” (Ölmez, 2017, s. 285) olarak anlamlandırılmaktadır. EUyg. *samadi*, Skt. *samādhi*’nin bir yazı çevirimi olup “konsantrasyon, istiğrak” (Monier-Williams, 1899, s. 1160a; Edgerton, 1953, s. 568b; Rhys Davids ve Stede, 1921-25, s. 683) anlamındadır. EUyg. *dyan* ise Skt. *dhyāna*’nın bir yazı çevirimidir ve “meditasyon, tefekkür, derinlemesine düşünme” (Monier-Williams, 1899, s. 521a; Edgerton, 1953, s. 287a) anlamlarındadır. Arat, “Uygurlarda İstihlalar Dair” başlıklı yazısında Skt. *samādhi* ve *dhyāna* karşılığında EUyg. *sakinç*, *dyan sakinç*, *dyan* ifadelerinin kullanıldığı belirterek istiğrakın Buddha tarafından gösterilmiş olan son gayeye, dünya bağlarından kurtulmaya doğru götüren yol olduğunu kaydeder (1940-42, s. 63).

(19) ülgüsüz sansız “sayısız₂, hesapsız₂, çok₂” ikilemesi için bk. Ölmez, 2017, s. 299.

(26) yokın kurugın: Budist bir terim olarak *yok kurug* “yokluk ve boşluk” anlamında ve Skt. *śūnyatā* karşılığındadır (Arat, 1940-42, s. 70). Skt. *śūnyatā* ‘boşluk’ anlamındadır (Monier-Williams, 1899, s. 1085b; Edgerton, 1953, s. 532a).

(30) tar tarsı[z] okuması kesin değildir.

(32) yavaltur- turultur- “yatıştırmak₂, sakinleştirmek₂” ikilemesi için bk. Ölmez, 2017, s. 295. **yava-l-tur-* için bk. Clauson, 1972, s. 878a; ayrıca krş.

Nadalyayev vd., 1969, s. 248b; Erdal, 1991, s. 814.

(34) sukım: Sözcüğün yapısı *suk-t-m* “bir anda, bir çırpıda” şeklindedir. ETü. *suk* “işaret parmağı” anlamındadır (Clauson, 1972, s. 804a; Nadalyayev vd., 1969, s. 514b; *suk ärñäk* “işaret parmağı” ifadesi için ayrıca bk. Çetin, 2012, s. 1220). *suk* isminden *suk-t-* ise EUyg.da sadece *ärñäk* sözü ile birlikte tanıklanmış olup “parmak çıtlatmak” anlamındadır ve Erdal *Eski Türk Şiiri*’nde (12, 49) geçen *ärñäk sukımı içintä* ifadesini “parmaklarını çıtlatmak için gereken sürede” ve *Maitrisimit nom bitig*’de (4v20 vd. satırlar) geçen *ärñäk sukıgınça üdtä* ifadesini ise “bir anda, çok geçmeden” olarak anlamlandırmıştır (Erdal, 1991, s. 468; ayrıca krş. Clauson, 1972, s. 806a; Nadalyayev vd., 1969, s. 514b).

(37) asanke: EUyg. *asanke* sözü Toharcanın A diyalektinde *asañkhe* ve *asañkhye* (Poucha, 1955, s. 12 ve 13), Toharcanın B diyaletinde *āsañkhyai* ve *asañkhyai* (Adams, 2013, s. 64 ve 35) şeklindedir. Sözcük kökeni itibarıyla Skt. *asañkhyeya*’ya dayanır ve “sayısız, çok” anlamlarındadır (Monier-Williams, 1899, s. 118a; Edgerton, 1953, s. 82b).

(37) k(a)lp: EUyg. *k(a)lp* sözü Toharcanın A diyalektinde *kalp* (Poucha, 1955, s. 54), Soğd.da *kōp* (*klp*) (Gharib, 1995, s. 188b, 4718. madde) ve *krp* (Gharib, 1995, s. 193, 4851. madde) olarak görünür. Sözcük Skt. *kalpa*’ya (Monier-Williams, 1899, s. 262c; Edgerton, 1953, s. 172b) dayanır.

Dizin ve Sözlük

A

adkan-, [a]d[kan- “kavramak, tutmak, almak; (yanlış) tasavvur etmek”
ažunlarıña a.-ıp turmış 24; beş ažun ol tep a.-mazlar yapşınmazlar 15; inçip samadi dyan ol tep a.-mazlar yapşınmazlar 18; inçip sav söz ol tep a.-mazlar yapşınmazlar 13

alku “bütün, hep” *a. 25*

anı “onu” *ap ymä a. ... 21*

anta “orada, ondan sonra” *a. 60; a. yänä ilinmäzläz yapşınmazlar 6*

antag “bu şekilde, bunun gibi” *a. ärip 6*

ap “yahut” *a. ymä kirürlär 20; a. ymä anı 21*

asanke < Toh. A *asañke* < Skt. *asañkhyeya* “sayısız, çok sayıda” *a. içintä-ki 54; a. k(a)lp üd ... 37*

ažun < Soğd. ” žwn, ’zw’n(h) “hayat şekli” *a. +larıña adkanıp 24; beş a. içintä kirürlär 14; beş a. ol tep adkanmazlar yapşınmazlar 15*

B

bar- “varmak, gitmek” *ülgüsüz sansız burhanlar uluşına b.-ip* 19

barça “büsbutün, bütünüyle” *burhanlarka b.* 10

bädük “büyük” *keñ b.* “büyük₂, yüce₂”, *keñ b. köñüllüg küçläri üzä* 3

b(ä)lgürmäk “görünme, görünüş” *burhanlar yertinçüdä b.+läriñä tuşsarlar* 8

bäliñlä- “korkmak” ... *ärtiñü ulug b.-yürlär* 27

beş “beş” *b. aẓun içintä kirürlär* 14; *b. aẓun ol tep adkanmazlar yapşınmazlar* 15

bışrun- “öğrenmek” ... *b.-guluk* 56

bil- “bilmek” *samadi dyanıg b.-ip* 16

bir “bir” *yänä b. ärñäk sukım üdtä* 34

birgä “birlikte” *barça b. b.* 10

birök “fakat” *b.* 58; *b. bodis(a)t(a)vlar burhanlardın nom y(a)rılıg äşidsärlär* 1

bo “bu” *b. muntag ulug bügüşlär bügünüp* 33; *b. ok çı[n] kertü köñül[kä] t äggäli* 41

bodis(a)t(a)v < Soğd. *pwδystβ, pwtystβ* < Skt. *bodhisattva* “Bodhisattva, Buddha adayı” *b.[s(a)t(a)v]* 63; *b.+lar burhanlardın nom y(a)rılıg äşidsärlär* 1; *b.+lar yorıg[ınta]* ... 38; *b.+lar yorıgın tanuklagalı ymä uyurlar* 4

bol- “olmak” *ulug ögrünçlüg sävinçlig b.-up* 3

burhan < Çin. 佛 *fo* “Buddha” ve Tü. *han* “Buddha” *birök bodis(a)t(a)vlar b.+lardın nom y(a)rılıg äşidsärlär* 1; *inçip b.+[lar u]luş ol t[e]p [a]d[kanmazlar]* 22; *näçä b.+lar yertinçüdä b(ä)lgürmäkläriñä tuşsarlar* 8; *ol b.+lar uluşınta ap ymä kirürlär* 20; *ol tuşmışça b.+larka barça* 9; *ülgüsüz sansız b.+lar uluşına barıp* 19

bügün- “algılamak, görmek, tespit etmek” *bügüşlär b.-üp* 33

bügüş “bilgelik, erdem” *b.+lär bügünüp* 33

Ç

çı[n] < Çin. 真 *zhen* “doğru, gerçek” *ç. kertü* “hakiki₂” *ç. kertü köñül[kä] t äggäli* 41

D

dyan < Soğd. *δy’'n, δy’n* < Skt. *dhyāna* “tefekkür, istiğrak” *samadi d.* “tefekkür, istiğrak₂” *samadi d.* 18; *samadi d. içintä kirkäli* 16; *samadi d.+ıg bilip* 16

Ä

är- “yardımcı eylem; olmak; gerçekleşmek” *antag ä.-ip* 6; *kirgäli ymä ün-gäli ymä ä.-yüklär uyurlar* 17; *yavalturayın turulturayın ä.-di* 32

ärñäk “parmak” *bir ä. sukım üdtä* 34

ärñiü “son derece, ziyadesiyle” *ä. ulug bälñläyürlär* 27; *ä. ulug ögrünçlüg sävinçlig bolup* 2

äsid- “işıtmek, duymak” *nom y(a)rlıg ä.-särlär* 1; *nomlarınıñ yokın kurugın ä.* 26

I

ırak “uzak” *köni kertü nomlardın ı.* 28

İ

iç “iç” *asanke içintäki i. ...* 54

içintä “içinde, içine” *beş azun i. kirürlär* 14; *ol samadi dyan i. kirgäli* 17

içintäki “içindeki” *asanke i.* 54

ilin- “bağlanmak, yapışmak” *i.-mäd[in yapşın]madın* 36; *i.-mäzlär yapşınmazlar* 6

ilinçsiz “bağsız” *i.+in ärñiü ulug ögrünçlüg sävinçlig bolup* 2

inçip “böylelikle, bu şekilde” *i. burhan[lar u]luşu ol t[e]p [a]d[kanmazlar]* 22; *i. samadi dyan ol tep adkanmazlar yapşınmazlar* 17; *i. sav söz ol tep adkanmazlar yapşınmazlar* 13

K

kaçan “ne zaman” *k. alku* 25

k(a)lp < Soğd. *klp* < Skt. *kalpa* “devir, dönem, çağ” *k. üd* “devir₂” *asanke k. üd ...* 37; *näçä näçä k. üdlärdä* 7

keñ “geniş, büyük” *k. bädük* “büyük₂, yüce₂” *k. bädük köñüllüg küçläri üzä* 3

k(ä)ntü “kendi” *k. özi ...* 46

kertü “hakiki” *çın k. “hakiki₂” çı[n] k. köñül[kä] täggäli* 41; *köni k. nomlardın ırak* 28

käzig “sıra, mertebe” *k.+intä* 55

kir-, [k]ir- “girmek” *ap ymä anı ... [k].-ürlär* 22; *beş azun içintä k.-ürlär* 14; *ol burhanlar uluşınta ap ymä k.-ürlär* 21; *ol samadi dyan içintä k.-gäli* 17; *... otra k.-ürlär* 29

köni “doğru, gerçek, hakiki” *k. kertü nomlardın ırak* 28, *k. küsüşlüg köñüldä* 40; *ötrü k. ...* 42

köñül “gönül” *k.* 31; *k.+läri ilinçsizin ärtinju ulug ögrünçlüg sävinçlig bolup* 2; *çı[n] kertü k.+[kä] täggäli* 41; *köni küsüşlüg k.+dä* 40

köñüllüg “gönüllü” *keñ bädük k. küçläri üzä* 3

kurug “kuru, boş” *yokın k.+ın* 26

küç “güç” *k.+i üzä* 43; *keñ bädük köñüllüg k.+läri üzä* 4

küsüşlüg “arzulu, istekli” *köni k. köñüldä* 40

M

m(ä)n “ben” *m. mäniñ sakınç turgurmadın ...* 35

m(ä)niñ “benim” *m. sakınça ilinmäd[in yapşın]madın* 36; *m(ä)n m. sakınç turgurmadın ...* 35

muntag “bunun gibi” *bo m. ulug bügüşlär bügünüp* 33

N

näçä “nice, pek çok” *n. n. k(a)lp üdlärdä* 7; *n. näçä burhanlar* 7; *näçä n. burhanlar* 8

nom < Soğd. *nwm* “öğreti” *n. y(a)rılıg äşidsärlär* 1; *n.+lar ...* 50; *n.+larnıñ yokın kurugın* 26; *köni kertü n.+lardın irak* 28; *ögrätinçülük n.+larıg* 52

O

ok “pekiştirme edatı” *bo o. çı[n] kertü köñül[kä] täggäli* 41

ol “o, işaret sıfatı” *o. burhanlar uluşınta ap ymä kirürlär* 20; *o. samadi dyan içintä kirgäli ymä üngäli* 16; *o. tuşmışça burhanlarka barça* 9; *beş azun o. tep adkanmazlar yapşınmazlar* 15; *inçip burhan[lar u]luşı o. t[e]p [a]d[kanmazlar]* 23; *inçip sav söz o. tep adkanmazlar yapşınmazlar* 13; *samadi dyan o. tep adkanmazlar yapşınmazlar* 18

otra “ortaya” *o. kirürlär* 29

Ö

ögrätin- “öğrenmek” *ö.-gülik nomlarıg* 52

ögrünçlüg “sevinçli” *ö. sävinçlig ‘sevinçli,’ ärtinju ulug ö. sävinçlig bolup* 3

öñi “başka” *ö. ulug törlüg ...* 11

ötrü “sonra” *täggäli ö. köni ...* 42

öz “kendi” *k(ä)ntü ö.+i* 46

S

sakın- “düşünmek” *yavalturayın turulturayın ärdi tep s.-ıp* 32

sakınç “düşünce” *s. turgurmadın* 35; *s.+ka ilinmäd[in yapşın]madın* 36

samadi < Skt. *samādhi* “tefekkür, istiğrak” s. *dyan* “tefekkür, istiğrak₂” s. *dyan içintä kirgäli* 16; s. *dyan ol tep adkanmazlar yapşınmazlar* 17; s. *dyanıg bilip* 16

sansız “sayısız” *ülgüsüz s. burhanlar uluşına barıp* 19

sav “söz” s. *söz* “söz₂” s. *söz ol tep adkanmazlar yapşınmazlar* 13; s. *söz sözläyürlär savlayurlar* 12

savla- “söylemek” *sözlä- savla-* “söylemek₂” *sav söz sözläyürlär s.-yurlar* 12

sävinçlig “sevinçli” *ögrünçlüg s. “sevinçli₂” ärtiñü ulug ögrünçlüg s. bolup* 3

söz “söz” *sav s. “söz₂” s.+ü[g]* ... 47; *sav s. ol tep adkanmazlar yapşınmazlar* 13; *sav s. sözläyürlär savlayurlar* 12

sözlä- “söylemek” *sözlä- savla-* “söylemek₂” *sav söz s.-yürlär savlayurlar* 12

sukım “bir anda, bir çırpıda” *yänä bir ärnäk s. üdtä* 34

T

tanukla- “tanıklık etmek” *bodis(a)t(a)vlar yorıgın t.-galı ymä uyurlar* 5

tar “dar” ... *t. tarsı[z]* 30

tarsı[z] “serbest” ... *tar t.* 30

te-, t[e]- “demek, söylemek” *beş aźun ol t.-p adkanmazlar yapşınmazlar* 15; *burhan[lar u]luşu ol t.-p [a]d[kanmazlar]* 23; *samadi dyan ol t.-p adkanmazlar yapşınmazlar* 18; *sav söz ol t.-p adkanmazlar yapşınmazlar* 13; *yavalturayın turulturayın ärdi t.-p sakın[i]p* 32; *[y]orıglar t.-p t.-yür* 53

täg “gibi” *tül t. ...* 51

täg- “değmek, ulaşmak” *çı[n] kertü köñül[kä] t.-gäli* 42

törlüg “türlü” *öñi ulug t. ...* 11

tur- “durmak” *aźunlarıña adkanıp t.-mış* 24

turgur- “gerçekleştirmek” *m(ä)n mäniñ sakınç t.-madın ...* 35

turultur- “yatıştırmak, sakinleştirmek” *yavalturayın t.-ayın “sakinleştirmek₂” yavalturayın t.-ayın ärdi tep sakın[i]p* 32

tuş- “rastlamak” *burhanlar yertinçüdä b(ä)lgürmäkläriniñ t.-sarlar* 9; *ol t.-mişça burhanlarka* 9

tül “rüya” *t. täg ...* 51

U

u- “muktedir olmak” *bodis(a)t(a)vlar yorıgın tanuklagalı ymä u.-yurlar* 5; *kirgäli ymä üngäli ymä äryüklär u.-yurlar* 17; *yorıgalı ymä u.-yurlar* 6

ugur “fırsat” *üküş u. +ın... 45*

ulug “büyük, yüce” *ärtiñü u. bālinlāyürlär 27; ärtiñü u. ögrünçlüg sävinçlig 2; muntag ulug bügüşlär bügünüp 33; öñi u. törlüg ... 11*

uluş, [u]luş “ülke” *u. +ınta ... 44; burhanlar u. +ınta 20; inçip burhan[lar u.] +ı 23; ülgüsüz sansız burhanlar u. +ıña barıp 19*

Ü

üd “zaman” *asanke k(a)lp ü. ... 37; bir ärñäk sukım ü. +tä ym[ä] 34; näçä näçä k(a)lp ü. +lärädä 7*

üküş “çok” *ü. ugrın... ... 45*

ülgüsüz “sayısız” *ü. sansız burhanlar uluşıña barıp 19*

ün- “çıkılmak” *kirgäli ymä ü. -gäli ymä 17*

üzä “ile, dolayısıyla” *keñ bädük köñüllüg küçlärü ü. 4; küçi ü. ... 43*

Y

y(a)rılıg “öğreti” *nom y. “öğreti₂” bodis(a)t(a)vlar burhanlardın nom y. aşıdsärlär 1*

yapşın-, [yapşın-] “bağlanmak, yapışmak” *y. -ıp 25; y. -mazlar 12; adkanmazlar y. -mazlar 14, 15, 18; ilinmäd[in y. -]madın 36; ilinmäzlär y. -mazlar 7*

yavaltur- “yatıştırmak, sakinleştirmek” *y. -ayın turulturayın 32*

yänä “yine, hem, dahi” *antag ärip anta y. ilinmäzlär yapşınmazlar 6; y. bir ärñäk sukım üdtä ym[ä] 34*

yertinçü “yeryüzü” *näçä burhanlar y. +dä b(ä)lgürmäklärinähä tuşsarlar 8*

ymä, ym[ä] “yine, hem de” *ap y. anı ... [k]irürlär 21; bodis(a)t(a)vlar yorığın tanuklagalı y. uyurlar 5; kirgäli y. üngäli y. 17; ol burhanlar uluşınta ap y. kirürlär 21; yänä bir ärñäk sukım üdtä y. 34; yorıgalı y. uyurlar 5*

yok “yok, boş, boşluk” *y. kurug “boşluk₂” nomlarınıñ y. +ın kurugın 26*

yori- “yürümek, hareket etmek” *y. -galı ymä uyurlar 5*

yorıg, yorig, [y]orig “seyir” *... y. +lar 53; ... y. +lar 57; bodis(a)t(a)vlar y. +ın tanuklagalı ymä uyurlar 4; bodis(a)t(a)vlar y. +ınta ... 38*

Sonuç

Budizm’in *Theravāda* ve *Mahāyāna* olarak adlandırılan başlıca iki ekolü bulunmaktadır. Budizm’in islahatçı yönünü temsil eden *Mahāyāna* ekolü zaman içerisinde farklı coğrafyalarda dönüşüme uğramış ve böylece bu ekol temelinde Çin’de birçok bağımsız ekol ortaya çıkmıştır. Bunlar yazınsal kaynakları itibarıyla Sanskritçe Budist külliyatı esas olsa da bu ekollerin Hindis-

tan coğrafyasında bir karşılığı bulunmamaktadır. Bunlardan biri de Korecede *Hwaom* ve Japoncada *Kegon* adıyla bilinen *Huayan* ekolüdür. Bu ekol, bu çalışmanın konusunu da oluşturan, Sanskritçe *Buddhāvataṃsaka-sūtra*'ya, "çiçek bezeme sūtrası"na dayanmaktadır. Bu yazı ile Sanskritçe *Buddhāvataṃsaka-sūtra*'nın bir tefsirinin Eski Uygurcaya tercümesine ilişkin üç fragman neşredilmiştir. Bu çalışmanın sonuçları şöyle sıralanabilir: 1. Çalışmanın neticesinde üç fragmandan 63 Eski Uygurca satır tespit edilmiştir. 2. Çalışmanın sözlüğünde toplam 101 madde başı belirlenmiştir. Bunlardan 26'sı fiildir. 3. Metnin temel söz varlığı göz önünde bulundurulduğunda alıntı sözcük sayısı dokuzdur. Bu ödüncülenmiş ifadeler şunlardır: *asanke* (< Toh. *A asaṃke* < Skt. *asaṃkhyeya*) "sayısız, çok sayıda", *ažun* (< Soğd. "žwn, 'zw'n(h)) "hayat şekli", *bodis(a)t(a)v* (< Soğd. *pwδystβ, pwtystβ* < Skt. *bodhisattva*) "Bodhisattva", *burhan* (< Çin. 佛 *fo* "Buddha" ve Tü. *han*) "Buddha", *çı[n]* (< Çin. 真 *zhen*) "doğru, gerçek", *dyan* (< Soğd. *dy'n, dy'n* < Skt. *dhyāna*) "tefekkür, istiğrak", *k(a)lp* (< Soğd. *klp* < Skt. *kalpa*) "devir, dönem, çağ", *nom* < Soğd. *nwm* "öğreti", *samadi* (< Skt. *samādhī*) "tefekkür, istiğrak".

Orta Asya Türk Budizmi'nin ana hatlarıyla anlaşılabilmesinde ve Türk Budizmi'ndeki ekollerin ortaya konulabilmesinde bu çalışma Budizm'in *Huayan* ekolü çerçevesinde alana küçük bir katkı sunmaktadır.

Kısaltmalar

bk.	bakınız
BT	Berliner Turfantexte
C	cilt
Çin.	Çince
DDB	Digital Dictionary of Buddhism
ETü.	Eski Türkçe
EUyg.	Eski Uygurca
krş.	karşılaştırınız
Skt.	Sanskritçe
Soğd.	Soğdca

Kaynakça

- Adams, D. Q. (2013). *A dictionary of Tocharian B: Revised and greatly enlarged vol. 1-2*. Amsterdam & New York: Rodopi.
- Aramaki, N. (2007). The Huayan tradition in its earliest period. *Reflecting mirrors perspectives on Huayan Buddhism*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 169-187.
- Arat, R. R. (1940-42). Uygurlarda ıstıllara dair. *Türkiyat Mecmuası*, 7-8, 56-81.

- Chiu, K. P. (2016). *Thomé H. Fang, Tang Junyi and Huayan thought: A Confucian appropriation of Buddhist ideas in response to scientism in twentieth-century China*. Leiden & Boston: Brill.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford at the Clarendon Press.
- Cook, F. H. (1977). *Hua-yen Buddhism: The jewel net of Indra*. London: The Pennsylvania State University Press.
- Copp, P. (2012). Chinese religion in the Sui and Tang dynasties. *The Wiley-Blackwell companion to Chinese Religions*. New Jersey: Blackwell Publishing, 75-98.
- Çetin, E. (2012). Uygurca küçük erçek, Karahanlı Türkçesi çöçalak ve Türkiye Türkçesi serçe parmak sözleri üzerine. *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/4, 1217-1227.
- Edgerton, F. (1953). *Buddhist hybrid Sanskrit grammar and dictionary*. New Haven: Yale University Press.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: A functional approach to the lexicon vol. I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Gharib, B. (1995). *Sogdian dictionary: Sogdian-Persian-English*. Tehran: Farhang.
- Hamar, I. (2014). Huayan explorations of the realm of reality. *The Wiley-Blackwell companion to East and Inner Asian Buddhism*. New Jersey: Blackwell Publishing, 145-165.
- Hirakawa, A. (1997). *A Buddhist Chinese-Sanskrit dictionary*. Tōkyō: Reiyukai.
- Monier-Williams, M. (1899). *A Sanskrit-English dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Nadalyayev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnyurkskiy slovar'*. Leningrad: Izdat. Nauka, Leningradskoe Otd.
- Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca ikilemeler üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yılığ - Belleten*, 65/2, 243-311.
- Özertural, Z. (2012). *Alttürkische Handschriften Teil 16: Mahāyāna-sūtras und Kommentartexte*. Stuttgart: Franz Steiner.
- Poceski, M. (2004). Huayan school. *Encyclopedia of Buddhism, volume I*. New York: Thomson Gale, 341-347.
- Poucha, P. (1955). *Institutiones linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus linguae Tocharicae dialecti A*. Praha: Statni Pedagogicke Nakladatelstvi.
- Rhys Davids, T. W. ve Stede, W. (1921-1925). *The Pali text society's Pali-English dictionary*. London: The Pali Text Society.
- Röhrborn, K. (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, 1-6*. Wiesbaden: Steiner.

- Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung. I. Verben. Band. 1: ab- - äzüglä-*. Stuttgart: Steiner.
- Tezcan, S. (1974). *Das uigurische Insadi-Sūtra*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007²). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Wei, D. (2007). A fundamental feature of the Huayan philosophy. *Reflecting mirrors perspectives on Huayan Buddhism*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 189-194.
- Wilkens, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kulguluk Nom Bitig*. Turnhout: Brepols.

Elektronik Kaynaklar

- DDB = Digital dictionary of Buddhism, www.buddhism-dict.net (Erişim tarihi: 24.03.2020).
- U 1323 (T I D): [ön:] <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1323seite1.jpg> (Erişim tarihi 25.03.2020) ve [arka:] <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1323seite2.jpg> (Erişim tarihi: 25.03.2020)
- U 1326 (T I 2): [ön:] <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1326seite2.jpg> (Erişim tarihi: 25.03.2020) ve [arka:] <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1326seite1.jpg> (Erişim tarihi 25.03.2020)
- U 1329 (T I L 4): [ön:] <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1329seite2.jpg> (Erişim tarihi 25.03.2020) ve [arka:] <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1329seite1.jpg> (Erişim tarihi: 25.03.2020)

Extended Summary

During the period following the spread of Buddhism to different cultural environments and geographies from India, diverse schools have emerged, each of which is based on a Buddhist tradition, focusing on different philosophical issues and containing unique thoughts and interpretations in the point of teaching principles of Buddhism. Huayan (華嚴) school of Buddhism is also one of the thirteen Buddhist schools emerging in China, known as “Hwaōm” in Korean and “Kegon” in Japanese. Huayan school was founded on the basis of this work, known as the Sanskrit *Buddhāvataṃsaka-sūtra* ‘flower ornament scripture’, translated as Chinese *Huayan jing* (華嚴經). Huayan school, which emerged in the last period of the Sui (隋) dynasty (581-618) and showed an important development during the Tang (唐) dynasty (618-907), had an impact on Chinese society and philosophy. Among the important masters of this school are the following names: The first patriarch of this school from the Sui dynasty period, Dushun (杜順) (557-640) and the second patriarch of the school from the Tang dynasty period, Zhiyan (智儼) (602-668), the third patriarch Fazang (法藏) (643-712), the fourth patriarch Chengguan (澄觀) (738-839) and the fifth patriarch Zongmi (宗密). The basic concepts of Huayan school are the mind, the dharma realm, dependent arising and nature arising, interpenetration, ten mysteries and the harmony of six characters and the theory of doctrinal classification (cf. Chiu, 2016, p. 60-72).

This article is about Old Uyghur fragments of a commentary of *Buddhāvataṃsaka-sūtra* that have not been published before. These fragments comprise the 13th, 14th, and 19th leaves of an Old Uyghur manuscript, consisting of at least thirty chapters of the text of the Faxiang school, which developed from the Yogācāra school of Buddhism, also known as East Asian Buddhism. The 20th chapter of this compilation work is described in K. Kitsudō’s unpublished article written in 2009 with the title “A preliminary report on the study of the so-called *Uigur Lehrtext*: Chapter 20 and 21”. With a citation to this unpublished article, Z. Özertural, who prepared the detailed catalogue of some of the fragments of this compilation, states that “Chapter XX describes “the stage of equipment” (Skr. *Sambhāra-avasthā*), apparently translated from a commentary on the *Buddhāvataṃsakasūtra*, which is often quoted in this chapter XX.” (Özertural, 2012, p. 14). There are 11 lines on the front page and 12 lines on the back page of U 1323 (T I D), which forms the 13th leaf of the 20th chapter. This fragment, which has been preserved almost entirely, has the pagination *y(e)g(i)rminç üliş üç y(e)g(i)rmi* ‘chapter 20, (leaf) 13’. U 1326 (T I 2), which forms the 14th leaf of the 20th chapter, has 16 lines in total on the front and back page; however, the 8th line of the back page of the fragment was seriously destroyed, only a few letters could be detected. This fragment has the pagination *y(e)g(i)rminç üliş tört y(e)g(i)rmi* ‘chapter 20, (leaf) 14’. On the front and back pages of U 1329 (T I L 4), which forms the 19th leaf of the 20th chapter, there are a total of 24 lines from 12 lines; however, on both sides of this fragment after the 8th line, the fragment was seriously damaged. This fragment has the pagination *y(e)g(i)rminç üliş tokuz y(e)g(i)rmi* ‘chapter 20, (leaf) 19’. In the chapter entitled *Transcription and Transliteration of the Old Uyghur Text*, the fragments are transcribed and transliterated based on the transcription table in *Uigurisches Wörterbuch* by K. Röhrborn. In the following chapter called *Translation*, the texts are

translated into Turkish. In this chapter, we tried to adhere to the syntax of Old Uyghur text as much as possible. Since the Chinese equivalent text of this Old Uyghur text cannot be determined by us, in the chapter entitled *Notes to the Old Uyghur text*, the concepts related to Buddhism, which are also found in other Old Uyghur texts, are mentioned. In the paper, the index is prepared in an analytical context and the words that are present in the text are included in this section. This article will be followed by the publication of other texts related to chapter 20.

YESEVİ ŞAİRİ ŞEMS-İ ASİ'NİN YETİMNAMESİ

Fatih BAKIRCI*

Özet

Bu makalede öncelikle Yesevi şairi Şems-i Asî'ye ait *Yetimname* adlı manzumenin Arap harfleriyle yazılmış Ankara ve Leningrad nüshaları kullanılarak tenkitli metni, Doğu Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarımı, gramatikal dizini ve sözlüğü hazırlanmış; çalışmanın sonuna ise A nüshasının tamamı, B ve C nüshalarından ise birer yaprak verilmek suretiyle tıpkıbasım eklenmiştir. Özellikle *Dizin-Sözlük* bölümü, bütün sözcükler yer alacak şekilde hazırlanıp biçim bilgisi yönünden incelenmiş ve Türkçe sözcüklerin ses yapısı bakımından tarihî gelişimlerini ortaya koyabilmek amacıyla Eski ve Orta Türkçedeki biçimlerini gösterecek şekilde tanımlama yoluna gidilmiştir. Ayrıca çalışmanın *Giriş* kısmında Doğu Türkçesinin (yaygın adıyla Çağatay Türkçesinin) dil özelliklerini yansıtan nüshaların ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz varlığı bakımından farklılıkları tablo hâlinde ortaya konmuştur. Bu dil verileri kullanılarak nüshaların eskicilliği hakkında bazı sonuçlara varılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda B nüshasının eskicil özellikler gösterdiği, A nüshasının yenicil özellikler taşıdığı, C nüshasının ise iki nüsha arasında A nüshasına daha yakın olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Şems-i Asî, Şemseddin Özkendi, Yetimname, Kudename, Yesevilik, Hakim Ata Süleyman, Doğu Türkçesi.

* Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fthbkrc@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0114-8085.

YETIMNAME OF SHAMS AL-ASI: A YASAWI POET

Abstract

In this article, initially, critical edition text, translation from Eastern Turkish to Modern Turkish, index and grammatical glossary of the poetry named Yetimname of Shams al-Asi have been prepared by making use of the Ankara and Leningrad copies written in Arabic letters, and at the end of the study facsimiles consisting of full-text of copy A and single folios from copies B and C are annexed. Especially "Index-Glossary" section is prepared and morphologically examined in a way encompassing all the words taking place in this poetry, and with the aim of depicting the historical course of development of Turkish lexicons in terms of phonetics, examples to these words from Old Turkish and Middle Turkish are given. Besides, in the "Introduction" section of the study, variations in phonetics, morphology and vocabulary among copies reflecting language properties of Eastern Turkish (commonly known as Chagatai Turkish) are given in a list. By using these data, some deductions are made on the archaicity of the copies. Following the assessments, it is concluded that copy B is showing archaic features; copy A is showing contemporary features and copy C stands closer to copy A between two copies.

Keywords: Shams al-Asi, Shams al-Din al-Uzgendi, Yetimname, Kudek-Name, The Yasawi Order, Hakim Ata Suleyman, Eastern Turkish.

I. Giriş

I.1. Şems-i Asi (d.? - ö.?) ve Eserleri: *Reşahat* (Ali b. Hüseyin Safi, 1356/1977), *Hacegan Hanedanı* (Şuşud, 1992), *Cevahirü'l-ebrar* (Okuyucu, 1995), *Nesayimü'l-mahabbe* (Eraslan, 1996a), *Neseb-name* (Eraslan, 1996b), *Mir'atu'l-kulub* (Tosun, 1997), *Menbau'l-ebhar* (Mahmudova, 2000), *Hadi-katü'l-arifin* (Bozkurt, 2010) gibi Yesevilik ve Yesevi müritleri hakkındaki önemli kaynaklarda hangi tarihte doğduğu ve öldüğü hakkında herhangi bir bilginin bulunmadığı "Şemseddin Özkendi" adıyla bilinen Şems-i Asi mahlaslı şairin silsilesiyle ilgili Necdet Tosun'un (2013) verdiği isimler ve şairle ilgili bilgilerin daha çok rastlanıldığı *Lemehat*'taki isimler dikkate alındığında şairin silsilesi şöyledir: *Ahmed Yesevi, Hakim Süleyman Ata, Zengi Ata, Sadr Ata, Elemin Ata, Şeyh Ali Şeyh, Mevdud Şeyh, Kemal Şeyh İkani, Seyyid Ahmed Veli (Şeyh Aliabadi), Şemseddin Özgendi* (Siddîkî, 1406/1986, s. 141; Tosun, 2013, s. 488). Bu bilgilerden hareketle yaşadığı dönem ve yüzyıl hakkında farklı görüşlerin ileri sürüldüğü şairin, Hakim Süleyman Ata'dan sonra, Yesevilik'in Mevdud Şeyh'ten sonra iki kola ayrıldığı ve geliştiği dönemde yaşadığı anlaşılmaktadır.

Şems-i Asi, eserleri ve nüshalarının toplu bir şekilde tanıtımı üzerine ayrıntılı bir inceleme tarafımızdan daha önce yapıldığı için burada sadece tespit ettiğimiz eserlerin ismi verilip şairin *Yetimname* adlı manzumesi üzerinde durulmuştur¹. Eserleri: 1. *Vefat-name-i Hazret-i İbrahim*, 2. *Yetim-name*, 3. *Kıssa-ı Kudek-name*, 4. *Elif-name* ve 5. *Çeşitli mecmualardaki hikmetleri*.

1.2. Yetim-nâme-i Resûl

1.2.1. Eserin Adı: *Kışşa-ı Yetim-nâme*, *Kışşa-ı Ğarîb Yetim-nâme*, *Yetim-nâme-i Resûl Şallallâhu 'Aleyhi ve Sellem* gibi farklı adlarla karşılaşılan eserin üzerinde karşılaştırmalı olarak çalıştığımız nüshalardan esas alınan Millî Kütüphane nüshasındaki *Yetim-nâme-i Resûl* başlığı tercih edildi.

1.2.2. *Yetim-nâme-i Resûl* Kul Süleyman'ın mı yoksa Şems-i Asi'nin midir? *Kışşa-ı Kudek-nâme* adıyla Önal Kaya tarafından Yesevi şairlerinden Kul Süleyman'a ait, 41 beyitten oluşan ve yazma nüshası Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi İsmail Saib I 746 numarada kayıtlı bir eser yayımlanmıştır (Kaya, 2000). Kaya'nın üzerinde çalıştığı metinle bizim çalıştığımız metni karşılaştırdığımızda şu sonuçlara varılmaktadır:

1. Farklı başlıklar taşıyan her iki metnin de aynı manzumenin farklı iki nüshası olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Kaya'nın "*Kışşa-yı Kudek-nâme*" olarak yayımladığı eser aslında *Yetim-nâme-i Resûl*'ün nüshalarından biridir.

2. Kaya'nın yayımladığı metnin son beytinde "Kul Süleyman" mahlası bulunmaktadır. Bu, tespit edebildiğimiz kadarıyla "*Kul Süleymân*" (DTCF İsmail Saib I 746 Nu., 43^b/3) mahlasının geçtiği tek nüshadır. *Yetim-nâme-i Resûl*'ün Millî Kütüphane nüshasında (MK 06 Mil. Yz A 1692/2 Nu., 44^b/1) ve Leningrad (IOM B 343 Nu., 131^b/4) nüshasında ve Dmitrieva tarafından sıralanan Leningrad'daki diğer üç nüshasında da eserin şairi "Şems-i 'Āṣī" (شمس عاصی) olarak geçmektedir. Paris nüshasında ise herhangi bir mahlas kullanılmamıştır (BN1191 Nu., 72^v/13). Ayrıca *Bakırgan Kitabı*'nda da başlıksız olarak yer alan metin, Şems-i Asi'ye ait şiirlerin art arda verildiği bölümde sıralanmaktadır (Hakkul ve Refiddin, 1991). Dolayısıyla tüm bunlar eserin Kul Süleyman'a değil Şems-i Asi'ye ait olduğuna işaret etmektedir.

3. Hakim Süleyman Ata'nın (Kul Süleyman) eserlerinden bahseden kaynaklarda genel olarak *Bakırgan Kitabı* (Hakkul ve Refiddin, 1991; Tekcan, 1997), *Ahir Zaman Kitabı*, [*Takı Aceb Kitabı* ve *Kıyametname*] (Tekcan, 2006), *Hazret-i Meryem Kitabı* [*Vefatname-i Bibi Meryem*] (Tekcan, 2008), *Kıssa-ı Hazret-i İmam-ı A'zam* [*Yarım Alma Hikâyesi* ve *Yartı Alma Hikâyesi*] (Tekcan, 2003) adlı dört eser zikredilirken Önal Kaya'nın ilgili çalışma-

¹ Şems-i Asi, eserleri ve nüshalarının toplu bir şekilde tanıtımı üzerine ayrıntılı bir inceleme için bk. Bakırcı, 2016, s. 14-22.

sı (Kaya, 1998 ve 2000) dışında, *Kıssa-ı Kudekname*'sinden bahseden başka kaynak bulunmamaktadır. Hofman (1969, s. 227-234), Banarlı (1971, s. 282-283), Köprülü (1981, s. 88, 95), Arat (1993, s.101-105), Eraslan (1996a, s. 348), Kara (1997, s. 183-184), Dewese (2003, s. 573-574), Tekcan (2008, s. 13) gibi özellikle Yesevilik ve Hakim Ata üzerine incelemeler yapan araştırmacıların çalışmalarına bakıldığında doğrudan şaire ait *Kıssa-ı Kudekname*'den bahsedilmez.

Ancak yine de elimizde daha kesin veriler olmadığından bu konuda temkinli olup Yesevilik geleneğindeki şu gelişmeleri de göz önünde bulundurarak daha bilimsel bir yaklaşımla meseleyi değerlendirmek gerekir. Yesevilik, başlangıçta konargöçer Türk toplulukları arasında ortaya çıkıp geliştiği için bu geleneğe ait edebî ürünler yazılı edebiyattan önce sözlü kültür içinde yayılmış ve daha sonra yazıya geçirilmiştir. Zamanla Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesinin etkin olduğu alanlara yayılan bu sözlü edebî geleneğin yazıya geçirilme aşamasında yazıldıkları sahanın yerel durumu ve etkileşim alanı ile müstensihlerin de tasarruflarıyla hikmetlerin nazım biçimi, nazım birimi, bunların sayısı ve sıralaması ve dil özellikleri gibi hususlarda bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Nihayetinde belli bir topluluğun belleğine dayalı bu geleneğin, hikmet ve manzumelerinin bulunduğu yazma nüshalar arasındaki ayrılıklar bu durumu açıkça göstermektedir. İşte tüm bu sıraladığımız nedenlerden dolayı Ahmet Yesevi'nin başlattığı ve daha sonra takipçileri tarafından devam ettirilen hikmet söyleme geleneğinde kullanılan mahlasların veya hikmetleri ilk söyleyen şair adlarının asırlar içinde karıştırılmış olabileceği ya da hikmetlerin söylendiği/yazıldığı bölgede daha etkili ve tanınan bir Yesevi derviş-şaire hürmeten onun isminin ön plana çıkarılabileceği unutulmamalıdır. Nitekim Ahmet Yesevi'nin *Divan-ı Hikmet*'inin birçok yazma nüshasında Ahmet Yesevi mahlasıyla yazılmış hikmetler olmasına rağmen bunların bir kısmının ona ait olmadığı bilinmektedir. Yine Ahmet Yesevi'nin üçüncü halifesi olan Hakim Süleyman Ata'nın Türkler arasında en çok tanınan ve sevilen dervişlerden biri olduğu da dikkatlerden kaçmamalıdır. Ayrıca bu hikmet ve manzumelerin yazıya geçirildiği erken dönem mecmuaları günümüze kadar pek ulaşmadığı için çoğu zaman bu karışıklıkları tespit etmek çok da mümkün değildir. Dolayısıyla Şems-i Asî'ye ait olan bazı manzumeler ya kimi bölgelerde zamanla unutulmuş veya karıştırılmış ya da o bölgede daha çok tanınan ve sevilen bir derviş-şaire atfedilmiştir. Nitekim şairin *Yetimname* manzumesinin bir nüshası da Paris'te Ahmed Yesevi'nin *Divan-ı Hikmet*'i içinde mahlas kullanılmadan yer almıştır (bk. I.2.5.2. Paris Nüshası).

I.2.3. Eserin Biçim Özellikleri (nazım biçimi, nazım birimi ve nazım ölçüsü): Hikmet geleneğinde daha çok dörtlülük biçiminde görülen nazım birimlerine karşılık gazel biçiminde söylenen beyitlerle de karşılaşılır. Ele aldı-

ğımız manzumenin nazım birimi; A nüshasında dörtlük, B ve C nüshasında ise beyitler hâlinde kaydedilmiştir. Beyit esasına göre kaydedilen nüshalarda musammat gazelin uyak örgüsü ortaya çıkmakta ve beyitler ortadan ikiye bölündüğünde dörtlük nazım birimine dönüşmektedir. A nüshasında 43 dörtlük, B’de 41, C’de ise 40 beyit yer almaktadır.

Maznemenin ölçüsü, ilk dörtlükte hecenin $7+7=14$ ’lü, diğer 42 dörtlükte ise $4+3=7$ ’li kalıbıyla söylenmiş ve kaydedilmiştir. Hece ölçüsü gereği dörtlüklerdeki bazı eksiklik ve fazlalıklara B ve C nüshaları da dikkate alınarak müdahale edilmiş ve bunlar metinde dipnot olarak belirtilmiştir.

I.2.4. Eserin İçeriği: *Yetim-nāme-i Resūl* adlı manzumede İslam Peygamberi Hz. Muhammed’in yetim bir çocukla yaşadıkları örnek gösterilerek Peygamber’in çocuk sevgisi Ebu Bekir’in anlatıcılığıyla sunulur. Manzume, öncelikle bir dörtlük hâlinde Hz. Muhammed’e övgü ile başlar. Ardından bayram günü evinden çıkıp birbirleriyle bayramlaşan halkın arasına karışan Hz. Muhammed’in bütün çocuklar gülüp oynarken bir duvar dibinde kendi başına çıplak, aç ve ağlayan bir yetim çocuğu görmesi, İslam’ın ilk halifesi Ebu Bekir’in ağzından anlatılır. Kendisine şefkatle yaklaşım hâlini soran Hz. Muhammed çocuğu mutlu etmek için “Ben sana deve olayım, üzerime bin.” der. Buna çok sevinen yetim çocuk, Hz. Muhammed’in sırtına biner. Bu durumu gören Ebu Bekir, bu durumun uygun olup olmadığını Peygamber’e sorar. Bunun uygun olduğunu onaylayan Peygamber, gidip evden ceviz alıp gelmesini ve kendisini, çocuktan satın almasını söyler. Çocukla oynanan bu oyunun sonunda cevizlere karşılık Peygamber’i veren yetim çocuk çok mutlu olur. Son dörtlükte ise bu olaydan çıkarılması gereken ders, Hz. Muhammed’in değeri vurgulanarak ortaya konur.

I.2.5. Eserin Nüshaları: *Yetim-nāme* (Kıssa-ı Yetim-nāme, Kıssa-ı Ğarīb Yetim-nāme, Yetim-nāme-i Resūl Şallāhu ‘Aleyhi ve Sellem): Hz. Muhammed ile yetim bir çocuğun arasında geçen olayların anlatıldığı eserin Leningrad, Paris ve Ankara’da olmak üzere toplam 7 nüshası tespit edilmiştir:

I.2.5.1. Leningrad Nüshaları²

I.2.5.1.1. B 343 (129^a-131^b; 12 str.; istinsah tarihi: XVIII-XIX. yy.)

I.2.5.1.2. B 4109 (18^a-20^b; 15 str.; istinsah tarihi:1249/1833-34; *Kıssa-ı Yetim-nāme*)

I.2.5.1.3. A 116 (14^b-17^b; 14 str.; istinsah tarihi: XIX. yy.)

I.2.5.1.4. B 2823 (222^a-223^a; 14 str.; istinsah tarihi: XIX. yy.)

I.2.5.2. Paris Nüshası

² bk. Dmitrieva, 2002, s. 261-262.

Bibliothèque National 1191 numarada kayıtlı olan eser, *Dīvān-ı Ahmed Yesevî* adlı 112 yapraklık yazmanın içinde *Kışsa-ı Ğarîb Yetîm-nâme* (70^v-72^r; 17 str.; istinsah tarihi: XVIII. yy.) (Blochet, 1993, s.193) adıyla yer almaktadır.

I.2.5.3. Ankara Nüshaları

I.2.5.3.1. Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 1692/2 (1^b/1-4^b/1; 15 str.; *Yetîm-nâme-i Resûl Şallallâhu 'Aleyhi ve Sellem*).

I.2.5.3.2. AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi İsmail Saib I 746 (140^b-143^b/6; 12~13 str.; *Kışsa-ı Kûdek-nâme*).

I.2.6. Eserin Üzerinde Çalıştığımız Yazma Nüshası: Çalışmamızın çeviri yazılı metin kısmında esas aldığımız nüsha, Ankara Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 1692/2 numarada kayıtlı olan ve manzumenin diğer nüshaları gibi istinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan bir nüshadır. 1^b-8^b yapraklarından oluşan yazmanın ilk 3 yaprağında üzerinde çalıştığımız manzume yer almaktadır. 1^b, 10; diğer yaprakları 15 satırdan meydana gelmektedir. Manzum bir düzende yazılan metin, *Yetîm-nâme-i Resûl Şallallâhu 'Aleyhi ve Sellem* başlığıyla başlamaktadır. Kırık talik hatla yazılan metin, harekesizdir.

I.2.7. Eserin Dil Özellikleri: *Yetîm-nâme-i Resûl*'ün nüshaları genellikle kataloglardaki bilgilere göre XVIII-XIX. yüzyıllarda istinsah edilmiştir. Dolayısıyla bu yazma nüshalar, eserin ilk dönem örnekleri değil geç dönemde çoğaltılan, Yesevilik geleneğine ait ürünlerin bir ayağının daima sözlü kültür içinde olmasından dolayı asırlarla mücadele ederek eksilmeler veya eklemelerle yakın zamana ulaşan ve yazıldıkları bölgenin yerel özelliklerini de bünyesine dâhil ederek vücuda getirilmiş nüshalardır. Bu nedenle bu yazma nüsha(lar)dan hareketle eserin dil özellikleriyle ilgili ilk biçimlerin nasıl olduğu hakkında herhangi bir fikir ileri sürmek doğru değildir.

Bu hatırlatmadan sonra eserin genel olarak yazım, ses, biçim ve söz varlığı açısından Doğu Türkçesinin (yaygın adıyla Çağatayca) dil özelliklerini taşıdığını söylemek mümkündür. Çalışmamızda özellikle *Dizin-Sözlük* bölümü, bütün sözcükler yer alacak şekilde hazırlanıp biçim bilgisi yönünden incelenmiş ve Türkçe sözcüklerin ses yapısı bakımından tarihî gelişmelerini ortaya koyabilmek amacıyla Eski ve Orta Türkçedeki biçimlerini gösterecek şekilde tanımlama yoluna gidilmiştir. Metnin bu gramatikal ve tanımlı dizini ve sözlüğü hazırlandığı için ve daha önce Önal Kaya tarafından DTCF İsmail Saib I 746 numaralı nüshasındaki *Kışsa-ı Kûdek-nâme* adıyla yayımlanan çalışmada metnin ayrıntılı dil bilgisi incelemesi yapıldığı için bu bölümde buna yer verilmemiştir. Ancak tenkitli metin olarak çalışılan her üç nüshanın da dil özellikleri; ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz varlığı açısından karşılaştırılıp nüshalar arası fark ortaya konmuştur.

Tablo 1. Nüshalar Arası Dil Özelliklerinin Karşılaştırılması

Dil Özellikleri	Açıklama	MK Nüshası (A)	DTCF Nüshası (B)	IOM Nüshası (C)
Ses Bilgisi				
Ses Değişmesi: -b- > -w- > -v-/-y-; -b > -w > -v/-y	A'da -v-, -v; B ve C'de -y-, -y görülür.	s(è)vin- 14/1, év 3/2, suv 19/2	söyün- 14, öy 4, suy(1) 19	s(è)vin- 26, öy 4, -
Ses Değişmesi: k-; k- > ğ-	A ve B'de k- korunurken A'da sadece bir örnekte k- > ğ- ses değişimi görülür.	kol 8/3 ğulağı 16/2	kol 8 kulağı 16	kol 8 kulağı 17
Ses Değişmesi: -k-; -k- > -ğ-	Sözcük içinde temas derecesi bakımından benzeşme konusunda A ve B nüshalarında düzensizlik görülürken C'de düzenli bir biçimde -ğ- görülür.	çoğu- 6/4, kulağı 1/3, kullukıda 38/3	çoku- 6, kulağı 16, kulluğıda 34	- kulağı 29, kulluğıda 34
Ses Değişmesi: -ng-; -ng- > -nk-	A ve C'de yangak "ceviz" sözcüğünde -ng- sesi ko- runurken B'de bu ses, -nk-'ya dönüşmüştür.	yangak 24/2	yanak 24	yangak 24
Ses Değişmesi: t-; t- > d-	A'da ön sıradaki bazı sözcükler- de t-, bir örnek dışında, koru- nurken B'de d-'ye dönüş- mektedir.	tè- 16/4 (15 kez); dè- 20/1 (1 kez), t(è)k 15/3	dè- 16, dèk 15	tè- 16/4 (15 kez); dè- 19 (1 kez), dèk 16

h- Ön Sesi:	<i>h-</i> ön sesi, A'da bir sözcükte görülürken aynı sözcük B ve C'de <i>h-</i> 'sizdir.	hürper- 7/1	ürpey- 7	ürpey- 7
y- Ön Sesi:	<i>y-</i> ön sesi, C'de bir sözcükte görülürken aynı sözcük A'da <i>y-</i> 'sizdir.	ıraç 37	–	yıraç 37
Ses Düşmesi ve İkincil Uzun Ünlü: -Vr; -Vr > VV > Vy	A'da <i>hürper</i> sözcüğünde <i>-r</i> ünsüzü korunurken aynı sözcük B ve C'de <i>hürpey-</i> biçiminde görülür. B ve C'deki <i>hürpey-</i> biçiminin sebebi şöyle izah edilebilir: <i>-r</i> 'nin düşmesi sonucunda önündeki kısa ünlü uzamış (V > VV) sonra da yarı ünlü yarı ünsüz bir ses olan /y/ sesi (VV > Vy) olarak ortaya çıkmıştır.	hürper- 7/1	ürpey- 7	ürpey- 7
Dil Uyumu (kalınlık- incelik):	Her üç nüshada da sözcüklerdeki dil uyumu tamken bu uyumun nüshalardaki birer örnekte bozulduğu görülür.	başgıması <baş+gına+sı 7/1	başginesi <baş+gine+si 7	başkıması <baş+kına+sı 7
		ümmetiğa <ümmet+i+ğa 1/1	ümmetige <ümmet+i+ge 1	ümmetiğa <ümmet+i+ğa 1

Dudak Uyumu (düzlük-yuvarlaklık):	1. Dudak uyumu bakımından A ve B'de uyumlu olan sözcük, C'de uyum dışıdır.	kıvan- 14/3	kıvan- 14	kıvan- 15
	2. Dudak uyumu bakımından A ve C'de yardımcı ünlünün uyum dışında olduğu birer örnek görülürken aynı sözcük B'de uyum dâhilindedir.	hünım <hün+'m 11/3	hünüm <hün+'m 11	hünım <hün+'m 12
Ünsüz Uyumu:	1. Yaklaşma durumu ekinde A ve C'de ünsüz uyumu görülmezken B'de görülmektedir.	ıraqğa <ıraq+ğa 37, ulağğa <ulağ+ğa 37, yangakğa <yangak+ğa 32/2, 42/3	— — yankakğa <yankak+ğa 37, 40	yıraqğa <yıraq+ğa 37, ulağğa <ulağ+ğa 37, yangakğa <yangak+ğa 32, 37
	2. Görülen geçmiş zaman çekiminde A'da ünsüz uyumu görülmezken B'de görülmekte; C'de ise iki örnekte görülmez, bir örnekte görülür.	çıkıldılar <çık- dı 3/2	çıktılar <çık- tı 4	çıkıldılar <çık- dı 4
		satdı <sat- dı 32/2	sattı <sat- tı 37	satdı <sat- dı 32
	tüşdi <tüş- di 28/4	tüşti <tüş- ti 28	tüşti <tüş- ti 28	

Öndamaksıllaşma:	Eski Türkçede art sırada görülen <i>yori-</i> “yürümek” fiili B’de devam ederken A ve C’de ön sıradan ünlülü biçimi görülmektedir.	yörü-gil 15/1	yoru-gıl 15	yörü-gil 16
Ünsüz İkizleşmesi +I > +II ve Aykırılışma: +II > +Id	A’da, ünsüz ikizleşmesi biçiminde görülen <i>al > all</i> “ön, huzur” sözcüğü, B ve C’de aykırılışmayla <i>all > ald</i> biçiminde Doğu Türkçesinde bir ağız farklılığına işaret etmektedir.	all+ında 25/3	ald+ıda 25	ald+ında 24
Zamir n’si:	A’da, bir örnek dışında, görülen zamir n’si B’de Doğu Türkçesinde olduğu gibi görülmez. C’de ise 2 örnekte zamir n’si görülür.	ağzındın 2/1, allında 25/3, lafzındın 2/3, mağzındın 2/2, tübünde 6	ağzıdın 3, aldıda 25, lafzıdın 3, mağzıdın 3, tüpünde 6	ağzıdın 3, aldında 24, lafzıdın 3, mağzıdın 3, tübünde 6

Biçim Bilgisi**İsim Çekimi**

Aynı İşlevde Farklı Yapım Eklerinin Tercih Edilmesi:	A’da isimden fiil yapım eki +a- tercih edilirken B ve C’de aynı fiilde +la- tercih edilmiştir.	$\widehat{an}ga- < \widehat{an}g+a$ - 43/1	$\widehat{an}gla- < \widehat{an}g+la$ - 41	$\widehat{an}gla < \widehat{an}g+la$ - 42
		$\widehat{t}i\widehat{n}ga- < \widehat{t}i\widehat{n}g+a$ - 43/3	$\widehat{t}i\widehat{n}gla < \widehat{t}i\widehat{n}g+la$ - 41	$\widehat{t}i\widehat{n}gla < \widehat{t}i\widehat{n}g+la$ - 42

İyelik Eki:	III. teklik şahıs iyelik eki, B'de düzenli olarak düz ünlülü; A'daki 1 örnekte düz, 3 örnekte yuvarlak ünlülüdür. C'de ise 3 örnekte düz, 1 örnekte yuvarlak ünlülüdür.	kolun <kol+u+nı 8/3 tügünü <tüg+ü+ni 31/2, 33/1, 3 yükünü <yük+ü+ni 33/1 tübinde <tüb+i+n+de 6	kolın<kol+i+n 8 tügini <tüg+i+ni 31, 32 yükini <yük+i+ni 32 tübinde <tüp+i+n+de 6	kolın <kol+i+n 9 tügün <tüg+i+n 31 yükini <yük+i+ni 31 tübünde <tüb+ü+n+de 6
İlgi Durumu Ekinin Belirtme Durumu İşlevinde Kullanılması:	B'deki 2 örnekte -ing̃ ilgi durumu eki, A'daki örneklerle söz dizimi içinde değerlendirildiğinde belirtme durumu işlevinde kullanılmaktadır. Bu durum ilk bakışta istinsah hatası olarak görülebilir. Ancak Doğu Türk yazı diliyle yazılmış başka metinlerde ¹ de ekin, bu işlevde kullanılması istinsah bölgesine ait bir özellik olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.	'ālemni gül kılğaydı 20/3 m(ē)ni satın alingız 24/3	'āleming̃ gül kılğaydı 21 m(ē)ning̃ satın alinglar 24	'ālemni gül kılğaydı 19 —

³ Bu *aqvālning̃* fi'lğa andağ keltürdüm. "Bu sözleri eyleme öyle geçirdim." (97a/02); Şīr Behrām ve 'Ādil Bahadur 'ning̃ Ceylān diyarına koşun ictimā'ığa revāne éttim. "Şīr Behram ve Adil Bahadır'ı Ceylan diyarına ordu toplamaya gönderdim." (112a/10); 'Abbās Bahadur 'ing̃ yubardım. "Abbas Bahadır'ı gönderdim." (132b/07). (Alper, 2013).

Belirtme Durumu Ekinin İlgisi Durumu İşlevinde Kullanılması:	B'deki 3 örnekte <i>-nI</i> belirtme durumu eki, A ve C'deki örneklerle karşılaştırıldığında ilgi durumu işlevinde kullanılmaktadır.	<i>maḥlūkātīng</i> mağzı 2/2	<i>maḥlūkātın</i> mağzı 3	<i>maḥlūkāt</i> mağzı 3
		<i>tēveniñ</i> tūgü 31/2	<i>tēveni</i> tūgi 31	<i>tēveniñ</i> tūgi 31
		<i>yazuqlarīng</i> maḥvı 19/3	<i>yazuqların</i> maḥvı 19	—
Zamir Çekimi:	I. çokluk şahıs zamirinin ilgi durumu çekiminde A ve C ile B arasında farklılık görülmektedir.	<i>biziñg</i> < <i>biz</i> + <i>ing</i> 37/3	<i>bizniñg</i> < <i>biz</i> + <i>ning</i> 33	<i>bizniñg</i> < <i>biz</i> + <i>ning</i> 35
Edatlar:	1. Soru edati, A ve C'de dudak uyumu dâhilindeyken B'de uyum dışıdır.	<i>revā mı</i> 23/2	<i>revā mu</i> 23	<i>revā mı</i> 22
	2. Birliktelik edati, A ve C ile B'de farklılık göstermektedir.	<i>bile</i> 8/4, 13/2	<i>bilen</i> 8, 40	<i>bile</i> 8
Fiil Çekimi				
Emir Kipi:	II. çokluk şahıs emir çekiminde A ve C'de <i>-ngIz</i> ; B'de ise <i>-UngIz</i> ve <i>-ngIAr</i> biçimi görülür.	<i>alıngız</i> 24/3, <i>k(ë)lingiz</i> 24/2, <i>körüngiz</i> 30, <i>sorungız</i> 30, <i>tutungız</i> 30	<i>alınglar</i> 24, <i>këlingler</i> 24, <i>körüngiz</i> 30, <i>sorungız</i> 30, <i>tutungız</i> 30	— — <i>körüngiz</i> 29, <i>sorungız</i> 29, <i>tutungız</i> 29
Zarf-fiiller:	A ve B'de <i>sat</i> -fili, <i>al</i> - yardımcı fiiline farklı zarf-fiil ekiyle bağlanmaktadır.	<i>satın al</i> - < <i>sat</i> - <i>'n</i> + <i>al</i> - 24/3	<i>satıp al</i> - < <i>sat</i> - <i>'p</i> + <i>al</i> - 24	—

Söz Varlığı

Aynı/Yakın Anımlı Fiillerin Tercih Edilmesi:	Aynı/yakın anlamlı fiillerden yararlanma konusunda A ve C’de aynı fiiller tercih edilirken B’de bu iki nüshadan farklı fiiller tercih edilmiştir.	ız- “göndermek” y(è)r yüzige ız- 37/4	koş- “koymak; bırakmak”y(è) y(è)r yüzige koş- 33	ız “göndermek” y(è)r yüzinge ız- 34
		tè- “söylemek, anlatmak” anı <i>tèdi</i> 20/4	ay- “söylemek, anlatmak” andağ <i>aydı</i> 21	tè- “söylemek, anlatmak” anı <i>tèdi</i> 18
		kılınğıl < <i>kıl-n-ğil</i> “yap, davran”	kılığ kıl < <i>kılığ</i> + <i>kıl</i> - “yap, davran”	kılınğıl < <i>kıl-n</i> - <i>ğil</i> “yap, davran”
		tèveler t(è)k <i>kılınğıl</i> 15/3	tèveler dek <i>kılığ kıl</i> 15	tèveler d(è)k <i>kılınğıl</i> 16
		bī-tekellūf (<Far. +Ar.) “sıkıntısız; hemen” 41/2	bī-tevaḳḳuf (<Far. +Ar.) “durmadan; hemen” 39	bī-tekellūf (<Far. +Ar.) “sıkıntısız; hemen” 38
		cihān (<Far.) “dünya” 32/1	çihān (<Far.) “dünya” 37	‘ālem (<Ar.) “dünya” 32
		èri- “erimek” 1/2	sız- “sızmak, erimek” 1	sız- “sızmak, erimek” 1
		girān (<Far.) “ağır, değerli” 1/2	girān “ağır, de- ğerli” (<Far.) 1	girāy “ağır, de- ğerli” (<Far.) 1
		Ḥazret (<Ar.) “Peygamber; Hz. Muham- med” 30/3	Resūl (<Ar.) “Peygamber; Hz. Muham- med” 30	Ḥazret (<Ar.) “Peygamber; Hz. Muham- med” 29
		nèdin “niçin” 18/4	nè dèp “niçin” 16	–
		şahābe (<Ar.) “sahabe” 40/1	aşhāb (<Ar.) “sahabeler” 35	şahābe (<Ar.) “sahabe” 38
		üze “üst, sırt” 23/3	üst “üst, sırt” 23	üze “üst, sırt” 22
		y(è)tür- “ulaş- mak, yetiş- mek” 15/2	tigür- “ulaş- mak, yetiş- mek” 15	y(è)tür- “ulaş- mak, yetiş- mek” 16
		za ‘if (<Ar.) “zayıf, yoksul” 30/2	ğarīb (<Ar.) “garip, yoksul” 30	za ‘if (<Ar.) “zayıf, yoksul” 30

Türkçe ve Alıntı Sözcüklerin Tercih Edilmesi:	A'daki kimi Türkçe sözcükler B ve C'de alıntı sözcükler ile karşılanmıştır.	ķarnım aç “açım” 11/2	gürisne m(è)n (<Far. + T.) “açım” 11	gürisne m(è)n (<Far. + T.) “açım” 12
		oğlan “çocuk” 25/4	kūdek (<Far.) “çocuk” 25	kūdek (<Far.) “çocuk” 25
Yardımcı Fiil:	Aynı yapıdaki birleşik fiillerde B ve C'de aynı yardımcı fiiller kullanılırken A'da farklı yardımcı fiiller tercih edilmiştir.	ħalāş <i>ét-</i> 20/2	ħalāş <i>ķıl-</i> 21	ħalāş <i>ķıl-</i> 19
		‘özr <i>ķol-</i> 29/4	‘özr <i>ay-</i> 29	‘özür <i>ķol-</i> 29
Yeterlik Fiil:	Her üç nüshada Doğu Türkçesinde yaygın olan <i>al-</i> yeterlik fiili kullanıldığı gibi B ve C'de birer örnekte <i>bil-</i> fiili kullanılmıştır.	çıķa <i>almam</i> 10/4, ilte <i>almadı</i> 34	çıķa <i>bilmem</i> 10, artıp <i>almas</i> 31	çıķa <i>bilmen</i> 11, ilte <i>almadı</i> 32

Söz Dizimi

Söz Dizimsel Tercihler:	1. Aynı söz dizimi içinde A ve C'de ismin yalın durumu, B'de ise ismin belirtme durumu tercih edilmiştir.	Nebî ‘özr ķoldı 29/4	Nebî ‘özrin aydı 29	Nebî'ge ‘özür ķoldı 29
	2. Söz dizimi açısından yakın anlamlı ifadeler için A ve C'deki alıntı yapıya karşılık B'de Türkçe bir unsurdan yararlanılmıştır.	ķıymetī satıldım “kıymetle satıldım” 42/2	ķıymet bilen alındım “kıymet ile satın alındım” 40	ķıymetī satıldım “kıymetle satıldım” 40

Nerede ve ne zaman istinsah edildiği bilinmeyen her üç nüshanın ses ve biçim bilgisi, söz varlığı ve söz dizimi açısından karşılaştırılması yapılan tablodaki dil verileri, makalenin boyutunu aşmayacak biçimde öz olarak değerlendirildiğinde nüshaların eskicilliği ve Doğu Türk yazı dilinin ağız atlasıyla ilgili araştırmalarda nispeten bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür.

1. Klasik Doğu Türkçesi özelliklerinin eskicil, klasik sonrası metinlerin, özellikle Özbekçe ve Yeni Uygurcaya giden geç dönem metnindeki dil unsurlarının ise yenicil olarak ölçüt kabul edildiği⁴ çalışmada şu sonuçlara varılmıştır:

a. /d/ > /ē/ > /y ~ z/ ses gelişiminin /y ~ z/ safhası Harezmi Türkçesi (13-14 yy.) döneminde gerçekleşmiştir. Buna göre ıd- “göndermek” > iē- > iz- biçiminde gelişim gösteren fiil, A ve C nüshaları iz- örneğiyle yenicil özellik göstermektedir. B nüshasında ise bu fiil, *koj-* ile karşılanmıştır.

b. -b- > -w- > -v/-y-; -b > -w > -v/-y ses değişimi açısından Orhun Türkçesinde /b/, Uygur Türkçesinden itibaren ise /w/ olan ses Doğu Türkçesi metinlerinde /v ~ y/ olarak görülür. Özellikle klasik sonrası Doğu Türkçesi metinlerinde daha çok /y/'nin tercih edilmesi ve daha sonra Doğu Türkçesinin devamı olan Özbekçe ve Yeni Uygurcada da /y/'lerin devam etmesi yenicil bir durum olarak karşılanmaktadır. Buna göre A'daki *s(ē)vin-*, *év*, *suv* örnekleri B'deki *söyün-*, *öy*, *suy(i)* örneklerine göre daha eskicil durumda; C ise *s(ē)vin-*, *öy* örnekleriyle A ile B arasında karma bir yapı göstermektedir.

c. Doğu Türkçesi (Çağatay Türkçesi) metinlerinde bazı fiillerde *h-* ön sesi görülebilmektedir. Özellikle Özbekçe ve Yeni Uygurcaya giden geç dönem metinlerinde görülen bu ön ses günümüzde de bu Çağdaş Türk yazı dillerinde kullanılmaktadır: Özb. *hürpey-* ÖTİL II, 712; YUyg. *hürpey-* NECİP 159 <Doğu Türkçesi *ürper-* Seng. 70v17. Dolayısıyla A ve C'de görülen *hürpey-* fiiline göre yenicil özellik gösteren bu nüshalarla *ürpey-* fiilinin görüldüğü B nüshasını karşılaştırdığımızda B'nin daha eskicil olduğu ileri sürülebilir.

ç. Eski Türkçede art sırada görülen *yori-* “yürümek” fiili B'de art sırada ve ikinci hecesi yuvarlak ünlülü biçiminde *yoru-* olarak; A ve C'de Orta Türkçe döneminde görülmeye başlayan ön sıradan ünlülü biçimi *yörü-* ile karşılanmaktadır. Bu örneğe göre üç nüsha arasında eskicil özellikler gösteren B, yenicil olan A ve C nüshalarıdır.

d. Eski Türkçeden itibaren yazılı metinlerde III. teklik şahıs iyelik eki +I biçiminde düz ünlülüdür. B'de görülen *kolın* < *kol+i+n*, *tügini* < *tüg+i+ni*, *yükini* < *yük+i+ni* gibi örneklerde düz biçimlerin devam ettiği dolayısıyla eskicil özellikleri bu örnekle koruduğu ancak A'da görülen *kolun* < *kol+u+ni*,

⁴ Bu konuda Mert, 2017'deki “eskicil ve yenicil” terimleri ve dil verilerine göre uyguladığı nüsha karşılaştırma yönteminden istifade edilmiştir.

tügüni < *tüg+ü+ni*, *yüküni* < *yük+ü+ni* gibi örnekler ise Orta Türkçe geç dönem metinlerinde seyrek olarak karşılaşılmaktadır. Bu nedenle A nüshası daha yenicil özellikler göstermektedir. C nüshası ise *tübünde* < *tüb+ü+n+de* örneği dışında diğer örneklerde *-I* biçiminde görülmektedir. Bu örnekler açısından C nüshası, B'ye daha yakın durmaktadır.

Bu dil verilerinin kullanılması sonucu yapılan değerlendirmelerde B nüshasının daha eskicil özellikler gösterdiği, A nüshasının daha yenicil, C nüshasının ise iki nüsha arasında A nüshasına daha yakın olduğu görülmüştür.

2. Bu dil verilerinden çıkarılan bir diğer sonuç ise ölçünlü yazı dilinde görülen sapmalardır. Üzerinde çalıştığımız metinler hacimli olmadığı için elbette kesin hükümler vermek mümkün değildir ancak ses ve biçim bilgisi ve söz varlığı açısından üç nüshayı karşılaştırdığımızda geç dönem metinlerinde ağız özelliklerinin yazıya geçmeye başladığı, buna bağlı olarak Doğu Türk yazı dilinde farklı ağız bölgelerinin varlığından söz edilebileceği söylenebilir. Nüshaların istinsah tarihi kesin bir şekilde saptanmadan tarihî bir yazı dilini meydana getiren ağız atlası çalışmalarını ortaya koymak elbette güçtür. Ancak ağız atlası çalışmalarında kullanılacak dil ölçütlerine katkı sunması bakımından bu şekilde nüshaların karşılaştırılması da önemlidir. Yaptığımız çalışmaya göre Doğu Türk yazı dilinin ağız bölgelerinin tespitinde kullanılabilecek dil ölçütleri ise şunlardır: **1.** *t-*; *t* > *d-*; **2.** *b* > *w* > *v/y*. **3.** *k-*; *k* > *ğ*. **4.** *h-* ve *y-* ön sesi. **5.** *-Vr*; *r* düşmesi ve ikincil uzun ünlü(ler)nün durumu. **6.** Aykırılışma: +II > +Id. **7.** Zamir *n*'sinin durumu. **8.** III. teklik şahıs iyelik eki. **9.** İlgi durumu ekinin işlevleri. **10.** II. çokluk şahıs emir kipi. **11.** Yeterlik fiili. **12.** Söz varlığındaki tercihler. **13.** Söz dizimsel tercihler.

II. Çeviri Yazı Metin ve Türkiye Türkçesine Aktarma

Metni Kurarken: Tenkitli metin çalışmamızda esas aldığımız nüsha, Ankara'daki Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 1692/2 numarada kayıtlı olan el yazmasıdır (A nüshası). Bunun dışında metni kurarken sağlam bir metin oluşturmak için yine Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi İsmail Saib I 746 numarada kayıtlı nüsha (B nüshası) ve Rusya Bilimler Akademisi Doğu Yazmaları Enstitüsü B 343 numarada kayıtlı nüshalardan (C nüshası) istifade edilmiş ve tenkitli metin çalışması yapılmıştır. Hangi tarihte telif ve istinsah edildikleri bilinmeyen her üç nüsha arasından Millî Kütüphane nüshasını esas almamızın sebebi, Yesevilikteki hikmet geleneği içinde daha çok dörtlüklerin hâkim olması ve bu nüshanın da dörtlükler hâlinde kaydedilmiş olmasıdır. Nüsha farklılıkları dipnot olarak belirtilmiştir. Ayrıca bu üç yazma nüsha dışında eksik olan Paris nüshası ve yine Bakırgan'daki Şems-i Asî'ye ait *Yetimname* manzumesi de metni doğru anlamak için okunup değerlendirilmiştir. Her üç nüshada farklı sayıda birimlerle karşılaşılmıştır:

A nüshasında 43 dörtlük; B’de 41, C’de ise 40 beyit yer almaktadır. Ayrıca bu birimlerin sıralamasında da nüshalar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Metni kurarken bu sayı ve sıralama farklılıkları da dikkate alınmış ve dipnot olarak belirtilerek bazı müdahalelerde bulunulmuştur. Metinden farklı alanlarda istifade edilmesi göz önünde bulundurularak *Yetimname* adlı manzume Doğu Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır.

^[1b/1] **Yetīm-nāme-i Resūl Şallallāhu ‘Aleyhi ve Sellem**⁵

Resul’ün –Allah’ın selamı üzerine olsun - Yetim<le ilgili> Hikâyesi

Tenkitledi Metin Türkiye

Türkçesine Aktarım

1. Muşafa’dın müjde ⁷ ümmetiğe ⁷ k(è)ldi ya ⁸	<i>Mustafa’dan ümmetine bir müjde geldi ya,</i>
Dürr-i girān ⁹ -bahāi ¹⁰ bizge revān kıldı ya ¹¹	<i>Değerli bir inciye bize gönderdi ya,</i>
Dürr-i yetīm erür bil ¹² kulağığa yahşî el ¹³	<i>İnsan kulağına yaraşır eşsiz incidir, bil!</i>
Uşal ¹⁴ dürrni ¹⁵ fikr kıl nê şadefdin eridi ya ¹⁶	<i>O inciye düşün! Hangi sedekten sızdı ya!</i>
2. Sızdı Resul ağzındın ¹⁷	<i>Resul(’ün) ağzından döküldü</i>
Maḥlūkatıng ¹⁸ mağzındın ¹⁹	<i>Yaratılmışların özünden</i>
Ebū Bekr<ing> ²⁰ lafzındın ²¹	<i>Ebu Bekir’in sözünden</i>
Andağ ²² haber b(è)rldi ²³ ya	<i>Şöyle haber verildi ya!</i>

⁵ Yetīm-nāme-i Resūl Şallallāhu ‘Aleyhi ve Sellem: Kıssa-yı Küdek-nāme B. Yetīm-nāme C.

⁶ müjde A.

⁷ ümmetige B.

⁸ kèldi-yā B. kèldi-yā C.

⁹ girāy C.

¹⁰ bahāsın B.

¹¹ kıldı-yā C.

¹² A’da yok.

¹³ kulağığa yahşî el: kulağıngge halka kıl B. kulağıngğa yahşî al C.

¹⁴ uşol B.

¹⁵ dürrni B.

¹⁶ eridi yā: sızdı-yā B. sızdı-yā C.

¹⁷ ağzındın B. ağzındın C.

¹⁸ maḥlūkatını B. maḥlūkāt C.

¹⁹ mağzındın B. mağzındın C.

²⁰ Ebā Bekrni B. Ebā Bekr C.

²¹ lafzındın C.

²² andağ B. andağ C.

²³ b(è)rldi C.

3. Aydı bir kün Peygâmbere²⁴
 Êvdin²⁵ nâ-gâh²⁶ çıkdılar²⁷
 Hâlâyıknı kördiler
 'İydlaşurlar²⁸ êrdi ya²⁹
4. Ol³⁰ kün³¹ rüz-ı 'İyd êrdi
 Uluğ kiçik yığıldı³²
 Oynap külüp yörürdi³³
 Bir sâ'atî turdı ya³⁴
5. Gürüh gürüh oğlanlar³⁵
 K(ê)yyip³⁶ arıg hōş tonlar³⁷
 Minip türlüg téveler³⁸
 'İydlaşurlar³⁹ êrdi ya⁴⁰
6. ^[2a/1] Kördi bir tam⁴¹ túbünde⁴²
- Anlattı: "Bir gün Peygamber,
 Ansızın evden çıktılar,
 Halkı gördüler,
 Bayramlaşıyordular ya!
 O gün bayram günüydü,
 Büyük küçük toplandı,
 Oynayıp gülüp yürürdü,
 Bir an durdu ya!
 Yiğın yiğın çocuklar,
 Temiz, güzel giysiler giyip
 Çeşitli develere binip
 Bayramlaşıyordular ya!
 Bir duvar dibinde*

²⁴ Peygamber B.

²⁵ öydin B. öydin 'WYWDYN C.

²⁶ nâ-geh B. nâ-geh C.

²⁷ çıktılar B.

²⁸ 'İydlaşur A. 'İydlaşur B.

²⁹ Eylemlerin önceliği açısından B ve C'deki sıralanış daha doğru olduğu için A'daki 1 ve 2. dizeler ile 3 ve 4. dizelerin yeri değiştirildi: aydı bir kün peygâm-ber nâ-geh öydin çıktılar/ hâlâyıknı kördiler 'İydlaşur êrdi-ya B. aydı bir kün peygâm-ber nâ-geh öydin çıktılar/ hâlâyıknı kördiler 'İydlaşurlar êrdi-ya C.

³⁰ bir B. bir C.

³¹ kün: A'da yok.

³² uluğ kiçik yığıldı: uluğ kiçikni kördi B. uluğ kiçikni kördi C.

³³ yorudı B. yörüdü C.

³⁴ Dize: nâ-geh öydin çıktı-ya B.

³⁵ Bu dize, B'de bulunmamaktadır; ancak sonraki üç dize farklı biçimde sıralanarak B'de 12. beyitte yer almaktadır: m(ê)ning t(ê)ngim oğlanlar minip türlüg téveler/k(ê)yyip arıg hōş tonlar 'İydlaşurlar êrdi-ya.

³⁶ k(ê)yyip B.

³⁷ tonlar B. tonlar C. Ayrıca bu dize, B'de 12. beytin ikinci dizesinde bulunmaktadır.

³⁸ Bu dize B'de 12. beytin ilk dizesinde bulunmaktadır.

³⁹ 'İydlaşur A. oynaşurlar C.

⁴⁰ Bu dize B'de 12. beytin ikinci dizesinde 'İydlaşurlar êrdi-ya biçiminde geçmektedir.

⁴¹ bir tam: tamning C.

⁴² tüpide B. túbünde C.

- Ma‘rekening⁴³ burcında⁴⁴
 Bir tıfl⁴⁵-ı nā-resīde
 Çoğup⁴⁶ turur érdi ya
 7. Başğınası hürpeyip⁴⁷
 Yüzginesi⁴⁸ sarğayıp⁴⁹
 Közginenin⁵⁰ yaşartıp⁵¹
 Yığlap turur érdi ya
 8. K(è)ldi Resül⁵² kaşığa
 Raħm kıldı⁵³ hālīga
 Kōlun⁵⁴ koydı başığa
 Şefkat bile⁵⁵ sordı⁵⁶ ya
 9. Aydı ki s(è)n kimdin s(è)n⁵⁷
 Kaydın munda⁵⁸ k(è)lding s(è)n⁵⁹
 Nè y(è)rlerde⁶⁰ érding s(è)n⁶¹
 Ayğıl maŋa⁶² tedi⁶³ ya
- Savaş meydanının burcunda*
Körpe bir çocuk
<Yere> vurup çukur oluşturuyordu ya.
Başcağızı ürkiüp
Yüzceğizi sararıp
Gözceğizi yaşarıp
Ağlıyordu ya.
Resul, karşısına geldi,
Hâline acıyıp
Elini başına koydu,
Şefkatle sordu ya.
Sordu: “Sen kim<ler>densin?
Sen buraya nereden geldin?
<Daha önce> neredeydin?”
“Bana anlat” dedi ya.

⁴³ ma‘rekekin A.

⁴⁴ k(è)ynide B. ğarkında C.

⁴⁵ tıfl B.

⁴⁶ çoğup B. çöküp C.

⁴⁷ başğınası hürpeyip: başginesi ürpeyip B. başkınası ürpeyip C.

⁴⁸ yüzkinesi C.

⁴⁹ sarğarıp B.

⁵⁰ közkinesin C.

⁵¹ közginenin yaşartıp: közginesi yaşarıp B.

⁵² k(è)ldi Resül: Resül k(è)ldi C.

⁵³ raħm kıldı: raħīm kıılır C.

⁵⁴ kōlın B. kōlın C.

⁵⁵ bilen B.

⁵⁶ turdı B.

⁵⁷ sordı Resül kimi-s(è)n B. sordı s(è)n kimning s(è)n C.

⁵⁸ kaydın munda: munda kaydın B.

⁵⁹ kēlip s(è)n B.

⁶⁰ y(è)rlerde: YRL’D’ A. y(è)rlerdin B.

⁶¹ érür-s(è)n B.

⁶² ayğıl maŋa: maŋa ayğıl B.

⁶³ dedi B. dedi C.

10. Aydı ki m(è)n⁶⁴ yetim m(è)n
Yetimlikde yitip⁶⁵ m(è)n
Gam lâyıga⁶⁶ batıp m(è)n
Çıka almam⁶⁷ tedi⁶⁸ ya⁶⁹
11. Berehne m(è)n tonum yok
Karnım aç u⁷⁰ nânım yok
Anıñ için hünim⁷¹ yok
Nê⁷² kılayın tedi⁷³ ya
12. M(è)ning t(è)ngim⁷⁴ oğlanlar⁷⁵
K(è)yip arıg hōş tonlar⁷⁶
Oynap külüp⁷⁷ yörürler⁷⁸
M(è)n bu hâlde tedi ya⁷⁹
13. Resül aydı m(è)n sanğa⁸⁰
Têve bolayın bile⁸¹
- Cevap verdi: “Ben yetimim,
Yetimlikte kaybolmuşum,
Gam çamuruna batmışım,
<İçinden> çıkamam!” dedi ya.
“Çıplağım, elbisem yok,
Karnım aç ve ekmeğim yok,
Onun için kanım yok,
Ne yapayım?” dedi ya.
“Benim yaşıtm <olan> çocuklar,
Temiz <ve> güzel elbiseler giyip
Oynayıp güliüp eğlenirler<ken>;
Ben bu hâlde<yim>” dedi ya.
Resul, söyledi: “O hâlde,
Ben sana deve olayım,*

⁶⁴ aydı ki m(è)n: aydı öksük B. dèdi öksüz C.

⁶⁵ batıp C.

⁶⁶ lâyıga A. gamğa lâyıq C.

⁶⁷ çıka almam: çıka bilmem B. çıka bilmen C.

⁶⁸ dèdi B.

⁶⁹ tedi-yâ C.

⁷⁰ karnım aç u: gürisine m(è)n B. gürisine m(è)n C.

⁷¹ hünim B.

⁷² nê: T' A.

⁷³ dèdi B.

⁷⁴ dèngim C.

⁷⁵ Bu dize, B'de 12. beytin ilk dizesinde bulunmaktadır. Bu beyitteki ifadeler, A'da 5 ve 12. dörtlüklerde kısmen tekrarlanmaktadır.

⁷⁶ Bu dize, B'de 12. beytin ikinci dizesinde bulunmaktadır. A'da ise 5. dörtlükte geçerek iki kez tekrar edilmiştir.

⁷⁷ oynap külüp: 'ıydlaşıban C.

⁷⁸ Bu dize, B'de yok.

⁷⁹ Bu dize, B'de yok.

⁸⁰ İlk iki dizedeki sözcüklerin dizimi B'de farklı: Resül aydı m(è)n sanğa/Têve bolayın bile: Resül aydı m(è)n hele têve bolayın sanğa B. C'de ise ilk dize şöyle başlamaktadır: Kim Resül aydı m(è)n sanğa C.

⁸¹ helâ B. hele Kaya. hilâ C.

- ^{12b/1} Mingil revān⁸² s(è)n m̂nga⁸³ *Sen, hemen bana bin!”*
 Oğlan bakıp küldi ya⁸⁴ *Çocuk bakıp güldü ya.*
 14. Yetīm besī s(è)vindi⁸⁵ *Yetim, çok sevindi,*
 İçi taşı yarudı⁸⁶ *İçi dışı parladı,*
 Ol tēvege⁸⁷ kıvandı⁸⁸ *O deve için mutlu oldu*
 K(è)lip revān mindi ya⁸⁹ *Gelip hemen bindi ya.*
 15. Aydı⁹⁰ tēvem yōrūgil⁹¹ *Söyledi: “Devem yürü!*
 M(è)ni anda y(è)türgil⁹² *Beni oraya götür!*
 Tēveler⁹³ t(è)k⁹⁴ kılm̂gil⁹⁵ *Develer gibi davran!”*
 Resūl andak⁹⁶ kıldı ya⁹⁷ *Resul, öyle yaptı ya.*
 16. Ol tēveler⁹⁸ ‘af⁹⁹ ‘afi¹⁰⁰ *O develer<in> af affi<nı>,*
 Ėştīp¹⁰¹ oğlan ġulađı¹⁰² *Çocuğ<un> kulağı duyup*
 Eyā¹⁰³ tēvem s(è)n takı *“Ey devem, sen de*

⁸² oğlan B.

⁸³ s(è)n m̂nga: üstümge C.

⁸⁴ küldi-yā C.

⁸⁵ söyüندی B. sēvindi C.

⁸⁶ yaruldu C.

⁸⁷ dēvege C.

⁸⁸ kıvanıp B. kıvanıp C.

⁸⁹ mindi-yā C.

⁹⁰ aytur C.

⁹¹ yoruğıl B.

⁹² tēgürgil B. tēgürgil C. Ayrıca B’de 2 ve 3. dizelerin sıralanışı farklı: tēveler dēk kılık kılm̂ m(è)ni anda tēgürgil.

⁹³ tēw<e>ler C.

⁹⁴ dēk B. dēk C.

⁹⁵ kılık kılm̂ B. kılm̂m C.

⁹⁶ andağ B. andağ C.

⁹⁷ kıldı-yā B. kıldı-yā C.

⁹⁸ aytur C.

⁹⁹ ‘afv A.

¹⁰⁰ ‘afvı A. ‘afın B. ‘afın C.

¹⁰¹ aňđlap B.

¹⁰² ġulađı B. ġulađı C.

¹⁰³ èy C.

- 'Af¹⁰⁴ 'af¹⁰⁵ kılgıl tedi¹⁰⁶ ya¹⁰⁷ *Af af yap!" dedi ya.*
17. Têve bigin¹⁰⁸ ol Refref¹⁰⁹ *Deve gibi ol Refref,*
 Kıldı dü-bâre¹¹⁰ 'af¹¹¹ 'af *İki kat oldu af af,*
 Cümle¹¹² ferîşte şaf şaf *Bütün melekler saf saf*
 K(è)lip turur êrdi ya *Gelmişti ya.*
18. Hâtif tedi¹¹³ hey hey bes¹¹⁴ *Hatîf dedi: "Hey hey! Yeter!*
 Mundın artuğ hüküm êrnes *Bundan fazla<sına> hüküm geçmez!"*
 Êşitkil êy bü'l-heves *"Ey hevesli, dinle!*
 Nêdin andağ¹¹⁵ tedi¹¹⁶ ya *Neden böyle <olduğunu>" dedi ya.*
19. 'Afv¹¹⁷ 'afv¹¹⁸ aning¹¹⁹ 'afvıdur¹¹⁹ *"Af, af onun affıdır,*
 Raḥmetining¹²⁰ suvıdur¹²⁰ *Rahmetinin suyudur,*
 Yazuqların¹²¹ maḥvıdur¹²² *Günahların yok olmasıdır,*
 Va 'de andağ¹²³ êrdi ya *Böyle söz verilmişti ya.*
20. Yana bir 'afv¹²⁴ dègeydi¹²⁵ *Yine bir af deseydi,*

104 'afv A.

105 'afv A.

106 dèdi B.

107 tedi-yâ C.

108 bu kün B.

109 rāf C.

110 dü-bār C.

111 'afv A.

112 cümle' B.

113 aydı B.

114 sin Kaya.

115 nêdin andağ: nè dèp aydı B.

116 dèdi B.

117 'af B.

118 'af B.

119 'affıdur B.

120 raḥmetining¹²⁰ suvıdur: raḥmet aning¹²⁰ suvıdur B.

121 yazuqlarını B.

122 saçıp dur Kaya.

123 andağ B.

124 'af B. 'af C.

125 dègey-idi C.

Barın hālāş étkeydi¹²⁶
 ‘Ālemni¹²⁷ gül kılgaydı
 Hātif ani¹²⁸ tēdi¹²⁹ ya¹³⁰

[3a/1]

21. Ēkki hişşe ümmeti¹³¹
 Ēkki ‘afvda¹³² kütuldu
 Üçünçide bes¹³³ tēdi¹³⁴
 Bir hişşesi kaldı ya¹³⁵
22. Uşbu¹³⁶ hālda¹³⁷ ērdiler
 Şahābeler kördiler¹³⁸
 Bu hāletni¹³⁹ bildiler¹⁴⁰
 Barça hayrān kıldı¹⁴¹ ya¹⁴²
23. Şiddīk aytur¹⁴³ yā Nebī
¹⁴⁴ Revā mıdur¹⁴⁵ bu şabī
 Üzenġizge¹⁴⁶ mingeli¹⁴⁷

*Hepsini kurtaracaktı,
 Ālemi gül<le> donatacaktı.”
 Hatif, bunları dedi ya.*

*İki kısım ümmeti,
 İki afa kurtuldu,
 Üçüncüsünde “Yeter!” dedi.
 Bir kısmı kaldı ya.
 İşte bu hâldeydiler,
 Sahabeler gördüler,
 Bu durumu fark ettiler,
 Hepsini hayran kaldı ya.
 Sıddık, sorar: “Ya Nebi!
 Bu çocuğ<un> uygun mudur
 Üzerinize binmesi?”*

¹²⁶ kılgaydı B. kılgaydı C.

¹²⁷ ‘āleming B.

¹²⁸ andağ B.

¹²⁹ aydı B.

¹³⁰ tēdi-yā C.

¹³¹ ümmeti: ‘MTY MNY A.

¹³² ‘afda B. ‘afda C.

¹³³ sin Kaya.

¹³⁴ dēdi B. dēdi C.

¹³⁵ kaldı-yā C.

¹³⁶ ol B.

¹³⁷ hālette B.

¹³⁸ kēldiler B. C’de bu dize yok.

¹³⁹ hāletini A.

¹⁴⁰ bildiler: PYLDYL’R A; kördiler B. C’de bu dize yok.

¹⁴¹ kaldı B. kaldı C.

¹⁴² kaldı-yā C.

¹⁴³ aydı B. aydı C.

¹⁴⁴ hey: HY A. hece bakımından fazla. B ve C’de yok.

¹⁴⁵ mudur B.

¹⁴⁶ üstünġizge B.

¹⁴⁷ mingeni C.

- Resûl ârî tēdi¹⁴⁸ ya
 24. Resûl aydı barıngız¹⁴⁹
 Yangak¹⁵⁰ alıp k(è)lingiz¹⁵¹
 M(è)ni¹⁵² satın¹⁵³ alıngız¹⁵⁴
 Ebū Bekr bardı ya¹⁵⁵
 25. Revān évge¹⁵⁶ yügürdi
 Yangak alıp¹⁵⁷ k(è)ltürdi
 K(è)lip allında¹⁵⁸ turdı
 Oğlan¹⁵⁹ anı kördü ya
 26. Körgeç¹⁶⁰ anı tiledi
 Ebū¹⁶¹ Bekir b(è)r tēdi¹⁶²
 Nēçe¹⁶³ tegāfūl¹⁶⁴ urdı¹⁶⁵
 Oğlan be-cid¹⁶⁶ boldı ya¹⁶⁷
 27. Şiddik aytur¹⁶⁸ tēvingni¹⁶⁹
- Resul, "Evet" dedi ya.
 Resul, dedi: "Gidiniz,
 Ceviz alıp geliniz,
 Beni satın alınız."
 Ebu Bekir gitti ya.
 Hemen eve koştı,
 Ceviz alıp getirdi,
 Gelip karşısında durdu,
 Çocuk onu gördü ya.
 Görünce, onu istedi:
 "Ebu Bekir ver!" dedi.
 Nasıl anlamazlıktan geldi.
 Çocuk sabırsızlandı ya
 Şiddik söyler: "Deveni*

¹⁴⁸ dēdi B.

¹⁴⁹ yārānlar B. barıng C.

¹⁵⁰ yanğak B.

¹⁵¹ kēlingler B. C'de bu dize yok.

¹⁵² m(è)ning B.

¹⁵³ satıp B.

¹⁵⁴ alınglar B. C'de bu dize yok.

¹⁵⁵ Ebū Bekr bardı yā: yā Ebā Bekr dēdi-ya B. Ebā Bekr hōş tēdi C.

¹⁵⁶ revān évge: Şiddik ol dem B. évge: öyge C.

¹⁵⁷ yangak alıp: altı yanğak B. altı yangak C.

¹⁵⁸ aldıda B. aldında C.

¹⁵⁹ küdek B. küdek C.

¹⁶⁰ körgeç: K'RK'Ç A.

¹⁶¹ Bū B. Ebā C.

¹⁶² b(è)r tēdi: anğa b(è)rmedi B. b(è)rmedi C

¹⁶³ nēçe: PNÇH A.

¹⁶⁴ tegāfūl: tegāfil TĠ'FYL C.

¹⁶⁵ kıldı C.

¹⁶⁶ be-ced C.

¹⁶⁷ oğlan be-cid boldı yā: küdek yıglaptur dēdi-ya B. küdek yıglap turdı ya Kaya.

¹⁶⁸ aydı B. aydı C.

¹⁶⁹ tēvingni B.

- B(è)rseng b(è)rey yangaḡnı¹⁷⁰   *Versen cevizi vereyim.*
 Tève¹⁷¹ bèrip almaḡnı   *Deve<yi> verip <cevizi> almayı*
 Kūdek sehel kōrdı ya   *Çocuk kolay gördü ya.*
 28. Aydı turuḡ¹⁷² tüşeyin¹⁷³   *Söyledi: “Durun! İneyim,*
 Yangāḡlarını¹⁷⁴ köreyin¹⁷⁵   *Cevizleri göreyim,*
 13b/1 Tèvem sizge¹⁷⁶ b(è)reyin   *Devemi size vereyim.”*
 T(è)yü¹⁷⁷ revān tüşdi¹⁷⁸ ya   *Diyerek hemen indi ya.*
 29. Yangāḡlarını¹⁷⁹ b(è)rdiler   *Cevizleri verdiler,*
 Tèvesini aldılar   *Devesini aldılar,*
 Kōḡḡlini¹⁸⁰ hōş kıldılar   *Gönlünü hoş tuttular,*
 Nebī¹⁸¹ ‘özrin¹⁸² ḡoldı¹⁸³ ya   *Nebi özrünü diledi ya.*
 30. Yetīm hālın¹⁸⁴ soruḡız   *Yetim<in> hālını sorunuz,*
 Ža ‘ifḡa¹⁸⁵ ḡol¹⁸⁶ tutuḡız   *Güçsüze kol kanat geriniz,*
 Andaḡ¹⁸⁷ Hāzret¹⁸⁸ körüḡiz   *<İşte> böyle Hazret görünüz,*
 Yetīmge nē¹⁸⁹ kıldı ya   *Yetime ne yaptı ya.*
 31. Bilse érđi ol şabī   *“O çocuk bilseydi*

¹⁷⁰ yanḡaḡnı B. yangāḡnı C.

¹⁷¹ tève TYW C.

¹⁷² oḡlan B.

¹⁷³ tüşeyin: NWŞ’BYN A.

¹⁷⁴ yanḡaḡların B. yangāḡlarını C.

¹⁷⁵ alayın B. alayın C.

¹⁷⁶ sizge: SRK’ A. SRK’ C.

¹⁷⁷ kūdek B.

¹⁷⁸ tüşti B.

¹⁷⁹ yanḡaḡların B.

¹⁸⁰ kōḡḡli C.

¹⁸¹ Nebīge C.

¹⁸² ‘özr A. ‘özür C.

¹⁸³ aydı B.

¹⁸⁴ bedā: BD’ hece bakımından fazla. B’de yok.

¹⁸⁵ ḡarīb B. ža ‘if C.

¹⁸⁶ ḡolın B. ḡolun C.

¹⁸⁷ andaḡ B. mundaḡ C.

¹⁸⁸ Resūlnı B. Hāzret: HŞRT C.

¹⁸⁹ nēler B.

- Ol tēvenin¹⁹⁰ tūgünü¹⁹¹ *O devenin tūyünü <dahi>*
 On¹⁹² sēkkiz mīng¹⁹³ 'ālemğa¹⁹⁴ *On sekiz bin âleme*
 Bērmes ērdi tēdi¹⁹⁵ ya *Vermezdi." dedi ya.*
 32. Ėkki cihān¹⁹⁶ naḳdını¹⁹⁷ *İki cihan<in> servetini*
 Altı yanḳaḳğa¹⁹⁸ satdı¹⁹⁹ *Altı cevize sattı.*
 Kıymetini²⁰⁰ bilmedi *Kıymetini bilmedi,*
 Kūdekligin kıldı ya *Çocukluğunu gösterdi ya.*
 33. Satdı ērse²⁰¹ tūgünü²⁰² *Tūyünü sattıḡında*
 İlte almadı²⁰³ yükünü²⁰⁴ *Yükünü taşıyamadı,*
 İzlep anıḡ tūgünü *Onun tūyünü arayıp*
 Қақан tapar ēmdi ya²⁰⁵ *Şimdi nasıl bulur ya?*
 34. Ol ḡōd²⁰⁶ kıldı oḡlanlıḳ *O, kendisi çocukluk yaptı,*
 S(ē)n kıлмаḡıl nā-dānlıḳ *Sen cahillik yapma!*
 Sūdā kıлма ziyānlıḳ²⁰⁷ *Alışverişte zarar etme!*
 Nebbet sanḡa²⁰⁸ kēldi ya *Sıra sana geldi ya.*
 35. Oldur s(ē)ni kötergen²⁰⁹ *Seni götüren odur,*

¹⁹⁰ tēve anıḡ A. tēveni B.

¹⁹¹ tūgini B. tūgin C.

¹⁹² ol A.

¹⁹³ mīng: MNYNK B.

¹⁹⁴ 'ālemni C.

¹⁹⁵ bērmes ērdi tēdi: bērmeḡey tēdi A. b(ē)rse bolmas ērdi B. bir bērmes ērdi C.

¹⁹⁶ çihān B. 'ālem C.

¹⁹⁷ na'tını C.

¹⁹⁸ yanḳaḳğa B.

¹⁹⁹ sattı B.

²⁰⁰ kıymeti A.

²⁰¹ satdı ērse: bilse ērdi B.

²⁰² tūgini B. tēveni C.

²⁰³ ilte almadı: artıp almas B. ilte almas C.

²⁰⁴ yükini B. yükini C.

²⁰⁵ izlep anıḡ tūgünü/қақан tapar ēmdi yā: anda anı kördüğünü izlep tapmas ērdi-ya B. anda ni kördüğünü izlep tapmas irdi-ya Kaya. Қақа<n> anıḡ tūgin izlep tapmas ērdi ya C.

²⁰⁶ kim B.

²⁰⁷ ziyānlıḳ: ZY'NYḲ A.

²⁰⁸ bızge B.

²⁰⁹ tēgürgen B. satdurgan C.

- Ol²¹⁰ menzilge y(è)türgen²¹¹
 Ağır yükünġ²¹² kötergen
 Kâdir kudret êrdi²¹³ ya
- [4a/1]
36. S(è)wgen²¹⁴ üçün ümmetin
 Aldı ağır minnetin
 Hâk ta ‘âlâ minnetin²¹⁵
 Bizinġ²¹⁶ üçün aldı ya²¹⁷
37. ‘Arşdın uluġ²¹⁸ menzili
 Anda²¹⁹ êrdi ol velî²²⁰
 Bizinġ²²¹ üçün Hâk Mevlâ²²²
 Y(è)r yüziġe²²³ ızdı²²⁴ ya
38. Nêçün²²⁵ anı bilmes²²⁶ s(è)n
 Câninġ²²⁷ fidâ kılmâs s(è)n
 Kulluġıda²²⁸ ölmâs s(è)n
- O menzile ulaştıran,
 Ağır yükünü kaldıran
 Her şeye gücü yeten kudretti ya.*
- Ümmetini sevdiği için
 Ağır yükümlülüğü aldı
 Yüce Allah yükümlülüğünü
 Bizim için aldı ya.*
- Arştan büyük menzili
 Oradaydı o veli,
 Bizim için Hak Mevla
 Yeryüzüne gönderdi.*
- Niçin onu bilmezsin
 Canını feda etmezsin
 Kulluğunda ölmezsin*

²¹⁰ bu B. bu C.

²¹¹ keltürgen B. tégürgen C.

²¹² yükün C.

²¹³ kudret êrdi: Hüdâ dèdi B. kudret b(èr)di C.

²¹⁴ s(è)wgen C.

²¹⁵ minnetin: NYTYN A.

²¹⁶ bizinġ C.

²¹⁷ Bu dizeler B’de yok.

²¹⁸ narı B. narı C.

²¹⁹ andaġ C.

²²⁰ velî: WY A.

²²¹ bizinġ B. bizinġ C.

²²² celî B.

²²³ y(è)r yüziġe C.

²²⁴ koydı B.

²²⁵ nê çün B. nê üçün C.

²²⁶ söymes B. s(è)wmes C.

²²⁷ cânın A.

²²⁸ kulluġıda B. kulluġıda C.

- Bilgen fidā kıldı²²⁹ ya²³⁰
39. Sattı²³¹ altı²³² yaŋgakğa
Munġluġ boldı²³³ ulakğa
Sefer kılġunġ ırakğa²³⁴
Nā-dān andaġ²³⁵ kıldı ya²³⁶
40. Ol mu'ciz-i kāyināt²³⁷
Şahābeġa²³⁸ her sâ' at
Satılğanın mübahāt²³⁹
Kılıp turur êrdi²⁴⁰ ya
41. Qarındaşım ol Yūsuf
Satıldı bî-tevellüf²⁴¹
Umup²⁴² Haq'dın telatıf²⁴³
Fahr kılur êrdi ya²⁴⁴
42. M(è)n hem bahā kılındım²⁴⁵
Kıymet²⁴⁶ bilen²⁴⁷ bilindim²⁴⁸
- <Onu> bilen feda etti ya.
Altı cevize sattı,
Süvariye dertlendi.
Uzaġa gideceksin.
Böyle cahillik yaptı ya.
O kâinatın mucizesi<nin>,
Sahabe<ler> için her an,
Satılması övünç
<Kaynaġı> olmuştur ya.
Kardeşim o Yusuf,
Hemen satıldı.
Hak'tan lütuf umup
Överdi ya.
Ben de değerlendim.
Kıymetle anıldım.

²²⁹ bilgen fidā kıldı: eyā ġāfil dedi B.

²³⁰ kıldı-yā C.

²³¹ satma C.

²³² anı C.

²³³ bolmak C.

²³⁴ yırakğa C.

²³⁵ andaġ C.

²³⁶ Bu dizeler B'de yok. kıldı-yā C.

²³⁷ ol mu'ciz-i kāyināt: her kimige bu mevcūdāt B. her kimige bu mevcūdāt Kaya. mu'ciz-i kā' ināt C.

²³⁸ aşhābıġa B.

²³⁹ satılğanın mübahāt: kılġandur münācāt B. satılanın münāc<ā>t C.

²⁴⁰ turur êrdi: bolmas dedi B. aytur tēdi-yā C.

²⁴¹ bî-tevaqquf B.

²⁴² ümmīd C.

²⁴³ talıf B. telatıf Kaya. taleflik C.

²⁴⁴ êrdi-yā C.

²⁴⁵ kıldım C.

²⁴⁶ kıymetī A.

²⁴⁷ A'da yok. bile C.

²⁴⁸ alındım B. satıldım C.

Bêş²⁴⁹ yanğakğa²⁵⁰ satıldım
 Şükürü'llâh²⁵¹ tedi²⁵² ya
 43. Eyâ gâfil angâğıl²⁵³
 Öz özünğni²⁵⁴ tanğagıl²⁵⁵
^{14b/1}Bu sözlerni tınğagıl²⁵⁶
 Şems-i 'Ăşî²⁵⁷ tedi²⁵⁸ ya

*Beş cevize satıldım.
 "Allah'a şükürler olsun" dedi ya
 Ey gafil, anla!
 Kendi kendine hâkim ol!
 Bu sözleri dinle!
 Şems-i Asi dedi ya.*

²⁴⁹ altı C.

²⁵⁰ yanğakğa B.

²⁵¹ şükru'llâh A. şükru'llâh B.

²⁵² dedi B.

²⁵³ anğlağıl B. angâ C.

²⁵⁴ özünge B.

²⁵⁵ yığlağıl B. tınğlağıl C.

²⁵⁶ tınğlağıl B. anğlağıl C.

²⁵⁷ Şems-i 'Ăşî: Kûl Süleymân B.

²⁵⁸ aydı B. aydı C.

III. Dizin ve Sözlük

Sıra: a ā b c ç d e ē f g ğ h ĩ ĵ j k
l m n n̄ ŋ ñ o ō ö p r r̄ s s̄ ş t t̄ u
ū ü v y z z̄ z̄ ž

A / Ā / 'A / 'Ā

aç (< DLT *āç* CTD III, 3; < ET. *a:ç* (*ac*) ED 17a; < AT. *āç TEKİN 1995, 171) aç, karnı aç 11/2.

'af (< Ar.) devenin bağırması 16/1, 16/4, 16/4, 17/2, 17/2; *'a.ı* 16/1.

'afv (< Ar.) (günah) bağışlama 19/1, 19/1, 20/1; *'a. da* 21/2; *'a.idur* 19/1.

ağır (< ET. *ağır* ED 88b; < AT. *āğır TEKİN 1995, 171) ağır 35/3, 36/2.

ağız (< ET. *ağız* ED98a; < AT. *āğız TEKİN 1995, 171) *ağız a. indın* 2/1.

al- (< ET. *al-* ED 124b) I. almak, elde etmek *a. -dı* 36/2, 36/4; *a. -p* 24/2, 25/2; II. satın almak *a. -dılar* 29/2; *a. -ıngız* (satın a.) 24/3.

'ālem (< Ar.) dünya, âlem *'ā. ğa* 31/3; *'ā. ni* 20/3.

al (l) (< ET. *al* ED 121a; < AT. *hāl TEKİN 1995, 172; Çağ. *al+ığa* > *all+ığa*, *al+ıda* > *all+ıda* (ikizleşme) +l>+ld: *all*> *ald* KAÇALİN 1990, 258-259) ön, huzur, karşı *a. ında* 25/3.

alma- (< al-ma-; → < ET. *al-* ED 124b) yeterlilik ifade eder; -A+bil- *a. -dı* (ilte al) 33/2; *a.-m* (çıkma al) 10/4.

almağ (< al-mağ; → < ET. *al-* ED 124b) alma *a. ni* 27/3.

altı (< ET. *altı* ED 130b) 6, altı 32/2, 39/1.

anġa- (< Doġu T. *anġ+a-* → Batı T. *anġ+la-* “anlamak, idrak etmek” ERASLAN 1999, 347; < AH_{18/22} *anġa-* “anlamak, bilmek” ARAT 2006, Fihrist III; *anġ-a-* < *anġ-* “to remember, call to mind” → Seng. 50v8 *anġ-* ‘yād kerden ve fehmiiden ve mütezekkır şoden’ “to remember, understand, call to mind” ED 168a) anlamak *a. -ġıl* 43/1.

anda onda, orada, o zamanda; bk. *ol*

andaġ (< **a+nı+teg* ~ **a+n+da+oġ*; < ET. *andaġ* ~ *andaġ* ED 177a; *andaġ* ~ *antaġ* “böyle, bunun gibi” GABAIN § 190; < Orh. T. *antaġ* ~ *anteg* “onun gibi, böyle” < *anı teg TEKİN 2000, § 272) o şekilde, öyle; → *andaġ* 18/4.

andaġ (< **a+nı+teg* ~ **a+n+da+oġ*; < ET. *andaġ* ~ *andaġ* ED 177a; *andaġ* ~ *antaġ* “böyle, bunun gibi” GABAIN § 190; < Orh. T. *antaġ* ~ *anteg* “onun gibi, böyle” < *anı teg TEKİN 2000, § 272) o şekilde, öyle 2/3, 15/4, 19/4, 30/3, 39/4; → *andaġ*

anı onu; bk. *ol*

anınġ onun; bk. *ol*

arıġ (< Doġu T. Seng.37v15 ~ 37v12 ~ 37v21 *arıġ* ~ *arı* ~ *arıġ* _{SS15} *arıġ*; < Har. T. ME 69-1/NF 38-2 *arıġ*; < DLT *arı-ġ* CTD III, 11; < ET. *'arıġ-* < *arı-* ED 213b; *arıġ* < *arı-ġ* ERDAL I, 181; *āri-*, *ārri-* ‘temiz olmak’ Kırg. *ārçı-* ‘temizlemek’ < Moġ. **ārı-* = AT *ārı-* TEKİN 1995, 95-171) temiz 5/2, 12/2.

ārī (< Far.) evet, elbette 23/4.

'arş (< Ar.) dokuzuncu gök *'a. dın* 37/1.

- artuḳ** (< ET. *art-uḳ* ED 204b) e. -dAn daha fazla (mundin a.) 18/2.
- ay-** (< ET. *ay-* ED 266a) söylemek, demek, anlatmak *a.-di* 3/1, 9/1, 13/1, 15/1, 24/1, 28/1; *a.-g̃ul* 9/4, 10/1.
- ayt-** (< ET. *ay-t-* ED 268b) söylemek, demek *a.-ur* 23/1, 27/1.

B

- bahā** (< Far.) değer, kıymet (b. kılın-) 42/1.
- bahāī** (< Far.) değerli, kıymetli (dürr-i girān-b.) 1b/01.
- baḳ-** (< ET. *bak-* ED 311a) bakmak *b.-'p* 13/4.
- bar-** (< ET. *bar-* ED 354a) varmak, ulaşmak, gitmek *b.-di* 24/4; *b.-iṅgız* 24/1.
- barça** (< ET. *bar+ça* ED 356b) zm. hepsi, herkes 22/4.
- barı** (< Doğu T. ^{§§ 68} *barı* < Har. T. ^{KE} *barı*; → < ET. *barı* ED 353a; < Orh. T. *barı* “hepsi” < *bār+ı* TEKİN 2000, § 279/4; < **bā-r+ı* KAÇALİN, 907) zm. hepsi *b. n* 20/2.
- baş** (< ET. *baş* ED 375a) baş, kafa *b. ıḡa* 8/3.
- başgıma** (< baş+gına; → < ET. *baş* ED 375a; +gına < Orh. T. +*klñA* TEKİN 2000, § 165) başçağız *b. sı* 7/1.
- bat-** (< DLT *bat-* CTD III, 68; < Uyg. T. *bat-* ED 298a) batmak *b.-'p m(è)n* 10/3.
- be-cid** (< Far.) sabırsızlıkla, heyecanla 26/4.
- bèr-** (< ET. *bèr-* ED 354b; < Orh. T. *ber-* ~ *bir-* [bè:r-] TEKİN 2000, § 56; < AT. **bè:r-* TEKİN 1995, 182) vermek *b. (b(è)r-)* 26/2; *b.-di* (haber b.) 2/3; *b.-diler* (b(è)r-) 29/1; *b.-ey* (b(è)r-) 27/2; *b.-eyin* (b(è)r-) 28/3; *b.-'p* 27/3; *b.-mes* èrdi 31/4; *b.-seng* (b(è)r-) 27/2.
- berehne** (< Far.) çıplak, yalın 11/1.
- bes** (< Far.) yeter, yeterli, kâfi 18/1, 21/3.
- besī** (< Far.) pek çok, çok fazla 14/1.
- bêş** (< Doğu T. ^{Abuş.62a} *bêş*; < Har. T. ^{ME 77-1/NF 10-14} *bêş*; DLT *bêş* CTD III, 71; < ET. *bê:ş* ED 376a; < Orh. T. *b(e)ş* ~ *bış* [bè:ş] TEKİN 2000, § 56) 5, beş 42/3.
- bigin** (< kibi+n; → < ET. *ki:b+i* ED 686a; < AT. **kè:p* TEKİN 1995, 182) e. gibi; (tève b.) 17/1.
- bil-** (< ET. *bil-* ED 330b) bilmek, anlamak *b.-diler* 22/3; *b.-gen* 38/4; *b.-mes* 38/1; *b.-se* èrdi 31/1.
- bile** (< ET. *bir+le* ED 364b) I. e. ile (şefkat b.) 8/4; II. bağ. o hâlde, öyleyse 13/2.
- bilin-** (< bil-'n-; < ET. *bil-* ED 330b) bilinmek *b.-dim* 42/2.
- bilme-** (< bil-me-; → < ET. *bil-* ED 330b) bilmemek *b.-di* 32/3.
- bir** (< Doğu T. *bir* ECKMANN, § 54/a; < ET. *bi:r* ED 353b; *bir* GABAIN, § 202; < Orh. T. *bir* [bīr] TEKİN 2000, § 58; < AT. *bīr TEKİN 1995, 183) bir 3/1, 4/4, 6/1, 6/3, 20/1, 21/4.
- bī-tekellüf** (< Far. *bī-* + Ar. *tekellüf*) sıklıkla; hemen 41/2.
- biz** (< ET. *biz* ED 388a; GABAIN, § 189; < Orh. T. *biz* TEKİN 2000, § 271; < AT. **bi+z* TEKİN, Mak. I, 30, 190) zm. biz *b. ge* 1/2; *b. iṅ* 36/4, 37/3.
- bol-** (< ET. *bol-* ED 331a; < Orh. T. *bol-* [böl]- TEKİN 2000, § 49; <

AT. **böl-* TEKİN 1995, 177) I. olmak *b. -ayın* 13/2; II. olmak, yardımcı fiil *b. -dı* (necîd *b.*) 26/4, (munglug *b.*) 39/2.

bu (< ET. *bu*: ED 291b; < Uyg. T. *bo* GABAIN, § 190; < Orh. T. *bu* TEKİN 2000, § 272; < AT. *bō TEKİN 1995, 177) sıf. *bu* 12/4, 22/3, 23/2.

burc (< Ar.) kale surlarındaki savunma kulesi *b. inda* 6/2.

bü'l-heves (< Far.) hevesli, aklına geleni yapmak isteyen 18/3.

C

cān (< Far.) can *c.ing* 38/2.

cihān (< Far.) dünya, âlem 32/1.

cümle (< Ar.) bütün 17/3.

Ç

çık- (< DLT *çık-* CTD III, 93; < ET. *taş+ık-* ED 405b) çıkmak, ayrılmak, uzaklaşmak *ç. -a al-* 10/4; *ç. -dılar* 3/2.

çoğu- (< Doğu T. ^{Abuş. 113a} *çoku-*, ^{Seng.} *çoku-* ^{213r28} *çoku-* ^{Seng. 214r6} *çok-* ^{ss 106} *çok-* ^{mak}; < DLT *çok-* “swoop down (bird)” CTD III, 94; *çok-/çoku-* “to swoop down, to peck, peck out” ED 406a; *çoku-* < *çok-u*-KAÇALİN, 926) vurup çukur oluşturmak, çukur açmak *ç. -p* 6/4.

D

dê- (< ET. *tê-* ED 433b; < Orh. T. *te- ~ ti-* [tê:-] TEKİN 2000, § 56; < AT. **tê:-* TEKİN 1995, 182) demek, söylemek *d. -geydi* 20/1; → *tê-*

dü-bāre (< Far. *dü* + Far. *bāre*) iki kat etme, katmerleme (*d. kıl*) 17/2.

dürr (< Ar.) inci (*dür*) *d.ni* 1/4; (*d.-i girān-bahāī*) 1/2; (*d.-i yetīm*) 1/3.

E

Ebū Bekir (< Ar. *Ebū Bekr*; ö.i.) Hz. Ebu Bekir, İslam'ın ilk halifesi 24/4, 26/2; *E. ing* 2/3.

èkki (< Doğu T. *iki ~ ikki* ECKMANN, § 54/a; < ET. *èkki* ED 101b; *iki, eki* GABAIN, § 202; Yenisey Yzt. ^{Tuva I 3} *è:ki* TEKİN 2000, § 11; < AT. **è:ki* TEKİN 1995, 181) 2, *iki* 21/1, 21/2, 32/1.

èl (< ET. *è:l* ED 121b; Yenisey Yzt. *è:l* TEKİN 2000, § 56; < AT. **è:l* TEKİN 1995, 181) halk, insanlar 1/3.

èmdi (< ET. **am+tu* ED 156b; < Orh. T. *amtı* < **am+tu* *am “şu an” TEKİN 2000, § 179) zf. şimdi, şu an 33/4.

èr- (< ET. ¹*er-* ED 193b; < Orh. T. *er-* TEKİN 2000, § 52) imek, olmak, var olmak *è.-ür* 1/3; *è.-di* (‘ıydlaşur *è.*) 3/4, 5/3, (*rüz-ı* ‘ıyd *è.*) 4/1, (*çoğup* turur *è.*) 6/4, (*yığlap* turur *è.*) 7/4, (*k(è)lip* turur *è.*) 17/4, (*andağ* *è.*) 19/4, (*bilse* *è.*) 31/1, (*bêrmes* *è.*) 31/4, (*kudret* *è.*) 35/4, (*anda* *è.*) 37/2, (*kılıp* turur *è.*) 40/4, (*kılur* *è.*) 41/4; *è.-ding* (*y(è)rlerde* *è.*) 9/3; *è.-di ler* (*hâlda* *è.*) 22/1; *è.-mes* (*hükm* *è.*) 18/2; *è.-se* (*satdı* *è.*) 33/1.

èri- (< ET.) erimek, sızmak 1/4.

èşit- (< ET. *èşid-* ED 257b; < Orh. T. *èşid- ~ işid-* [èşid-] TEKİN 2000, § 55) işitmek, duymak *è.-ip* (èştip) 16/2; *è.-kil* 18/3.

èt- (< ET. *è:t-* ED 36b; Yenisey Yzt. *è:t-* TEKİN 2000, § 56; < AT. **è:t-* TEKİN 1995, 182) etmek, yapmak, yardımcı fiil *è. -keydi* (*hâlâş* *è.*) 20/2.

- év** (< Uyg. T. *e:w* ED 3b; < Orh. T. *eb* TEKİN 2000, § 52, 242) ev *é. din* 3/2; *é. ge* 25/1.
- éy** (< ET. *ay* ED 265b) ünl. ey! 18/3.
- eyā** (< Far.) ünl. ey! 16/3, 43/1.

F

- fahr** (< Ar.) iftihar, övünç (f. kıl) 41/4.
- ferište** (< Far.) melek 17/3.
- fidā** (< Ar.) uğruna verme, kurban (f. kıl) 38/2, 38/4.
- fıkr** (< Ar.) fikir, düşünce (f. kıl) 1/4.

G / Ğ

- gāfil** (< Ar.) gafıl, gaflette bulunan, ilerisini düşünmeyen 43/1.
- gam** (< Ar. *gamm*) gam, keder, sıkıntı 10/3.
- girān** (< Far.) ağır (dürr-i g.-bahāī) 1/2.
- gulağ** (< ET. *kulkağ* ED 621a; < Orh. T. *kulkağ* < *kulgağ TEKİN 2000, § 131) kulak *ğ.ı* 16/2; → **kulag**
- gül** (< Far. *gol*) gül 20/3.
- gürüh** (< Far.) cemaat, bölük, kısım (g. gürüh) 5/1, 5/1.

H / Ĥ / Ħ

- haber** (< Ar.) haber (h. ber) 2/4.
- Ĥak** (< Ar. *ħakk*; ö.i.) Allah, Tanrı 37/3, (Ĥ. ta'ālā) 36/3; *Ĥ. din* 41/3.
- hāl** (< Ar.) hâl, durum, vaziyet *h.da* 12/4, 22/1; *h.ıga* 8/2; *h.in* 30/1.
- halāş** (< Ar.) kurtulma (h. ét) 20/2.
- halāyık** (< Ar. *ħalā'ik*) insanlar, halk *h.n* 3/3.
- hālet** (< Ar.) hâl, durum *h. ini* 22/3.
- hātif** (< Ar.) gayipten gelen ses 18/1, 20/4.

- ħayrān** (< Ar.) şaşma, şaşkınlık (h. kıl) 22/4.

- Ĥazret** (< Ar.) hürmet edilen, saygı gösterilen kişiler için kullanılan söz; Hz. Muhammed 30/3.

- hem** (< Far.) e. da, de; kuvvetlendirme edatı 42/1.

- her** (< Far.) her, bütün, hep; her bir 40/2.

- hey** ünl. hey!; seslenme ünlemi 18/1, 18/1, 23/2.

- ħişşe** (< Ar.) hisse, pay 21/1; *h. si* 21/4.

- ħöd** (< Far.) kendi 34/1.

- ħoš** (< Far.) hoş, güzel, iyi 5/2, 12/2; (h. kıl) 29/3.

- ħün** (< Far.) kan *h. 'm* 11/3.

- ħüküm** (< Ar.) hüküm, karar; emir 18/1.

- hürpey-** (< h+ürpey-; → Doğu T. ^{Seng. 70v17} *ürper-* < DLT *ürper-* < *ürpe-* CTD III, 61; Özb. *hürpey-* ÖTİL II, 712; YUyg. *hürpey-* NECİP 159; *ürper-* < **ürp+e-* ED 199b; *ürper-* < *ür-p-er-* GÜLENSOY II, 994) ürpermek *h. -p* 7/1.

I

- ıraq** (< Doğu T. ^{Seng. 349r25} *yırağ* ~ *yırağ* ^{SS311} *yırağ* < DLT *yırağ* < *yıra-* CTD III, 228; < Uyg. T. *ıraq* < *ıra-* ~ *yıra-k* ED 214a; (y) *ıra-k* OTWF I, 233; < *y+ıra-k* ED 198a *ıra-*) uzak *ı. ga* 39/3.

- ıyd** (< Ar.) bayram (rüz-ı 'ı.) 4/1.

- ıydlaş-** (< Ar. *ıyd* + T. *-laş-*) bayramlaşmak *ı.-ur erdi* 3/4, 5/4.

- ız-** (< Har. T. ^{Tef. 17a/34} *ız-* (ئز); AH ^{B15/2} *ız-* (ئز); < DLT *ıd-* CTD III, 32; < ET. *ı:d-*; *ı:d-* ED 37b; < Orh. T. *ı- ~ ıd-* [*ı-* ~ *ıd-*] TEKİN 2000, § 47; < AT. **ı-* ~ **ıd-* TEKİN 1995, 175) göndermek *ı.-dı* 37/4.

İ / İ / İ

- iç** (< ET. *iç* ED 17a) iç, gönül *i.i* (i. taşı yaru-) 14/2.
- ilt-** (< ET. *elt-* ED 132a; < Orh. T. *elt- ~ ilt-* [êlt-] TEKİN 2000, § 55) iletmek, götürmek *i.-e al-* 33/2.
- izle-** (< Har. T. ^{KE 3r3/NF 21-11} *izle-* < AT. **îz* TEKİN 1995, 183; → *iste-* ED 243a; *izde-* “aramak” < **îz+de-* [~*îz+le-] ÖZYETGİN 241₄₈₆) aramak *i.-p* 33/3.

K / K

- kaçan** (< Doğu T. *kaçan* “ne zaman?” < **ka* ECKMANN, § 64/c; < ET. *kaçan* ED 592a; GABAIN, § 194; < Orh. T. *kaçan* < **ka(n)* TEKİN 2000, § 278/5; < **ka* GÜLENSOY 2007, 706) zf. nasıl 33/4.
- kâdir** (< Ar.) kudret sahibi, güçlü 35/4.
- kal-** (< ET. *kal-* ED 615b; Yenisey Yzt. ^{Elegest I 9} *kâl-* TEKİN 2000, § 10, § 45 < AT. **kâl-* TEKİN 1995, 173) kalmak *k.-di* 21/4.
- karındaş** (< Doğu T. ^{Seng. 271v26} *kardaş* ^{Seng. 272v15/§S 217} *karındaş* < Har. T. ^{ME 125-2/NF 257-16} *karındaş*; Kıp. T. ^{CC} *karandaş* ^{BM/BV/CC/GT} *karındaş* KTS 127, 128; < DLT *karın+daş* CTD III, 130; < Uyg. T. *kardaş* ED 662a; *karın+daş* VeeWT 238b; *karındaş* DS 427a; *karandaş*, *karındaş* < *karın* ED 662a; *ka+daş* “kardeş, aynı annenin karnından doğan karın eşi”, *kâr* “kap” >, *kar+daş* “kardeş”, *kârın* < *kâr+‘n* > *karın+daş* KAÇA-LİN 2006, 193) kardeş *k.-m* 41/1.
- kar(ı)n** (< ET. *karın* ED 661a) karın *k.-m* 11/2.

kaş (< ET. *ka:ş* ED 669a; < Orh. T. *kaş* [kâş] TEKİN 2000, § 45; < AT. **kâş* TEKİN 1995, 173) karış, huzur, nezd *k. ığa* 8/1.

kaşdın (< Doğu T. *kaş / kayu* “hani, hangi?” + *dın* < **ka* ECKMANN, § 64/c; < ET. ³*kaş* ED 674a → *ka:nyu:* ED 632b; *kaşyuda* GABAIN, § 194; < **ka* GÜLENSOY 2007, 706) zm. nereden 9/2.

kâyinât (< Ar. *kâ'ināt*) var olan şeylerin hepsi; dünya (mu‘ciz-i k.) 40/1.

kêl- (< ET. *kel-* ED 715b; < Orh. T. *kel-* TEKİN 2000, § 52) gelmek *k.-di* (k(ê)l-) 1/1, (k(ê)l-) 8/1, 34/4; *k.-dîng* (k(ê)l-) 9/2; *k.-in̄giz* (k(ê)l-) 24/2; *k.-ip* (k(ê)l-) 14/4, (k(ê)l-) 25/3; *k.-ip turur êrdi* (k(ê)l-) 17/4.

k(ê)ltür- (< ET. *kel-tür-* ED 716b) getirmek *k.-di* 25/2.

k(ê)y- (< DLT *keç-* CTD III, 99; < ET. *ke:d-* ED 700b) giymek *k.-ip* 5/2, 12/2.

kıl- (< ET. *kıl-* ED 616a) I. yapmak *k.-ayın* 11/4; *k.-dı* 15/4, 30/3; *k.-ğaydı* 20/3; II. kılmak, etmek, yardımcı fiil *k.* (fikir *k.*) 1/4; *k.-dı* (revân *k.*) 1/2, (rahım *k.*) 8/2, (dü-bâre *k.*) 17/2, (hayrân *k.*) 22/4, (küdeklilik *k.*) 32/4, (oğlanlık *k.*) 34/1, (fidâ *k.*) 38/4, (nâ-dân *k.*) 39/4; *k.-dılar* (hōş *k.*) 29/3; *k.-gül* (‘afv *k.*) 16/4; *k.-ğung* (sefer *k.*) 39/3; *k.-p turur êrdi* (mübâhât *k.*) 40/4; *k.-mas* (fidâ *k.*) 38/2; *k.-ur êrdi* (fağr *k.*) 41/4.

kılın- (< *kıl-‘n-*; → < ET. *kıl-* ED 616a) I. kendi kendine yapmak *k.-gül*

- 15/3; II. kılmak, etmek, yardımcı fiil (bahā k.) *k. -dim* 42/1.
- kılma-** (< kıl-ma-; → <ET. *kıl-* ED 616a) kılmamak, etmemek, yardımcı fiil *k.* (ziyānlık k.) 34/3; *k. -ğil* (nā-dānlık k.) 34/2.
- kıvan-** (< Doğu T. ^{Abus.150a} *kıvan-*; → < DLT *kıw* “luck, fortune” CTD III, 139; < ET. *kıv* ED 579a; *kıvan-* <*kıv+a-n-* KAÇALIN, 961) sevinmek, mutlu olmak *k-dı* 14/3.
- kıymet** (< Ar.) değer, kıymet 42/2; *k.i-ni* 32/3.
- ki** (< Far.) bağ. ki 9/1, 10/1.
- kiçik** (< ET. *kiçig* ED 696a) küçük (uluğ k.) 4/2.
- kim** (< ET. *kim* ~ *kem* ED 720b; <Orh. T. *kem* TEKİN 2000, § 52) zm. kim; kimse, kişi *k. din* 9/1.
- kol** (< ET. *ko:l* ED 614b; < AT. *kōl TEKİN 1995, 178) el *k. un* 8/3, (k. tut) 30/2.
- kol-** (< ET. *kol-* ED 616b) istemek, dilemek *k. -dı* (‘özr k.) 29/4.
- koym-** (< DLT *koğ-* ~ *koj-* < **ko-* CTD III, 1 40; < ET. *ko:d-* < **ko:-* ED 595b; < Orh. T. < **ko-d-* TEKİN 2000, § 219) koymak *k. -dı* 8/3.
- köng(ü)l** (< ET. *köngül* ED 731b) gönül *k.ini* (könglini) 29/3.
- kör-** (< ET. *kör-* ED 736a) görmek *k. -di* 6/1, 25/4, 27/3; *k. -diler* 3/3, 22/2; *k.-eyin* 28/2; *k.-geç* 26/1; *k.-üngiz* 30/3.
- köter-** (< Doğu T. ^{Seng.302v27} *köter-* < Har. T. ^{ME 60-6- 8-2} *köter-* ~ *kötür-* < DLT *kötür-* CTD III, 111; < ET. *kötür-* ED 706a) kaldırmak, götürmek *k. -gen* 35/1, 35/3.
- közgine** (< köz+gine; → < ET. *kö:z* ED 756b; +*gine* < Orh. T. +*kİnA* TEKİN 2000, § 165) gözceğiz *k. sin* 7/3.
- küdek** (< Far.) çocuk 27/4.
- küdeklilik** (< Far. *küdek* + T. +*lik*) çocuklu *k.in* (küdekligin kıl) 32/4.
- küdrete** (< Ar.) kudret, güç 35/4.
- kulağ** (< ET. *kulkağ* ED 621a; < Orh. T. *kulkağ* < *kulgağ TEKİN 2000, § 131) kulak *k. ığa* 1/3; → **ğulağ**
- kulluk** (< ET. *kul+luğ* ED 620b) kulluk *k.ıda* 38/3.
- kutul-** (< Doğu T. ^{Seng.284v4} *kurtul-* ~ *ku-tul-* < ET. *kutul-* ED 602a ~ *kut-rul-* ~ *kurtul-* ED 650a; *kurtul-* (*ku-trul-* < **ku-tr-^ul-*) OTWF II, 735, 736) kurtulmak *k. -dı* 21/2.
- kül-** (< ET. *kül-* ED 715b) gülmek *k.-di* 13/4; *k. -^up* 4/3, 12/3.
- kün** (< ET. *kün* ED 725a; < Orh. T. *kün* [kün] TEKİN 2000, § 62; < AT. *kün TEKİN 1995, 185) gün 3/1, 4/1.

L

lafz (< Far.) lafz, söz *l. -ındın* 2/3.

lây (< Far.) çamur *l.ığa* 10/3.

M

mağz (< Ar.) iç, öz *m. ındın* 2/2.

maḥlūḳāt (< Ar. *maḥlūḳ* + Ar. -*āt*) yaratılmış olanlar *m.ing* 2/2.

maḥv (< Ar.) yok etme *m. ıdur* 19/3.

māṅa zm. bana; bk. *m(è)n*

ma‘reke (< Ar.) savaş meydanı *m.ning* 6/2.

m(è)n (< ET. *ben* ED 346b ~ *men* ED 766b; < Uyg. T. *men* ~ *min* GABAIN, § 189; < Orh. T. *ben* ~ *men* TEKİN 2000, § 271/1; <

AT. **bi+(n)* “ben” TEKİN 1995, Mak. I, 30, 190, 228) I. zm. ben 10/1, 12/4, 13/1, 42/1; *m(è)niñ* (< ET. *men+ing* ED 346b; GABAIN, § 189 < Orh. T. *bening* ~ *mening* TEKİN 2000, § 271/2) 12/1; *m(è)ni* (< *men+ni*; < ET. *mèni* ED 346b; *mini* GABAIN, § 189; < Orh. T. *bini* TEKİN 2000, § 271/3) 15/2, 24/3; *manga* (< *men+ge*; < ET. *manga* ED 346b; GABAIN, § 189 < Orh. T. *banğa* ~ *manğa* TEKİN 2000, § 271/4) 9/4, 13/3; II. 1. teklik şahıs bildirme (-Xm) ifade eder. (berekhe m.) 11/1; (yetim m.) 10/1; III. 1. teklik şahıs ifade eder. (batıp m.) 10/3; (yitip m.) 10/2.

m(è)ni zm. beni; bk. *m(è)n*

m(è)niñ zm. benim; bk. *m(è)n*

menzil (< Ar.) menzil, konak yeri *m. ge* 35/2; *m. i* 37/1.

Mevlâ (< Ar.) Allah 37/3.

mu (< ET. *mU* GABAIN, § 356; < Orh. T. *mU* TEKİN 2000, 250) soru edatı (revâ m.dur) 23/2.

min- (< Doğu T. ^{Abuş. 174b/Seng. 321r14} *min-*; < Har. T. ^{KE 158r4 ~ 78v13/NF 374-2 ~ 415-4} *min-* ~ *mün-*; < DLT *mün-* CTD III, 120; < ET. *bin-* ED 348a; < AT. **bîn-* TEKİN 1995, 183) binmek *m.-di* 14/4; *m. -geli* 23/3; *m.-gil* 13/3; *m. -'p* 5/3.

minnet (< Ar.) minnet *m.in* 36/2, 36/3.

mu (< ET. *bu*: ED 291b; < Uyg. T. *bo* GABAIN, § 190; < Orh. T. *bu* TEKİN 2000, § 272/1; < AT. *bō TEKİN 1995, 177) zm. bu **munda** (< ET. *mu+n+da* ED 291b-292b; < Uyg. T. *munta* ~ *muntada* ~ *muntuda* GABAIN § 190; < Orh. T. *bunta* TEKİN 2000, § 314, 315§) 9/2;

mundın (< ET. *mu+n+dın* ED 291b-292b; < Uyg. T. *munta* ~ *muntada* ~ *muntuda* GABAIN § 190; < Orh. T. *bunta* TEKİN 2000, § 314, § 315) 18/2.

mu'ciz (< Ar.) mucize, Allah'ın emriyle peygamberler tarafından yapılan ve halkı hayrette bırakan olağanüstü durumlar (m.-i kâyinât) 40/1.

munda bunda, burada; bk. *mu* (< *bu*)

mundın bundan; bk. *mu* (< *bu*)

munğluğ (< Doğu T. ^{Seng. 320v25} *munğ-* ^{ME 76-4} *luğ*; < Har. T. ^{NF 286-6} *munğluğ*; < DLT *munğ+* ^{ME 76-4} *luğ* CTD III, 120; < ET. *munğ+* ^{NF 286-6} *luğ* ED 769a; *bunğluğ* → *munğ-* ^{NF 286-6} *luğ* ED 351a) kederli, tasalı (m. bol) 39/2.

Muṣṭafâ (< Ar.; ö.i.) Hz. Muhammed, İslam Peygamberi *M. +dın* 1/1.

mübâhât (< Ar.) övünme (m. kıl) 40/3.

müjdei (< Far.) bir müjde, bir muştı (m. k(è)l) 1/1.

N

nâ-dân (< Far. *nâ-* + Far. *-dân*) bilmez, cahil (n. kıl) 39/4.

nâ-dânlıq (< Far. *nâ-* + Far. *-dân* + T. *+lıq*) cahillik, cehalet (n. kıl) 34/2.

nâ-gâh (< Far. *nâ-* + Far. *gâh*) ansızın 3/2.

naqd (< Ar.) para, para olarak bulunan servet *n. unı* 32/1.

nân (< Far.) ekmek *n.'m* 11/2.

nâ-resīde (< Far. *nâ-* + Far. *resīde*) körpe (tıfl-ı n.) 6/3.

nê (< ET. *ne*: ED 774a; *ne* GABAIN § 195; < Orh. T. *ne* TEKİN 2000, § 275/2; < AT. *nē TEKİN 1995,

181) zm. ne, hangi 1/4, 9/3; (n. kıl) 11/4, 30/4.

Nebî (< Ar.) Hz. Muhammed 23/1, 29/4.

neçid (< Ar.) yürekli (adam); aslan (gibi) (n. bol) 26/4.

nêçe (< nê+çe) nasıl 26/3.

nêçün (< nê+üçün) niçin, neden 38/1.

nêdin (< Doğu T. *nê+din* ECKMANN, § 64/b; < Har. T. ^{NF 82-7} *nêdin*; Kıp. T. ^{KK/TZ} *neden* KTS 199) niçin, neden. 18/4.

nevbet (< Ar.) sıra, nöbet, sıra ile yapılan iş 34/4.

O

oğlan (< ET. *oğul+an* ED 83b; TMEN II, 498, 502) çocuk 13/4, 16/2, 25/4, 26/4; *o. lar* 5/1, 12/1.

oğlanlık (< ET. *oğlan+luk* ED 87a) çocukluk (o. kıl) 34/1.

ol (< ET. *ol* ED 123a; GABAIN, § 190; < Orh. T. *ol* TEKİN 2000, § 271) I. zm. o 34/1; *o. dur* 35/2; *anîng* 19/1, 33/3; *anîng için* 11/3; *anı* 20/4, 25/4, 26/1, 38/1; *anda* 15/2, 37/2; II. sf. o 4/1, 14/3, 16/1, 17/1, 31/1, 31/2, 35/2, 37/2, 40/1, 41/1.

on s(è)kkiz ming 18.000, on sekiz bin (o. 'ālem) 31/3.

oyna- (< Uyg. T. *oy(u)n+a:-* ED 275a; < AT. **ōyun(a)-* TEKİN 1995, 177) oynamak *o.-p* 4/3, 12/3.

Ö / 'Ö

öl- (< ET. *öl-* ED 125b) ölmek *ö.-mes* 38/3.

öz (< ET. *ö:z* ED 278a; < AT. **ōz* TEKİN 1995, 183) zm. öz, kendi 43/2; *ö. iingni* 43/2.

'öZR (< Ar.) bir kusur veya suçun hoş görülmesini gerektiren sebep 'ö. *in* ('ö. kol) 29/4.

P

Peygamber (< Far.) peygamber; Hz. Muhammed 3/1.

R

rahm (< Ar.) acıma, esirgeme, koruma (r. kıl) 8/2.

rahmet (< Ar.) acıma, esirgeme, koruma *r.ining* 19/2.

Refref (< Ar.) Hz. Muhammed'in Miraç Gecesi bindiği dört binekten sonuncusu 17/1.

Resül (< Ar.) elçi, peygamber; Hz. Muhammed 2/1, 8/1, 13/1, 15/4, 23/4, 24/1; (yetim-nâme-i R.) 1^b/01.

revā (< Far.) yakışır, uygun 23/2.

revān (< Far.) I. giden, yürüyen (r. kıl) 1/2; II. hemen 13/3, 14/4, 25/1, 28/4.

rüz (< Far.) gün (r.-ı 'ıyd) 4/1.

S / Ş

sā'at (< Ar.) saat, an, vakit 40/2.

sā'atî (< Ar. *sā'at* + Far *-î*) saatlik 4/4.

şabî (< Ar.) çocuk 23/2, 31/1.

şadef (< Ar.) sedef, inci kabuğu *ş. din* 1/4.

şaf (< Ar.) saf, sıra, dizi, (ş. şaf) 17/3, 17/3.

şahābe (< Ar.) sahabe *ş. ga* 40/2; *ş. ler* 22/2.

şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem (< Ar.) Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun 1^b/01.

şanga zm. sana; bk. *sen*

sargay- (< ET. *sariġ+ad-* ED 849a) sararmak s. -'p 7/2.

sat- (< Uyg. T. *sat-* ED 798b) satmak s. -*dı* 32/1; s. -*dı* *ërse* 33/1; s. -*tı* 39/1.

satıl- (< sat-'l-; → < Uyg. T. *sat-* ED 798b) satılmak s. -*dı* 41/2; s. -*dım* 42/3; s. -*ğanın* 40/3.

satın (< sat-'n; Har. T. ^{ME 150-3} *satġın al-* ^{ME 148-4} *satın al-* ^{NF 22-1} *satġın (al-)*) satın (s. al) 24/3.

sefer (< Ar.) sefer, yolculuk (s. kıl) 39/3.

sehel (< Ar.) kolay, kolaylık 27/4.

s(è)n (< ET. *sen* ED 831b; GABAIN § 189; < Orh. T. *sen* TEKİN 2000, § 271; < AT. **si+(n)* “sen” TEKİN, Mak. I, 30, 190, 228) I. zm. *sen* 9/1, 13/3, 16/3, 34/2; **s(è)ni** (< ET. *sen+ni* ED 831b; GABAIN § 189; < Orh. T. *sini* TEKİN 2000, § 271/3) 35/1; **sānga** (< sen+ge; < ET. *sānga* ED 831b; < Uyg. T. *sānga* ~ *senge* GABAIN § 189; < Orh. T. *sānga* TEKİN 2000, § 271/4) 13/1, 34/4; II. 2. teklik şahıs bildirme ifade (-sXn) eder. (kimdin s.) 9/1; III. 2. teklik şahıs ifade eder. (bilmes s.) 38/1, (kılmas s.) 38/2, (ölmes s.) 38/3.

s(è)ni zm. *seni*; bk. **s(è)n**

s(è)v- (< Uyg. T. *sew-* ED 784b; < Orh. T. *seb-* TEKİN 2000, 252) sevme s. -*gen* 36/1.

s(è)vin- (< Uyg. T. *sew-'n-* ED 790b; < Orh. T. *seb-'n-* TEKİN 2000, § 224) sevinmek s. -*dı* 14/1.

Şiddik (< Ar.; ö. i.) sözünün eri (kişi), gerçek dost. İslamiyet'in ilk halifesi Hz. Ebu Bekir'in lakabı 23/1, 27/1.

sız- (< DLT *sīz-* “melt; ooze out; become hot (sun)” CTD III, 164; < Uyg. T. *sız-(l-)* EDAL II, 673; → *sız-* ED 861a) s. -*dı* 2/1.

siz (< ET. *siz* ED 860a; < Uyg. T. *siz, sizler* GABAIN, § 189; < Orh. T. *siz* TEKİN 2000, § 272; < AT. **si+z* TEKİN, Mak. I, 190) zm. *siz s.ge* 28/3.

sor- (< ET. ²*so:r-* ED 843b-844a; < AT. **sōr(a)-* TEKİN 1995, 178) sormak s. -*dı* 8/4; s. -*ungız* 30/1.

söz (< ET. *sō:z* ED 860b) söz s. *lerni* 43/3.

südā (< Far.) alışveriş, ticaret 34/3

suv (< Doġu T. ^{Seng. 248r28} *suv*; < Har. T. ^{ME 48-4} *suw* ^{NF 3-10~ NF 116-7} *suw* ~ *suw*; < DLT *sūw* CTD III, 169; < Uyg. T. *su:w* ED 782a; → *su:* ED 781a; < Orh. T. *sub* TEKİN 2000, 252; < AT. *sūb TEKİN 1995, 180) su s. *ıdur* 19/2.

Ş

şefkat (< Ar.) şefkat, acıyarak, esirgeyerek sevme 8/4.

Şems ‘**Āšī** (< Ar.; ö. i.) Şems-i Asî mahlaslı Yesevi şairi (Şems-i ‘Ā.) 43/4.

şükürü'llāh (< Ar. *şükru'llāh*) Allah'a şükür 42/4.

T / T̄

ta'ālā (< Ar. *te'ālā*) “Yüksek olsun!” anlamında, Allah'ın adıyla birlikte kullanılan bir söz (Hak t.) 36/3.

tānga- (< Doġu T. ^{Abuş. 78b} *tānga-* → ^{Abuş. 78a} *tāng-* “sar-, bağla-”; ^{Seng. 162v5} *tāng-* “pıçiden ve besten”; Kıp. T. ^{CC} *tāng-* “bağlamak, desteklemek” KTS, 261; < DLT *tāng-* “tie handband; tie tightly” CTD

- III, 177; *tang-* (?*d-*) “to wrap up, tie up tightly” ED 514a; *tanga-* EDAL II, 1354; *tanga-* < *tang-a-* KAÇALİN, 1006) sarmak, bağlamak; tutmak, hâkim olmak *t. -ğil* 43/2.
- taķı** (< ET. *taķı* (*d-*) < *taķ-ı* ED 466a) bağ. ve 16/3.
- tam** (< ET. *ta:m* (?*d-*) ED 502b) duvar 6/1.
- tap-** (< Uyg. T. ²*tap-* ED 435b) bulmak *t. -ar* 33/4.
- taş** (< ET. *ta:ş* ED 556b) dış, dışarı *t.-ı* (içi. *t. yaru-*) 14/2.
- tê-** (< ET. *tê-* ED 433b; < Orh. T. *te-* ~ *ti-* [tê:-] TEKİN 2000, § 56; < AT. **tê:-* TEKİN 1995, 182) demek, söylemek, anlatmak *t.-di* 9/4, 10/4, 11/4, 12/4, 16/4, 18/1, 18/4, 20/4, 21/4, 23/4, 26/2, 31/4, 42/4, 43/4; t(è)yü 28/4; → *dê-*
- teğâfûl** (< Ar.) anlamazlıktan gelme (*t. ur-*) 26/3.
- t(è)k** (< Doğu T. *dêk/g*, Nevâyî’den önce genellikle *têg* ECKMANN, § 69/a; < ET. *teg* ED 475a) e. gibi (têveler *t.*) 15/3.
- telaţţuf** (< Ar.) lütufta bulunma 41/3.
- t(è)ng** (< Uyg. T. *têng* < Ç. *têng* DS 551b; ED 511a; TEKİN, Mak. II, 231) denk, denk tutma *t. 'm* 12/1.
- ţıfl** (< Ar.) çocuk (*t.-ı nâ-resîde*) 6/3.
- tînga-** (< *tîng+a-*; < Doğu T. ^{Seng. 226v28} *tîngla-* < Har. T. ^{ME 138-5} *tîngle-* ^{NF} *tîngla-* < DLT *tîngla-* CTD III, 191; < ET. *tîngla-* ED 522a; < Orh. T. *tîngla-* ~ *tîngla-* < *tîng “ses” TEKİN 2000, § 189, 254) dinlemek *t. -ğil* 43/3.
- tile-** (< ET. *tile-* ED 492a) dilemek, istemek *t. -di* 26/1.
- t(è)ve** (< Doğu T. ^{Seng. 203r2-3} *têve*; < Har. T. ^{NF 20-6} *tewe*; DLT *tewe* ~ *deve* CTD III, 188; < ET. *teve*: (*deve*:) ED 436a → *tevey* (*d-*) ED 447b; < Orh. T. *tebe* ~ *tebi* TEKİN 2000, 254) *deve* 13/2, 17/1, 27/3; *t. ge* 14/3; *t. ler* 5/3, 16/1, 15/3, *t.m* 15/1, 16/3, 28/3; *t. nîng* 31/2; *t. nğni* 27/1; *t. sini* 29/2.
- ton** (< ET. *ton* ED 512b; < Orh. T. *ton* [tôn] TEKİN 2000, § 49; < AT. *tôn TEKİN 1995, 178; < sak. *thauna* “Kleid” VeeWT 488a; < ?Sak. ED 512b ve EREN, 119; GÜLENSOY II, 298) elbise; → *ţon t. 'm* 11/1.
- ţon** (< ET. *ton* ED 512b; < Orh. T. *ton* [tôn] TEKİN 2000, § 49; < AT. *tôn TEKİN 1995, 178; < sak. *thauna* “Kleid” VeeWT 488a; < ? Sak. ED 512b ve EREN, 119; GÜLENSOY II, 298) elbise; → *ton t. lar* 5/2, 12/2.
- tur-** (< ET. *tur-* ED 529b) I. durmak, beklemek *t.-dı* 4/4, 25/3; *t.-unğ* 28/1; II. süreklilik ifade eder. *t. -ur êrdi* (çoğup *t.*) 6/4, (yığılap *t.*) 7/4, (k(è)lip *t.*) 17/4, (kılıp *t.*) 40/4.
- tut-** (< ET. *tut-* ED 451a) tutmak (kol *t.*) *t. -unğız* 30/2.
- tüg** (< ET. *tüg* ED 433a; < DLT *tüg* CTD III, 224; < AT. *tü TEKİN 1995, 185) tüy *t. üni* 31/2, 33/1, 33/3.
- tüp** (< ET. *tüp* ED; < AT. *tüp TEKİN 1995, 185) dip (tübinde) *t. inde* 6/1.
- türlüg** (< Doğu T. ^{Seng. 173r1/SS 116} *türlük*; < Har. T. ^{ME 97-3} *türlü* *türlü* ^{NF 56-11-194-3} *türlüg* ~ *türlü*; Kıp. T. ^{GT/İM/Kİ} *türlü* ^{BV/İM/MG} *türlüg* KTS 288; < DLT *türlüg* “sort, types”

CTD III, 205; → < Uyg. T. *tör-lüg* (*törlög*; ?d-) ED 546b; < Orh. T. *türlüg* “türlü, çeşitli” TEKİN 2000, 256) türlü, çeşitli 5/3.

tüş- (< ET. *tüş-* ED 560a) inmek *t. -di* 28/4; *t.-eyin* 28/1.

U

u (< Far.) bağ. ve (karnım aç u nā-nım yok) 11/2.

ulağ (< Doğu T. ^{Seng. 85v21} *ulağ* ~ *ulağ* “merkeb-i süvâri” ^{§§ 38} *ulağ* ~ *ulağ* “bār-gīr”; < Kıp. T. ^{K1} *ulağ* “posta ulağı” KTS 292; < DLT *ula-ğ* “post relay horse”; “patch” CTD III, 53; < Uyg. T. ²*ula:ğ* ED 136a; TMEN II, 521) atlı, ata binen süvari *u. ğa* 39/2.

uluğ (< ET. *uluğ* ED 136b) büyük 37/1; (u. küçük) 4/2.

um- (< DLT *um-* CTD III, 54; *um-* ED 155b) ummak, ümit etmek *u. -u* 41/3.

ur- (< ET. *ur-* ED 194b; < AT. **hūr-* TEKİN 1995, 179) vurmak; yardımcı fiil *u. -dı* (teğäfül u.) 26/3.

uşal (< Doğu T. ^{Seng. 75v28-76r7} *uşal* ~ *uşol* ^{§§34-35} *uşal* ~ *uşol*; < Har. T. ^{NF 43-7} *uşol*; → ET. *oşol* ED 261b; → ET. *oş* ED 254b; < *uş+ol* ECKMANN, § 61) sıf. bu 1/4.

uşbu (< Doğu T. ^{Seng. 76r4} *uşbu* < Har. T. ^{NF 21-9} *uşbu* < ET. *oşbu* ED 257a; < *uş+bu* ECKMANN, § 61) sıf. bu 22/1.

Ü

üçün (< ET. *üçün* ED 28b) e. için, -den dolayı (anınğ ü.) 11/3, (sevgen ü.) 36/1, (bizing ü.) 36/4, 37/3.

üçünçi (< Doğu T. *üçünçi* < *üç+ünçi*; ECKMANN, § 55/a; < Har. T. ^{NF 54-4 ~ 2-14 ~ 261-11 ~ 155-15} *üçünç* ~

üçünç ~ *üçünçi* ~ *üçünçi*; < AH₃₃ *üçünç*; KB_{267 ~ 133} *üçünç* ~ *üçünçi*; < ET. *üçünç* ED 29a; *üçünç* GABAIN, § 203; < Orh. T. *üçünç* TEKİN 2000, § 286) 3., üçüncü *ü. de* 21/3.

ümmet (< Ar.) *ümmet ü. ğa* 1/1, *ü. i* 21/1; *ü. in* 36/1.

üze (< ET. *üze*: ED 280b; < Orh. T. *üze* < *üz+e* < *üz “üst, üst taraf” TEKİN 2000, § 149) üst; sırt *ü. ngizge* 23/3.

V

va'de (< Ar.) söz verme 19/4.

velî (< Ar.) veli, ermiş, eren 37/2.

Y

yā (< Ar.) ünl. ey!; seslenme ünlemi (y. Nebî) 23/1.

ya ünl. ya; kuvvetlendirme edatı 1/1, 1/2, 1/4, 2/4, 3/4, 4/4, 5/4, 6/4, 7/4, 8/4, 9/4, 10/4, 11/4, 12/4, 13/4, 14/4, 15/4, 16/4, 17/4, 18/4, 19/4, 20/4, 21/4, 22/4, 23/4, 24/4, 25/4, 26/4, 27/4, 28/4, 29/4, 30/4, 31/4, 32/4, 33/4, 34/4, 35/4, 36/4, 37/4, 38/4, 39/4, 40/4, 41/4, 42/4, 43/4.

yağşu (< DLT. *yağşu* CTD III, 220; < ET. *yağşu* < ²*yağ-ış-* DS 238a; ED 908a; < *yağ-ış-ı* OTWF I, 344) iyi, güzel, hoş 1/3.

yana (< ET. *yan-a* ED 943a; < Orh. T. *yana* < *yan-a* < *yan-* “dönmek” TEKİN 2000, § 193) yine, gene 20/1.

yanğak (< Doğu T. ^{Abuş. 183a} *yanğag* ~ *yanğak* ^{§§ 300} *yanğag* ~ *yanğak*; < Har. T. ^{KE 12v18} *yanğak*; < DLT *yağak* “walnut” CTD III, 209; < ET. *yağa:k* < *yağ-* ED 900b; *yanğak* < *yağak* KAÇALIN, 1037; bk. ABİK 2005, 4.2.5. *yanğak*

- “ceviz” mad. 80-82) koz, ceviz 24/2, 25/2; y. *ğa* 32/2, 39/1, 42/3; y. *ni* 27/2; y. *larni* 28/2, 29/1.
- yaru-** (< ET. *yaru-* ED 956b) parlamak y. *-dı* 14/2.
- yaşart-** (< yaş+ar-t; <Doğu T. ^{Seng. 332r29} *yaşart-* ‘aşk-âlûd kerden çeşm ve nem-nâk sâhten’; < Har. T. ^{KE 237r1} *yaşart-* “yeşertmek” ATA 1997, II:715; < DLT *yaşart-* CTD III, 218; → *yaşart-* ED 980a) yaşartmak y. *-p* 7/3.
- yazuk** (< Doğu T. ^{Seng. 330v27} *yazuk*; < Har. T. ^{KE 5r2/NF 44-15} *yazuk*; < DLT *yazuk* “sin” CTD III, 220; < ET. ²*yazuk* < ²*yaz-uk* ED 985b) günah y. *larıng* 19/3.
- y(ê)r** (< ET. *yê:r* ED 954a; <Orh. T. *yer* ~ *yir* [yêr] TEKİN 2000, § 55) yer, mekân y. *lerde* 9/3.
- y(ê)r yüzi** (< y(ê)r+yüz+i; < Har. T. ^{KE 4v13} *yer yüzi*; Kıp. T. ^{HŞ 1418} *yir yüzi*) yeryüzü y. *ge* 37/4.
- yetim** (< Ar.) I. yalnız, tek, eşsiz, dürr-i yetim: büyük, tek inci; *meç.* Hz. Muhammed (dürr-i y.) 1/3; II. yetim, babası ölmüş çocuk 10/1, 14/1, 30/1; y. *ge* 30/4.
- yetimlik** (< Ar. *yetim* + T. *+lik*) yetimlik, yetim olma y. *de* 10/2.
- yetim-nâme** (< Ar. *yetim* + Far. *nâme*) yetim hikâyesi (y.-i Resûl) 1^b/01.
- y(ê)tür-** (< y(ê)t-ür-; < Doğu T. ^{Seng. 348r28} *yêtür-* ~ *yêtkür-* ^{SS 310} *yitkür-* < Har. T. ^{ME 26-2-9-7} *yetgür-* ~ *yetür-* ^{NF 415-4-29-4} *vetgür-* ~ *yetür-* < KB²¹⁶ *yetür-* < DLT *yetrül-* < **yetür-* < *yet-* CTD III, 223; < ET. *yêtir-* ED 893a) ulaştırmak, vardırarak y. *-gen* 35/2; y. *-gil* 15/2.
- yıgıl-** (< Doğu T. ^{Seng. 350r6} *yıgıl-*; < Har. T. ^{ME 211-8} *yıgıl-*; < DLT *yıgıl-* CTD III, 224; < Uyg. T. *yıgıl-* < *yıgıl-* ED 901a) yıgılmak y. *-dı* 4/2.
- yıgla-** (< DLT *ıgla-* ~ *yıgla-* CTD III, 32, 225; < ET. *yıgla-* ED 902b; → *ıgla-* < **ıg+la-* ED 85b; < AT. **ıgla-* TEKİN 1995, 175) ağlamak y. *p turur êrdi* 7/4.
- yit-** (< Doğu T. ^{Abuş 186b} *yit-*; < Har. T. ^{KE 22v13} *yit-*; < ET. *yit-* ED 885a; < Orh. T. *yit-* TEKİN 2000, § 57) yitmek, kaybolmak y. *-p m(ê)n* 10/2.
- yok** (< ET. *yo:k* ED 895b; < Orh. T. *yo-k* < *yō-* “yok olmak, mevcut olmamak” TEKİN 2000, § 204; < AT. **yōk* TEKİN 1995, 47, 60, 116, 178) yok, bulunmayan nesne veya kimse 11/1, 11/2, 11/3.
- yörü-** (< Har. T. ^{ME 124-3-7-4} *yöri-* ~ *yörü-* < DLT *yori-* CTD III, 231; < ET. *yori-* ED 957a; < AT. **yöri-* TEKİN 1995, 179) yürümek, hareket etmek y. *-gil* 15/1; y. *-rdi* 4/3; y. *-rler* 12/3.
- Yüsuf** (< Ar.; ö.i.) Yusuf Peygamber 41/1.
- yügür-** (< ET. *yügür-* ED 914b; < Orh. T. *yügür-* “koşmak, akmak” TEKİN 2000, 260) koşmak y. *-di* 25/1.
- yük** (< ET. *yük* < **yü-* ED 910b) yük y. *üni* 33/2.
- yüzgine** (< yüz+gine; → < ET. ²*yü:z* ED 983a; < AT. **yüz* TEKİN 1995, 186; +gine < Orh. T. *+kîñA* TEKİN 2000, § 165) yüzçeğiz y. *si* 7/2.

Z / Ž / Ž

za‘îf (< Ar.) zayıf, güçsüz *ğ.* 30/2.

ziyânlık (< Ar. *ziyân* + T. *+lık*) zarar verilen nesne (z. kıl) 34/3.

Sonuç

1. Yesevi şairi Şems-i Asi'ye ait *Yetimname* adlı manzumenin Arap harfleriyle yazılmış Ankara ve Leningrad nüshaları kullanılarak *Yetimname*'nin tenkitli metni, Doğu Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarımı, gramatikal dizini ve sözlüğü hazırlanmış, çalışmanın sonuna ise A nüshasının tamamı, B ve C nüshalarından ise birer yaprak verilmek suretiyle tıpkıbasım eklenmiştir. Bu çalışmayla öncelikle Doğu Türk yazı dili ve edebiyatı araştırmalarına ve Yesevilik kültürü tarihi hakkında yapılacak yeni çalışmalara katkı sağlanmıştır.

2. Daha önce *Kıışsa-yı Kūdek-nāme* adıyla Önal Kaya tarafından Yesevi şairlerinden Kul Süleyman'a ait bir eser yayımlanmıştır. Yaptığımız araştırmalar sonucunda Kaya'nın *Kıışsa-yı Kūdek-nāme* olarak yayımladığı eserin aslında *Yetim-nāme-i Resūl*'ün nüshalarından biri olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca *Kıışsa-yı Kūdek-nāme*'nin de Şems-i Asi'ye ait olduğu kanaati oluşmuştur.

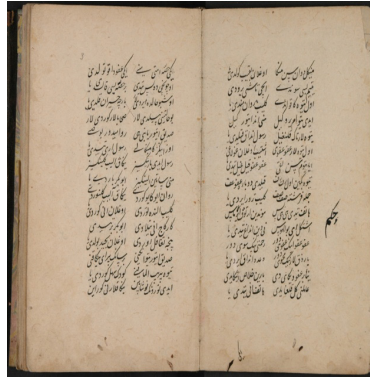
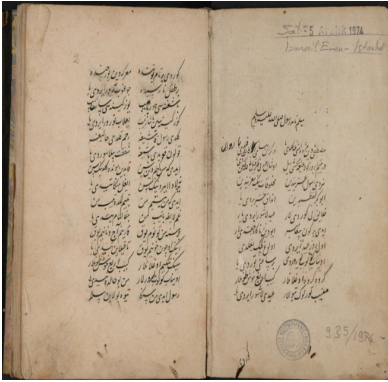
3. *Kıışsa-ı Kūdek-nāme*'den sonra çalıştığımız *Yetim-nāme-i Resūl*'le beraber Şems-i Asi'ye ait eserlerin, çeşitli mecmualarda karşılaşılan hikmetleri de dâhil olmak üzere, tamamını çeşitli Türk coğrafyalarında çoğaltılan nüshalarıyla birlikte günümüze kazandırarak Şems-i Asi'nin Yesevilik kültürü içindeki yeri ve etkisi aydınlığa kavuşmuş olacaktır.

4. Çalışmanın Giriş kısmında Doğu Türkçesinin (yaygın adıyla Çağatay Türkçesi) dil özelliklerini yansıtan nüshaların ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz varlığı bakımından farklılıkları tablo hâlinde ortaya konmuştur. Bu dil verileri kullanılarak nüshaların eskicil özellikleri hakkında bazı sonuçlara varılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda B nüshasının eskicil özellikler, A nüshasının yenicil, C nüshasının ise iki nüsha arasında A nüshasına daha yakın olduğu görülmüştür.

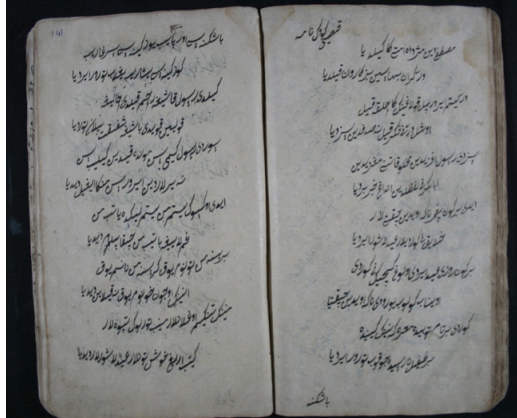
5. Tarihi Doğu Türk yazı dilinin ağız atlası çalışmalarında kullanılacak dil ölçütlerinin belirlenmesine ve konuyla ilgili yapılacak daha kapsamlı araştırma ve incelemelere katkı sağlayacak bazı dil verileri ortaya konmuştur.

IV. Tıpkıbasım

A Nüshası - Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 1692/2

B Nüshası - Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi İsmail Saib I 746

C Nüshası - Rusya Bilimler Akademisi Doğu Yazmaları Enstitüsü B 343

Kaynakça

- Ali b. Hüseyin Safi (1356/1977). *Reşahât 'Aynü'l-hayât*. Çev. Ali Asgar Muniniyan, Tahran.
- Alper, S. (2013). *Vâk'îât-ı Emîr Témür: metin-Türkiye Türkçesine aktarım-dizin-tıpkıbasım*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arat, R. R. (1993). Hakîm Ata. *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 5/1. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 101-105.
- Bakırcı, F. (2016). Yesevi şairi Şems-i Asi ve *Kışsa-ı Küdek-Nâme'si*. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, LIV, (2016-1), 13-70.
- Banarlı, N. S. (1971). *Resimli Türk edebiyatı tarihi destanlar devrinden zamana kadar*. Cilt 1. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Blochot, E. (1993). *Catalogue des manuscrits turcs*, Bd. II, Paris.
- Bozkurt, E. (2010). *İshak Ata'nın Hadikatü'l-Ârifin isimli eseri ve tahlili (inceleme-metin-sözlük-tıpkıbasım)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Deweese, D. (2003). Hakim Ata. *Encyclopaedia Iranica*. Volume XI, s. 573-574.
- Dmitrieva, L. V. (2002). *Katalog Tyurkskih rukopisey İnstitutu Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademi Nauk*. Moskova: İzdateliskaya Firma Vostoçnoy Literatırı RAN.
- Eraslan, K. (1996a). *Alî Şîr Nevâyî, Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eraslan, K. (1996b). *Mevlânâ Safiyü'd-dîn Neseb-nâme tercümesi*. İstanbul: Yesevî.
- Hakkul, İ., Refiddin, S. (1991). *Süleyman Bakırganıy: Bakırgan kitabı*. Taşkent: Yazuvçı.
- Hofman, H. F. (1969). *Turkish literature: a bio-bibliographical survey*, Section 3, Part I: Authors. Utrecht: The Library of the University of Utrecht.
- Kara, M. (1997). Hakîm Ata. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Cilt 15. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kaya, Ö. (1998). Süleymân Hâkîm Ata Bakırganî ve şiiirleri. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 8, s. 73-209.
- Kaya, Ö. (2000). Kul Süleyman'ın *Kışsa-yı Küdek-nâme'si*. *KÖK Araştırmalar*, II, 2 (Güz), s. 155-168.
- Köprülü, F. (1981). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Mahmudova, S. (2000). *Hazîni'nin Menbau'l-Ebhâr fi Riyâzi'l- Ebrâr adlı eserinin tahkik, neşir ve değerlendirmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Mert, A. (2017). Kutadgu Bilig nüshalarının eskicilik açısından karşılaştırılması. *Bilig*, 80, s. 179-215.
- Muîniyân, A. A. (1977). *Safi, Ali b. Hüseyin, Reşahât 'Aynü'l-hayât*, Tahran.
- Okuyucu, C. (1995). *Hazinî, Cevâhirü'l-ibrâr min emvâci'l-bihâr*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü.
- Rancha, M. N. (1986). *Muhammed Âlim Sıddıkî, Lemehât min Nefahâti'l-Kuds*. İslamabad.
- Sıddıkî, M. Â. (1406/1986). *Lemehât min nefehâti'l-kuds*. Çev. M. Nezir Rancha, İslamabad-Lahor.
- Tekcan, M. (1997). *Hakîm Ata ve Bakırgan kitabı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekcan, M. (2003). İmâm-ı Azam Ebû Hanife'nin kıssası. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 121-168.
- Tekcan, M. (2006). Hakîm Ata'nın ahir zaman kitabı. *Bilig*, 37, 36-56.
- Tekcan, M. (2008). *Hakîm Ata'nın Hz. Meryem kitabı*. İstanbul: Beşir Kitabevi.
- Tosun, N. (1997). Yeseviliğin ilk dönemine ait bir risale: Mir'atu'l-kulub. *İLAM Dergisi*, 2, 41-85.
- Tosun, N. (2013). Yeseviyye. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şuşud, H. L. (1992). *İslam tasavvufunda Hâcegân hanedanı*. İstanbul: Boğaziçi.
- Refiuddin, S., Hasan, N. (2004). Hazinî'nin *Câmiü'l-Mürşidîn* adlı eseri hakkında. *Tasavvuf Dergisi*, 12, 159-166.

Kısaltmalar

1. Eser Adları Kısaltmaları

Dizin bölümünde Türkçe sözcüklerin tamamının tarihî gelişimleri ve köken bilgisi açıklamaları gösterilerek tanımlama yoluna gidildiği için çok fazla kaynaktan yararlanılmış ve bunlar bu bölüm içinde kısaltmalarla verilmiştir. Bu nedenle araştırmacıların bu kısaltmaları daha kolay takip edebilmeleri için *Dizin*'de kullanılan kaynak eserlerin kısaltmaları ayrı bir bölüm hâlinde hazırlanmıştır.

- ABİK 2005 Abik, A. D. (2005). *Meyveler münazarası -Doğu Türkçesi-*. İstanbul: Seçkin.
- Abuş. *El-luğatu'n-nevâ'iyye ve'l-istişhādātu'l-cağatâ'iyye*, İstanbul 951 (Receb) [=1544 (Eylül)], 190 yaprak, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitapları 3264 sy. (*Abuşka Luğati* diye bilinen sözlüğün bu nüsha için M. S. Kaçalın'ın hazırladığı çalışma kullanılmıştır: *Niyazî, Nevâ'î'nin sözleri ve Çağatayca tanıklar*. (2011) Ankara: Türk Dil Kurumu.).

- ATA 1997 bk. KE.
- CC *Codex Cumanicus*. bk. KTS.
- CTD III Dankoff, R., Kelly, J. (1985). *Mahmūd al-Kāşyarī. Compendium of the Turkic dialects (Dīwān Luyāt at-Turk) III*, edited and translated with introduction and indices by Robert Dankoff in collaboration with James Kelly, Harvard University, Cambridge 1985. Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Turkish Sources VII.
- DS Nadalyaev, V. M., Nasilov, D. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar*, Leningrad.
- ECKMANN Eckmann, J., (1988). *Çağatayca el kitabı*. Çev. Günay Karaağaç, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- ED Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford.
- ERASLAN 1999 Eraslan, K. (1999). *Mevlana Sekkakî divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- EREN Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara.
- GABAIN Gabain, A. von (1988). *Eski Türkçenin grameri*. Çev. Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜLENSOY I/II Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- HŞ Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve dil hususiyetleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- İM *İrşâdü'l-Mülük ve's-Selatîn*. bk. KTS.
- KAÇALIN 1990 Kaçalın, M. S. (1990). *Çiñggis Kağan tarihi çevirisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KB Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III: indeks*. Haz. Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya ve Nuri Yüce, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- KE Ata, A. (1997). *Nāşırü'd-dīn Bin Burhānüd'dīn Rabguzī kışaşü'l-enbiyā (peygamberler kıssaları) I giriş-metin-ıtip-kıbasım, II dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kİ *Kitābü'l-İdrāk Li-Lisāni'l-Etrāk*. bk. KTS.
- KTS Toparlı, R., Vural, H. vd. (2003). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- NECİP Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü*. Çev. İklil Kurban, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- NF Ata, A. (1998). *Nehcü'l-ferādīs uşmağlarnıñ açuq yolu (cennetlerin açık yolu) III dizin-sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- OTWF Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: a functional approach to the lexicon, I-II*. Wiesbaden.
- ÖTİL Akabirov, S. F., Alikulov, T. A. vd. (1981). *Özbek tilining izahli lugati I-II*. Moskova: Özbekistan SSR Fanlar Akademiyası A.S. Puşkin Namidagi Til ve Adabiyet İnstitutı.
- ÖZYETGİN Özyetgin, M. (2001). *Ebū Ḥayyān kitābu'l-idrāk li lisāni'l-etrāk fiil tarihî-karşılaştırmalı bir gramer ve sözlük denemesi*. Ankara: Köksav Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi.
- Seng. Clauson, S. G. (1960). *Sanglax, a Persian guide to the Turkish language by Muhammad Mehdī Xān*, (faksimile text with an introduction and indices by Sir Gerard CLAU-SON). London.
- ŞŞ Şeyh Süleymān Efendi-i Özbekī el-Buḥārī, *Luğat-i Çağatay ve Türkī-i 'Osmānī*, İstanbul [rūmī] 1298, [hicrī] 1300 (1882): *Türk Dilleri Araştırmaları*, Cilt 13, İstanbul 2003.
- Tef. Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da bulunmuş bir Kur'an tefsirinin söz varlığı (XII.-XIII. yüzyıllar)*. Çev. Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TEKİN 1995 Tekin, T. (1995). *Türk dillerinde birincil uzun ünlüler*. Ankara: Simurg, 2. baskı.
- TEKİN 2000 Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- TMEN Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*. Wiesbaden.
- TZ *Et-tuhfetü 'z-zekiyye fi'l-lugati 't-Türkiyye*. bk. KTS.
- VeeWT Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuch der Türkssprachen*, Helsinki.
- Yenisey Yzt. *Yenisey yazıtları*. bk. TEKİN 2000.
- Yenisey Yzt._{Tuva I} *Yenisey yazıtları: I. Tuva yazıtı* (II. Bay-Bulun). bk. TEKİN 2000: 235.
- Yenisey Yzt._{Elegest I} *Yenisey yazıtları: I. Elegest yazıtı*. bk. TEKİN 2000: 231.

2. Sözcük Kısaltmaları

Ar.	<i>Arapça</i>
bk.	<i>bakınız</i>
Doğu T.	<i>Doğu Türkçesi</i>
e.	<i>edat</i>
ET	<i>Eski Türkçe</i>
Far.	<i>Farsça</i>
Har. T.	<i>Harezmi Türkçesi</i>
IOM	<i>Institute of Oriental Manuscripts</i>
Kıp. T.	<i>Kıpçak Türkçesi</i>
mec.	<i>mecaz anlamı</i>
ö.i.	<i>özel isim</i>
sf.	<i>sıfat</i>
T.	<i>Türkçe</i>
ünl.	<i>ünlem</i>
zf.	<i>zarf</i>
zm.	<i>zamir</i>

İşaretler

- + İsim kökü ve gövdelerini gösterir.
- Fiil kökü ve gövdelerini gösterir.
- * Nazari biçimleri gösterir.
- // Fonem ve morphem parantezi.
- < Bu biçimden gelir, bir dilden başka bir dile geçiş.
- > Bu biçime gider.
- <> “Çeviri yazılı metin”de onarılan ya da eklenen yeri gösterir.
- [ ] “Çeviri yazılı metin”de yaprak ve a, b yüzlerini gösterir.
- ~ Değişken biçimi gösterir.
- Karşılaştırılması gereken biçim ve anlamları gösterir.
- § Paragraf veya madde başı işaretini gösterir.
- V vokal, ünlü.

Extended Summary

In this article, initially, critical edition text, translation from Eastern Turkish to Modern Turkish, index and grammatical glossary of the poetry named Yetimnâme of Shams al-Asi have been prepared by making use of the Ankara and Leningrad copies written in Arabic letters, and at the end of the study facsimiles consisting of full-text of copy A and single folios from copies B and C are annexed. Especially “Index-Glossary” section is prepared and morphologically examined in a way encompassing all the words taking place in this poetry, and with the aim of depicting the historical course of development of Turkish lexicons in terms of phonetics, examples to these words from Old Turkish and Middle Turkish are given. Besides, in the “Introduction” section of the study, variations in phonetics, morphology and vocabulary among copies reflecting language properties of Eastern Turkish (commonly known as Chagatai Turkish) are given in a list. By using these data, some deductions are made on the archaicity of the copies. Following the assessments, it is concluded that copy B is showing archaic features; copy A is showing contemporary features and copy C stands closer to copy A between two copies.

It is possible to reach some conclusions from the studies about the archaicity of copies and the atlas of the dialect of the East Turkish written language on the condition that the language datas partaking in this chart, which are prepared by comparing each three copies in terms of phonetics, morphology, vocabulary and syntax. The words that are not known where and when they have been copied, are evaluated essentially without going beyond the extent of the article.

1. In the study in which the features of the Classical East Turkish are accepted as archaic, postclassical texts; especially the language features in late period texts going back to Uzbek and New Uyghur are accepted as up-to-date. It is concluded that:

a. The /y ~ z/ phase of the /d/ > /ē/ > /y ~ z/ voice development was practised in Khorezmian Turkic period (13th-14th centuries). Accordingly, the verb progressed as *id-* “to send” > *iē-* > *iz-*, in copies A and C it has up-to-date features as in the *iz-* example. This verb is substituted for *koy-* “to leave” in the copy of B.

b. In terms of voice change in -b > -w > -v/-y-; -b > -w > -v/-y, the voice /b/ in Orhon Turkish and the voice /w/ from Uyghur Turkish are seen as /v ~ y/ in East Turkish texts. It is regarded as an up-to-date situation that /y/ is commonly preferred especially in postclassical East Turkish texts and /y/’s are continued to be used in Uzbek and New Uyghur which are continuations of East Turkish. Accordingly the examples of *s(ē)vin-* “be happy”, *ēv* “home”, *suv* “water” in copy A are more archaic when compared to examples *söyün-*, *öy*, *suy(i)* in copy B; a composite structure between A and B is observed in C with examples of *s(ē)vin-*, *öy*.

c. The initial voice /h-/ can be seen in some verbs in East Turkish (Chagatai Turkish) texts. This initial voice which is seen especially in late period texts going back to Uzbek and New Uyghur is used in modern Turkish written languages today. Uzb. *hürpey-* “to shiver” UTİL II, 712; NUyg. *hürpey-* NECİP 159 < East Turkish *ürper-* Seng. 70v17. Therefore, when we compare these copies, which show up-to-

date features as for the verb *hürpey-* in copies A and C, to the copy B in which the verb *hürpey-* can also be seen, copy B can be said to be more archaic.

d. The verb *yorı-* “to walk” which is in the back row in the East Turkish is seen in the back row in copy B and its second syllable is seen in rounded vowel form *yoru-*; in copies A and C we see the front row rounded vowel style *yörü-* which started to appear in the Middle Turkish period. According to this example, copy B has archaic features among these three copies while copies A and C have up-to-date features.

e. The third-person singular possessive suffix has been an unrounded vowel as +I in written texts since the Old Turkish texts. In the examples such as *kolın* < *kol+ı+n*, *tüğini* < *tüg+i+ni*, *yükünü* < *yük+i+ni* in B, it is seen that unrounded forms still continue and therefore obsolescence features are still protected likewise. However, the examples such as *kolunu* < *kol+u+nı*, *tüğünü* < *tüg+ü+ni*, *yükünü* < *yük+ü+ni* are rarely encountered in copy A belonging to late period texts of Middle Turkish. As for the copy C, it is seen in the form of -I in other examples except *tübünde* < *tüb+ü+n+de*. The copy C resembles with the copy B in terms of these examples.

2. Another conclusion drawn from these language datas is the deviations seen in the standard written language. It is not possible to come to a final conclusion since the texts we are working on are not voluminous. But when three copies are compared in terms of phonetics and morphology, it can be concluded that dialectal features are transferred to the written language at a later time and different dialectal regions can said to be present in East Turkish written language accordingly. It is, of course, difficult to set forth dialectal atlas studies generating a historical written language without determining the date of copying accurately. But it is important to compare these atlases on the purpose of contributing to the language standards which are to be used in dialectal atlas studies. According to our study, these are the language standards that can be used in the determination of dialectal regions of the Eastern Turkish written language: 1. t-; t- > d-; 2. b > w > v/y; 3. ƙ-; ƙ > ğ; 4. /h-/ ve /y-/ the initial voice; 5. +ll > +ld; 6. Status of the prominal n; 7. Third person possessive suffix; 8. Functions of genitive suffix; 9. Second person plural imperative; 10. Competence verb; 11. Preferences in vocabulary; 12. Preferences in syntax.

As a result of the studies, it is concluded that copy B has archaic features while copy A has up-to-date features and copy C is more similar to copy A between the two copies.

EBU'N-NASR SÂMÂNÎ VE 19. YÜZYILDA YAZILMIŞ BİR UVEYSİ TEZKİRESİ ÜZERİNE¹

Bilal Erdem DAğISTANLIOğLU*

Özet

Türklerin Müslümanlığı kitleler hâlinde ve devlet kimliğiyle kabul-
leri, 10. yüzyılda Volga Bulgarları ve Karahanlılar döneminde gerçek-
leşmiştir. Dine intisapta erken dönemde yaşananları er-Rihle, el-Kâmil,
Mülhakâtü's-Sürâh, Târîhu Kâşgar, Hudûdü'l-Âlem gibi Türkçe dışın-
daki dillerde yazılmış seyahatname, tarih ve coğrafya kitaplarından öğ-
renmek mümkün olmaktadır. Söz konusu dönemi anlatan Türkçe eser-
ler, genellikle menakıpname ve tezkire niteliğindedir. Telif veya çeviri
olan bu eserlerin istinsah tarihleri ise oldukça geç dönemi işaret etmek-
tedir. Bu çalışmada incelenen Uveysi tezkiresi, H 1219 (1804) yılında
istinsah edilmiş olup 75a-83a sayfaları arasında Ebu'n-Nasr Sâ mânî,
83a-102b'de ise Sultan Satuk Buğra Han menkabelerini içermektedir.
British Library Or. 8161'deki Ebu'n-Nasr Sâ mânî menkabelerinin ilk
yayını olan bu çalışmada yazmanın muhtelif nüshaları ve bunlara dair
bilimsel yayınlar değerlendirilmiş, tarihî zeminde Türklerin İslam'a in-
tisabı üzerinde durulmuştur. Makalede, mezkûr dönem hakkında men-
kabevi bilgi kaynağı olan, British Library Or. 8161'de mahfuz Tezkire-i
Buğra Han yazmasında yer alan Ebu'n-Nasr Sâ mânî metninin çeviri
yazısı ve Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Ayrıca üzerinde çalış-
ılan bölümün dil bilgisi özellikleri ortaya koyulmuştur. Yazmanın ge-
nelinde Çağatayca öğelerin hâkimiyeti söz konusudur ancak bilhassa
manzumelerde 14. yüzyıl Doğu Türkçesinin dil özelliklerinin de ko-
runduğu saptanmıştır. Bu bakımdan, Farsça bir metinden çeviri olan
yazmanın erken bir çeviri ve geç bir istinsah olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sâ mânî, Çağatayca, Uveysi, Buğra Han.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, erdemdstn@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-8763-1494.

¹ Bu çalışma, Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir: SBA-2018-8049.

ON ABU NASR AL-SAMANI AND A TAZKIRAH ABOUT UWAIISI WRITTEN IN THE 19TH CENTURY

Abstract

Islamization of Turks with a state identity and in large masses was in the 10th century during the Volga Bulgars and Karakhanids. Annals in early period are narrated from travelogue, history, geography books such as al-Rihla, al-Kamil, Mulhaqat al-Surah, Ta'rih al-Kashgar, Hudud al-'Alam in languages other than Turkish. Turkish manuscripts about this period are generally collection of biographies and legends, translation or copying dates of which points to considerably late times. The manuscript written and completed in 1219 (1804 AD) is a collection of Uwaisi biographies containing legend of Abu Nasr al-Samani (pp. 75a-83a) and Bughra Khan (pp. 83a-102b). In this study, being the first academic publishing of the manuscript registered under Or. 8161 in British Library, on various editions of manuscript and academic publications relating to this work are evaluated and from a historical perspective Turks' conversion into Islam is mentioned. Also this paper includes transcription and translation of Abū Naşr al-Sâmânî's text which is about period of Turks' Islamization with legendary narrations in the manuscript registered under Or. 8161 in British Library. Additionally, grammatical analysis of text taken into consideration is made. Throughout the manuscript Chagatai elements outweigh, and it is seen that, elements dating back to 14th century Eastern Turkish are preserved especially in poems. In this regard it can be said that this manuscript, which is a translation from Persian, is an early translation and a late copy.

Keywords: Samani, Chagatai, Uwaisi, Bughra Khan.

Giriş

Türklerin Müslüman toplumlarla temaslarında X. yüzyıl önemli bir dönüm noktasıdır. Her ne kadar Türk-İran, Türk-Bizans ve Türk-Arap münasebetleri devlet düzeyinde 7. yüzyıla kadar götürülebilse de X. yüzyıl İslam'ı benimseme, Abbasi halifeliği, Sâmanî Devleti gibi Müslüman idarelerin yönetiminde söz sahibi olma, Müslüman olmayan soydaşları dâhil İslam'ı yayma adına mücadeleye girme bakımından Türk tarihinde önemli bir zaman dilimidir. Ancak Volga Bulgarları² bir yana, Karahanlıların³ İslam'a intisabında yaşananların

² 922'de İslam'a intisap eden İdil (Volga) Bulgarlarının devlet kimliğiyle İslam'ı kabul eden ilk Türkler olduğu fikri alan yazınındaki görüşlerden biridir (Özaydın, 2002; Turan, 2002). Demir (2017, s. 140) ise Satuk Buğra Han'ın İslam'ı 920'den önce kabul ettiğini varsayarak İdil Bulgarlarının Haziran 922'deki kabullerinden önce Müslüman olduğunu belirtmiştir.

³ İbn Fadlan'daki Volga Bulgarlarının aksine Karahanlıların İslam'a giriş süreçlerinin hemen hemen iki yüz yıl sonra yazılan eserlerde olağanüstülükler ve tarihî süreçle açıklanamayacak,

sonraki yüzyıllardaki aktarımlarının büyük bir kısmının gerçekte efsanenin iç içe geçtiği anlatılar olduğu görülmektedir. Müslümanlığı kabul sürecinde vuku bulan olayların ve bunu kabul eden boy veya devletlerin niteliklerinin anlatıldığı eserler er-Rihle, el-Kâmil, Mülhakâtü's-Sürâh, Târîhu Kâşgar, Hudûdü'l-Âlem gibi genellikle Türkçe dışındaki dillerde yazılmış seyahatname, tarih ve coğrafya kitaplarıdır. Bahsolunan dönemi anlatan Türkçe eserler ise menakıpname ve tezkire niteliğindedir. Telif veya çeviri olan bu eserlerin istisna tarihleri de oldukça geç döneme aittir.

Tarihî olay ve kişileri tespitite, kendileri de birer tarih yadigârı olan seyahatname, tarih ve coğrafya kitaplarının gerçeğe en yakın bilgileri aktardığı düşünülse bile gerek müellifin bir ferdi olduğu milletin eserde bahsedilen topluma bakış tarzı gerekse farklı saiklerle esere alınan efsanevi anlatıların yarattığı karmaşa, gerçeğin tespitini zorlaştırmaktadır. Bu hususta Öztürk (2013), Cüveynî'nin eserindeki abartıların varlığının verilen bilgiye temkinli yaklaşmayı gerektirdiğini ifade etmiştir. Abartıların yanı sıra müellifin mensubu olduğu millet veya inancın gözünden diğerlerini görme tavrı, Tarih-i Cihan Güşâ'da, gerçeğin tespitini zorlaştıran diğer bir özelliktir. Örneğin Cüveynî'nin (Öztürk, 2013, s. 105) Uygurların itikatları ve yaradılışlarına dair anlatılarına bir iktibas vesilesiyle alaycı yaklaşması ve bu hususta değindikleri, eserden hareketle tarihî karakterleri tespiti ve kronolojik izahı zorlaştırmaktadır. Öte yandan müellifin bir zaviyeden, belirli bir tavırla olaylara yaklaşıyor olması, içinde yaşadığı toplumun diğerlerini nasıl gördüğünü, toplum bilimi açısından milletlerarası algının, münasebetin ne düzeyde olduğunu göstermesi bakımından kıymet arz etmektedir.

Türklerin Ön Asya veya Orta Doğu toplumlarıyla temasları İslam'dan çok daha önceki devirlerde ticari ve askerî sebeplerle gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın konusu kapsamındaki milletlerden biri olan Araplarla Türklerin etkileşimi, İslam öncesi Arap edebiyatında tezahür etmiştir. Râsony (1988, s. 158), Türk adının İslam öncesi Arap şairlerinden el-Aşâ ve en-Nâbîga ed-Dubyânî divanında geçtiğini belirtmiştir. İslami dönem Arap-Türk temasının ilk evresini açıklayacak en uygun kelime mücadeledir. Hz. Ömer döneminde fetihlerin fethi olarak adlandırılan, Sâsânîlere karşı kazanılmış Kadisiye zaferi sonrasında Müslüman Arap ordusunun Türklerle karşılaşmasının yıkıcı tesirinin Arap kültüründeki tezahürü, Hz. Ömer'e atfedilen "Keşke aramızda ateşten bir deniz olsaydı." sözünden anlaşılmaktadır. Hz. Ömer dönemindeki Arap-Türk mücadelesinin ikinci temas noktası Kafkasya'dır (Streck, 1977; Özaydın, 2002). Türk-Arap veya daha doğru bir ifadeyle Türklerin İslam ile teması

kronolojik olmayan anlatılarla bezenmesi, birçok tarihî kişi ve olayı açıklamayı zorlaştırmıştır. Bu hususta XX. yüzyıla kadar devam eden sözlü anlatı geleneğinin tesirinden bahsetmek mümkündür.

bakımından ilk dönem mücadelelerinden farklı bir seyir izleyecek asıl olay, 751 yılında Talas civarındaki Atlah Savaşı'dır. Kafesoğlu (1988, s. 138-139), bu savaşta T'ang tarafındaki Karlukların Çin yayılmacılığından duyduğu rahatsızlığın bir sonucu olarak taraf değiştirmesiyle hem Çin'in batıya ilerleyişini kati olarak durdurduğunu hem de Türklerin İslam ile temasında yeni ve olumlu bir seyri başlattığını ifade eder.

Türklerin İslam ile tanışmaları ve tanışmalarının ötesinde bunu din ve devlet düzeninde bir sistem ögesi olarak benimsemelerinde iki ayrı etkenden bahsedilebilir: ticaret ve kölelik. Turan (1999, s. 11), Abbasi halifeliğinde ilkin İranlılara verilen önemin zamanla Türklere verilir olduğunu, bu hususun Türklerin devleti müdafaada kabiliyet sahibi olmalarıyla açıklanabileceğini belirtir. Matuf çalışmada, Türklerin önemli bir figür olarak başta askerlik olmak üzere devlet yönetiminde güç sahibi olmaları, İslam'ın kendi içlerinde kitlesel kabulünü de kolaylaştıran bir etken olarak açıklanmıştır. Türklerin Abbasi halifeliğindeki İslam ordularında etkin hâle gelmesine değinen Golden (2008, s. 346-347), Abdullah b. Talha'nın oğlu Tahir'in Oğuzlardan elde ettiği büyük ganimetin köleler olduğundan bahseder. Kölelik müessesesi Abbasi halifeliğinde İslam'ın Türkler arasında hızlı ve kalıcı yayılmasına vesile iken Sâ mânîlerin içinden çıkan Gaznelilerde⁴ devlet geleneğinin kopyalanarak Türk devletlerinde uyarlanmasını da doğurmuştur. Ticaret kervanları ise Türklerin Müslüman toplumlarla temasını hayati bir ihtiyaç dairesinde sağladığı gibi beraberinde getirdikleri din adamları ve sufilerle dinin öğretisinin yayılmasında da etkili olmuşlardır. Örneğin başkenti Buhara olan Sâ mânîlerle Oğuz şehirlerinin arasındaki ticari ilişkiler, İslam'ın yayılması için doğal bir iletişim kanalı oluşturmuştur (Özaydın, 2002, s. 239-262; Köprülü, 2011, s. 175; Göksu, 2011, s. 151).

Bu çalışmada, 7. yüzyıldan itibaren Müslüman devletlerle farklı şekillerde temas eden Türk devletlerinden Karahanlıların dönemi ve İslam'a geçiş süreçlerine dair anlatılar ele alınacaktır. Çin kaynaklarında Ko-lo-lu (~kalaluk) şeklinde geçen Karahanlılar terimi, V. V. Grigorev'in "Türkistan Uyгур Hanları" yerine "Karachaniden"i kullanması üzerine yaygınlık kazanmıştır (Pritsak, 1977; Kafesoğlu, 1988). El-Kamil fi't-Tarih'te Karlukların Karahanlılardaki rolü ile Oğuzların Selçuklulardaki rolü denk görülmüştür (Golden, 2012, s. 177).

⁴ Gazneliler, kurucu liderleri Alptegin'in Sâ mânî devletinde kölelikten hükümdarı tayine tesir edecek devlet adamlığına yükselmiş önemli bir tarihî şahsiyet olması ve devlet geleneğinin Sâ mânîlerin mirası üzerine kurulu bulunması bakımından çağdaşı ve kendisinden sonraki Türk devletlerinin teşkilatlanmasında önemli bir yere sahiptir (Barthold, 1978; Merçil, 1989; Merçil, 2007).

İlk dönem Karahanlı tarihi, sonraki hükümdarları ve diğer devletlerle münasebetleriyle kıyaslandığında oldukça karanlık bir evredir. Karahanlıların ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han'dır. İbnü'l-Esîr'de bahsedilen 200.000 çadırılık kitlenin İslam'a geçişi ise Satuk Buğra Han'dan sonra tahta geçen ikinci oğlu Baytaş Arslan Han (Süleyman) zamanına denk gelmektedir (Genç, 2002, s. 1). Karahanlıların İslam'ına vesile olan menkabevi hükümdarı Sultan Satuk Buğra Han'ın doğum ve ölüm tarihi ile mücadelelerine ise büyük oranda gerçekle efsanenin, kendisinden sonraki ile kendi döneminin iç içe geçirildiği ve sözlü kültürde de aktarılagelen anlatılardan ulaşılabilmektedir. Sultan Satuk Buğra Han'ın künyesi Mülhakâtü's-Sürâh'ta "Satuk Buğrahân el-Mücâhid Abdülkerim b. Bezîr Arslân-hân b. Bilge Kadir-hân" şeklinde geçmektedir. *Afrâsyâb* neslinden geldiği belirtilen Buğra Han'ın soyu bu eserde, *Yâfes b. Nûh*'a ulaştırılır. (Şeşen, 2001, s. 18). Sultan Satuk Buğra Han kimi rivayetlerde 12 kimisinde 16 yaşında Müslüman olmuş, 25 yaşında amcası Kadir Han Oğulçak⁵ ile mücadele ve hayatı boyunca da Hitay tarafıyla cenk etmiş, 96 yıl yaşamıştır (Huncan, 2009, s. 181; Özkan, 2013, s. 15). Or. 8161'de 85a-7'den itibaren Sultan Satuk Buğra Han'ın Hz. Muhammed'in miracından 330⁶ yıl sonra doğduğu, 12 yaşındayken Müslüman olduğu, amcası Harun Buğra Han'la mücadele edip zafer kazandığı ve H 429⁷ yılında vefat ettiği bilgileri yer almaktadır.

1. Türklerin İslam'a İntisabında Mürşit Bir Karakter: Ebu'n-Nasr Sâmanî

Karahanlıların İslam'a intisaplarına dair yazılı ve sözlü anlatılar, gerçekle olağanüstünün iç içe geçtiği metinler hâindedir. Her ne kadar yaşanmışlıklar ve gerçek kişiler üzerine kurulu aktarımlar olsa da dini, devleti, kişiyi ululama ve İslam öncesi ananınin uyarlanmasıyla oluşan varyasyonlar, tarihî zemini tespitinde içinden çıkmayı imkânsızlaştıran bir görünüm arz etmektedir. Köprülü (2011, s. 189), Tezkire-i Satuk Buğra Han metinlerinde olaylar ve geçtikleri mekânların açıkça anlatılmasına rağmen bu yazmaların hiçbir zaman tarihî vesika kabul edilemeyeceğini, İslam kültür dairesine giren Doğu Türkistan'a ait bu anlatılarda hükümdar ailesi beklentileri doğrultusunda bezenmiş, sözlü kültürde olağan görülebilecek varyasyonların ortaya çıkmasının beklendik durum olduğunu ifade eder.

⁵ Or. 8161'de Harun Buğra Han.

⁶ Yavuz'a (2005) göre miraçla ilgili farklı tarihlendirmeler olmakla birlikte en sahih olan, hicretten bir yıl önce gerçekleştiğine dair aktarımdır. Bu bilgiye göre Sultan Satuk Buğra Han'ın Or. 8161'deki doğum tarihi H 329'dur (M 940-941) <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim Tarihi: 14.08.2020 00.08.

⁷ M 1037-1038 <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim Tarihi: 14.08.2020 00.33.

Bu çalışmada ele alınan British Library'deki Or. 8161 numaralı yazma, bir Uveysi tezkiresi olup farklı kataloglarda *Tezkire-i Uveysiye / Tezkire-i Buğrahânî* gibi adlarla kayıtlıdır. Uveysilik, rüya benzeri manevi bir usulle irşadı anlatan tasavvuf terimidir. Veysel Karanî'nin Yemen'de, kendisiyle bizzat karşılaşmadan, Hz. Muhammed tarafından irşat edildiği kabulü üzerine kurulu olan Uveysi tabakatında bir sufînin bu yolla irşadı ancak dört vesileyle mümkündür: Hz. Muhammed'den, Veysel Karanî'den, Hızır'dan veya bir mürşidikâminden manevi terbiye alma. Uveysiliğe dair ilk eser Ferîdüddin Attâr'ın H 618'de (M 1221) tamamladığı Tezkiretü'l-Evliyâ'dır. Uveysiliğe dair eserler, en çok Orta Asya ve Doğu Türkistan kültür muhitinde kaleme alınmıştır (Tosun, 2012, s. 400).

H 1219 (1804) yılında istinsahı tamamlanan Or. 8161 numaralı metnin 75a-83a sayfaları arası Ebu'n-Nasr Sâ mânî menkabesini içermektedir. Bu yazmada Sultan Satuk Buğra Han ve Ebu'n-Nasr Sâ mânî, Uveysi sufîlerinden kabul edilmektedir. Bu metinde, Ebu'n-Nasr Sâ mânî'nin mürşidi Hz. Ebû Bekir, Sultan Satuk Buğra Han'ın mürşidi ise Hz. Hızır'dır. Ancak Ebu'n-Nasr Sâ mânî menkabesinde Hz. Muhammed'in miracına değinilirken Sultan Satuk Buğra Han ve Ebu'n-Nasr Sâ mânî'nin mana âleminde buluştukları ve Sultan Satuk Buğra Han'ın doğumundan evvel Sâ mânî'den Kur'an kıraat ettiği bilgisi Hz. Muhammed'den rivayet edilmektedir.

Ebu'n-Nasr Sâ mânî'yi Türklerin İslam'a geçişinde ana karakter olarak farklı anlatılarda, farklı kimliklerle görmek mümkündür. Yıldız (2017), Manas Destanı'nın Sagımbay Orazbakov varyantında gerçek adı Abunasir Sâ mânî olan Aykoco'nun Hz. Muhammed'den 200 veya 400 yıl sonra doğduğu bilgisini vermiştir. Bu çalışmada Sâ mânî'nin künyesi *-Manas Entsiklopediyası*'ndaki bilgi esas alınarak- 820-864/865 arasında Sâ mânî tahtına oturan Ahmed b. Esed'in oğlu Ebû Nasr b. Ahmed⁸ şeklinde açıklanmıştır.

British Library Or. 8161 numarada saklı Tezkire-i Buğra Han'da Ebu'n-Nasr Sâ mânî'nin doğum ve ölüm tarihiyle⁹ ilgili herhangi kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Buna karşılık yaşı, ailesi, yaşadığı yer, mesleği ve irşat sürecinin farklı vesilelerle açıklandığı tespit edilmiştir. Yazmada gerek Sultan Satuk Buğra Han gerekse Ebu'n-Nasr Sâ mânî'nin başlarından geçen olaylara dair anlatıların olağanüstülüklerle bezendiği görülmektedir. Örneğin Sultan Satuk Buğra Han'ın doğumunda yaşanan doğa olaylarının bir varyant şeklinde, Hz. Muhammed'in viladetinde yaşananlarla örtüştüğü söylenebilir. Zaman

⁸ Golden (2008, s. 358), Bilge Kül Kadır Han'ın oğlu Oğulçak Kadır Han'ın Sâ mânî hükümdarı İsmail b. Ahmed tarafından 893'te mağlup edilmesinin ardından Kaşgar'a çekildiğini, Karahanlı prensi Satuk'un burada Müslüman olduğunu ancak tarihî zemin ve koşulları eldeki verilerle kestirmenin mümkün olmadığını vurgulamıştır.

⁹ Jarring metninde ölüm tarihi için H 350 (M 961-962) işaret edilmiştir (Zal ve Eker, 2014).

içinde oluşan bu varyant, siyasi liderin aynı zamanda dinî lider olarak görülmesi ve Türkler arasındaki peygamber sevgisiyle açıklanabilir. Metindeki diğer bir olağanüstülük hem Sultan Satuk Buğra Han'ın hem de Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin vefatlarından hemen sonra, kabirlerine yerleştirilirken veya cenazeleri yıkanmadan evvel konuşmalarıdır. Metindeki bu olağanüstülükler bir yana bırakılarak Tezkire-i Buğra Han'da Ebu'n-Nasr Sâmânî ile ilgili bilgiler şu şekilde özetlenebilir:

Or. 8161'de Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin ticaretle uğraştığı, bunu dünya malı arzusuyla değil sünnet olarak ifa ettiği aktarılmaktadır.

75a-9 Ammā avvalkı hâletleride sevdâgerçilik kıılır êrdiler, anı hem Resûl (10) şalla'llâhu ʿaleyhi ve sellemniñg sünnetleri dēp anı ki sevdâgerlik ʿarîkası bilen (11) nefsnîñg, peydâ yörgerler andağ êmes êrdiler.

Aşağıdaki bölümde, Sultan Satuk Buğra Han'ın doğumundan evvel, Ebu'n-Nasr Sâmânî'yle mana âlemindeki yakınlıkları anlatılmaktadır. Bu bölümün öncesinde Hz. Muhammed'in miracına değinilmiş ve orada gördüklerine atfen Sultan Satuk Buğra Han ve Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin münasebeti açıklanmıştır.

77a-6 [...] yana alta yıl tavaḳḳuf kıldı. Bu alta yıl dâr-ı (7) riyâzet ve mücâhede birlen öziniñg rûḥ-ı muṭahharını ol Büzürgvâr'nîñg rûḥ-ı muḳaddese-(8)-sige âşinâ kıldı. Bu ʿarîḳa birle her küni ol iki rûḥniñg arasıda ʿâlem-i maʿnâda mulâkât (9) vâḳîʿ boldı. Ünsiyyet alıp birbirlerini biliştiler.

Yazmada, Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin Uveysi olarak irşadına vesile olan kişi Hz. Ebû Bekir'dir.

78b-2 Ol Büzürgvâr şâhibü't-ʿarîḳi'l-imâm ʿalet'tahḳîḳ el-şeyḥü's-şefîḳ ve ḳâtilü'l-zindîḳ (3) ve fi'l-gâr, refîḳü'l-Resûl Hazret-i Emîrî'l-Mü'mîn Ebû Bekr Siddîḳ razîya'llâhu anḥuniñg (4) rûḥ-ı muṭahḥara ve münevverleridin terbiyyet tapıp êdiler.

Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin oğlunun adı Ebu'l-Fettah'tır.

77b-5 Hazret-i H'âce derhâl ḳoptılar yolniñg isti'dadını râst (6) kıldılar, öz oğlanları H'âce Ebu'l-Fettâḥ kaddesa'llâhu ta'âlâ sırrahını hem-râḥ kıldılar (7) ve Türkistân'ğa sefer kıldılar.

Yazmaya göre Ebu'n-Nasr Sâmânî, maksuduna ulaşmak için görünür ve görünmez âlemde yanlarında gelen Uveysi dervişleri ve topladıkları kervan ahaliyle birlikte Medine'den¹⁰ yola çıkmış, Fergana'da sorup soruşturduğunda aradığı vasıflardaki kişinin Kaşgar'da olduğunu öğrenmiştir.

79b- 11 Naḳlîdür ki Hazret-i Büzürgvâr ol küni ki Hazret-i Resûl şalla'llâhu ʿaleyhi (12) ve sellemniñg ruḥşatları bilen Medîne-i Münev-

¹⁰ Jarring metnine göre Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin evi Medine'dedir (Zal ve Eker, 2014).

vere'din gâzât niyyet kılp (13) Türkistân tarefige sefer ihtiyâr kılp çıktılar, tabâka-i meşâyih-i Uveysiyye'ning (14) cemî'ileri  alem-i ma nâda bularğa hem-râh boldılar. Ammâ bu  alem-i zâhirde Uveysi meşâyih-(15)-lerdin yetmiş kişi olar birle sefer ihtiyâr kıldılar.

77b-7 Âheste âheste, şehir-be-şehir, soray soray keldiler. (8) Bir yıl Fergâna şehri yettiler ve sordılar kim “Bu diyârda bu nev  zât-ı b -berek tlar bar (9) mikin?” d p. Anda haber b rdiler ki “Bu siz soray-durğan kişi K şğar vil yetide bardur (10) vel kin yaşıları kiçigd r, sizning maşlahatingizge yaramas.”

Kervanda Ebu'n-Nasr S m n 'nin yanında olanlardan biri de mesleği aktarlık olan Şeyh Necmü'd-d n'dir. Bu kişi, yazmaya göre Ebu'n-Nasr S m n 'nin seferlerinde yanında olan, dünya işlerini ondan  ğrenen, Sultan Satuk Buğra Han'a din  bilgileri ve ritüelleri öğretme bakımından  statları olan bir zattır. Ayrıca Şeyh Necmü'd-d n, ölümünden sonra Ebu'n-Nasr S m n 'nin cenazesini Sultan Satuk Buğra Han ve Ebu'l-Fettah ile birlikte yıkayan üç kişiden biridir.

80a-2 Ol yetmiş kişidin birleri H zret-i Şeyh Necmü'd-d n  rdiler. H zret-i (3) sult n 's-sel t n ve burh n 'l-m slim n H zret-i Sult n Satuk Buğra Han (4)  aleyhi'r-rahmetihi ve'l-rızv nniņđ Şeyh Necmü'd-d n'ga nisbet ve ir detleri H ce Ebu'n-Nasr (5) S m n 'din to-larağ  di, egerçi  ilm  rgenişde ve zikr telk nde p rleri ve  st d-(6)-ları bolsa. Hem H zret-i Ebu'n-Nasr S m n  bu  alemniņđ k rını, maşlahatini Şeyh Necmü'd-d n'ga (7) tafşurup  diler. Ol vechdin g h  tic ret üçün sefer barur  diler. Ol (8) sebebdin Şeyh Necmü'd-d n  att r   rdiler.

Or. 8161'e göre Ebu'n-Nasr S m n , Sultan Satuk Buğra Han'la karşılaştıklarında 70 yaşındaydı.

78a-2 H şıl-ı kel m ol-ki ol B z rgv r'niņđ yetmiş yıl tartđan me-şakkat-(3)-leriniņđ m vesi ve riy zetleriniņđ f yidesi bu  rdi ki H zret-i Hak subh nehu (4) ve ta al niņđ bendeleriniņđ İsl m'ıga sebep boldi.

Ebu'n-Nasr S m n , 88¹¹ yaşına ulaştığında sayısız sıkıntı ve dinen perhiz ile imtihan olmuştur.

78a-14 Amm  ma l m bolđay-ki ol B z rgv r'niņđ  omrleri (15) seksen sekizge yetip  di, bu müddetde  adedsiz cedd   cehd k rg z p [78b]-(1) b -h dd riy zetler tarttılar ve maşşudlarığa yetip m rid per-reşiş kıldılar.

¹¹ Jarring metninde Ebu'n-Nasr S m n , 80 yıl yaşamıştır (Zal ve Eker, 2014).

Üzerinde çalışılan yazmada, bunca sıkıntı, mihnet gören ve İslam’a bağlı bir hayat süren Ebu’n-Nasr Sâ mânî’nin kutupluk mertebesine ulaştığı aktarılmaktadır.

80a-13 Peygamber şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemdin (14) beşâret boldı-ki “Ey Ebu’n-Naşr! Vâkıf bolğül! Fırşatnı ğanımet tutğül! ‘Dünyânıñ (15) devleti ve âhıretiniñ sa‘âdeti Hak subhānehu ve ta‘ālā bi-niyāz dergāhıda mañğa müyesser boldı.’ [80b]-(1) dēp özünge pendāşt kılğıl, hūşunğ bolğıl ki bu mertebe yoğğarı bir mertebe’i (2) bar ki ol mertebeni mertebe-i kuṭbiyyet atapdurlar. Haber dār bolğıl ki bu kuṭblıknıñ libāsını (3) sañğa ḥavāle kılıpdurlar.”

2. Ebu’n-Nasr Sâ mânî, Buğra Han Yazmaları ve British Library Nüshası

Satuk Buğra Han menkabelerinin farklı ülke kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır. Bunların bazıları başka bir Türkçe metinden istinsah edilmiş, bazıları ise Farsçadan Türkçeye çevrilmiş veya erken dönemde çevrilen bir metinden istinsah edilmiştir. Menkabeyi içeren kimi yazmalarda menkabeyle birlikte Ebu’n-Nasr Sâ mânî ve Buğra Han’ın ahfadının anlatıları mevcuttur. Yazmaların bir kısmındaysa yalnızca Buğra Han menkabesinin bulunduğu, diğer anlatıların başka konularda olduğu görülmektedir.

Satuk Buğra Han’la birlikte onun İslam’ına vesile olan Ebu’n-Nasr Sâ mânî ve Buğra Han’ın ahfadının hayatlarını anlatan bütüncül bir nüsha Berlin Staatsbibliothek’te Ms. or. oct. 1723 numarada bulunmaktadır (Götz, 1979, s. 528-529). Götz kataloğundaki 76 sayfalık bu metnin örnek cümleleri ile Or. 8161’deki metnin ilgili kısımlarının örtüştüğü tespit edilmiştir. Ancak Or. 8161’de Satuk Buğra Han menkabesinden sonra başka Uveysi sufilerin anlatıldığı görülmektedir.

Hofman (1969, s. 59-61), Buğra Han Tezkiresi’nin Çağatayca nüshalarının üçünün Taşkent’te, birinin İngiltere’de bir diğ erinin de St. Petersburg’da (Leningrad) olduğunu belirtmiştir. Taşkent nüshalarından *Tercüme-i Tezkire-i Buğra Han* H 1230 (M 1814-1815), *Tezkiretü’l-Evliyâ-yı Buğrahanî* ise H 1267 (M 1851) yılında istinsah edilmiştir. Mütercimi M. Niyâzî Kâşgarî olan İngiltere nüshası 19. yüzyılın başında yazılmıştır. Hofman eserin Farsça ismini *Tezkire-i Uveysiye / Tezkire-i Buğrahânî* şeklinde vermiştir (1969, s. 60). Farsça özgün metin, tahminen 17. yüzyılda Ahmed b. Sa’deddîn el-Uzğânî en-Nemengânî tarafından yazılmış ve H 1183 (M 1769-1770) yılında M. Gedâ b. M. İbrâhim tarafından Yarkent’te Türkçeye çevrilmiştir (Hofman, 1969, s. 60). Hofman’ın (1969, s. 60) işaret ettiği diğ er bir yazma olan *Petrovskiy* koleksiyonundaki St. Petersburg (Leningrad) nüshası ile Kaya’daki (2007) nüshanın aynı olması muhtemeldir. Kaya (2007, s. 21), yazmanın dilini *Karahanlı ve Harezmi çevresi Türk dili* şeklinde açıklamış, 14-15. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirdiği özgün bir metnin geç bir istinsahı olduğunu ifade etmiştir.

Baldick'in (1993) çalışmasında Oxford, St. Petersburg ve British Museum (Or. 8161) yazmaları üzerinde durulurken DeWeese (1996, s. 93), Oxford ve St. Petersburg'daki Farsça iki yazmanın dışında 14 metinden haber vermektedir. Demir'e (2017, s. 12) göre Taşkent'te dört, Oxford-Bodleian Kütüphanesinde üç, Paris, Londra, Rusya ve Berlin'de birer Buğra Han yazması bulunmaktadır.

Robert Barkley Shaw, 1878'de *A Sketch of Turki Language As Spoken in Eastren Turkistan* ve 1880'de *A Sketch of Turki Language As Spoken in Eastren Turkistan Turki-English Vocabulary* adlı eserlerinde menkabenin Arap harfli matbu metni ve onun İngilizce tercümesi ile söz varlığını yayımlamıştır. Li (2005), 17. yüzyıldaki başka bir metinden istinsah edildiğini belirttiği Shaw nüshası üzerine çalışmış ve Satuk Buğra Han anlatılarının bilhassa sözlü gelenekte, Uygurlar arasında yaşatıldığını belirtmiştir. Berbercan (2011), dilini "Klasik Dönem Sonrası Çağatayca (Post-Classical Chagatay)" şeklinde ifade ettiği metnin çeviri yazı metnini ve Türkçe çevirisini yayımlamıştır.

Satuk Buğra Han yazmaları üzerine yapılan ikinci yayın F. Grenard'a aittir. Grenard (1900), menkabe nüshalarını değerlendirdiği yayınında Türklerin İslam ile etkileşim süreci üzerinde de durmuştur. Turan (1939, I-II-III-IV, 1940), Grenard'ın çalışmasını *Ülkü Mecmuası*'nda tercüme etmiştir. Grenard, Satuk Buğra Han metninin 17. yüzyılın ikinci yarısında istinsah edildiğini, 135 sayfalık metnin Ebû-Nasr Sâ mânî, Satuk Buğra Han ve onun haleflerini ihtiva ettiğini belirtmiştir (Turan, 1939, I, s. 145).

Satuk Buğra Han anlatılarını içerir bir diğer yazma Kaşgarlı Niyazi'ye aittir ve Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkşinashlık Enstitüsü Kütüphanesi 1818 numarada kayıtlıdır. H 1321 (M 1903-1904) tarihinde tamamlanmış olan eser, manzum-mensur karışık yazılmıştır. Satuk Buğra Han'ın İslam'a intisabı ve mücadelelerinin anlatıldığı yazmayı Erim (2011), yüksek lisans tezi olarak çalışmıştır.

British Library'deki Or. 8161 numaralı yazmanın *Hazret-i Sultan Satuk Buğra Han* bölümü Dağıstanlıoğlu (2012) tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışmada yazma tavsifi ve diğer nüshaların durumunun yanı sıra üzerinde çalışılan menkabenin kısmi dil bilgisi özellikleri de ortaya koyulmuştur. Dağıstanlıoğlu'nun (2012) çalışması yalnızca *Hazret-i Sultan Satuk Buğra Han* menkabesiyle sınırlıdır ve bu çalışmada Or. 8161'deki Ebu'n-Nasr Sâ mânî menkabesine değinilmemiştir.

Molla Hacı'nın telif ettiği Çağdaş Uygurcayla yazılmış *Buğra Hanlar Tezkiresi*'nin metin yayımı İsa Özkan (2013) tarafından yapılmıştır. Bu metinde, diğer Buğra Han menkabelerinden farklı olarak kılıcının düşmanlar arasında

uzayıp onları helak etmesi, atının ağzından ateşler çıkması vb. olağanüstülükler bulunmamaktadır.

İhtiva ettiği menkabeler bakımından Satuk Buğra Han menkabesini içermemesiyle diğer yazmalardan ayrılan *Literary Texts From Kashghar- The Original Texts in Facsimile Edited with a Preface*'de (Jarring, 1982), 15-68. sayfalar arasında *Kıyasü'l-Enbiya*, 69-84. sayfalar arasında *Râhatu'l-Kulûb*, 85-100. sayfalar arasında *Ebû Nasr Sâmânî Tezkiresi*, 101-118. sayfalar arasında da Garib Sanem Şah anlatıları mevcuttur. Zal ve Eker (2014), bu katalogdaki Ebû Nasr Sâmânî menkabesinin metin yayımını gerçekleştirmiştir.

Demir'in (2017) *Satuk Buğra Han Destanı* başlıklı çalışması, Buğra Han menkabesinin farklı kütüphanelerdeki nüshalarının toplanmasının ardından Satuk Buğra Han'ın dünyaya gelmeden önceki hâli, dünyaya gelişi, Müslüman oluşu, olağanüstülükleri, vefatı ve soyundan gelenlerin mücadelelerini anlatan oluş sırası gözetilerek birleştirilmiş bir anlatı hüviyetindedir. Bu eserin sonunda menkabelede yer alan kişilerin dizini, künyeleri ve varsa onlarla ilgili çalışmalara da yer verilmiştir.

Bu makalede çalışılan metin, British Library'de Or. 8161 numarayla mahfuz yazmada yer almaktadır. 430 varaklık yazmada 75a-83a arasında *Ebu'n-Nasr Sâmânî*, 83a-102b arasında ise *Satuk Buğra Han* menkabesi kaleme alınmıştır. Yazma geneli itibarıyla manzum-mensur karışık bir eser olmakla birlikte Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde manzumeye yer verilmemiştir. Yazmanın adı, metinde şu şekilde geçmektedir: [8b]-13 *bu kitâbnı tezkire-i (14) buğra han ataldı*. Eserin özgün hâlinin *Farsî til birlen yazıldığı ve Türkî kitâbığaça ki müretteb boldı* bilgisi Or. 8161'de yer almaktadır. Kapağında M 1785 - M 1856 arasına işaret eden üç ayrı tarih olmakla birlikte istinsah tarihi eserin sonunda H 1219 (1804) olarak verilmiştir. Yazmanın müellifi ve müstensihi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Or. 8161'in ilk sayfasında düzenli olmayan ifadelerden birinde *inal aksuluk tahrîri âhir boldı* cümlesi yer almaktadır. DeWeese (1996, s. 94-95), Baldick (1993) ve Hofman'ın (1969) verilerini değerlendirerek eserlerin yazarları hakkında mutlak bir bilgiye erişilemeyeceğini belirtmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü olan çeviri yazılı metinde, Or. 8161'in eldeki kopyasında nispeten silik olan kısımlar, farklı bir mürekkeple yazıldığı kabul edilerek kırmızı ile belirtilmiş, özgün metinde üstü yine aynı siliklikteki bir mürekkeple çizilen kelimelerin çeviri yazıda altı kırmızıyla çizilmiştir.

3. Metin

[75a]-(1) **Altınçı bâb, mazhar-ı rahmânî ve kârî-yi kelâm-ı** (2) **rabbânî**, mü'eyyed ve yârî dehende-i salţanat [u] sulţânî, mürevvic-i şerî'at-i Peyğamber-i âhirü'z-zamân, (3) muhiyyü'l-İslâm ve muqavva-i dîn, şeyhü's-şüyûh ve

kuṭbū'l-meşāyih ve muḳaddem-i evliyā ḫazret-i (4) Ḥvāce Ebu'n-Nasr Sāmānī'ninḡ aḫvāl [i] evzāc-ı kerāmāt ve maḳāmātlarınınḡ beyānında.

(5) Ḥvāce Ebu'n-Nasr Sāmānī rahmetu'llāhi ʿaleyhi ve berekātuhu andaḡ merdī ʿrdiler ki kemāl-i faẓl u (6) edebde, faşāhat ve belāḡat bābıda bī-be-del ve ʿilm-i zāhirde bī-naẓīr ʿrdiler ve ʿilm-i bātında (7) hem ol-vaḳtda hem teḡleri yoḡ ʿrdi. Şerʿni andaḡ bes tutar ʿrdiler kim ol (8) büzürgvārdın tā āḫir nefesleriḡaça yā sözleride yā fiʿlleride ḫilāf-ı şerʿ vāḳiʿ bolḡan (9) ʿmes ʿedi. Ammā avvalḳı¹² ḫāletleride sevdāgerçilik¹³ kıılır ʿrdiler, anı hem Resūl (10) şalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemniḡ sünnetleri dēp anı ki sevdāgerlik ṫarīḳası bilen (11) nefsninḡ, peydā yörgeñler andaḡ ʿmes ʿrdiler. Belki ol Büzürgvār'nınḡ ḡarazları (12) ol ʿrdi ki bu ṫarīḳa birlen Ḥudāy taʿālānıḡ bendelerige feyẓ yetkürdiler ve zekevāt-(13)-nıḡ şevābıdın maḫrūm ḳalmaḡaylar.

Bir küñi ol Büzürgvār'nınḡ aşḫāblarıdın birleri suʿāl¹⁴ (14) kııldılar ki “Ey Ḥvāce! Munça dūnya bilen sevdāgerçilik neçe lāzımdur?” Ḥvāce cevāb (15) bērdiler ki “Ey birāderim! Obdan aytadur-siz ammā ança bardur ki faḳīr, belāḡatke yetip [75b]-(1) mükellef bolup tā bu maḫalḡaça Ḥazret-i Resūl şalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemniḡ yā ḳavli yā fiʿli yā sünnet-(2)-leridin ḳaşden ḫiç sünnetni terk kıılḡanım yoḡdur. Bu sünnet hem terk bolmasun-dēp bu (3) işni iḫtiyār kııldım. Yana bu hem bardur ki sevdāçilikde Müsülmānlarḡa (4) menfaʿat yetedür hem seferde hem ḫazarda hem daḡı zekevātınḡ şevābıdın behre-(5)-mend bolḡay-mēn. Anḡladınḡız mu ʿekin?”

Ḥazret-i Nebi şalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemniḡ zamāne-(6)-leride aşḫābdın bir ançaları faḳīr ʿdiler ança Ḥazret'niḡ ḳaşıḡa kēlip ʿarz (7) kııldılar “Yā Resūla'llāh! Özge aşḫāb dūnyādār, bizler faḳīr. Olar zekevāt şevābı-(8)-dın behre yetedürler, bizler maḫrūm ḳaladur-miz. Bizler mü anıḡdın şevāb tafıp (9) olar birlen berāber bolsaq.” dēp. Ḥazret-i Resūl şalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem (10) aydılar: “Ey faḳīr! Sizlerge müjde oldur ki her farz-ı namāzdın kēyin otuz üç merātibe (11) elḫamdulillāh, otuz üç mertebe subḫānallāh, otuz üç mertebe Allāhu ekber ve bir merātibe (12) lā ilāhe illa'llāhu vaḫdehu lā şerī-

¹² Bu kelime hem Daḡıstanlıoḡlu'nda (2012) hem de bu çalışmada üzerine gelen ekin ünsüzü göz önünde bulundurularak *avval* şeklinde yazılmıştır. Bu yazım tercihi, kelimenin benzer nitelikteki eklerle düzenli kullanımının göz önünde bulundurulmasıyla ilgilidir. Ek uyumsuzluḡu tespit edilen Türkçe ve alıntı kelimelerde benzer yazım uygulanmamıştır.

¹³ Aslı Farsça sūdā, sūdā-ger olan bu kelime, Özbekçede *sevdāger*, *sevdāgerlik*, *sevdāgerçilik*; Çaḡdaş Uygurcada *soda /so:da/*, *soda kıılmaq*, *soda ticaret*, *sodiger*, *sodigerçi*, *sodigerçilik*, *sodigerzade* vb. şekillerdedir (Steingass, 1930, s. 707; *Özbek Tiliniḡ İzahlıḡ Lugati*, -1981I, s. 7-8; Devellioḡlu, 1986, s. 1151; *Uygur tiliniḡ izahlıḡ lugiti*, 1992, s. 532-535; *A concise Uighur - English dictionary*, 1997, s. 361). İncelenen metindeki سوداگرچىلىك , سوداگرچىلىك ve سوداگرچىلىك biçimleri, kelimeye Çaḡdaş Uygurcadaki orta hece daralmalarının olmadığını göstermiş ve bu kelimeler Özbekçedeki gibi okunmuştur.

¹⁴ Metinde سوال şeklindedir.

ke leh lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü yuhyî ve yümîr ve hüve hayyun (13) lâ yemüt bi-yedihi'l-hayr ve hüve 'alâ külli şey'in kadîr, döp bu tesbîhni vird kı-
lınğlar (14) tâ olarğa berâber bolğay-siz.” dödiler. Bu cemâ'at bî-hadd u gâyet
hoşnüd bolup (15) bu virdğa meşğül boldılar. Nêçe vaqtdın këyin Peyğamber
'aleyhi's-selâmnıng bu [76a]-(1) emrileri ağniyâlar eşitip olar hem bu virdğa
meşğül boldılar. Nêçe vaqtdın (2) këyin Peyğamber 'aleyhi's-selâmnıng kaş-
larığa kélip 'arz kıldılar “Yâ Resûla'llâh! Ağniyâlar (3) hem anğlap bu virdğa
meşğül bolupdurlar.” döp. Hazret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi (4) ve sellem ay-
dılar ki zâlike fazlu'llâhi yur'tihi men yeşâ¹⁵ “Bu Hudây ta'âlânıng fazlıdur (5)
bêredür Allâh ta'âlâ anı h'âhlağan kişige.”

Bu işler delâlet kıladur zekevât-(6)-nıng sevâbınıng tolalığığa ammâ
ma'lûm bolğay-ki Hazret-i H'âce kaddesa'llâhu rûhahu seferde (7) yörge-
de hayr [u] sağâvetni bî-nihâyet kıtur édiler ve şehirde tursalar Hazret-i Hak
subhânehu (8) ve ta'âlânıng bendeçilikige ançınan sa'y u güşiş kıtur édiler
eger olarnıng (9) riyâzet hadd u cehdlerini beyân kıılınsa seng-i hâre pâre pâre
bolur. Ammâ ol (10) Büzürgvâr'nıng riyâzetleridin biri oldur ki her kêçe bir
mertebe hatm-i Qur'an kıtur (11) édiler ve dendânlarınıng nûrınıng rüşenliki
birlen Qur'an'dın iki sūfâret (12) yétür[ür] édiler ve beş merâtibe gusl kılıp
otuz iki rek'at namâznı Sûre-i Yâsin (13) bilen okur édiler, bu şarıkada her
rek'atige Sûre-i Yâsin'ni hatm kıtur édiler.

Bir kün (14) olturup hâtırlarige keldi-ki sefer ihtiyâr kılgaylar, seferniğ
çapduğını kılıp (15) kararî bêrdiler. Êrtesi sefer kılgaylar kêçe boldı her kêçe
kıla-durğan işlerige [76b]-(1) meşğül boldılar ve ol vazîfelerini edâ kılgan
vaqtda közleri uykuğa (2) bardı. Kôrseler¹⁶ Hazret-i Peyğamber şalla'llâhu
'aleyhi ve sellem keldiler, aydılar ki (3) “Ey Ebu'n-Naşr! Seferdin tohtağıl
ki sefer vaqti emes ve her nerse'î ki mênıng sünnetim edi (4) nêçe keltür-
düngemdi nêçend müddet tavağkuf kılgıl. Seferniğ vaqti bolğanda ruşşat
(5) bêtür-mên, sefer kıtur-sên.” dödiler. Derhâl Hazret-i H'âce bîdâr boldılar.
Aydılar ki (6) “Yâ Resûla'llâh! Seferni terk kıldım.” döp tavağkuf kıldılar.

Alta yıl ötkendin këyin (7) yana ân Hazret şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem
H'âce'niğ tüşide zâhir boldılar ve aydılar ki (8) “Ey Ebu'n-Naşr! Emdi mâ-
ni'e-i sefer yoktur, Türkistân şarefiğe sefer kılgıl. Anda Hudây (9) ta'âlânıng
'azîz bendeleridin bardur ve mênıng 'azîz ümmetlerimdin bir 'azîzi (10) bar-
dur. Anıng rûhını mi'râc kêçesi 'arşınığ tahtıda kandilde körüp edim (11) ve
birâderim Cebrâ'il'din eşitip êrdim-ki Türkistân halkınığ İslâm'ğa kelmeki,
ol (12) diyârınığ dervâzeleriniğ fetğ bolmağı ol kişiniğ Hağ-perest girih-

¹⁵ Cuma Suresi 4. ayetin bir bölümüdür. Ayetin bütününün anlamı “*İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir.* Allah büyük lütf sahibidir.” şeklindedir. <http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/cuma-suresi-62/ayet-1/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>.

¹⁶ Metinde bu kelimedden önce üzeri çizilmiş hâlde كوزلری kelimesi bulunmaktadır.

(13)-güşâ kollarıġa mevķūfdur. Anġa ĩmān örgetmek ve Ķur'ān ta'ĩlim bėrmek sėniġ (14) barıřıġġa mevķūfdur. Ćerā ki mi'rāc keĉesi anıġ rūhını bu řıfat birlen kōrgende (15) sėniġ¹⁷ anġa hem-rāh ědi řubu tārıķa bilen anġa telķin-i ĩmān ve ta'ĩlim-i Ķur'ān kıılır [77a]-(1) ědi. Mihter Cebrā'ıl'din ol hem maġa ma'ĩlūm bolup ědi ki anıġ ĩmān ve Ķur'ān'nıġ (2) devletige mūřerref bolmaķı seniġ telķin ve ta'ĩlim kıılmaķıġġa mevķūfdur." Vaķtā bu hoř-ħaber Ĥāzret-i (3) Peyġamber řalla'llāhu 'aleyhi ve sellemdin ol Büzürgvār'ġa ma'ĩlūm boldı, bilā-nihāye hoř-vaķt (4) bolup zevķ [ü] řevķ ol büzürgvārġa ġālib boldı, Ĥāzret-i Ĥāķ subħānehu ve ta'ālāġa (5) tola řükrler aydı ve Ĥāzret-i Ĥvāce-i Kevneyn ve Resūlü's-Saķaleyn Peyġamber řalla'llāhu 'aleyhi ve sellem-(6)-ġa 'adeddin bīrūn řalavāt iberdi yana alta yıl tavaķķuf kııldı. Bu alta yıl dār-ı (7) riyāzet ve mūcāhede birlen öziniġ rūh-ı mutāħħarını ol Büzürgvār'nıġ rūh-ı muķaddese-(8)-sige āřınā kııldı. Bu tārıķa birle her künī ol iki rūhınıġ arasında 'ālem-i ma'nāda mulāķāt (9) vāķīc boldı. Ünsiyyet alıp birbirlerini biliřtiler ve līkin ol zāt-ı bā-berekātnıġ vücūd-ı (10) řerifleri vücūdġa kėliřge intizār ěrdiler ve aytur ěrdiler "Yā Rab! Bolġay mu kim pāķlık (11) 'āleminiġ řahbāzı, 'ālem-i ervāhınıġ bülend mertebesidin 'ālem-i nāsūtınıġ sett (12) maķāmıġa tūřkey-mü? Bu 'ālemdeki deryā ve cezirelerdeki mevcūdātını cūřġa kėltürgey; (13) dārlarınıġ, vilāyetleriniġ deryāsıdın deryā-yı ma'neviniġ ġavvasları dürr-i (14) Ĥāķikīġa almaġlıkġa sa'y kōrgüzgeyler ve bizler hem olarınıġ devlet-i sa'adetiniġ (15) hümā-yı felek-fersāyınıġ bülend-mertebe-i sāyesinde öz Ĥavřala ve himmetimiziniġ barĉa [77b]-(1) fervāz kıġay-miz, řāyed ol řahbāzlarıdın birini kōġa kėltürgey-miz ve ma'nā deryā-(2)-sıdın bir gevhəri-naķdīne tapķay-miz." dėp bu endiřede ěrdiler.

Uyķu ġalebe kııldı kōrse-(3)-ler yana ān Ĥāzret Ĥāzır¹⁸ boldılar, aydılar ki "Ey Ebu'n-Nasr! Kopġıl ki sefer vaķtı boldı, (4) Türkistān řarefiġe barġıl. Ol zāt-ı bā-berekātnı tapmaġlıkġa cüst [ü] cū kıġıl, (5) 'ālem-i řahādetge kėldi." dėp. Ĥāzret-i Ĥvāce derħāl koptılar yolınıġ isti'dādını rāst (6) kııldılar, öz oġlanları Ĥvāce Ebu'l-Fettāh kaddesa'llāhu ta'ālā sırrahunı hem-rāh kııldılar (7) ve Türkistān'ġa sefer kııldılar.

Āheste āheste, řehr-be-řehr, soray soray kėldiler. (8) Bir yıl Ferġāna řeh-riġe yėttiler ve sordılar kim "Bu diyārda bu nev' zāt-ı bā-berekātlar bar (9) mikin?" dėp. Anda Ĥaber bėrdiler ki "Bu siz soray-durġan kiři Kāřġar vilāyetide bardur (10) velīkin yaşları kiĉiġdür, siziniġ mařlaħatiniġizge yaramas." Ĥāzret-i Ĥvāce aydılar ki (11) "Anıġ kiĉiġliki biziniġ maķřudumuzġa zarar kıılmaydur ve olarınıġ vücūd-ı şerif-(12)-leri der-kārdur." Vaķtā ki Ĥvāce bu

¹⁷ Metinde tamlayan durumu eki, eksiltmeler sonucu ardı sıra iyelik iĉeren bir isim olmaksızın sıklıkla kullanılmaktadır. Burada eksilteli kısım, aynı zamanda bir art gönderim olup "sėniġ [rūhınıġ]" şeklinde tamamlanabilir.

¹⁸ Metinde حاضیر şeklinindedir.

haberni eşittiler, ıztırāb birlen boldılar, bular bilen (13) üç yüz kişi kārvān halkıdın Kāşgār vilāyetige İslām āşkārā kılmak için revān boldılar. (14) Nē-çend müddetdin kēyin bir yerige yēttiler ki yēte-durgān yēr ol ērdi ve andağ nērseni kōrdi-ki (15) kōre-durgān yēr ol ēdi ve aydılar ki ol nērseni aytgūluk ol ēdi ve eşittiler [78a]-(1) ol nērseni eşitgūluk ol ēdi olarnı hem kıldılar ol nērsē¹⁹ ki kılgūluk ērdi. (2) Hāşıl-ı kelām ol-ki ol Büzürgvār'nıñ yētmış yıl tartgān meşakkat-(3)-leriniñ mīvesi ve riyāzetleriniñ fāyidesi bu ērdi ki Hāzret-i Hak subhānehu (4) ve ta'ālānıñ bendeleriniñ İslām'ıga sebep boldı.

Hāzret-i Hak celle ve °alānıñ (5) aldıda hīç tā'at ve °ibādet ve velāyet bir kişige imān örgetip Müsülmān (6) kılgāndın ziyādereke şevāb bolmas ēdi. Ol cihet, Hāzret-i H'āce kaddesa'llāhu (7) sırrahu'l-°aziz çendān yıl bu devlet-i ebedī ve sa'ādet-i sermedīnıñ ārzūsıda (8) ērdiler. Āhīrū'l-emr murādlarıga, bu devletge yētkendin kēyin yana on bir yıl Hak subhānehu (9) ve ta'ālānıñ bendeçilikige meşgūl boldılar, ol zāt-ı bā-berekātı terbiyyet kılmak-(10)-nıñ kaşdıda boldılar. Az vaktde kemālga yētkürdiler. Hak subhānehu ve ta'ālānıñ (11) bendeçilikige andağ meşgūl boldılar ki hemme şeb [ü] rüz şāyim ve gāzāt bābıda (12) boldılar ki yētte mīñg kişi ol Büzürgvār'nıñ kollarıda Müsülmān boldı (13) ve yētmış kişi ol Büzürgvār'nıñ terbiyyeleridin mertebeye yētti ve ellig (14) kişi °ilm-i zāhiride °alim boldı. Ammā ma'ūm bolgay-ki ol Büzürgvār'nıñ °omrleri (15) seksen sekizge yētip ēdi, bu müddetde °adedsiz cedd ü cehd körgüzüp [78b]-(1) bī-hadd riyāzetler tarttılar ve maşsūdlarıga yētip mürīd perverīş kıldılar. (2) Ol Büzürgvār şāhibü't-°arīki'l-imām °alet'tahkīk el-şeyhü'ş-şefīk ve kätılı'l-zindīk¹⁹ (3) ve fi'l-gār, refīkū'l-Resūl²⁰ Hāzret-i Emīrū'l-Mü'mīn Ebū Bekr Sıddīk razıya'llāhu anhunıñ (4) rūh-ı muṭahhara ve münevverleridin terbiyyet tapıp ēdiler, Hāzret-i Ya'kūb (5) °aleyhi's-selām-nıñ zuhūrlarıda ēdi. Bu vechdin bu Büzürgvār'nıñ zāt-i şerīf-(6)-leride üç sıfat bar ēdi: Avval büryān, ikīnçi çeşm-i giryān, üçünçi āh-ı sūzān.

(7) Ey dervīş! Agāh bolgıl ki senıñ āsmān-şıfat diling hiçāblarıñ perde-(8)-leri tahtıda pūşide bolup kalıpdur. Esrār-ı haķīkīni eşite-durgān sem'ıñga, (9) sūnbe-i gāflet tıklıp eşitmes bolupdur. Ceħd kılgıl tā dilingni perde-i hiçābdın (10) çıkarıgay-sen ve sūnbe-i gāfletni kulağıñdın alıgay-sen tā dilinga gayb işler-(11)-din āşkārā bolıgay ve sem'ıñ Perverdgar'nıñ ilhām-larını anılagay. Ammā (12) bu tarīkada bolmağlık mevķūfdur bu işga ki yüz altmış mehlekeli deryā ki (13) ol deryāda yüz mīñg kişi helāket yētken °aşk-nıñ zorkaçasıda (14) olturup kāmīl bolgān kēmeci birlen ol deryādın selāmet ötkey-sen (15) ve yana bu rāh [u] tarīkatde yüz tōrt dih-bānı bar anıñ bülendliki āsmān birlen berāber ki [79a]-(1) tola kişiler ol dih-bāndın ötmeglikiñ kaşdıda °omri āhiriğa yētipdür, yolga (2) kirgen halk ol müşkil işlerdin ötkey,

¹⁹ Metin ضنديق şeklindedir.

²⁰ Metindeki للرسول رفيق şekli Türkçe söz dizimi yapıyla açıklanabilir.

andın bu kârga lâyıḳ bolğay-ki yol (3) tanup yol başlağuçılar bolup ve menzillerni ḳaç kılıp ve maḳamlarnı tayy ḳılğay. (4) Ümîd bar ki maḳşûdığa yétip maḫlûbığa vâsıl bolğay. Şol vaktde beşeriyet-(5)-niñ ħicâbıdın ḳutulup bu işğa māni^c bola-durğan ħavâdisât ve ħalelni ḳaç ḳılğay. (6) Bu yolda dervîşke māni^{c21} bola-durğan iş bu âlemniñ ta'alluḳıdur, munıñdın (7) bölek dervîş ħiç māni^c yoḳdur. Anıñ üçün Hazret-i Şeyh ḳaddesa'llāhu sırrahu'l-(8)-a-zîz riyâzet ve meşâḳḳatni tola tartğan sebebdin sa'âdet-mendlerniñ mertebesi-(9)-sige müşerref bolupdurlar. Dervîşniñ naşibi şubu ki dervîş ol kârni ḳılğay (10) ki Hazret-i Büzürgvâr gâzîlik şıfatige muttaşif bolupdurlar, meşâyih-i Uveysiyye'niñ (11) uluğları gâzîlik şıfatı birlen ötüpdürler. Şubu şıfat birlen bolsa ekâbir-(12)-lerniñ bu tâ'ifeninğ uluğlarıdın bolurlar, bilmek kerek kim bu Büzürgvâr'ğa meşâyih-(13)-lerniñ taḳâsıda lafz-ı ekberni itlâḳ ḳılmağlık bu ma'nâ birlen ki bu taḳâdadaki (14) evliyâninğ ħiç ḳaysığa bu Büzürgvâr'dın ilgeri şıfat-ı gâzât²² müyesser bolğanı yoḳ (15) êdi. Ol vechdin bu büzürgvârni gâzât-ı ekber bilen yâd ḳılıpdur. Ammâ ma'lûm bolğay-ki [79b]-(1) Hazret-i Büzürgvâr'nıñ kècesi 'ibâdetke meşğul boluşlarınıñ zikri, kündüz (2) kıla-durğan vażifeleri namâz-ı bâmdâddın yanıp tâ namâz-ı şâmğaçâ ders-i âdâbğa (3) meşğüllük ḳılır êrdiler. İftârda üç mişḳaldın tola ta'am yemes êdiler. (4) İçişleri tève süti êrdi. Anı hem iki yarım mişḳaldın tola tenâvül ḳılmas (5) êrdiler. Hazret-i Büzürgvâr'nıñ riyâzetleridin biri ol-kim belâgat mertebesige (6) yêtkendin beri bir mertebe nefslerige hergiz savuḳ su bêmep êdiler. Ol Büzürgvâr-(7)-nıñ öyleride yêgülık, içgülık hemmesi müheyyâ êrdi lîkin Peyğamber şalla'llāhu aleyhi (8) ve sellemniñ ḳollarığa 'amel ḳılıp yemes êdiler. Ḥadîş uşbu ki el-ḳanâ'atü 'inde'l-(9)-kesreti efzâlü't-tâ'ât. Bu ḫadîşniñ mażmûni uşbudur ki "Kîşiniñ öyide (10) yêgülık ve içgülık her ḳança bolsa hem ḳanâ'at ḳılsa tâ'atniñ efzâlıdur".

(11) Naḳlîdür ki Hazret-i Büzürgvâr ol küni ki Hazret-i Resûl şalla'llāhu aleyhi (12) ve sellemniñ ruḫşatları bilen Medîne-i Münevver'e'din gâzât niyyet ḳılıp (13) Türkistân tarefige sefer ihtiyâr ḳılıp çıktılar, taḳâ-i meşâyih-i Uveysiyye'niñ (14) cemi'ileri âlem-i ma'nâda bularğa hem-râh boldılar. Ammâ bu âlem-i zâhirde Uveysi meşâyih-(15)-lerdin yêtmiş kişi olar birle sefer ihtiyâr ḳıldılar, ol Büzürgvâr-[80a]-(1)-nıñ bâtnlarıda kemâlât ḫâsıl ḳıldılar. Ammâ zâhirde ol Büzürgvâr'ğa irâdet ḳılğan-(2)-ları yoḳ êrdi. Ol yêtmiş kişidin birleri Hazret-i Şeyh Necmü'd-dîn êrdiler. Hazret-i (3) sultânü's-selâtin ve burhânî'l-müslimîn Hazret-i Sultân Satuk Buğra Ḥan (4) 'aleyhi'r-rahmetihi ve'l-rızvâninğ Şeyh Necmü'd-dîn'ğa nisbet ve irâdetleri Ḥâce Ebu'n-Nasr (5) Sāmānî'din tolarak êdi, egerçi 'ilm örgenişde ve zikr²³

²¹ Metinde يوقدور kelimesinin üzeri çizilmiştir.

²² Metinde عزات şeklidir.

²³ Metinde زكر şeklidir.

telkînde pîrleri ve üstād-(6)-ları²⁴ bolsa. Hem Hazret-i Ebu'n-Nasr Sāmānî bu °ālemnîᅡ kārını, maşlahatını Şeyh Necmü'd-dîn'ğa (7) tafşurup ediler. Ol vech-din gāhā ticāret üçün sefer barur ediler. Ol (8) sebebdin Şeyh Necmü'd-dîn °attārî²⁵ êrdiler. Hāşıl-ı kelām oldur ki bu meşāyih (9) rızvānu'llāhi °aleyhim ecma°innîᅡ ittifākları bilen ta°yîn kılğan menzilleriᅡa (10) yētip murād [u] maqşūdlarını hāşıl kıldılar. Naşib-i derviş oldur ki riyāzet ve (11) meşāᅡkat tartıp āhirü'l-emr maqşūdıᅡa yētkēy ve eger bu kārᅡa himmeti bolmasa bu vādî-yi (12) ber-ᅡatarge ᅡadem ᅡoyup °ōmrni zāyi° kılmaᅡay.

Ammā ma°lūm bolᅡay-ki Hazret-i H°āce Ebu'n-Nasr rahmetu'llāhi (13) °aleyhi²⁶ bir küni öz aşᅡabları bilen olturup ediler. Peyᅡamber salla'llāhu °aleyhi ve sellemdin (14) beşāret boldı-ki “Ey Ebu'n-Nasr! Vāᅡıf bolᅡıl! Furşatnı ᅡānîmet tutᅡıl! ‘Dünyānıᅡ (15) devleti ve āᅡiretiniᅡ sa°ādeti Hak subᅡānehu ve ta°ālā bi-niyāz dergāhıᅡa maᅡᅡa müyesser boldı.’ **[80b]**-(1) dēp özüᅡᅡe pendāşt kılᅡıl, hūşuᅡᅡ bolᅡıl ki bu mertebe yoᅡᅡarı bir mertebe°i (2) bar ki ol mertebeni mertebe-i ᅡuᅡbiyyet atapdurlar. ᅡāberdār bolᅡıl ki bu ᅡuᅡblik-nıᅡᅡ libāsını (3) saᅡᅡa ᅡavāle kılıpdurlar.” Vaktā Hazret-i H°āce bu ᅡāberni eşitip yᅡᅡap aydı-ki “Ey (4) Bār-Hudāyā! Bu günāᅡkār bendeniᅡᅡ bu libās-ı şerîf ve kisvet-i laᅡîfnı bu ālūde tenᅡe (5) kēyemᅡlikniᅡᅡ nēme münāsebeti bar ki bu bendeᅡe ᅡavāle kılınıpdur?” dēdi ve yana āvāzi kēldi-ki (6) “Ey Ebu'n-Nasr! Hak subᅡānehu ve ta°ālānıᅡ luᅡf-ı °amîmi birle uluᅡᅡāᅡ ki herçend bu bendeniᅡᅡ (7) teni ālūde bolsa mu raᅡmetim suyıᅡın eger bir ᅡātre yētse andaᅡᅡ pākîze boladur ki ᅡuᅡbü'l-(8)-ᅡıᅡᅡābnıᅡᅡ libāsıᅡa ol bendeniᅡᅡ teni lāyık ve sezā-vār bolᅡusıᅡdur. Nēme (9) cāyî bardur ki ol teni ki nēçend yıl Hak subᅡānehu ve ta°ālānıᅡ dergāhıᅡa ᅡā°at [ü] °ibā-(10)-detke meşᅡᅡul bolᅡay, renc ve meşāᅡkat-i riyāzet ve mücāhede yūᅡkını pūşt taᅡᅡıᅡa ᅡoyᅡay (11) ve miᅡnet büstānıᅡa bî-ārāmlık körgüzᅡey ve ᅡuᅡbiyyet libāsıᅡa anıᅡᅡ teni lāyık (12) bolmaᅡay.” Vaktā H°āce Ebu'n-Nasr Sāmānî bu āvāznı eşitip ᅡoş-ᅡāl ve ᅡurrem bolup (13) şādmānlıᅡᅡın ᅡoptılar, ᅡāᅡāretlerini tāze kılmaᅡ üçün yeᅡᅡi başᅡın ᅡāᅡāret (14) tāze kılıp ve ᅡuslnı nēçe kēltürüp tōrt rek°at namāznı edā ēylediler. ᅡıble ᅡārefiᅡe (15) baᅡıp olturdılar cemî° Uveysiyye, meşāyihdin ᅡāzır boldılar. ᅡuᅡblik libāsını **[81a]**-(1) kēltürüp Hazret-i H°āce°nı teklîf kıldılar ve Hazret-i H°āce edeb-i tamām birlen libāsını (2) kēydiler ve meşāyih rahmeᅡūm'llāhu H°ācenıᅡᅡ ᅡāᅡᅡıᅡa fāᅡıᅡa oᅡıᅡdılar ve H°āce ᅡalvet-ᅡāne-(3)-leridin ᅡāᅡᅡarı ᅡıᅡᅡdılar. Hazret-i Necmü'd-dîn ᅡāzır ediler ki orᅡıᅡın ᅡopup ayᅡdılar: (4) “Ey büzüᅡᅡvār! ᅡuᅡblik libāsı mübārek bolsun.” dēdiler. Hazret-i H°āce ayᅡdılar ki “Ey (5) Necmü'd-dîn! ᅡayᅡın bildiᅡᅡiz ki bu muᅡşāb faᅡıᅡᅡa müselleᅡ bolᅡanıᅡı?” Şeyh ayᅡdılar “Ey büzüᅡᅡvār! (6) Ol

²⁴ Metinde استاز ᅡeklindedir.

²⁵ Metinde عطاریᅡ ᅡeklindedir.

²⁶ Metinde baᅡᅡam dıᅡı v yazılıᅡᅡı.

kişi ki kuṭblık libāsını mülāzımlarğa kèydürür édi, ol kişi Necmü'd-dīn (7) édi. Nèçük bilmesün ol kişi ki kārınğ haqıkatidin ḥaberi bardur.” dèdiler. (8)

Bilgil ki Hazret-i Büzürgvār bu munşabda yètte yarım yıl kuṭb boldılar. Bu müddetde bir kün (9) ḥalk birlen ülfetleri yok édi. “Ālem-i zāhirde küşe-nişin érdiler ammā ilgerisinde (10) zāt-ı meşhūrları bar édi ve ḥalknıñ nazırları Hazret-i Büzürgvār’nıñ bātın-(11)-larığa muntazır müteveccih édiler. Hazret-i Şeyḥ bir küni oturup édiler. Êşiknıñ (12) taşdın bir kimerse āvāz kıldı-ki:

— Ruḥşat bar mu, kirsem, dèp.

Ḥvāce [a]nıñ āvāzıdın (13) tanudılar ve aydılar ki

— Kiriñg.

Ol kişi kirip ayttı ki:

— Esselāmu ‘aleyküm yā Ebu'n-Nasr! Mèn (14) kabzü'l-ervāḥdur-mèn. Hudāy ta‘ālānıñ fermānı bilen sizdin emānetni alğalı kèldim. (15) Eger ruḥşat bërseñgiz emānetni alıp emānet égesige tafşursam, dèdiler.

[81b]-(1) Büzürgvār aydı ki:

— Neme ḥükümet ve ta‘addīdür ki bizge kıla-siz? Mèn bildim ki siz kabz-(2)-ü'l-ervāḥdur-siz. Hudāy ta‘ālānıñ fermānı bilen kèlip-siz. Ammā Hudāy’nıñ dostları-(3)-nıñ kaşığa mundağ güstāhlık birlen kèlmeğliki bī-edeblikdür. Anıñ üçün-ki olar (4) cemāl talep kılguçıdurlar bu kesāfet-i tendin pervāhı yoktur ve anıñ (5) ḥarābıdur ki rūḥ, ‘ālem-i rūḥāniyyetde anıñ birle bolğay.

Munı dèdiler. Andın (6) kèyin ayttılar ki:

— Kèliñg, obdan kèlip-siz. Közüm yolğa muntazır.

“Özüñgüzge (7) ma‘lūmdur ki ‘ālem-i ervāḥdın şunıñg²⁷ üçün kèlip édim.” dèp Pādişāh-ı (8) Kadīm’niñ fermānığa baş koydılar, cān bi-hakkın teslīm kıldılar. Munıñ birlen (9) sâ‘atī ötti, Hazret-i Ḥvāce’niñ muḥarrebleridin birleri Ḥvāce’niñ ḥalvet-(10)-ḥānelerige kirdiler. Kördiler ki Ḥvāce başlarığa niḳāb tartıp kıble tarefiğe (11) bakıp uyuklağan-dèk futlarını²⁸ uzun sunup onı yanları bilen yatıp-(12)-durlar. Yārānlar ta‘accüb kılip aydılar ki “‘Acab ḥālīdür ki Hazret-i Ḥvāce tā bu zamānğaça (13) mundağ futlarını uzatıp yatğan emes édi. Nèçük vāḳı‘adur ki bu kün (14) mundağ bī-edebāne yatıpdurlar.” dèp bir laḥza turdılar. Her-çend mülāḥaza (15) kıldılar, kördiler ki ḥareket kılmaydurlar, nefesleri çıkmaydur ve yana [82a]-(1) bardılar, kördiler ḥāl bö-

²⁷ Metinde شومنينك şeklinde.

²⁸ Dağıstanlıoğlu’nda (2012) bu sözcük farklı bağlamlarda *fev* okunmuştur. Beklendik durum her iki metinde de *fut* biçimindedir.

lekdür. Feryād [ü] zārī çıkarıp yıgladılar, vā-veylā (2) ve muşibetā, dēdiler. Hzret-i H'āce'niñ oğlanları H'āce Ebu'l-Fettāh'ğa haber bērdiler, Hzret-i (3) Sultān-ı Evliyā'ğa hem.

Hzret-i Sultān cemīc tābi'leri bilen hāzır boldılar. Meşāyih-(4)-lerdin birleri ayttılar kim meşveret birle "Hzret-i Şeyh'ni kim gısl kıldurur?" (5) Hzret-i Sultān fermān kıldılar kim "Hzret-i H'āce qollarıda. Kim ki buyursalar (6) şol kişi gısl kıldurur." dēp. Hzret-i Sultān hālvat-hānelerige (7) kirdiler, edeb birlen yükünüp mübārek sīnelerige bakıp berāberide olturup (8) aydılar ki "Ey Büzürgvār! Muşarraḥ, āḥir hemmelerge uşbudur hāl, ammā bir su'ālim bar, cevāb (9) bergeyler." dēp "Mübārek üstām, anları neçend yıl Hzret-i Hak subhānehu ve ta'ālāğa (10) perveriş tapıp ēdi. Anı kim tahāret kıldurur? Sizniñ fermānıñızğa mev-(11)-kūfdur." dēdiler. Şol vaqıtde Hzret'niñ mübārek sīneleridin āvāz (12) kēldi-ki "Necmü'd-dīn." dēp "Ol kişi-ki maḥḥa ferzendlik nisbeti bardur, ol kişi." dēdiler. (13) Hzret-i Sultān aydılar "Bu söz işāret maḥḥa ki faḥīr hem Hzret-i H'āce'niñ (14) ferzend nisbet-i şerīfleride dāḥil bolğay-mēn hem uşbu ērdi ki zāhiren Büzürgvār (15) āḥir kārlarında faḥīrni hem özlerige muḥarrem kılgaylar."

Avval ēdi-ki Hzret-i Sultān, Şeyh [82b]-(1) Necmü'd-dīn 'Attār bilen gısl kıldılar. H'āce Ebu'l-Fettāh su kıyup bērdiler. (2) Hzret-i Sultān su yetküzdiler, 'izāz ve ikrām birlen gısl kıldurdılar. (3) Büzürgvār'niñ mübārek taht-ı revānlarını teberrüken ve temennā'en köterdiler. On miñ (4) yette yüz kişi 'avāmdın, miñ kişi ḥavāşdın bolup namāzlarını ötep Kāşğar-(5)-niñ dihbāresidin Artuç mevzi'ide, Meşhed menzil-i müteberrekeside defn kıldılar.

(6) Vefāt bolğanlarıdın kēyin gāzīlerdin birleri tüşide kördi-ki Hzret-i Büzürgvār gāzāt-(7)-niñ libāsı bilen aḥ atğa minipdürler. Çoñ destār başlarıda, töfesige (8) peş kıyoğluḥ. Andağ-ki 'ālem-i zāhirde gāzātğa atlanganda Büzürgvār'niñ 'ādetleri (9) şundağ ērdi. Sordılar kim "Ey Büzürgvār! Menzilleri kayda?" dēp. H'āce (10) aydılar "Menzilim a'lā-yı 'illiyinde." Yana sordılar ki "Hudāy ta'ālā sizge nēme 'aḥā kıldı?" (11) Aydılar ki "Şehīdān-ı Kerbelā'da gāzāt kılganlarıniñ, şehīdleriñiñ mertebesini (12) 'aḥā kıldı. Anı kılnıñ ki ötkēn gāzīler kılıpdurlar mēn hem. Olarnıñ (13) ta'biyyet ve muvāfaqatlarıda bolğan cehtdin uşbu devlet-i 'azīmğa müşerref (14) bolur-siz ve yana mēniñ yārānlarıma aytıñ ki kārlarıniñ bināsını gāzātğa kıy-(15)-sunlar ki Hudāy ta'ālāniñ dergāhıda mundın uluğraḥ iş yoḥdur. Anıniñ [83a]-(1) üçün-ki gāzāt kılgan bir gāzīniñ mertebesiniñ berāberidür."

Vallahu a'lemu (2) bi's-savāb ve ileyhi'l-merci' ve'l-meāb

4. Çeviri

[75a] Altıncı kısım; Allah kelamını okuyan ve onun kutsallığıyla şereflenen, merhamet sahibinin yardımına nail olan, saltanat tahtını bahşeyleyen, son

peygamber Hz. Muhammed'in işaret ettiği yolda yürüyen ve ilahi kaideleri yayan, İslam ile hazır hâle gelmiş, onunla donanmış şeyhlerin şeyhi ve önderi, evliyalar serveri Hz. Hoca Ebu'n-Nasr Sâmânî hakkındadır.

Hoca Ebu'n-Nasr Sâmânî -Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerine olsun- öyle bir kişiydiler ki erdemde ve yol yordam bilmede, uzdillilik hususunda benzersizlerdi. O, dünya ilminde eşsizdi ve uhrevi bilgide çağında kendisine denk yoktu. O yüce kişi, Hak yolunu son nefeslerine kadar hem sözlerinde hem de eylemlerinde kaidelerin aksini yapmayacak şekilde, istikamet üzere takip ederlerdi. Öte yandan (kutupluk makamına) ermeden önce ticaretle meşgul idiler ve bunu Hz. Muhammed'in -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirdirin- sünneti diyerek yapıyorlardı. Onun için ticaret, dünyevi arzuların peşinden koşanların uğraşısı gibi değildi. Belki de o ulu zatın kastı yüce Allah'ın kullarına bolluk bereket ulaştırmak ve zekâtın sevabından geri kalmamaktı.

Bir gün o ulu zatın sahabelerinden biri şöylece sordu:

— Ey Hoca! Bunca dünyalık varken tüccarlık niçin gereklidir?

Hoca cevap verdi:

— Ey kardeşim! Güzel dersiniz lakin bu aciz kul, aklı erip [75b] dinin yükümlülüklerine eriştiğinden bu yana Allah şanını yüce eyleyesi Hz. Peygamber'in ne sözünden ne yaptığı işten ne de sünnetlerinden bilerek yüz çevirmiştir. Bu ticareti de işbu sünneti terk etmemiş olmak için tercih ettim. Ayrıca ticarete Müslümanlara da yarar vardır, bu vesileyle hem yolda (ettiğim hayırlarla) hem vatanımda (ettiğim hayırlarla) hem de zekât (hayırıyla) sevaptan pay sahibi olacağım. Şimdi anladınız mı?

Hz. Muhammed'in -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirdirin- devrinde maddi imkânları olmayan sahabelerden birileri onun karşısına gelip şunları arz ettiler:

— Ey Allah'ın elçisi! Başkaca sahabelerin dünyalıkları boldur, bizler ise fakiriz. Onlara zekâtın sevabından pay düşmektedir. Bizler ise bundan mahrumuz. Bizler de aynı sevaptan kazanarak onlarla beraber olmayı dileriz.

Hz. Muhammed -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirdirin- şöyle buyurdular:

— Ey yoksullar! Size müjde odur ki her namazın farzından sonra otuz üç defa elhamdulillah, otuz üç defa subhanallah, otuz üç defa Allahuekber ve bir kere de “Allah birdir ve ondan başka ilah, ona ortak yoktur, varlığın sahibi odur ve şükür ancak onadır, diriltir ve öldürür, hayırlar onun elindedir; o, her şeye gücü yetendir.” tesbihini çekesiniz. Bu sayede o varlık sahipleriyle, sevap bakımından bir olacaksınız.

Bu yoksul kesim büyük bir mutluluk ile tesbihe başladılar. Bir zaman sonra, selam üzerine olası Hz. Peygamber'in emirlerini zekâtı bolca verebilen zenginler de işittiler ve onlar da bu teshbihe başladılar. Bunun ardından yoksullar, [76a] selam üzerine olası Hz. Peygamber'in huzuruna gelip "Ey Allah'ın elçisi! Zenginler de bu tesbihten haberdar olup onu çekmeye başladı." dediler. Hz. Peygamber -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirdin- şunu söylediler: "Bu Allah'ın lütfudur ve o, dilediğine bahşeder."

Bütün bu tanıklar, zekâtın sevabının büyüklüğüne işaretler. Ancak bilinsin ki Hoca Ebu'n-Nasr Sâmânî -Allah ruhunu mukaddes eylesin- seyahat esnasında hayır hasenatı bolca eyler, memleketlerinde ikamet ettiği sırada da her türlü kusurdan münezzehe olan yüce Allah'a kulluk için öylesine çabalar ki eğer onun dünyevi işlere dönük perhizinin sınırları ve çabaları ifadeye çalışılsa mermer sütun tuz buz olurdu. O ulu kişinin perhizlerinden biri şuydu ki her gece Kur'an'ı baştan sona okur, dişlerinin ışıltısıyla Kur'an'a iki kez göz gezdirir ve beş kez abdest alıp otuz iki rekât namazı, her rekâta Yasin suresini okuyarak eda ederdi.

Bir gün otururken gönüllerine seyahat etme fikri düştü, seyahati arzulayıp gereğini kılıp karar verdiler. Sabahında yola çıkacakları gece, her gece yaptıkları işlerle [76b] uğraştılar ve vazifelerini yerine getirdikleri sırada gözleri uykuya daldı. Rüyada Hz. Peygamber'i -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirdin- gördüler. Hz. Peygamber, kendilerine "Ey Ebu'n-Nasr! Seyahatten vazgeç, sefer zamanı değildir, olduğun yerde dur ve benim sünnetim olarak bunca zamandır eda ettiklerine devam et. Seyahat vakti geldiğinde icazet veriyorum, yola çıkarsın." dediler. Hz. Hoca o anda uyandılar ve "Ey Allah'ın elçisi! Seyahat fikrinden vazgeçtim." diyerek ikametgâhlarında beklediler.

Altı yıl geçtikten sonra Hz. Peygamber -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirdin- Hoca'nın rüyalarında belirdiler ve şöylece buyurdular:

— Ey Ebu'n-Nasr! Şimdi seyahate engel yoktur. Türkistan tarafına git. Orada yüce Allah'ın mübarek kullarından ve topluluklarından biri var. O mübarek kişinin ruhunu Miraç Gecesi göğün altında, kandilde görmüş ve kardeşim Cebrail'den işitmişim ki Türkistan ahalisinin Müslüman oluşu, o toprakların kapılarının açılması işte bu kişinin Tanrı'ya tapan, düğüm çözen ellerindedir. Ona imanın gereklerini öğretmek ve Kur'an'ı kıraat ettirmek ise senin oraya ulaşmana bağlıdır. Miraç Gecesi onun ruhunu bahsettiğim sıfatta gördüğümde senin ruhun da ona yoldaştı ve ona imanı anlatıp Kur'an kıraat ettiriyordu. [77a] Ulu müjdeci Cebrail'den bana o bilgi ulaştı ki onun (Buğra Han) iman ve Kur'an saadetiyle şereflenmesi senin tebliğin ve öğretimine bağlıdır.

Ne zaman ki bu güzel haber Hz. Peygamber'den -Allah onun şanını yücelt-sin ve selamete erdirdin- o ulu zata ulaştı, kendisi sonsuz bir sevinç duyup arzu ve coşkunluk o ulu zatı ele geçirdi. O ulu zat, her türlü kusurdan münezzeh olan yüce Allah'a çokça şükürler etti ve iki cihanın serveri, insan ve cinlerin peygamberi Hz. Muhammed'e -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirsin- sayısız salavat gönderdi. Yine altı yıl bu bağlılıkla bekledi. Bu altı yılda dünya işlerinden el çekerek perhizlerini yerine getirip nefsi yenmeye çalıştı ve kendi tertemiz ruhunu, o ulu zatın (Buğra Han) mukaddes ruhlarına tanıdık kıldı. Bu yolla her bir gün o iki ruh arasında mana âleminde görüşmeler gerçekleşti. Tanışıp birbirlerinden haberdar hâle geldiler. Ancak o saadet dolu ruhun mübarek bedenlerinin dünyaya gelme vakti erişti. Hoca, "Ey Allah'ım! Bu temizlik cihanının şanlı yiğidinin ruhlar âleminin yüce makamından insanlık âleminin kirli katına inme vakti mi gelmiştir? Bu âlemdeki ummanlar ve adalarındaki cümle varlıklar coşup kaynayacak; yurtlarının, kendi vatanlarının ummanından, manevi ummanın incilerini, gerçek incileri almak için çabalayacaklar ve bizler de (bu esnada) onların saadetli hükümlerinin, [77b] göklere ulaşan devlet kuşlarının gölgelerinin yüce mertebesinde, kendi kavrayış ve çabamızla, cümlemiz hissedar olalım, ola ki o yiğitlerden birini elde edelim ve mana ummanından bir parça cevhere erişelim." diye düşündüler.

Uyku baskın geldi ve yine Hz. Peygamber rüyalarına girdiler, "Ey Ebu'n-Nasr! Kalk! Yola çıkma vakti geldi. Türkistan tarafına ulaş. O mübarek kişiyi bulmak için gayret et zira o dünyaya geldi." diye buyurdular. Hz. Hoca hemen kalkıp yol hazırlığına başladılar, kendi oğulları olan Hoca Ebu'l-Fettah'ı -yüce Allah sırrını mübarek eylesin- yoldaş eylediler ve Türkistan'a doğru yola koyuldular.

Bir şehirden diğer şehre, yavaş yavaş, sora sora ilerlediler. Bir yılda Fergana şehrine ulaştılar ve "Bu memlekette böylesi bir mübarek kişi var mı?" diye sordular. Orada "Bu sizin sorduğunuz kişi Kaşgar ilindedir ancak yaşları küçüktür, sizin işinize yaramaz." cevabını aldılar. Hz. Hoca "Onun küçüklüğü bizim amacımıza engel teşkil etmez ve onun mübarek vücutları aşikârdır." dediler. Hoca bu haberle sıkıntılı ve düşüncelere kapıldı. Kendileriyle beraber kervan ahalisinden üç yüz kişi Kaşgar'a İslam'ı yaymak için yola koyuldular. Kaç zaman sonra bir yere vardılar ki vardıkları yer oydu, orada öyle bir şeyi gördüler ki gördükleri o idi, ona diyeceklerini dediler ki demeleri gereken o idi ve ondan işittiler [78a] o şeyi ki işitmeleri gereken o idi, onunla o işleri eylediler ki eylemeleri gereken o idi.²⁹ Sözün özü, o ulu zatın yetmiş yıl çektiği sıkıntılı meyvesi ve perhizlerinin yararı, her türlü kusur ve ayıptan münezzeh olan Allah'ın kullarının Müslüman oluşlarını sağlamaktı.

²⁹ Bu bölümde anlatılmayarak geçilen olaylar, Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin ardından gelen Satuk Buğra Han kısmında yer almaktadır. Bunun için bk. Dağıstanlıoğlu 2012.

Yüce Allah'ın katında hiçbir ibadet ve velilik, bir kişiye imanı öğretip onu Müslüman etmekten daha fazla sevap değildir. O nedenle Hz. Hoca -Allah onun sırrını mübarek eylesin- o kadar yıl bu sonsuz saadeti istemekteydi. En sonunda isteklerine, bu saadete kavuştuktan sonra on bir yıl her türlü kusur ve ayıptan münezzehe olan yüce Allah'a kulluk için ibadetlerine devam ettiler ve o mübarek zatı (Buğra Han) yetiştirmek için gayret gösterdiler. Kısa sürede olgunlaştırdılar. Her türlü kusur ve ayıptan münezzehe olan yüce Allah'a kulluk için o kadar uğraştılar ki her gece ve gündüz oruç ve din adına uğraşıda bulundular, yedi bin kişi o ulu zatın (Ebu'n-Nasr Sâmânî) vesilesiyle Müslüman oldu, yetmiş kişi o ulu zatın yetiştirmeleriyle makama erişti ve elli kişi dünyevi bilgiyle âlim oldu. O kadar ki bu ulu zatın yaşları seksen sekize ulaştığında sayısız sıkıntı ve uğraşı görüp [78b] ölçülemez perhizler çekip arzularına kavuşup müritler yetiştirdiler. O ulu zat; imamların yolunun sahibi, şüphe yok ki müşfik şeyh ve dini inkâr edenlerin katili ve mağarada Hz. Peygamber'in yoldaşı, iman edenlerin önderi Hz. Ebu Bekir Sıddık'ın -Allah ondan razı olsun- nurlu ve pak ruhları tarafından yetiştirildiler ve selam üzerine olası Hz. Yakup gibiydiler³⁰. Bu nedenle o ulu zatın üç mübarek vasıfları vardır: İlki yanış, ikincisi ağlayış, üçüncüsü yakarış.

Ey derviş! Bil ki senin gönlünün yüceliği, (hakikati örten) perdelerin altında gizlidir. Gerçeğin esrarını iştmesi gereken kulağın, aldanmışlıkla kapandığı için onu duyamazsın. Gönlünü, (hakikati örten) perdeden çıkarmak ve aldanmışlığı kulağından uzaklaştırmak için gayret et. Bu sayede saklı olanlar ortaya çıkacak ve kulağın Allah'ın lütfettiklerini anlayacaktır. O kadar ki bu yolda olmak, şöyle bir ummanda olmak demektir: O umman ki yüz altmış tehlikeyi içerir ve o ummanda yüz bin kişi yok olmuştur. Aşk belasında oturan olgun gemici ile o ummandan selamete erebilirsin. Yine yüceliği gökler kadar olan yüz dört serverin bulunduğu bu yolda [79a] çokça kişiler o mertebeye ulaşmak arzusuyla ömürlerinin sonuna kadar gayret gösterdiler. Bu yola giren kişiler öylesi zorlu işleri aşalar ve ancak bundan sonra bu işe layık olalar ki yolu bilip başlayıp hedefe ulaşarak makamlarına erişeler. Umut vardır ki insanlık kisvesinden kurtulup bu işe engel olan bozuklukları halledeler ve arzularına ulaşarak diledikleri şeye erişeler. Bu yolda dervişlere engel olan fâni dünyaya dair ilgi ve bağılıklardır. Derviş için bundan başka engel yoktur. O nedenledir ki Hz. Şeyh (Ebu'n-Nasr Sâmânî) -Allah sırrını mübarek eylesin- perhiz ve sıkıntıyı çokça çektikleri için saadet sahiplerinin makamıyla kutsandılar. Dervişin kısmeti işbu hâllerdir ki derviş de o işleri yerine getire ki Hz. Ebu'n-Nasr Sâmânî, gazilik sıfatıyla vasıflandırılmıştır. Uveysi şeyhlerinin uluları da bu sıfatla anılmaktadır. İşte bu sıfatla olsa gerek ki Ebu'n-Nasr Sâmânî bu

³⁰ G. Jarring'in yayımladığı eserde "Hâzret-i Ya'kûb Peygamber'niñ yaşlarını yaşadılar." şeklindedir. bk. Zal, Eker, 2014, s. 164.

Uveysilerin ulularındandırlar. Bilinmelidir ki bu şeyhlerin içinde Ebu'n-Nasr Sâmânî'ye en ulu yakıştırmasını yapmak, bu tabakadaki evliyanın hiçbirinin Ebu'n-Nasr Sâmânî'den daha öte bir din uğraşısı yaşamamasından kaynaklanmaktadır. O nedenle bu ulu zat en büyük gazi diye anılır. Bilinmelidir ki **[79b]** Hz. Ebu'n-Nasr Sâmânî gece ibadetle meşgul olur, gündüz sabah namazından akşam namazına kadar usul dersleriyle iştigal eylerdi. İftarda üç birimden³¹ çok yemek yemezlerdi. İçtikleri deve sütüydü ve onu da iki buçuk birimden fazla içmezlerdi. Hz. Ebu'n-Nasr Sâmânî'nin perhizlerinden biri de o idi ki aklı ve gönlü erdiğinden beri nefislerine uyup hiç soğuk su içmemişlerdi. O ulu zatın evinde yemek ve içmek için her şey bolca vardı. Ancak Hz. Peygamber'in -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdiresin- yolundan gidip onları yemezdi. Hadis şöyledir: “el-kanâ'atü 'inde'l-keşreti efzâlü't-â'at”. Bu hadisin manası ise şudur: Evinde yiyecek ve içeceği çok olan kişinin kanaat etmesi, ibadetten faziletlidir.

Rivayet edilir ki Hz. Ebu'n-Nasr Sâmânî, Hz. Peygamber'in -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdiresin- icazetleriyle Medine'den sefer için ayrıldıkları gün Türkistan'a doğru yola revan oldular, Uveysi şeyhlerinin tamamı mana âleminde onlara yoldaş oldular. Ama görünür âlemde Uveysi şeyhlerinden yetmiş kişi onlarlaydı ve o ulu zatın **[80a]** götüllerinde olgunluk ve yetkinlik hasıl ettiler. Lakin gerçekte o ulu zata dönük emirleri ya da o zatı yetiştirmeleri söz konusu değildi. O yetmiş kişiden biri Hz. Şeyh Necmü'd-din idi. Sultanların sultanı, Müslümanların nişanesi Hz. Sultan Satuk Buğra Han'ın -Allah'ın rahmeti ve cenneti ona ulaşsın- Şeyh Necmü'd-din ile bağları, her ne kadar ilim öğrenmede, zikir ve telkinde üstatları ve hocaları olsa da Hz. Ebu'n-Nasr Sâmânî'den daha fazla idi. Ayrıca Hz. Ebu'n-Nasr Sâmânî bu dünyanın işlerini, emirlerini ve düzenini Şeyh Necmü'd-din'e öğreten kişiydiler. Bu şekilde ticaret için seyahatlere çıkar idiler ve Şeyh Necmü'd-din aktar idiler. Sözün özü odur ki bu şeyhler -Allah cümlesini cennetine kabul eylesin- münasip gördükleri hedeflerine ulaşip arzularını ve niyetlerini yerine getirdiler. Dervişin kısmeti odur ki perhiz ve zorluklara katlanıp sonunda arzusuna ulaşsın ve bu yolda gayret etmesi hâlinde tehlikelerle dolu bu vadiye adım atıp ömrünü tüketir.

Bir gün Hz. Hoca Ebu'n-Nasr Sâmânî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- kendi sahabeleriyle birlikte otururlarken Hz. Peygamber'den -Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdiresin- müjde geldi:

— Ey Ebu'n-Nasr! Eline geçenden haberdar ol ve bu imkânın kıymetini bil! “Dünyanın saadeti ve ahiretin mutluluğu, her türlü kusur ve ayıptan münezze olan Allah'ın katında bana kısmet oldu.” diye **[80b]** düşün ve övün ki

³¹ Mişkâl: Yirmi dört kırıtlık bir ağırlık ölçüsü.

bu makamdan yukarıda bir makam var ki o kutupluk makamıdır. Bilesin ki bu kutupluk kaftanını sana gönderdiler.

Hoca, bu haberi işitince ağladı ve “Ey Cenabıhak! Bu günahkâr kulunun bu mübarek kaftanı, işbu kirli bedene giymesi ne kadar uygundur ki bana gönderdiniz?” dedi. Bunun üzerine “Ey Ebu’n-Nasr! Her türlü kusur ve ayıptan münezzehten olan yüce Allah’ın sonsuz lütfü öyle yücedir ki ne zaman böylesi bir kulunun günahkâr bedenine onun bağışlayıcılığından bir damla su değse o beden pak olur ve kutupluk kaftanını giymeye layık hâle gelir. Her türlü kusur ve ayıptan münezzehten olan yüce Allah’ın yolunda ibadet edip sıkıntılar çeken ve nefisini terbiye etmek için perhizde olan, bu terbiye sürecinin yükünü sırtlanan ve dert bahçesinde rahatlığı istemeyen birine kutupluk kaftanı nasıl layık olmaz?” diye bir ses geldi. Ebu’n-Nasr Sâ mânî bu sesi işitip sevindiler ve o mutlulukla kalkıp abdestlerini tazeleyip dört rekat namaz kırdılar. Kibleye bakarak oturdular. Uveysi şeyhlerinin tamamı hazır bulundular. Kutupluk kaftanını [81a] getirip Hz. Hoca’ya sundular ve Hoca da usule uygun bir şekilde kaftanı giydiler. Şeyhler -Allah’ın rahmeti üzerlerine olsun- Hoca için Fatiha okudular ve daha sonra Hoca evlerinden dışarı çıktı. Hz. Necmü’ d-din de hazır olanlardandı ve yerinden kalkıp “Ey ulu zat! Kutupluk kaftanınız kutlu olsun.” dediler.

Hz. Hoca şöylece dedi:

— Ey Necmü’ d-din! Bu acizin işbu makama kavuştuğunu nasıl bildiniz?

Şeyh şöyle cevap verdi:

— Ey ulu zat! Kutupluk kaftanını giydiren kişi Necmü’ d-din idi. Kişi kendi ettiği işi nasıl bilmesin.

Biliniz ki Hz. Ebu’n-Nasr Sâ mânî kendisine sunulan bu makamda yedi buçuk yıl bulundular. Bu sürede bir gün bile halkla görüşmediler. Görünen âlemde köşelerinde idiler ama önünde görünen bir hâlleri var idi ve halkın gözü bu ulu zatın gönüllerini gözetler hâldeydi. Hz. Şeyh bir gün otururlarken bir kişi ona seslendi:

— Müsaade var mıdır, gireyim?

Hoca, onu sesinden tanıdılar ve “Girin.” dediler. O kişi girip şunları söyledi:

— Allah’ın selamı üzerine olsun ey Ebu’n-Nasr! Ben Azrail’im ve yüce Allah’ın buyruğu üzerine sizden emaneti almaya geldim. Eğer destur verirseniz emaneti alıp sahibine ulaştırayım.

[81b] O ulu zat şöyle cevap verdi:

— Bu nasıl bir irade ve teamüldür ki bizden istersiniz? Ben anladım sizin Azrail olduğunuzu. Yüce Allah'ın buyruğu üzerine buradasınız. Madem öyle Allah dostlarının katına böylesi bir usul dışılıkla neden geline? Bilinmez mi ki onlar o sureti arzularlar ve bu kirli bedenden ayrılmaktan korkmazlar ve ruh, ruhlar âleminde ancak onunla birlikte olacaktır.

Bunu dedikten sonra şöylece de buyurdular:

— Geliniz, hoş geldiniz. Gözüm yollardaydı.

Azrail “Bilirsiniz ki ruhlar âleminden bunun için geldim.” diyerek Allah'ın buyruğuna boyun eğdiler ve emaneti teslim ettiler. Bu olayın üzerinden bir saat geçti. Hz. Hoca'nın yakınlarından birileri eve girdiler, Hoca'nın başlarına örtü çekip kible tarafına bakarak uyuklar gibi bacaklarını uzatıp sağ yanlarına yattıklarını gördüler. Dostları yadırgayıp “Ne tuhaftır ki Hz. Hoca'nın bu zamana kadar böyle bacaklarını uzatıp yattıkları vaki değildir. Nasıl bir hâldir ki bugün, böyle adap dışı yatmaktalar?” deyip bir an beklediler. Bir zaman sonra dikkatle bakıp Hz. Hoca'nın hareket etmediğini, nefes almadığını gördüler [82a] ve durumun başka türlü olduğunu anladılar. “Eyyvah! Felaket!” diye feryat ettiler. Hz. Hoca'nın oğlu Ebu'l-Fettah'a ve evliyalardan sultanına (Buğra Han) haber verdiler.

Hz. Sultan (Buğra Han) tüm tebaasıyla geldiler. Şeyhlerden biri “Hz. Şeyh'i kim yıkayacak?” diye danıştı. Hz. Sultan, “Bu, Hz. Şeyh'in takdiridir. Kimi buyurlarsa o kişi yıkayacak.” buyurdular. Hz. Sultan, Hoca'nın evlerine girdiler, usule uygunca selam verip kutlu göğüslerine bakıp yanlarına oturup “Ey ulu zat! Apaçktır ki herkesin sonu bu hâl, o nedenle size bir sorum var, cevap veriniz.” deyip “Mübarek sultan! Onları nice zaman her türlü kusur ve ayıptan münezzeh olan Allah yolunda yetiştirdiniz. Şimdi onu kim yıkayacak? Bu sizin fermanımıza bağlıdır.” dediler. O an Hz. Hoca'nın kutlu göğüslerinden önce “Necmü'd-din.” sesi geldi, sonra “O kişi ki bana evlatlık bağı vardır, işte o.” diye ses geldi. Hz. Sultan “Bu söz, şuna işaret olsa gerek ki bu aciz de Hz. Hoca'ya mübarek evlatlık bağıyla bağlıdır, ben de buna dâhil olmalıyım. Gerçekte de ulu zat, işlerinde bu acizi de kendilerine yakın tutardı.” dediler.

Önce Hz. Sultan ve [82b] Şeyh Necmü'd-din Attar, Ebu'n-Nasr Sâ mânî'yi yıkadılar. Hoca Ebu'l-Fettah ise su döktü. Hz. Sultan su getirdiler, saygıyla ve ululayarak yıkadılar. O ulu zatın kutlu tabutlarını aynı hürmetle yüklediler. Halktan on bin yedi yüz kişi, seçkinlerden bin kişi namazını kıldılar ve Ebu'n-Nasr Sâ mânî, Kaşgar'ın Artuç denen yerinde, mübarek Meşhed'de defnedildi.

Ebu'n-Nasr Sâ mânî'nin vefatlarından sonra gazilerden biri onu rüyasında gördü: O ulu zat, hayattayken sefere çıktığı gibi sefer kıyafetlerini giymiş, üstünde kuşağı olan büyük başlığı başında, beyaz atına binmiş hâldedir. Ona şöylece sordular:

— Ey ulu zat! Makamınız neresidir?

Hoca cevap verdi:

— Yüce cennet, makamımdır.

Yine sordular:

— Yüce Allah size neler lütfetti?

Cevap verdiler:

— Kerbela şehitlerinin mertebesini bağışladılar. Ben gazilerin yaptıklarını yaptım, siz de öylece yapınız. Onların yaptıkları ile siz de bu büyük saadete erişirsiniz. Benim dostlarıma, işlerinin esasını gazveye ayırmalarını söyleyin zira yüce Allah'ın katında bundan daha büyük bir uğraşı yoktur. [83a] Öyle ki gazve kılanın mertebesi benimledir.

Doğrusunu Allah bilir ve o, her şeyin kedisine döneceği makamdır.

5. Dil İncelemesi

Bu bölümde, Or. 8161 numaralı yazmanın genelde bütününden elde edilen muhtelif veriler, özeldede ise Ebu'n-Nasr Sâ mânî menkabesinde tespit edilen özellikler karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde sunulan farklı kategorilerdeki biçim birimleri, yalnızca Ebu'n-Nasr Sâ mânî menkabesinde yer alan değişkeleri esas alınarak işaretlenmiştir. Or. 8161'in genelinde Çağatayca ögelerin hâkimiyeti söz konusudur (Özbekçe ve bilhassa Çağdaş Uygurca ögeler de mevcuttur.) ancak bilhassa manzumelerde 14. yüzyıl Doğu Türkçesinin³² dil özelliklerinin de korunduğu saptanmıştır. Bu bakımdan, Farsça bir metinden çeviri olan yazmanın erken bir çeviri ve geç bir istinsah olduğu söylenebilir.

5.1. Ses Bilgisi ve Yazım Özellikleri

Ebu'n-Nasr Sâ mânî menkabesi, özellikle Çağdaş Uygurcanın dil özelliklerini ve söz varlığını da barındırır biçimde Çağatayca esasında kaleme alınmıştır. Metinde Eski Uygur yazım geleneğine uygun olarak işletme ekleri kök ve gövdelerden ayrı yazılmıştır. Sâ mânî menkabesinde dikkat çeken bir diğer yazım özelliği *ki / kim* bağlacının yirmi bir tanıkta kendisinden önceki biçim birimine bitişik olarak yazılmasıdır: [77b]-(14) *Andağ nerseni kördi-ki* (15) *köre-durğan yer ol edi*; [82a]-(12) *ol kişi-ki manğa ferzendlik nisbeti bardur*; [82b]-(8) *andağ-ki 'âlem-i zâhirde gazâtğa atlanganda Büzürgvâr'nunğ 'âdetleri* (9) *şundağ êrdi*; [82b]-(15) *Anıñğ [83a]-(1) üçün-ki gazât kılğan bir gâzî-ninğ mertebesiniñ berâberidür*. Benzer bir özellik metinde tek tanığı bulunan *dék* ve *dêp* kelimelerinin yazımında da görülmektedir: [75b]-(2) *Bu sünnet*

³² Yazmadaki 14. yüzyıl Doğu Türkçesine dair dil bilgisi özellikleri için bk. Dağıstanlıoğlu, 2012.

hem terk bolmasun-dêp bu (3) işni ihtiyâr kıldım; [81b]-(10) kördiler ki H'vâce başlarığa niķâb tartıp kıble tarefîge (11) bakıp uyuklağan-dêk futlarını uzun sunup onğ yanları bilen yatıp-(12)-durlar.

Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında, alıntılanan imla kalıbı yerine kısa ünlülerin de yazıldığı ya da kelimenin yanlış harfle yazıldığı tanıklar tespit edilmiştir: [77b]-(2) *Uyku galebe kıldı körse-(3)-ler yana ân Hazret hâzır (حاضر) boldılar; [78b]-(2) kâtilü'l-zindîk (ضنديق); [80a]-(5) ilm örgeñişde ve zıkr (كرز) telkînde.*

Kelime içinde ve sonunda görülen /ğ~/~/k/ seslerinin nöbetleşmesi gerek Harezmi Türkçesi gerekse Çağataycada rastlanılan bir seslik gelişmedir (Ata, 2002, s. 57; Eckmann, 2003a, s. 41). Or. 8161 numaralı yazmanın Buğra Han bölümünden farklı olarak Sâ mânî menkabesinde /ğ~/~/k/ nöbetleşmesi yerine eklerin ve kelime sonu /k/ ve /ğ/'ların genellikle beklendik biçimlerle, nöbetleşmeden kullanıldığı belirtilebilir: [76a]-(5) *bu işler delâlet kıladur zekevât-(6)-niñ sevâbınıñ tolalıkığa; [77b]-(14) andağ nêrseni kördi-ki (15) köre-durğan yer ol êdi ve aydılar ki ol nêrseni aytğuluk ol êdi ve eşittiler [78a]-(1) ol nêrseni eşitğülük ol êdi olarnı hem kıldılar ol nêrseî ki kılğuluk êrdi; [79a]-(10) Hazret-i Büzürgvâr gâzîlik şıfatige muttaşif bolupdurlar; meşâyih-i Uveysiyye'niñ (11) uluğları gâzîlik şıfatı birlen ötüpdürler; [79b]-(2) ders-i âdâbğa (3) meşğüllük kıdur êrdiler; [80b]-(6) lutf-ı amîmi birle uluğrak; [82b]-(7) töfesige (8) peş koyuğluk; [82b]-(8) Büzürgvâr'niñ âdetleri (9) şundağ êrdi vd. Bununla birlikte kimi tanıklar -Buğra Han menkabesinde olduğu gibi- ötümlüleşmenin bir ses olayı olarak yazı dilinde tezahürü şeklinde açıklanabilir: [78b]-(10) sine-i gâfletni kulağındağın algay-sên. Benzer şekilde {-mağ}+{+lık} ek dizgesinin Sâ mânî menkabesinde de düzenli olarak {-mağ}+{+lık} biçiminde kullanıldığı görülmüştür: [77a]-(13) dürr-i (14) hakîkîğe almağlıkğa sa'y körgüzgeyler; [77b]-(4) ol zât-ı bā-berekâtnı tapmağlıkğa cüst [ü] cū kılğul; [78b]-(12) bu tarîkâda bolmağlık mevķüfdur vd. Ekin ön sıradan ünlülü kelimelere ulanmış biçimleri, bu nedenle düzenli olarak {-meg}+{lik} biçiminde okunmuştur. {-mağ}+{+lık} yapısının üzerine getirilen yönelme durumu ekinin ek başı ünsüzünün ötümlü şekilde getirilmesi, Or. 8161 numaralı metnin genelinde karşılaşılan bir durumdur. Düzenli olmamakla beraber ötümsüzle sonlanan kelimeye ulanan ekin ilk sesinde ötümlü olanı tercih edilmiştir: [80b]-(1) bu mertebe yokğarı (Ebu'n-Nasr Sâ mânî menkabesinde [81a]-(2) H'vâce halvet-hâne-(3)-leridin taşkarı çıktılar; Buğra Han menkabesinde [85b]-(3) yukkarı.) bir mertebeî (2) bar; [82b]-(6) Hazret-i Büzürgvâr gâzât-(7)-niñ libâsı bilen aķ atğa minipdürler.*

Metinde, çekim eklerinde görülebilen nöbetleşmenin aksine {+lık} yapım ekinin gerek birden çok ekle gerekse tek başına beklendik biçimde kullanıldığı görülmüştür: [76a]-(5) *Bu işler delâlet kıladur zekevât-(6)-niñ sevâbınıñ*

tolalığığa; [77a]-(10) *pāklık* (11) ‘*ālemininġ ŧahbāzı*; [77a]-(13) *dürr-i* (14) *hakikığığa almağılıkğa*; [77b]-(4) *Ol zāt-ı bā-berekātını tapmağılıkğa cüst [ü] cū kılğıl*; [78b]-(12) *bu ŧarıkada bolmağılık mevķüfđur*; [79a]-(10) *Ĥazret-i Büzürġvār ġāzılık ŧıfatige muttaŧıf bolupdurlar*; [80b]-(2) *ħaberđār bolğıl ki bu kutblıkınıġ libāsını* (3) *saġa ħavāle kılıpdurlar*. {+lık} ekinin Buġra Han menkabesinde de bir tanık³³ *dıŧında düzenli bir ŧekilde beklendik biçimde kullanıldıġı görülmektedir*. Buġra Han menkabesindeki³⁴ {+lıġ} ekinin son ses ötümlüsünün ötümsüzleşmesi örneklerine benzer kullanıma Sāmānî menkabesinde rastlanmamıştır.

Buġra Han menkabesinde *buyur~buyru-* fiilinde ve iyelik eki almış *ķabrieri* kelimesinde rastlanılan göçüşme, Sāmānî bölümünde yalnızca bir kelimedede tanıklanmıştır: [75b]-(15) *Nēçe vaķtdın ķeyin Peyġamber ‘aleyhi s-selāmınıġ bu [76a]-(1) emrilerni aġniyālar eşitip olar hem bu virdġa meŧġül boldular*. Göçüşmenin her iki tanıkta da iyelik ekinin nezaket çokluğu ile kullanımı esnasında yaşandıġı söylenebilir. Bir diġer göçüşme *uŧbu~ŧubu* kelimesinde gerçekteleşmiştir. Metinde göçüşme yaşanmış ve yaşanmamış tanıkların bir arada kullanımı saptanmıştır: [76b]-(15) *ŧubu ŧarıkā bilen*; [79a]-(9) *dervīŧiniġ naŧıbi ŧubu ki dervīŧ ol ķārnı kılġay*; [79b]-(8) *Ĥadīs uŧbu ki el-ķanā‘atü ‘inde ‘l-(9)-kesreti efzalü ‘t-ġā‘āt*.

İç seste /ķ/ patlayıcı sesinin süreklileşmesi tanığı Buġra Han menkabesinde mevcuttur. Sāmānî menkabesinde ise /ķ/ ötümsüzünün ötümlüleşmiş bir tanığı saptanmıştır: [75b]-(3) *sevdāçilikde Müsülmānlarġa* (4) *menfa‘at yetedür hem seferde hem ħazarda hem daġı zekevātınıġ seväbıdın behre-(5)-mend bolġay-mēn*.

Uygur yazım geleneğinde, Türkçe sözcüklerde /t/ için art ve ön ünlülerle oluşturduġu heceye göre ت/ط harfleri ayırt edici olarak kullanılmamıştır (Saġol Yüksekaya, 2011, s. 131; Ata, 2002, s. 59). İncelenen metinde *at* “hayvan” ve *at* “isim” kelimelerinde Anadolu sahasındaki gibi ت/ط harflerinin kullanımı saptanmıştır. Ancak bu tanıklarda, belirli bir kelimenin üzerine düzenli olarak ت veya ط harflerinden birinin getirilmediġi görülmüştür³⁵: [80b]-(2) *ol mertebeni merete-i ķuġbiyyet atıpdurlar*; [82b]-(8) *andaġ-ki ‘ālem-i zāhirde ġazātġa atlanġanda Büzürġvār ‘niniġ ‘ādetleri* (9) *ŧundaġ érđi*.

³³ Bu tanıkta ise bir nöbetleşmeden ziyade ötümlü benzeşmesinin yazı diline yansımaları hâli göze çarpmaktadır: 85a-2 *bu cemā‘atınıġ feġh-ķüŧādılıġı ħaķķıda fātiħa-i ŧaġiħ okıdılar* (Daġistanlıoġlu, 2012).

³⁴ Buġra Han menkabesinden: 88a-12 *ħazret-i büzürġvār ķördiler ki cem‘i atlık ķeledürler*; 89b-4 *ıayyār (‘) kılıġlık ol kiŧi üçündür* (Daġistanlıoġlu, 2012).

³⁵ Buġra Han menkabesinde de bu kelimelerin hem ت hem de ط ile kullanımı saptanmıştır (Daġistanlıoġlu, 2012).

Eckmann'ın (2003a, s. 37) ilk kez Nevâyî'nin eserlerinde görüldüğünü söylediği söz içi /-p-/ > /-f-/ değişimi Çağataycada hem isim hem de fiil soy-lu sözcüklerde gerçekleşmiştir. Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinde -yazmanın genelinde olduğu gibi- söz başı, söz içi ve söz sonu /p/'lerinin süreklileşerek /f/'ye dönüştüğü tanıklar şunlardır: [75b]-(8) *Bizler mü anıñdın sevâb ta-fıp* (9) *olar birlen berâber bolsak*; [81a]-(15) *eger ruşsat bërseñiz emânet-ni alıp emânet egesige tafşursam, dediler*; [81b]-(11) *futlarını uzun sunup*; [82b]-(7) *töfesige* (8) *peş koyuğluğ*. İncelenen menkabede, süreklileşmiş örnekleriyle birlikte *tap-* fiilinin birincil biçimi de saptanmıştır: [77b]-(1) *ma'nâ deryâ*-(2)-*sıdın bir gevher-i naqdîne tapkay-miz*.

Doğru Türkçesinde iç ses /ğ/>/v/ değişimi, 14. yüzyıldan itibaren hem Harezmi Türkçesi metinlerinde (w~v) hem de Çağataycada (v) görülen bir seslik özelliktir (Ata, 2002, s. 55; Eckmann, 2003a, s. 117). Menkabede iç seste /ğ/ > /v/ değişiminin tanıkları şunlardır: [79b]-(6) *bir mertebe nefslerige herğiz savuk su bërmev ediler*. Metinde iç ve son ses /d/'lerinin /y/ olduğu görülmektedir: [75b]-(15) *Nêçe vaqtdın këyin*; [80a]-(12) *ka-dem koyup*; [81a]-(6) *ol kişi ki kuşblıq libâsını mülâzımlarğa këydürür edi*. Eski Türkçenin söz başı /t/'lerinin metin genelinde korunduğu, *dê-* ve *dêğ* kelimelerinde ise söz başında ötümlüleştigi görülmüştür: [75a]-(9) *Resül* (10) *şalla'llâhu aleyhi ve sellemniñ sünnetleri dêp*; [75b]-(2) *bu sünnet hem terk bolmasun-dêp bu* (3) *işni ihtiyâr kıldım*; [75b]-(13) *bu tesbîhni vird kılınğlar* (14) *tâ olarğa berâber bolğay-siz, dediler*; [81b]-(10) *Hvâce başlarığa niqâb tartıp kıble tarefige* (11) *bakıp uyuklağan-dêk futlarını uzun sunup*.

Çağataycanın klasik döneminde ve sonrasında zamir n'si yalnızca manzum metinlerde kullanılmıştır. Buğra Han menkabesinde olduğu gibi Sâmânî menkabesinde de zamir n'si kullanımına rastlanmamıştır. Ayrıca geç dönem özelliği olarak Çağdaş Uygurcada (Öztürk, 2010, s. 59) görülen altı ve yedi sayı adları formu, Sâmânî menkabesinde de görülmüştür: [76b]-(6) *alta yıl ötkendin këyin*; [78a]-(12) *yette miñ kişi*.

5. 2. Yapı Bilgisi Özellikleri

Ebu'n-Nasr Sâmânî menkabesinin geneli gerek ses gerekse yapı bilgisi bakımından Çağatayca dil özellikleri arz etmektedir. Ayrıca yazmanın bütününde Harezmi Türkçesi ve Klasik Öncesi Çağataycanın tanıkları da bulunmaktadır: 84a-10 *ağları* (11) *sultân satuğ buğra han gâzi turur*, 343b-10 *nazm* (11) *yıraq yerden oğrayu işke tüşe* keldimiz. Metnin genelinde *êr--ê-* kullanımı ve fiilin eklediği tanıklar, soru edatının düz ünlülü kullanımı vb. yapı bilgisi bakımından daha geç döneme işaret eden özellikler de yer almaktadır.

Harezmi Türkçesinin yanı sıra Çağataycada da soru edatı daima yuvarlak ünlülüdür (Ata, 2002, s. 68-69; Eckmann, 2003a, s. 32). Menkabede soru edatı

olarak hem isim hem de fiil soylu kelimelerde {mU} kullanımı görülmektedir. Metinde saptanan bazı tanıklar şunlardır: [75b]-(5) *Anğladuñgız mu êkin ... (8) bizler mü anuñgdın sevāb tañıp; [77a]-(10) bolğay mu kim ... (11) ʿālem-i ervāhñuñğ bülend mertebesidin ʿālem-i nāsūtñuñğ sett (12) maķāmıǵa tüşkey-mü; [77b]-(8) sordılar kim bu diyārda bu nevc zāt-ı bā-berekātlar bar (9) mikin, dēp; [81a]-(12) ruħşat bar mu, kirsem.* Soru ekinin kimi tanıklarda pekiştirme ilgisiyle kullanıldığı görülmektedir: [75b]-(8) *Bizler mü anuñgdın sevāb tañıp (9) olar birlen berāber bolsak; [80b]-(6) her-çend bu bendeniñğ (7) teni ālūde bolsa mu raħmetim suyıdın eger bir kaçre yētse andaǵ pākīze boladur.*

Ebu'n-Nasr Sāmānî menkabesinde [77b]-(8) *bu nevc zāt-ı bā-berekātlar bar (9) mikin* tanığına benzer kullanım Satuk Buğra Han menkabesinde de tespit edilmiştir: *91a-15 ʿy hatun özünñniñğ değeni uşbu ʿemes midī.* Her iki ekleşmiş kullanımının düz ünlülü olduğu tanıkların Ebu'n-Nasr Sāmānî menkabesinde [75b]-(5) *Anğladuñgız mu êkin?* biçiminde sözcük düzeyinde kullanımı da bulunmaktadır. Hem ekleşmiş hem de sözcük düzeyinde iki ayrı şekli saptanan bu biçim birimi, *Literary Texts From Kasghar*'da (Zal ve Eker, 2014, s. 159) [8] *ʿālem-i ʿulvīdin ʿālem-i dānīǵa vüçüdǵa kıldiler mükün, istep barsam mükün* şeklinde yuvarlak ünlülü biçimiyle yer almaktadır. Saadet Çağatay (1963, s. 250), Türkçede fiilden sonra gelen ve kuvvetlendirme ilgisiyle kullanılan *ki* biçim birimini daha eski bir biçim olan *erki* edatının kalıntısı olarak değerlendirmiştir. Küçük (1987, s. 372), *erki* edatının 15-16. yüzyıl şairlerinin eserlerinde *iki* şeklinde var olduğunu örnekleriyle ortaya koymuştur. Söz konusu edatın soru ekinden sonra ekleşmiş şekilde kullanımı olan *mikin* hem Özbekçe hem de Çağdaş Uygurcada kullanılmaktadır (Merhan, 2007, s. 212; Öztürk, 2010, s. 53). Merhan (2007, s. 212), Özbekçede *kuşku ve tahmin anlamlı soru edatı mikin* biçim biriminin *mi* soru edatı üzerine getirilen ve *erken* sıfat-fiilinin etkisiyle *erkin>ikin* biçimine gelişen edatın söz başı ünlüsünün kaynaşmasıyla oluştuğunu belirtmiştir. Araştırmacıların ortak görüşü, Türkçede soru eki üzerine gelen *ki* edatıyla oluşan yapıların işbu *erki* edatının eskicil kullanımından geldiği yönündedir (Çağatay, 1963; Merhan, 2007; Abik, 2014).

İncelenen metinde Türkçe çokluk eki olarak {+IAR}'ın kullanıldığı görülmüştür. Bu ek, Türkçe ve alıntı sözcüklerin teklik görünümünün yanı sıra alıntı sözcüklerin çokluk görünümüne de eklenmiştir: [75a]-(7) *ol (8) bü-zürğvārduñ tā āħir nefesleriǵaça yā sözleride yā fi'lleride hilāf-ı şerc vāki ʿbolǵan (9) ʿemes ʿedi ... (13) Bir küñ ol Büzürğvār 'nuñğ ašhāblarıdın birleri suʿāl (14) kıldılar; [75b]-(3) sevdaçilikde Müsülmānlarǵa (4) menfaʿat yētedür ... (6) ašhābdın bir ançaları fakīr ʿediler; [75b]-(15) bu [76a]-(1) em-*

*rilerni aġniyâlar eşitip; [78a]-(2) ol Büzürgvâr 'nınġ yêtmiş yıl tartġan me-
şakkat-(3)-lerininġ mîvesi ve riyâzetlerininġ fâyidesi bu êrdi.*

İncelenen metin bir menkabedir ve bahsi geçen kişilerin dinî bakımdan önem arz etmeleri, tespit edilen çokluk eklerinin büyük bir kısmının neza-
ket çoġulu olmasını açıklamaktadır: [75a]-(3) *hâzret-i (4) H'vâce Ebu 'n-Naşr Sâ mânî' ninġ ahvâl [ü] evzâ'-ı kerâmât ve makâmâtlarınınġ beyânıda ... (11) belki ol Büzürgvâr 'nınġ ġarazları (12) ol êrdi ki; [75b]-(10) sizlerge müjde oldur; [76a]-(2) Peyġamber 'aleyhi's-selâmınınġ kaşlarıġa kâlip 'arz kıldılar ... (13) bir kün (14) oturup hâtırlarige kâldi-ki; [77b]-(6) öz oġlanları H'vâce Ebu 'l-Fettâh kaddesa'llâhu ta'âlâ sırrahını hem-râh kıldılar ... (11) anınġ kiçikliki bizninġ maşşudumuzġa zarar kılmaydur ve onlarınġ vücûd-ı şerîf-(12)-leri der-kârdur; [79b]-(1) Hâzret-i Büzürgvâr 'nınġ kêçesi 'ibâdetke meşşûl boluşlarınınġ zikri.*

Ebu'n-Nasr Sâ mânî menkabesinde isimlerin işletimi ile ilgili biçim birim-
leri ve tanıkları şunlardır:

İyelik eklerinin bağlayıcı ünlüleri ses uyumlarına tabi olurlarken ek ünlü-
lerinde bu uyumun bozulduğu tanıklar tespit edilmiştir: [75a]-(15) *Ey birâ-
derim; [81b]-(6) közüm yolġa muntazır; [76b]-(13) anġa imân örgetmek ve Kır'an ta'lîm bérnek seninġ (14) barışınġa mev-kûfdur; [76b]-(14) mi'râc kêçesi anınġ rûhını bu şıfat birlen körgende; [77a]-(8) bu tarîka birle her küni ol iki rûhınġ arasıda 'âlem-i ma'nâda mulâkât (9) vâkı' boldı; [77b]-(11) anınġ kiçikliki bizninġ maksûdumuzġa zarar kılmaydur; [77b]-(10) sizinġ maşlahatinġizge yaramas; [81b]-(6) özünġüzge (7) ma'lûmdur ki; [82a]-(10) sizinġ fermânınġızġa mev-(11)-kûfdur; [78b]-(7) agâh bolġil ki seninġ âs-mân-şıfat dilinġ hicâblarınġ perde-(8)-leri tahtıda pûşide bolup kalıpdur.* Harezmi Türkçesi ve Çaġataycada iyelik birinci ve ikinci çokluk kişlerinde, ek ünlüsünün dudak uyumuna aykırı biçimde düz ünlülü kullanımları görül-
mektedir. Bununla birlikte bağlayıcı ünlülerde böylesi bir uyum dışılık yoktur (Ata, 2002, s. 64; Eckmann, 2003a, s. 61).

Eckmann (2003a, s. 65), özellikle Çaġatayca manzumelerdeki iyelik ekli isimlerde tamlayan durumunun sıkça düşürüldüğünü ifade etmiştir. Ebu'n-Nasr Sâ mânî menkabesinde tamlayanı belirtili isim tamlaması olan belirtili isim tamlamalarında, birinci unsurun yani tamlayanın eksiz ilgi durumunda olduğu tespit edilmiştir: [78b]-(7) *agâh bolġil ki seninġ âsmân-şıfat dilinġ hicâblarınġ perde-(8)-leri tahtıda pûşide bolup kalıpdur.*

İncelenen metinde gerek ünlüyle gerekse ünsüzle biten isimlere eklenen tamlayan durumu eki {+nInġ} biçim birimidir: [79a]-(7) *anınġ için ... (9) dervîşninġ naşibi şubu ... (10) meşâyih-i Uveysiyye'ninġ (11) uluġları ġâzîlik şıfatı birlen ötüpdürler; [79b]-(9) bu hadîsinġ mazmûnı uşbudur ki.* Birinci

ve ikinci teklik kişi zamirlerinden sonra gelen tamlayan durumu eki {+Inġ} biçimindedir: [76b]-(3) *her nerse^î ki mëning sünnetim edi (4) neçe keltürdüng ... (13) sëning (14) barışuġğa mevküfdur. Bu ve ol işaret zamirinin tamlayan durumlu biçiminin araç ilgisiyle ayrılma durumunda katmerli çekimine şu tanıklarda rastlanmıştır: [75b]-(8) Bizler mü anıġdın sevâb tafıp (9) olar birlen berâber bolsak; [79a]-(6) munıġdın (7) bölek dervîş hiç mâni^e yokdur. Harezmi Türkçesinde tamlayan durumu ekleri {+nXnġ}, {+Inġ} ve birinci kişi zamirlerinde {+im}’dir (Ata, 2002, s. 61). Çağataycada {+nInġ} biçiminde olan tamlayan durumu ekinin yuvarlak ünlülü kullanımları nadirdir (Eckmann, 2003a, s. 64).*

Belirtili isim tamlamasında tamlanan unsurun düşürülmesi bir eksilti örneği olarak metinde kullanılmıştır: [76b]-(14) *Çerâ ki mi^crâc kècesi anıġ rûhını bu şıfat birlen körgende (15) sëning anġa hem-râh edi şubu tarîka bilen anġa telkîn-i îmân ve ta^clîm-i Ķur^cân kılur [77a]-(1) edi. Bu cümlede eksiltili kısım, aynı zamanda bir art gönderim olup *sëning* [*rûhunġ*] şeklinde tamamlanabilir.*

Harezmi Türkçesinde belirtme durumu için {+nI} asıl belirtme durumu ekinin yanı sıra üçüncü kişi iyelik ekli kelimelerin ardından {+n} ve nadiren {+I}, Çağataycada ise {+nI} ve {+n} ekleri kullanılmıştır (Ata, 2002, s. 61; Eckmann, 2003a, s. 69). Ebu’n-Nasr Sâ mânî menkabesinde belirtme durumu için, {+nI} eki kullanılmıştır: [76a]-(12) *otuz iki rek^cat namâznı Sûre-i Yâsin (13) bilen okur ediler; [76b]-(1) ol vazîfelerini edâ kılğan vaġtda közleri uykuġa (2) bardı ... (10) anıġ rûhını mi^crâc kècesi ‘arşnuġ tahtıda ġandilde körüp edim; [80a]-(6) *Ĥazret-i Ebu’n-Nasr Sâ mânî bu ‘âlemniġ kârını, maslahatını Şeyġ Necmü’d-dîn’ğa (7) tafşurup ediler. Buğra Han menkabesinden farklı olarak Ebu’n-Nasr Sâ mânî menkabesinde manzume bulunmaması, iyelik üçüncü kişi ekli kelimelerden sonra vezin gereği {+n} ekini kullanmaya ihtiyaç bırakmamış olmalıdır.**

Harezmi Türkçesinde {+GA} ve {+A} ekleri yönelme durumu için kullanılırken Çağataycada yaygın kullanıma sahip olan ek {+GA}’dır. Bununla birlikte Çağataycada özellikle şiirde iyelik eklerinden sonra {+A} kullanılmıştır (Ata, 2002, s. 62; Eckmann, 2003a, s. 66). İncelenen menkabede yönelme durumu eki {+gA} biçimindedir. Satuk Buğra Han menkabesinden farklı olarak bu bölümde ek başı ünsüzünün ötümsüz kullanımına rastlanmamıştır: [75b]-(3) *sevdaçilikde Müsülmânlarġa (4) menfa^cat yetedür ... (13) bu tesbîhni vird kılınġlar (14) tâ olarġa berâber bolġay-siz; [76a]-(5) beredür Allâh ta^câlâ anı ġvâhlaġan kişige; [80a]-(15) manġa müyesser boldı; [80b]-(2) ġaberdâr bolġil ki bu ġutblıknıġ libâsını (3) sanġa ġavâle kılıpdurlar; [82a]-(13) Bu söz işâret munġa ki; [82b]-(6) *Ĥazret-i Büzürgvâr ġazât-(7)-niġ libâsı bilen aġ atġa minipdürler. İyelik ikinci teklik kişi eki almış kelimelere eklenen yönelme durumu ekinin ek başı ünsüzünün bir örnekte yazılmadığı, diğerle-**

rinde ise yazıldığı saptanmıştır. Ek başı ünsüzünün yazıldığı örneklerin art ünlülü olduğu görülmüştür: [76b]-(13) *Anğa imân örgetmek ve Kur'an ta'lîm berrmek seninğ* (14) *barışınğğa mevkûfdur*; [77a]-(2) *seninğ telkîn ve ta'lîm kılmakınğğa mevkûfdur*; [80b]-(1) *özünge pendâşt kılğul*.

Bulunma durumu eki, Harezmi Türkçesinde {+dA}, Çağataycada ise {+DA} biçimindedir (Ata, 2002, s. 63; Eckmann, 2003a, s. 70). İncelenen metinde bulunma durumu ekinin Harezmi Türkçesine benzer şekilde {+dA} biçiminde olduğu görülmektedir: [75a]-(6) *faşâhat ve belâgat bâbıda bî-bedel ve cilm-i zâhirde bî-nazîr êrdiler ve cilm-i bātında* (7) *hem ol-vaktıda hem tenğleri yok êrdi*; [76a]-(7) *şehrde tursalar Hâzret-i Hâk subhânehu* (8) ve *ta'âlânınğ bendeşilikge ançınan sa'y u güşiş kılur êdiler*.

Ayrılma durumu eki Harezmi Türkçesinde {+dIn}, Çağataycada ise {+Dın} şeklindedir. Çağataycada ek başı ünsüzünün büyük oranda ötümlenmesine girdiği görülmektedir. Harezmi Türkçesinde ayrıca {+dAn} ekinin kullanımı da mevcuttur (Ata, 2002, s. 63; Eckmann, 2003a, s. 72). Menkabede ayrılma durumu eki {+dIn} biçimindedir: [75b]-(7) *Olar zekevât sevâbı-(8)-dın behre yetedürler, bizler mahrûm kaladur-miz bizler mü anınğdın sevâb tafip* (9) *olar birlen berâber bolsak ...* (15) *nêçe vaktın keyin*; [76a]-(10) *büzürgvâr'nunğ riyâzetleridin biri oldur ki*; [76b]-(9) *mêninğ azîz ümmetlerimdin bir azîzi* (10) *bardur*.

Menkabede eşitlik durumu için {+çA} ekinin yanı sıra *tæg > deg* edatının işaret zamiriyle eklenmiş biçimi de kullanılmıştır: [75a]-(14) *Munça dünya bilen sevdağerçilik nêçe lâzımdur ...* (7) *şer'ni andağ bes tutar êrdiler kim ...* (15) *ança bardur ki*; [77a]-(15) *barça* [77b]-(1) *fervâz kılğay-miz*; [79b]-(9) *kişinin öyide* (10) *yêgülük ve içgülük her kança bolsa hem kanâ'at kılsa îâ'atınğ efzâlıdur*; [81b]-(12) *tâ bu zamânğğa* (13) *mundağ futlarını uzatıp yatğan emes êdi*.

Harezmi Türkçesinde yön gösterme ilgisiyle {+GARU}, {+GARİ} ve {+rA} ekleri kullanılmıştır (Ata, 2002, s. 64). Menkabede -Çağataycadaki biçime benzer şekilde (Eckmann, 2003a, s. 77)- yön gösterme eki olarak sadece düz ünlülü {+GARİ}'nin kullanımı saptanmıştır. Düzenli olmamakla birlikte ek başı ünsüzünün ötümlenmesine girdiği söylenebilir: [79a]-(13) *bu tabakadaki* (14) *evliyânınğ hîç kaysığa bu Büzürgvâr'dın ilğeri şîfat-ı gazât müyesser bolğanı yok êdi*; [80b]-(1) *bu mertebe yokğarı bir mertebēi* (2) *bar ki*; [81a]-(2) *Hvâce halvet-hâne-(3)-leridin taşkarı çıktılar ...* (9) *ammâ ilğersinde* (10) *zât-ı meşhûrları bar êdi*.

Sınırlama ilgisiyle kullanılan {+ğA} ekinin ön ünlülü biçimine metinde rastlanmamıştır: [75a]-(8) *tâ âhir nefesleriğğa yâ sözleride yâ fi'lleride hilâf-ı şer'c vâki' bolğan* (9) *emes êdi*; [75b]-(1) *tâ bu mahalğğa Hâzret-i*

Resül şalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemniñg yā kavli yā fiʿli yā sünnet-(2)-leridin kaşden hiç sünnetni terk kılğanım yokdur; [79b]-(2) tā namāz-ı şāmğaçā ders-i ādābğa (3) meşğüllük kılur ʿrdiler; [81b]-(12) tā bu zamānğaçā (13) mundağ futlarını uzatıp yatğan ʿmes ʿedi.

Aitlik ekinin Ebu'n-Nasr Sāmānî menkabesinde bu işlevle kullanımına rastlanmamıştır. {+ki} ekinin sıfat yapma işleviyle kullanımına dair tanıklar şunlardır: [77a]-(12) *Bu ʿālemdeki deryā ve cezirelerdeki mevcūdātını cūşğa keltürgey; [79a]-(13) bu tabakadaki (14) evliyānıñ hiç kayısığa.*

Or. 8161 numaralı yazmanın genelinde, fiil çekiminde Klasik Çağataycının özelliklerinin hâkim olduğu görülmektedir. Eserin mensur bölümleri için varılabilecek bu yargı, manzum bölümlerde farklılık göstermekte, eskicil unsurların kullanımı dikkat çekmektedir (Dağistanlıoğlu, 2012). Ancak Ebu'n-Nasr Sāmānî menkabesinde manzumeye yer verilmemiştir ve metindeki fiil çekimlerinde Klasik Çağataycının hâkim olduğu söylenebilir. Or. 8161 numaralı yazmanın Buğra Han menkabesini içeren bölümünde olduğu gibi Ebu'n-Nasr Sāmānî menkabesinde de çokluk kişi kullanımları, nezaket çokluğu görünümündedir.

Ebu'n-Nasr Sāmānî menkabesinde fiil çekimi ile ilgili biçim birimleri ve tanıkları şunlardır:

İyelik kökenli kişi ekleriyle çekimlenen {-DX} belirli geçmiş zaman ekinin Ebu'n-Nasr Sāmānî menkabesindeki kullanımları şu şekildedir: [75b]-(2) *bu sünnet hem terk bolmasun-dēp bu (3) işni ihtiyār kıldım; [76b]-(3) her neseʿi ki mēniñ sünnetim ʿedi (4) neçe keltürdüñg ʿemdi neçend müddet tavakkuş kılğıl; [76a]-(15) ʿertesı sefer kılğaylar kēçe boldı; [76b]-(5) Anğladıñgız mu ʿekin; [77b]-(5) Hāzret-i Hʿāce derhāl koptılar yolnuñg istiʿdādını rāst (6) kıldılar; öz oğlanları Hʿāce Ebu'l-Fettāh kaddesa'llāhu taʿālā sırrahını hem-rāh kıldılar (7) ve Türkistān'ğa sefer kıldılar.*

Ebu'n-Nasr Sāmānî menkabesinde belirsiz geçmiş zaman için {-X}pdUr} yapısının kişi zamirleri veya onların ekleşmiş hâlleriyle çekimi kullanılmıştır: [78b]-(7) *agāh bolğıl ki seniñ āsmān-şıfat dilinğ hicāblarınıñ perde-(8)-leri tahtuda pūşide bolup kalıpdur; [79a]-(1) ʿömri āhiriğa yetipdür; [76a]-(2) ağıniyālar (3) hem anğlap bu virdğa meşğül bolupdurlar; [79a]-(10) Hāzret-i Büzürgvār gāzilik şıfatıge muttasıf bolupdurlar; meşāyih-i Uveysiyye'niñ (11) uluğları gāzilik şıfatı birlen ötüpdürler; [80b]-(2) ol mertebeni merteb-i kuşbiyyet atapdurlar.* Belirsiz geçmiş zamanın olumsuzu için Çağataycada {-mAyUr} biçim birimi kullanılmıştır (Eckmann, 2003a). Özbekçe ve Çağdaş Uygurcada söz konusu olumsuzluk çekiminde {-mAp} biçim birimi ve ondan gelişen biçim birimleri kullanılmaktadır (Bodrogligeti, 2002, s. 271; Tömür, 2003, s. 302). İncelenen metinde söz konusu olumsuz çekim, {-mA}

ekli olumsuz gövdeye ulanan {-p} ekiyle yapılmıştır: [79b]-(5) *belâgat mertebesige (6) yêtkendin beri bir mertebe nefslerige hergiz savuḡ su bērmep ēdiler*. Belirsiz geçmiş zaman kalıbının olumlu ifadelerde de yalnızca {-p} biçim birimiyle kurulduğu tanıklar saptanmıştır: [76b]-(10) *Anıḡ rūḡını miʿrâc kēçesi ʿarşnıḡ taḡtıda kândilde kōrüp ēdim (11) ve birāderim Cebrāʿil'din ēşitip ērdim-ki Türkistān ḡalkınınḡ İslām'ğa kēlmeki, ol (12) diyārınḡ dervāzeleriniḡ feth bolmaḡı ol kişiniḡ Ḥaḡ-perest girih-(13)-güşā kollarıḡa mevḡūfdur; [79b]-(5) belâgat mertebesige (6) yêtkendin beri bir mertebe nefslerige hergiz savuḡ su bērmep ēdiler; [81b]-(2) Ḥudāy taʿālānıḡ fermānı bilen kēlip-siz*.

İncelenen metinde sürerlik kategorisinde {-r}, {-Ur} ve {-Ar} ekleri kullanılmıştır. Kişi zamirleri ve onların ekleşmiş hâliyle çekime giren bu eklerin metinde tespit edilen tanıkları şunlardır: [76b]-(4) *sefernıḡ vaḡtı bolḡanda ruḡsat (5) bērür-mēn, sefer kılur-sēn, dēdiler; [82b]-(13) uşbu devlet-i ʿazīmḡa müşerref (14) bolur-siz; [75a]-(7) şerʿni andaḡ bes tutar ērdiler*. Bu kategorideki olumsuz çekimler {-mAs} ile yapılmıştır: [78a]-(4) *Ḥazret-i Ḥaḡ celle ve ʿalānıḡ (5) aldıda ḡiç t̄aʿat ve ʿibādet ve velāyet bir kişige imān örgetip Müsülmān (6) kılḡandın ziyāderek sevāb bolmas ēdi; [78b]-(9) ēşitmes bolupdur; [79b]-(3) iştārda üç mişḡaldin tola taʿām yemes ēdiler ... (4) anı hem iki yarım mişḡaldin tola tenāvül kılmas (5) ērdiler*.

Menkabede gelecek zaman kavramı için {-GAy} ve {-gU} ekleri kullanılmıştır. Bu eklerden ilki, istek / temenni ve tahmin / çıkarım işlevleriyle de kullanılan bir biçim birimi olup kişi zamirleri ve onların ekleşmiş hâlleriyle çekimlenmiştir: [75b]-(4) *zekevātınḡ sevābıdın behre-(5)-mend bolḡay-mēn; [78b]-(14) kāmil bolḡan kēmeci birlen ol deryādın selāmet ötkey-sēn; [77a]-(11) ʿālem-i ervāḡnıḡ bülend mertebesidin ʿālem-i nāsūtınḡ sett (12) maḡāmıḡa tüşkey-mü; [77b]-(1) ol şahbāzlardın birini kolḡa kēltürgey-miz ve maʿnā deryā-(2)-sıdın bir gevher-i naḡdīne tapkay-miz; [75b]-(13) bu tesbīḡni vird kılḡnḡlar (14) tā olarḡa berāber bolḡay-siz, dēdiler; [77a]-(13) dürr-i (14) ḡaḡikīḡa almaḡlıḡa saʿy körgüzgeyler*. Bu çekimin olumsuzluğu, mezkûr ekin {-mA} ile oluşturulan olumsuz gövdelere getirilmesiyle yapılmıştır: [75a]-(12) *zekevāt-(13)-nıḡ sevābıdın mahrūm kalmaḡaylar; [80b]-(11) kuḡbiyyet libāsıḡa anıḡ teni lāyık (12) bolmaḡay*.

Metinde tespit edilen diğeri bir gelecek zaman eki {-gU} biçim birimidir. Kesinlik vurgulayan bu ekin metinde yalnızca üçüncü kişi çekimi tespit edilmiştir: [80b]-(7) *raḡmetim suydın eger bir kaḡre yêtse andaḡ pākīze boladur ki kuḡbü'l-(8)-kıḡtābnıḡ libāsıḡa ol bendeniḡ teni lāyık ve sezā-vār bolḡusıdur*. {-gU} biçim birimi ayrıca {-llk} ekiyle birleşerek sıfat-fiil görevinde de kullanılmıştır: [77b]-(15) *aydılar ki ol nērseni aytḡuluk ol ēdi ve ēşittiler [78a]-(1) ol nērseni ēşitḡülük ol ēdi olarnı hem kıldılar ol nērsē ki kılḡuluk*

erdi. Bu biçim birimi ile metne, gereklik veya mutlak beklendik hâl olarak adlandırılabilir bir anlam özelliği kazandırılmıştır.

Sınırlandırılmış sürerlik, Ebu'n-Nasr Sâ mânî menkabesinde {-A} ve {-y} zarf-fiilinin ardı sıra gelen {dur-} enklitiğinin oluşturduğu birleşik fiil görünümündeki yapılara ulanan kişi zamiri ve onların ekleşmiş hâlleriyle karşılanmıştır. Bu birleşik fiilin ikinci kısmı olan tasvir fiilinin her ne kadar ekleştiği söylenebilirse de metinde, yapıya eklenen sıfat-fiilin art damak ünsüzü bulunduğunu görülmektedir: [76a]-(15) *Ērtesi sefer kılğaylar kēce boldı her kēce kıla-durğan işleriğa* [76b]-(1) *meşğül boldılar*; [77b]-(9) *bu siz soray-durğan kişi Kāşğar vilāyetide bardur ... (14) nēçend müddetdin kēyin bir yerige yēttiler ki yēte-durğan yēr ol ērdi ve andağ nērseni kōrdi-ki (15) kōre-durğan yēr ol ēdi*. Bunun bir ek uyumsuzluğu olduğu veya {dur-} fiilinin aslında art sıradan ünlülü aslı şeklinin korunduğu yargısına yalnızca bu tanıklarla varılması mümkün görülmemektedir. Bu nedenle çeviri yazı metninde, sıfat-fiil eki ulanan söz konusu yapılarıdaki {dur-} fiili ilk fiilden ayrı yazılmıştır. Yapının kişi unsuruyla çekimlendiği tanıklarda ise -aksi mevcut olmadığı için- {dur-} biçim birimi önceki kelimeye bitişik yazılmıştır. Menkabede {-A} / {-y} + {dur-} + kişi zamiri biçimindeki yapıda {dur-} biçim biriminin düşürüldüğü tanık da saptanmıştır: [81b]-(1) *Nēme hükümet ve ta'addīdür ki bizge kila-siz?* Menkabede sınırlandırılmış sürerlik gösteren {-A} / {-y} + {dur-} yapısının tanıklarından bazıları şunlardır: [76a]-(5) *Bu işler delālet kılatur zekevāt-(6)-nırğ sevābınırğ tolalığığa*; [81b]-(14) *her-çend mülāhaza (15) kıldılar, kōrdiler ki hareket kılmaydurlar; nefesleri çıkmaydur*; [75b]-(7) *olar zekevāt sevābı-(8)-dın behre yētedürler, bizler mahrüm kaladur-miz*; [75a]-(15) *obdan aytadur-siz*. Bu çekimin olumsuzu, {-mA} ekli olumsuz gövdelere {-y} + {dur-} yapısının getirilmesiyle oluşturulmuştur: [77b]-(11) *Anırğ kiçigli-ki bizniñ maşşūdumuzğa zarar kılmaydur ve olarnıñ vüüd-ı şerif-(12)-leri der-kārdur*.

Or. 8161 numaralı yazmanın Satuk Buğra Han bölümünde, Çağataycadaki kullanıma benzer biçimde {-Ay}, {-AyIn}, {-AyXm}; Ø; {-gII}, {-gIn}; {-sUn}; {-All(n)}; {-rğ(LAr)}; {-sUnLAr} eklerinin emir / istek çekiminde kullanıldığı görülmektedir (Eckmann, 2003a; Dağıstanlıoğlu, 2012). Birinci çokluk kişide ek sonu ünsüzünde damaksızlığın olmadığı, üçüncü kişilerde ise {-dik} ekli biçimlerin bulunmadığı görülmektedir. Ebu'n-Nasr Sâ mânî menkabesinde birinci kişi emir / istek çekimi tanığı saptanmamıştır. Metinde tespit edilen emir / istek çekimi kullanımlarından bazıları şunlardır: [76b]-(4) *seferdin tohtağı ki sefer vakti ēmes ve her nerse^ı ki mēniñ sūnetim ēdi (4) nēce kēltürdüñg ēmdi nēçend müddet tavakkuf kılğıl*; [81a]-(4) *ey büzürgvār, kutblık libāsı mübārek bolsun*; [82a]-(12) *anı kılır ki ötken gāziler kılpdurlar mēn hem*; [75b]-(13) *bu tesbīhni vird kılırğlar*; [82b]-(14) *mēniñ yārānarımğa aytırğ*

ki *kârlarınıñ binâsını gazâtğa koy-(15)-sunlar*. Emir çekiminin olumsuzu, emir eklerinin {-mA} ekli olumsuz gövdelere ulanmasıyla yapılmıştır: [75b]-(2) *bu sünnet hem terk bolmasun-dêp bu (3) işni ihtiyâr kıldım; [81a]-(7) nêçük bilmesün ol kişi ki kârıñğ haqîkatidin haberi bardur*.

Şart çekimi, {-sA} ekiyle yapılmıştır. İyelik kökenli kişi eklerinin ulandığı bu ekin birinci çokluk kişisinde, Or. 8161 numaralı yazmanın manzum kısımlarında genellikle, eskicil bir biçim olan {-sAmIz} tercih edilmiş (Eckmann, 2003b; Dağıstanlıoğlu, 2012), mensur kısımlarda ve manzum bölümü olmayan Ebu'n-Nasr Sâ mânî menkabesinde {-sAk} biçimi kullanılmıştır. Satuk Buğra Han menkabesinde şart çekimi için {-sAm}; {-sAnğ}; {-sA}; {-sAk}; {-sAnğIz} / {-sAnğIAr}; {-sAlar} biçim birimleri kullanılmıştır (Dağıstanlıoğlu, 2012). Ebu'n-Nasr Sâ mânî menkabesinde ikinci teklik kişi çekimi ile ikinci çokluk kişisinde {-sAnğIAr} yapısı kullanılmamıştır. Menkabede geçen şart çekimi tanıklarından bazıları şunlardır: [81a]-(12) *ruhsat bar mu, kirsem; [80b]-(7) eger bir kaçre yêtse andağ pākîze boladur ki; [75b]-(8) bizler mü anuñğdin şevâb tafip (9) olar birlen berâber bolsak; [81a]-(15) eger ruhsat bërseñgiz emânetni alıp emânet egesige tafsursam, dediler; [76a]-(7) şehirde tursalar Hzret-i Haq subhânehu (8) ve ta'âlânıñ bendeçilikige ançınan sa'cy u güşiş kıtur ediler eger olarnıñ (9) riyâzet hadd u cehdlerini beyân kılınsa seng-i hâre pâre pâre bolur; [76b]-(2) kôrseler Hzret-i Peyğamber şalla'l-lâhu 'aleyhi ve sellem keldiler. Şart çekiminin olumsuzu, {-mA} ekli olumsuz fiil gövdelerine ulanan şart ekiyle yapılmıştır: [80a]-(11) *eger bu kârğa himmeti bolmasa bu vâdî-yi (12) ber-çațarge kadem koyup ömrni zâyi' kılmagay*.*

Menkabede gereklilik çekimi için {-mAk} + kerek kalıbı kullanılmıştır: [79a]-(12) *bilmek kerek kim bu Büzürgvâr 'ğa meşâyih-(13)-lerniñğ tabakâsı-da lafz-ı ekberni iñlâk kılmaglık bu ma'nâ birlen*.

Ebu'n-Nasr Sâ mânî menkabesinde bildirme yapıları *êr-* / *ê-* fiiliyle, {-DUr} ekiyle ve sıfır biçim birimiyle tasarlanmıştır: [75a]-(5) *Hvâce Ebu'n-Nasr Sâ mânî rahmetu'llâhi 'aleyhi ve berekâtuhu andağ merdî êrdiler ki kemâl-i fazl u (6) edebde, faşâhat ve belâğat bâbıda bî-bedel ve 'ilm-i zâhirde bî-nazîr êrdiler ve 'ilm-i bâtında (7) hem ol-vaktda hem tenğleri yok êrdi; [77b]-(15) aydılar ki ol nêrseni aytguluk ol êdî ve eşittiler [78a]-(1) ol nêrseni eşitgü-lük ol êdî olarnı hem kıldılar ol nêrse'î ki kılğuluk êrdi; [81a]-(13) mên (14) kabzû'l-ervâhdur-mên; [81b]-(1) mên bildim ki siz kabz-(2)-ü'l-ervâhdur-siz; [76b]-(8) emdi mâni'-i sefer yoktur; [82b]-(15) Hudây ta'âlânıñ dergâhı-da mundın uluğrak iş yokdur; [75b]-(7) Özge aşhâb dünyâdâr, bizler fakîr; [79a]-(12) *bilmek kerek kim bu Büzürgvâr 'ğa meşâyih-(13)-lerniñğ tabakâsı-da lafz-ı ekberni iñlâk kılmaglık bu ma'nâ birlen*. Olumsuz yapılar *êmes* ile kurulmuştur. Bu biçim birimiyle kurulu yapıların geçmiş zaman çekimleri, *êmes* + *êdî* / *êrdi* kalıbı ile yapılmıştır: [75a]-(7) *ol (8) büzürgvârdın tâ âhir**

nefesleriğaça yā sözleride yā fi°lleride hilāf-ı şer° vāki° bolğan (9) emes edi ... (11) andağ emes erdiler; [76b]-(3) sefer vakti emes ve her nerse°i ki mēniñ sūnnetim edi (4) neçe keltürdüñg.

Kaynakça

- Abik, D. (2014). On the word bolay ki in Anatolian Turkish texts. *Discussions on Turkology - Questions and Developments of Modern Turkology Studies*. Warsaw.
- A concise Uighur - English dictionary* (1997). Sıncañ Halk Neşriyatı.
- Ata, A. (2002). *Harezmi- Altın Ordu Türkçesi*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Atalay, B. (1999). *Divanü lûgat-it-Türk tercümesi IV*. 4. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Baalbaki, R. (1995). *Al-Mawrid a modern Arabic- English dictionary*. Beirut: 7. Edition.
- Baldick, J. (1993). *Imaginary Muslims: the Uwaysi sufis of Central Asia*. New York: New York University.
- Barthold, W. (1925). Kudatku bilikiñ zikr itdigi Buğra Han kimdir. Çev. Ragıb Hulusi Bey. *Türkiyat Mecmuası I*, 221-226.
- Barthold, W. (1978). Alp Tegin. İslâm Ansiklopedisi - İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati (5. bs.), 1, 386a.
- Barthold, W. (1984). *İslâm medeniyeti tarihi*. Çev. M. Fuad Köprülü, 6. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 86.
- Berbercan, M. T. (2011). Buğra Tezkiresi'nden parçalar (transkripsiyon - dil özellikleri üzerine bazı açıklamalar - tercüme). *Turkish Studies - International Periodical for the Language, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(4), 431-455.
- Bodrogligeti, A. J. E. (2001). *A grammar of Chagatay*. Muenchen: Lincom Europa.
- Bodrogligeti, A. J. E. (2002). *Modern literary Uzbek I (Cyrillic version)*. Muenchen: Lincom Europa.
- Bregel, Y. (2003). *An historical atlas of Central Asia*. Leiden: Handbook of Oriental Studies: 9.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Çağatay, S. (1963). Türkçede ki < erki. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 1963, 245-250.
- Çağatay tilining izahlik lugiti* (2002). Şincang Halk Neşriyatı.
- Çanga, M. (2007). *Kur'an-ı Kerim lûgati- ilavelerle Mu'cemü'l Müfehres*. İstanbul: Timaş Yayınları: 18.
- Dağıstanlıoğlu, B. E. (2012). Tezkire-i Buğra Han'ın Çağatayca yazılmış bir nüshası (metin-dil incelemesi- tıpkıbasım). *Turkish Studies - International Peri-*

- odical for the Language, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 1313-1393.
- Demir, N. (2017). *Satuk Buğra Han destanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat: 1257.
- Devellioğlu, F. (1986). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- DeWeese, D. (1996). The tadhkira-i Bughra-Khan and the Uveysi sufis of Central Asia: notes in review of imaginary Muslims. *Central Asiatic Journal*, XL/1, 87-127.
- Eckmann, J. (2003a). *Çağatayca el kitabı*. Çev. Günay Karaağaç, 1. bs. Ankara: Akçağ Yayınları: 456.
- Eckmann, J. (2003b). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerinde araştırmalar*. Haz. Osman Fikri Sertkaya, 2. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 635.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud - Dîvânü lugâti 't-Türk (giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*. Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları: 1120.
- Erim, N. (2011). *Tezkire-i Satuk Buğra Han [65b-89b] (giriş, dil-yazım özellikleri, transkripsiyonlu metin, dizin-sözlük)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fazılov, E. (1965). *Özbek tilining tarixiy morfologiyasi*. Taşkent.
- Genç, R. (2002). *Karahanlı devlet teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: VIII. Dizi - Sayı 20.
- Golden, P. (2002). *Türk halkları tarihine giriş*. Çev. Osman Karatay. Ankara: KaranM Yayınları: 1.
- Golden, P. B. (2008). The Karakhanids and early Islam. *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Ed. Denis Sinor. Cambridge University Press.
- Göksu, E. (2011). Târîh-i Güzîde'ye göre Sâmânîler. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, Güz, 151-174.
- Götz, M. (1979). *Verzeichnis der orientalischen handschriften in Deutschland band XIII-4 Türkische handschriften*. Wiesbaden.
- Grenard, F. (1900). La légende de Satok Boghra Khan et l'histoire. *Journal Asiatique*, ix (xv), 5-79.
- Güner, A. (2006). Mutî'-lillâh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31, 401-402.
- Hofman, H. F. (1969). *Turkish literature a bio-bibliographical survey section III part I*. Utrecht: The Library of The University of Utrecht.
- Huncan, Ö. S. (2009). Satuk Buğra Han. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36, 181-182.
- Jarring, G. (1964). *An Eastern Turki-English dialect dictionary*. Lund.
- Jarring, G. (1982). *Literary texts from Kashghar- the original texts in facsimile edited with a preface*. Lund: Publications of the Royal Society of Letters at Lund.
- Kafesoğlu, İ. (1988). *Türk millî kimliği*. 5. bs. İstanbul: Boğaziçi.

- Kaya, Ö. (2007). *Tezkire-i Hakîm Ata - bir Yesevî dervişinin menkabevi hayatı*. Ankara: KÖKSAV Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi.
- Kibirova, Ş. ve Tsunvazo Yu. (1961). *Uygursko-Russkiy slovar'*. Alma Ata: Akademiya Nauk Kazakskoy SSR.
- Köprülü, M. F. (2011). *Türk edebiyatı tarihi*. Haz. Orhan Köprülü, 8. bs. Akçağ.
- Köprülü, M. F. (2012). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Haz. Orhan Köprülü, 12. bs. Akçağ.
- Kunos, I. (1902). *Šejx Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches wörterbuch*. Budapest.
- Küçük, S. (1987). Türkçe şüphe bildiren *ki* edatı üzerine. *Türk Dili - Dil ve Edebiyat Dergisi*, 426, 367-372.
- Levend, A. S. (1988). *Türk edebiyatı tarihi*. 3. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Li, T. (2005). A history of Uighur religious conversions (5th-16th Centuries). *Asia Research Institute Working Paper Series*: 44.
- Li, Y. S. (1999). *Türk dillerinde akrabalık adları*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Magrufova, Z. M. (1981). *Özbek tilining izahli lügati I-II*. Moskova: Rus Tili Neşriyat.
- Mazman, N. (2018). Hindistan'da basılmış bir Kur'an tercümesi: Mütercem ve Muhaşşa Bi'l-Lugati't-Türkistaniyye. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 131-153.
- Merçil, E. (1989). Alp Tegin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2, 525-526.
- Merçil, E. (2007). *Gazneliler devleti tarihi* (2. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Merhan, A. (2007). Özbekçede *mikin* ilgeci. *Türk Dilleri Araştırmaları, Festschrift in Honor of A. J. E. Bodrogligeti* (Kurtuluş Öztopçu, ed.), 17, 207 -214.
- Navoiy qsarları uçun kiskaça lugat* (1993). Toşkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasining Fan Neşriyati.
- Necip, E. N. (2008). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü*. Çev. İklil Kurban, 2. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özaydın, A. (2002). Türklerin İslâmiyeti kabulü. *Türkler Ansiklopedisi*, 4, 239-262.
- Özbek tilining izohli lugati I-II*. Tom (1981). Moskva: Rus Tili Neşriyati.
- Özkan, İ. (2013). Abdülkerim Satuk Buğra Han destanı. *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı*, 467-488.
- Öztürk, M. (2013). *Alaaddin Ata Melik Cüveynî - Tarih-i Cihan Güşa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Öztürk, R. (2010). *Yeni Uygur Türkçesi grameri*. 2. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Pavet de Courteille (1870). *Dictionnaire Turk-Oriental*. Paris.
- Pritsak, O. (1977). Kara-Hanlılar. *İslâm Ansiklopedisi - İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, VI, 251-273.

- Rásonyi, L. (1988). *Tarihte Türklük*. 5. bs. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Sağol Yüksekaya, G. (2011). Harezmi Türkçesi. *Karahanlıca Harezmi Kıpçakça dersleri* (107-209). 2. bs. İstanbul: Kesit.
- Shaw, R. B. (1878). *A sketch of Turki language as spoken in Eastren Turkistan I*. Calcutta.
- Shaw, R. B. (1880). *A sketch of Turki language as spoken in Eastren Turkistan II- Turki-English vocabulary*. Calcutta.
- Steingass, F. (1884). *The student's Arabic- English dictionary*. London.
- Steingass, F. (1930). *A comprehensive Persian- English dictionary*. 2. bs. London.
- Streck, M. (1977). Kadisiye. *İslâm Ansiklopedisi - İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyografya Lugati*, 6, 54-57.
- Şemseddin Sami (1989). *Kâmûs-ı Türkî*. 3. bs. İstanbul: Çağrı.
- Şeşen, R. (1969). Eski Araplara göre Türkler. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, 15, 11-36.
- Şeşen, R. (2001). *İslâm coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri*. 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tosun, N. (2012). Üveysilik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42, 400-401.
- Tömür, H. (2003). *Modern Uyghur grammar (Morphology)*. Çev. Anne Lee. Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi: 3.
- Turan, O. (1939I). Satuk Buğra Han menkıbesi ve tarihi. *Ülkü Mecmuası*, Nisan-1939, 142-154.
- Turan, O. (2002). Türkler ve İslamiyet. *Türkler Ansiklopedisi*, 4, 290-304.
- Uygur Tiliniñ İzahlıq Lugiti* (1992). Şincañ: Milletler Neşriyatı.
- Yavuz, S. S. (2005). Mi'rac. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30, 132-135.
- Yıldız, N. (2017). Manas Destanı'nda dinî şahsiyetin efsanevi şahsiyete dönüşmesi: Ebu Nasır Samânî'den Aykoco'ya. *Millî Folklor*, 29(115), 119-132.
- Zal, Ü. ve Eker, Ü. (2014). Ebu Nasr Samani tezkiresi. *Uygur Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 161-179.

Extended Summary

It's possible to find so many copies of *Tazkirah Bughra Khan* in different libraries in the world. Some of them is copied not only from Persian edition but also from another Turkish manuscript. Some manuscripts of *Tazkirah Bughra Khan* involved legends of Bughra Khan's children or grandchildren and Abu Nasr al-Samani such as manuscript at Berlin Staatsbibliothek registered under Ms. or. oct. 1723. For instance, according to Hofman, there are five copies of *Tazkirah Bughra Khan* written in Chagatay. Three of them are in Tashkent, one of them is in England and one of them is in St. Petersburg. According to DeWeese *Tazkirah Bughra Khan* has fourteen copies except two Persian text in Oxford and St. Petersburg told by Baldick. Robert Barkley Shaw brought out the printed edition of *Tazkirah Bughra Khan* written in Eastren Turkistan with its translation and vocabulary in 1878 and 1880.

The aim of this study is getting to some consequences with findings from manuscript situated at British Library registered under the number Or. 8161. Also the literature about Islamization of Turks is discussed with findings of manuscript included Satuq Bughra Khan and Abu Nasr al-Samani's legend. Islamization of Turks with a state identity and in large masses was in the 10th century during the Volga Bulgars and Karakhanids. Annals in early period of Islamization of Turks narrated from travelogue, history and geography books in languages other than Turkish such as al-Rihla, al-Kamil, Mulhaqat al-Surah, Ta'rih al-Kashgar, Hudud al-'Alam. Turkish manuscripts about this period are generally collection of biographies and legend. These works such as translation or original works are always late copying. Unlike the Volga Bulgars', source of the Karakhanids' Islamization is narrated in some manuscripts with many extraordinary events. The scope of this paper is conversion of Karakhanids into Islam.

In comparison with late ages, early period of Karakhanid state and Islamization of them is so unclear. However, date of birth and death of Satuq Bughra Khān and the first Muslim leader of Karakhanids are not clear, there are some uncertain findings in the texts. The texts about him are generally legends involving many extraordinary events such as episode of Bughra Khan's birth, his sword self-lengthening to enemies, his firebreathing horse, talking after death in grave. Also in some manuscript authors confused Satuq Bughra Khan with his grandchildren and told real life stories with surrealistic events. These complex narrations are due to oral culture. In his family tree written in Mulhaqat al-Surah, he is given as Satuq Bughra-khan al-Mujahid 'Abd al-Kerim bin Bazir Arslan-khan bin Bilge Kadir-khan. According to manuscript Or. 8161 after line 85a-7 Satuq Bughra Khan was born 330 years after the Prophet Mohammad's miraj. It means his birthdate was 940 or 941 AD. In all these manuscripts Satuq Bughra Khan became a Muslim when he was 12 or 16 and fought against his uncle Ogulchaq Kadīr Khan (He is called as Harun Bughra Khan in Or. 8161.). In this manuscript the date of his death is 1037 or 1038 AD.

According to the author of Or. 8161 Abu Nasr al-Samani and Satuq Bughra Khan are Uwaisi sufis. Also they are named as Imaginary Muslims in J. Baldick's work. Abu Nasr al-Samani's spiritual guide is Abū Bakr and Satuq Bughra Khan's spiritual

guide is al-Khidr. The character Abu Nasr al-Samani is called with different names in Turkish narrative texts. For instance Abu Nasr al-Samani is called as Aykoco in Sagımbay Orazbakov variation of Manas. In the text Or. 8161 it's not possible to find any information about Abu Nasr al-Samani's date of birth or death but he lived 88 years. According to the text from Jarring's catalogue Abu Nasr al-Samani's date of death was 961 or 962 AD. In Or. 8161 Abu Nasr al-Samani was merchant. He was 70 years old when he met Satuq Bughra Khan. He taught Satuq Bughra Khan how to read Qoran. Abu al-Fattah's his son and a member of his caravan from Madinah to Kashgar.

The manuscript written and completed in 1219 (1804 AD.) is a collection of Uwaisis' biographies and contains legend of Abu Nasr al-Samani (pp. 75a-83a) and Satuq Bughra Khān (pp. 83a-102b). The name of the manuscript is *Tazkirah Bughra Khan* written on the pages of Or. 8161. In some catalogues such as Hofman, the name of manuscript is *Tazkira-i Uveysiya*. The original version of this manuscript is written in Persian, which is clear as written in the text Or. 8161 as *Farsī* til birlen and *Türki* kitābığaça ki müretteb. Also it is not possible to find out who is the author or scribe in the text. The sentence *inal aqsuluk tahriri āhir boldı* written at the first page out of text gives some information but it is not clear about *Tazkirah Bughra Khān* or not. This study is the first academic publishing of the manuscript registered under the number Or. 8161 in British Library. History about Islamization of Turks is another research subject of this study. In addition, this paper includes transcription and translation of Abu Nasr al-Samani's text which is about the period of Turks' Islamization with legendary narrations in Or. 8161. The latter part of this study is a grammatical analysis of text. The manuscript has mostly Chagatai elements and some archaic element in poems dating back to 14th century Eastern Turkish. In this regard, this manuscript translated from Persian is an early translation and a late copy.

اعلم بالصواب واليه المرجع والمآب التلخیص باب مظهر حمانه وقادی کلام
 صاحب مؤید و یاری و بنده سلطنت سلطانه مروج شریعت پیغمبر آخوالزمانه
 نجیب الام و معتمدی دینی شیخ الشیخ و قطب المشایخ و مقدم او لبیا حضرت
 خواجہ ابوالنصر سہمانی نیک احوال او ضاع کرامات و مقامات لاری نیک بیاندا
 خواجہ ابوالنصر سہمانی رحمتہ اللہ علیہ و برکاتہ انواع مردی ایردیلا که کمال فضل و
 ادب و اختصاصت و بلاغت با پیدا بے بدل و علم ظاهر و ایز نظر ایردیلا و علم باطنی با
 هم اول وقت و اہم نیک لاری یوق ایردی شرحی انواع با پس تو تار ایردیلا کہ اول
 بزکوار دین تا آخر نفس لاری نیک با پس لاری با فضل لاری با خلافت شرح واقع بولغان
 ایمان ای دینی اما اولی حالت لاری با سواد اگر جملیک قیلور ایردیلا نہ ہم رسول
 صلی اللہ علیہ وسلم نیک بست لاری و یب آنیکہ سواد کر لیک طرفی پس پلان
 نفس نیک بی و ایردیلا انواع ایمان ایردیلا بلکہ اولی بزکوار نیک غرضی
 اول ایردیکہ بطریقہ برلان خدای تعالی نیک بندہ لاری فیض بستکوردیلار و کوار
 نیک تو اسدین مہر دم قاطعا غایلاب برکوت اول بزکوار نیک اصحاب لاری دین برلار سوال
 قیلدیلا کہ ای خواجہ مویجہ و نیلا پلان سواد اگر جملیک نمنہ لازم و در خواجہ جواب
 ایردیلا کہ ای برادرم او بیان ایستاد و در ستر اما آنچه بار و در کہ معنی بلاغت کایتب

مكلف بولوب تا برجل غم حضرت رسول صلى الله عليه وسلم نيك يا قولى يا فعلى يا بنت
 لاددين تصد ايج بنت نر ترك قىلغانم بو قدر بو بىنت هم ترك بولما سونديب بو
 ايشق نراختيار تىلدم نيم بو هم بار وركه سبود اجملىك دامپلما نلارغه
 مشقت يتادور هم بىغرد او هم حضرت امام داعى زكوات نيك ثوابدين بهره
 مند بولغايمس انكلا و يكلزموا يكيى حضرت نبي صلى الله عليه وسلم نيك زمانا
 لاريد اصحاب دين برانجه لارى فقرايدلار انحضرت نيك تاشيفه كليب غم
 تىلدىلار يارسول الله انكلا اصحاب و نيا دار بىز لار فقرا و لار زكوات نون
 دين بهره نيا دور لار بىز لار محروم قالدور و رميز بىز لار كاهون انيكدين ثواب ناسب
 اولار بىر لان برابر بولسا ق و نيب حضرت رسول صلى الله عليه وسلم
 ايديلاراي فقرا بىز لار كاهون اولدور كه هر فرضى نماز دين كيم او تو زواج
 الحمد لله ان تو زواج مرتبه سبى ان الله او تو زواج مرتبه الله اكبر و هر مرتبه
 لا اله الا الله و حده لا شريك له الملك له الحمد يحيى ويميت و هو حي
 لا يموت بيده الخير و هو على كل شىء قدير و بىب بو تسبيح نر و رد قىلنگلا
 تا اولارغه برابر بولغاى بىز دىو ملار بو جماعت بىمجد و نايبت خوششود بولوب
 بو و رده مشغول بولدىلار نجه وقت دين كيم بىمبىر عليه السلام نيك بو
 امر بلارغه

امر بیلار نے اغنیا لارا ایستیب اولاریم بووردغی مشغول بولدولار نجه وقت دین ...
 کین پیغمبر علیه السلام قاتلار یغمه کلب عرض قیلدیلار یا رسول الله اغنیالار
 ہم انکلاب بووردغی مشغول بولوبورلار دیب حضرت رسول صلی الله علیه
 وسلم ایوبلار که ذالک فضل الله یوئیه من یشاء یوخذای تعالی نیکه
 برادر الله تعالی انی خوا بهلاغان کشیکا بواش لار دلالت قیلادور زکوات
 نیک نواب نیک تو لا یغنه اما معلوم بولنا نیکه حضرت ^{جوامع} قدس الله روحه سفر
 یورکانا خیر سقاوت نے بنیایت قیلور ایوبلار و شهره انور سیه لار حضرت ^{جوامع}
 ذغال نیک بنده بیکیکا انجان پیچی و کوشیش قیلور ایوبلار اکرا اولار نیک
 ریاضت جود و جهد لاری بیان قیلنپ سینگ خاره پاره پاره بولور اما اولار
 بزرگوار نیک ریاضت لاری دین بری اولور که هر کجه بر مرتبه ختم قرآن قیلور
 ایوبلار و دونان لار نیک نوری نیک روشن لکی برلان قرآن دین ایچ سقاوت
 پشور ایوبلار و بشن مراتبه غیب قلیب اولور ایچر کعت نماز نه سوره تسین
 بیلان اولور ایوبلار بو طریقده اهر رکعتی کا سوره تسین نه ختم قیلور ایوبلار برکون
 اولور و ب خاطر لاریغ کدیله سفر اختیار قیلنا یلار سفر نیک جا بو و غنی قلیب
 قراند بیلار ابرته پیچ سفر قیلنا یلار کجه بولوی هر کجه قیلادور خان ایستلاریغ

مشغول بولدیلار دا اول و تلبسته لاری بی ادا قیلغان وقت داکوز لاری اولیوقده
 باردی کوز لاری کور بیه لار حضرت پیغمبر صلی الله علیه و سلم کلدیلار ایوبیلار که
 ای ابوالنصر سخر دین تو خنا غیل که پیغمبر وقتی ایمان و پزیریش که جنک پیغمبر اید
 بی کتور و نکل ایجدی بخند موت توقف قیلدیل پیغمبر نیک و قنچ بولغان ازار خست
 برور پیغمبر قیلور سین و دیلار در حال حضرت حواجه پیدا بولدیلار ایوبیلار که
 یار رسول الله پیغمبر ترک قیلدم دیب توقف قیلدیلار الله ییل او تکاندین کین
 نینه انحضرت صلی الله علیه و سلم حواجه نیک توشید اظا هر بولدیلار و ایوبیلار که
 ای ابوالنصر ایجدی مانع پیغمبر یوشور ترکستان طره نیک پیغمبر قیلدیل انذاف
 تعالی نیک عزیز بنده لاری دین بار و ور و نیک عزیز امت لاری دین بر عزیز
 بار و در اینک روحی معراج کیم پی عرش نیک یخید قندیل داکوز و ب ایدم
 و برادریم جبرائیل دین اشتیب ایردی که ترکستان خلق نیک اسلام کلمه اول
 دیار نیک در و زه لاری نیک نسیج بولماق اول کیش نیک روح پرست و کوه
 کیش قول لاریغه مو توفد و رانکا ایمان او رکاتحاک و قران تسلیم بر مال سنیک ما
 باریش تکلف مو توفد و در جبراکه معراج کیم پی اینک روحی بو صفت بر لاکوز
 سنیک انکا همسراه ایدی شهبو طریقه بیلان انکا تلتیقن ایمان و تسلیم قران قیلور

ایدی

77

بوی مهتر جبرائیل دیمه اولن اتم مسکام معلوم بولوب ایوی که انیک ایمان و قرآن نیک
 و ایتکام شریف بولماقی پس نیک تلقین و تعلیم تعلیم نیکله موندور و دوقی بو خوش بخت
 پیغمبر صلی الله علیه و سلم دین اولن بزرگوار غم معلوم بولدی بلاینها به خوشبخت
 بولوب دوقی شوقی اولن بزرگوار غم غالب بولدی حضرت جبرئیل علیه السلام
 اولن لشکر لاری ایوی و حضرت خواجه کو بنی و رسول الشقیب پیغمبر صلی الله علیه و سلم
 غم دو دین بیرون مسلمات ایباردی بینه الله یعلی تو قنی تسلدی بولدی بیل دار
 ریاضت و مجاهده برلان ارزی نیک روح مطهرتی اولن بزرگوار نیک روح مقدسه
 بسکما آشنا تسلدی بوطریقچه برله هر کونه اولن ایکی روح نیک اولاسیدا عالم معنی دایما
 واقع بولدی انبیت الیب بر بزرگوارینی پیلستیلار و لیکن اولن ذات بابرکات نیک روح
 شکر بولدی وجود غم کیشنگه انتظار ایرویلار و ایستور ایرویلار یارب بولغا بگویم باک لوق
 عالی نیک شمه سبازی عالم ارج نیک بلند مرتبه سیدین عالم نابیت نیک سبت
 نما بیغمه تو شکامجو بوعالم داکه دریا و جزیره لار داکه موجودات زجوشغه کلتور کار دات
 نکلار نیک و لایت لاری نیک و ریاسیدین در بای معنوی کلی غواص لاری و
 حقیقی غم آلاما خلق غم سسج کور کور کایلار و پیزلار هم اولار نیک دولت سعادت نیک
 بنمای فلک نرسپای نیک بلند مرتبه سباید سیدا اوز جوصله و همیشگی نیک بار

نرواز تېلغا چىزىش با اول شەباز لار دىن بىرىنى قولغە كىلتوركا چىمىز و مەنى در با
 سىدىن بىر كۆپ تەقدىمە تابقا چىزىپ با ئىشە دا ايرىد يلازا و بقو غلبە قىلىش
 لار بىنە حضرت جا خىر بولدىلار ايدىلار كە اى اوال نصر توغىل كە پىس سىز و تى بولدى
 نىر كىستان طرە نىكا بار غىل اول ذات با بركات نى تا جى خالىقە جىست جو قىلغىل اول
 عالم شەمات كا كلى دىب حضرت خواجە در چال قوبى لار بول نىر كە استغافىر
 تىسلە يلازا و غلە نلارنى خواجە ابو الفتاح قوبىس الله تعالى سىرە نى مەرا تىسلە يلازا
 و نىر كىستان نى پىس تىسلە يلازا تىستە تىستە شەرىپ شەرىپ سوراى سوراى كىلازا
 بىرىل فرغانە شەرىپ كى تى لار دىسورە يلازا كىم بو بار دىب نوىج ذات با بركات لار بار
 مكىن دىب آندا خىر بولدىلار كە بو سىرە سورا بو درغان كىشى كاشغور لايىق دەلەز
 و لىكس باشلارنى كىچىك و درىن نىر كە مصلحى كىز كا بىر ماس حضرت خواجە ابو
 انىك كىچىك لىكى بىز نىر كە مەسود مېزغە ضرر قىل ايدور و اولار نىك و جود شىر
 لارى در كار و در و تى كە خواجە بو خىر نى ارىشى لارا اضطراب بىر لان بولدىلار بولدىلار
 اوج بوز كىشى كاروان خلقى دىن كاشغور لايىق كا اسلام اشكارا قىلماق او جون رول بولدى
 بىخىر مەدەت دىن كىن بىر بىر كى تى لار كە بىتاد و درغان بىر اول ايردى و اناوخ نىر شە كوردى
 كوراد و درغان بىر اول ايدى و ايدىلار كە اول نىر شە استغوفىق اول ايدى و ايشى

اول نىر شە

اول نرسنه ايشكلو لوک اول ایدی اولار نه هم قیلدیلا اول نرسنه که تیلنولوق ایدی
چا میل کلام اولکه اول نرسه کوار نیک بتمیش بیل تارتغان محبت مشقت
لاری نیک میوه سی و ریاضت لاری نیک نایه سی بو ایدر دیکه حضرت حسی
و تعالی نیک بنده لاری نیک اسلایغه سبب بولدی حضرت جن جنل و علانی
الدیایه طاعت و عبادت و ولایت برکشیکا ایمان او رکایت مسلمان
تیلغاندین نه یاده رک نواب بولایسن ایدی اول حمیت حضرت خواجه قدوس
سره العزیز خندان بیل بود ولت ایدی و سعادت بسمدی نیک آرزو سید
ایزدیلا آحرالام مراد لاری نفع بود و لستیکا نیکان دین کیم بنده اولن بر بیل حسی
و تعالی نیک بنده چیکلیکا مشغول بولدیلا اول ذات با برکات نرسنه تیل
نیک قصد بولدیلا آند وقت و کمالغه نیکور و یلا حسی انه و تعالی
بنده چی ایلیکا انراغ مشغول بولدیلا که هم شیب روز صیام و غزوات با پیدا
بولدیلا که نرسه نیک کیشی اول نرسه کوار نیک قول لاری بولدیلا
و بتمیش کیشی اول نرسه کوار نیک نرسه لاری دین هر نرسه کاشی و لیک
کیشی علم ظاهر و عالم بولدی اما معلوم بولغا بیکه اول نرسه کوار نیک عمر لاری
سکین سکنر کاشی ایدی بو موت و اعد و پسر جو جمهد کور کوزوب

پیچدر یا ضمت لار خارخه لار و حصو و لار یغه بیتب مرید پروردیشن قیسلر یلار
 اول نر کوار صاحب الطریق الامام علی الحقیق الشیخ الشفیق و قابل الفقه
 و فی الفار للرسول برقیق حضرت امیر المؤمنین ابو بکر صدیق رضی الله عنه
 ز صرح مطهره و حضور لاری دین تربیت تا سبب ابو یلار حضرت یعقوب
 علیه السلام ظهور لاری ایدی بر وجه دین بو نر کوار نیک ذات شریف
 لاری اوج صفت بار ایدی اول بریان ایلنج جسم کربان او جوچی آه بسولان
 ای و رویش اکاه بولغیل که بسندک آسمان صفت و لیک مجا بلار نیک
 لاری نیکس چنید بوشیده بولوب قالجوت اسپر صفتی نه ایشاد و رعایا
 سینه غفلت تمکین استخاسیل بولوب و وجه تملیل تا دینکی برده چاب
 چقا رعایا سبب و سینه غفلت نه قول اعتقادین الفای سبب تا دینکی غیب ایشار
 دین اشکار بولغای و سمدک پروردیکار نیکس المهام لاری ایشار
 بو طریقه دابولما غلیق مو توفور بولایش غم که یوز التمشن مهمله لیک دریکه
 اول دریا دابوز نیک کیشی سلاکت یکان عشق نیک زورق جه سبب
 اولتوز و کامل بولغان کجه می برلان اول دریا دین سلامت او کاسین
 و سینه بوزاه طریقت دابوز توردنه ده بانه بار نیک بلند لیک آسمان برلان بران
 قول ایشار

79

بولاکشیلار اول دونه بانوین اهر خاکلیک نیکس قصد پداعری انجری غه سبب ویدر
 بولکان خلق اول مشکل ایشلار دین اونکای انوین بوکار غه لایق بولغا لیکه بول
 تا یوب بول ما شلا غو جیلار بولوب و منزل لار نه قطع تیلک مقام لار نه طی قیلغای
 ایند بار که معصوم و غه سبب مظلومینه واصل بولغای سول وقت و سرت
 نیک حاجیدین تو بولوب بواش غه مانع بولاد و درغان حوا و نلت و خلل نه قطع تیلغا
 اولوب اولور ویش کا مانع بولوب و بولاد و درغان ایش بو عالم نیک تعلقی و ورجو نیک
 بولک و ویش بیسج مانع بولوب و سار نیک اوجون حضرت شیخ قدس اللہ پیر
 النیرین بلصت و مشقت نه قولار تهمان بجهت دین بسا و محمد لار نیک مریت
 بسیکا بشرق بولوب و رلار و ویش نیک نصیبی شوکه و ویش اول کار قیلغا
 که حضرت بزرگوار غازی بلیق صفت کا متصف بولوب و رلار مشایخ او پسته نیک
 اولوخلاری غازی بلیق صفتی برلان او تو بود و رلار شبو صفت برلان بولیب کابر
 لار نیک بو طایفه نیک اولوخلاریدین بولور لار بیلان کرک که بو بزرگوار غه مشایخ
 لار نیک طبعه سیدالغزاکر نه اطلاق قیلغا غو شیخ خلق بو معنی برلان که بو طبعه و لک
 اولوخلار نیک بیسج قایب غی بو بزرگوار دین ایلکری صفت عزات بیسج بولغا زین
 اولوخلار اول و جهیدین بو بزرگوار نه عزات کبر بیلان یاد قیلمت اما معلوم بولغا لیکه

حضرت بزرگوار نیک کجھس عبادتکا مشغول بولوش لاری نیکت ذکری کونووز
 قیلا و رعان و وظیفه لاری نماز با ملا و دین یا نیب تالہا ز غلامی در پس آوا
 مشغول لوق نسلور ایرد بلار افطار دا اوج مشغال دین قولاطعام چا پس ایوبلار
 ایجستلاری یئوہ بونہ ایردی آنہ ہسم ایک کبرم مشغال دین قولاتنا ول یقا
 ایردی لار حضرت بزرگوار نیکت ریاضت لاری یون بری اولم بلاغت من نیک
 بیکل دین بری ہر مرتبہ نفس لاری کما ہر کفر بسیار وق بونہ بر ماہ ایوبلار اول ہر
 نیک اولار بولکولوک ایجکولوک چھہ ہسم متہا ایردی لیکن پیغمبر صلی اللہ علیہ
 وسلم نیک قول لاری عمیل تلبیس چا پس ایوبلار حمزیت اوشبوکہ الغنا عتہ عند
 اکثرۃ افضل الطاعات بوجودیت نیک مضمون اوشبوکہ کہیشی نیک اولار
 بیکولوک و ایجکولوک ہر تاجم بولہ ہم ضاعت تلبیس طاعت نیک افضل اوہ
 بقیلدور کہ حضرت بزرگوار اول کونیکہ حضرت رسول مصلی اللہ علیہ
 وسلم نیک رخصت لاری پلان مدینہ منورہ دین عزات نیت تلبیس
 ترکستان طرہ نیک پیغمبر اختیار تلبیس چا لاری طبعہ مشایخ او چہ تہ نیک
 جمعی لاری عالم معنی دا بولار غہ اصراہ بولوی لار اقا بوعالم ظاہر دا او چہ مشایخ
 لاری دین بتیمش کیشی اولار ہر لہ بطور اختیار تلبیس لاری اول بزرگوار
 نیک باہل

80
 نیک باطن لاری بود کلمات جا صیل تیسلد بلار اما ظاهرد اول بر کوانغه ارادت تیلنما
 لاری بوق ایردی اول یتیمیش کشیدین بر لار حضرت شیخ نجم الدین ایرد بلار حضرت
 سلطان السلطانین دهر بان المسلمین حضرت سلطان سنیوق نوراخان
 علیه الرحمة والبرضوان نیک شیخ نجم الدین غه نسبت وارادت لاری خواجیه ابو نصر
 هسادی دین تولاراق ایدی اکر جه علم او رکایش داو ذکر تلقین دایر لاری داو ستاز
 لاری بولسه هم حضرت ابوالنصر سیامان بر عالم نیک کار بی مصالحتی شیخ نجم الدین غه
 تاشوروب ایدیلار اول وجهدین کا با تجارت اوچون پیغمبر بارو رای دیلار اول
 هسب دین شیخ نجم الدین عطاری در ایردیلار جا صیل کلام اولدور که بوشناج
 رسولان الله علیهم اجمعین نیک اتفاق لاری بلان تعیین تیلنغان منزلک لاری غه
 نیت مراد مقصود لاری جا صیل تیسلدیلار نصیب درویش اولدور که ریاضت و
 شغرت تار نیتب آخر الامر مقصود غه نیکای ذکر بوکار غه یعنی بولما سیما بودای
 بر خطیر کادوم تیوب عمره ضایع تیلما غای اما معلوم بولغا بکه حضرت خواجیه ابوالنصر رحمته
 علیه وبر کون اوزا صحابیلاری بلان ادا توروب ایدیلار پیغمبر صلی الله علیه وسلم
 بشارت بولدی بکه ای ابوالنصر واقف بولغیبل فرصت نه غنیمت بولغیبل دنیا نیک
 دولتی و آخرت نیک بسعادتی حتمیانه و تعالی بر نیاز در کلا پیدا منکام بولدی

دیب اوزونکاینداشت بیله غیبی هوشونک بولغیبیل که بومرتبه یوقغاری بر
 بار که اول مرتبه مرتبه تطبیق آتا بدور خوردار بولغیبیل که بوقطب لبق بیکس
 بسکاجواله قلیت لار و قتی حضرت خواجه بوخترنه اشتیب یغلاب ایدیکه
 بارخدا یا بوکنه کار بند یزک بولباس شریف و کسوت لطیف نه بوآودهن کا
 کجا کلک یک ننه مناسبتی بار که بوننده کاجواله تمانیب و بوی وینه آوازی کلک
 ای ابوالنصر حسبیانه و تعالی بیک لطف عجمی برلا اولوغرا کله هر چند بونده بیک
 تنی آلوده بولسه مورحیم بسو بدین اگر بر قطره بسپه انوار پاکیزه بولادور که قطب
 الاقطاب بیک لباسینه اول بنده بیک تنی لایق و سپر اوار بولوشو سپید و ننه
 جای بار و در که اول تنی که بخندیل حسب چانه و تعالی بیک در کاید اطاعت عبا
 و کما مشغول بولنای رنج و مشقت ریاضت و مجاہدت بوکمی پشنت بختی تو
 و محنت بوستانیدا بر آرام لبق کوزکای و تطبیق لباسینه بیک تنی لایق بو
 بولغا غای و تنی خواجه ابوالنصر سامان نه بوآوازه اشتیب خوشحال و خرم بوآو
 شادمانلیقدین توبتی لار طهارت لاری تازہ قیلاق او چون بنگی باشدین طهارت
 تازہ قلیت بول نه بجا کلتور و ب تورت رکعت نماز نه ادا اولاد یلار قبله طره نیکا
 باقیب اولتور دیلار جمعی او بسپه مشایخ دین حاضر بولدیلار قطب لبق لباسینه

کلنوروب

کلبه و ب حضرت خواهر بیکسین بیل یار و حضرت خواهر ادب تمام بیلان لبا س
 بیل یار و دست اخی رحیم الله خواهر بیک جفیله فایحه و بیل یار و خواهر خلوت خانه
 لاریس تراشکاری بقیه یار حضرت نجم الدین جانی بیل یار و بیل یار و بیل یار و بیل یار
 ای بزرگوار قطب لبق لبا سینی مبارک بولسون و بیل یار حضرت خواهر بیل یار که ای
 نجم الدین قایدین بیل یار بیک که بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون
 اول کتیکه قطب لبق بیک لبا سینی ملازم لاریه کید و بیل یار اول کیشی نجم الدین
 ای بزرگوار بیل یار بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون
 بیکسین که حضرت بزرگوار بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون
 خلق بیلان لغت لاری بوق ای دی عالم ظاهر و کوه نشین ای بیل یار اما بیکری سید
 ذات منشور لاری بار بیل یار و خلق بیک نظر لاری حضرت بزرگوار بیک باطن
 لاری بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون
 تا شیدین بیک بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون
 کله و بیل یار و بیل یار که بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون
 تا بقیه اللار و جوری خدای تعالی بیک فرمان بیلان بیلان بولون بولون بولون بولون
 بیک وضعیت بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون بولون

بزرگوار ایدیکم بوفه حکومت و تعدی و در که بزرگ قیلا بسزمن پس لدم که بسز قافض
 الارواح دور بسز خدای عالم بیکت فرمانی بلان کلینک بر اما خدا نیک و و پس لاد
 نیک تا شیوه موناغ کس ما خلیق بر لان کلا کلینک به اولیک دور انزل و چون که اولاد
 جمال طلبی بعلفوی دور لار بو کس پمانت نندین بر و ای یو تصور و انیک
 خیرای دور که روح عالم روحانیت و انیک بر لار بولغای مونه و بدیلار انون
 کین ایی لار کلینک او دیوان کلینک بر کوزوم یولونه منتظر ادر زنگه کار
 معلوم و در که عالم ادر وین شوم نیک ادر چون کلینک دریب پادشا
 قدم نیک فرمانده باشن تو بدیلار جان بحق تسلیم تسلیم بلار موندیک بر لار
 بیاعتی ادر حضرت جواب نیک معترت لار بدین بر لاری حواجه نیک خلوت
 خانه لار بیک که دیلار کور دیلار که حواجه یا شملان یغم نقاب تاریک قبله طریقه
 باقیب ادر یوتلانغان ک فو تلایینی ادر زون پس نوب اولک یا تلایه بلار ارباب
 دور لار یار لار محبت قیلا بدیلار که عیالیه دور که حضرت حواجه تا یوز مانق
 موناغ فو تلایینی ادر تاریک یا نغان ایمان ادر نیک و در که بولون
 موناغ ادر بانه یا نیت دور لار و بیت بر لار خط نون و دیلار هر چند ملا حظ
 تسلیم لار کور دیلار که حرکت قیلا بدیلار و لار نیش لاری چیق ادر و زینه
 بار دیلار

بارو یلار کورد یلار حال بوکنه در فریاد ناری جیغار سب نیلار د یلار د یلار
 و احسب د یو یلار حواجه بزرگ او فلان لاری حواجه ابو النعاج غه خبر بر د یلار حضرت
 سلطان اولیا غه هم حضرت سلطان حج انا بیع لاری پلان حاضر بولد یلار مشایخ
 لارین بر لاری ایتمی لار کم مشورت جوله حضرت شیخ زکم غیبلی قیلد رور
 حضرت سلطان فرمان تسلد یلار کم حضرت حواجه قول لاری ایا کیمکه بیور لاری
 شول کیشنی غیبلی قیلد و رور د یب حضرت سلطان خلوت خانه لاریکا
 کور یلار د یب بر لاری بو کونوب مبارک سینه لاریکا با قیسب بر لاری ایا اولور
 ایلار که ای نبر کوار معراج آخر همه لاریکا ایشیود و رجال اقا بر سولیم یار حواج
 برک یلار د یب مبارک او پشمو انلاری محمد ییل حضرت جفایانم و تعالی غم
 بروریش تا سب ایدی ان کم طهارت قیلد و رور پسر نیک فرما نکره مو
 توند و رور د یو یلار شول وقت دا حضرت نیک مبارک بسینه لاریدن آواز
 کلا بکه نجم الدین دیب اول کشیکه چنگا فرزند نرسینه بارو و راول کیشنی یلار
 حضرت سلطان اید یلار بو سوز ایشارت مو کلا که فقیریم حضرت حواجه بزرگ
 نوز نرسینه شریف لاری یلار اخل بولغا یمن هم اوشیود و ایرد بکه ظاهر ابر کوار
 اقر کار لاری بد تغییریم هم اول لاریکا محرم قیلغا یلار اول ابوکنه حضرت سلطان شیخ

بچم الدین عطار بیلان غیبل قیلمدیلار خواجه ابوالفتح بسو قیوب برودیلار
 حضرت سلطان بسو بیکوز دیلار اعزاز و اکرام بیلان غیبل قیلمدیلار
 بیز کوار نیک مبارک تخت روان لاری بی تبرک و تبت کوار دیلار بیز
 یتمه یوز کیشی عوام دین بیلک کیشی خواص دین بولوب نیاز لاری یتمه اولماک
 نیک ده باره بسیدین آرتوج بو ضعیف مستهد منترک متبرک اسید و فین قیلمدیلار
 وفات بولمالار بدین کین غازیلار دین برلاری توشید کور دیکه حضرت بزرگوار
 نیک بابی بیلان آتی آطفه میب و در لار چونک دستار باشلار یاز توبه سکا
 پیشیمو خلق انما حکم عالم ظاهر و اخرا لئه اطلانفا ندا بزرگوار نیک عادت لاری
 بشو نراغ ایردی بسور دیلار کیم ای بزرگوار منتر لاری قایدادیب خواجه
 ایدیلار منتر لیم اعلی علیین و اینه بسور دیلار که خدای تعالی سبک نامه عطا قیلمدی
 ایدیلار که شهبان کربلا و اخرا ت قیلمانلار نیک شهبانلار نیک مرتبه سب
 عطا قیلمدی ازی قیلمک که اونکان غازیلار قیلمت لار من هم اولار نیک
 تعینت و موافقت لاری بولونان جهنت دین اولشود دولت عظیمه مشرف
 بولور بسور دینه نیک یازمالار عجمه اینک که کار لاری نیک بنا سنی غزات توبه
 بسولار که خدای تعالی نیک در کاهید بولونم اولوغراق ایلی یوقدور اینک
 ادر کله

ادو چو تک عزت قیلمان بر عازمی نیک مرتبه بی نیک بر ابرید و روالله اعلم
 بالصواب والیم المرجع والمآب یعنی باب سیلطان ابن سیلطان قحطان بن حنظل
 خاندان کفر و عصیان اثر لاریدین نسبت ناپود قیلمو چی پیغبر آخر زمان نیک
 شرع و دین لاریغ رواج بر کو چی زمین و زمان نیک بادشاهی نور ایمان نیک
 مظهری پیغبر لار خاتمی صلا الله علیه و سلم نیک دین و ملت لاریغ شکار
 قیلمو چی حبیب الله دین پرورش تا بنان دین لار نیک بهر یعنی سوید قیلمان
 مشرک لار و کافر لار و منافق و دشمن لار نه قتل یعنی بر لار ناپود قیلمان
 انواع زات با هر کجا تک کور ناد و رنج لاری نیک مشعله لاری اهل مشرک و
 اهل ظلمان نیک ارا سید و رهبالار نهما بیستی و سپر و رلا نیک سپر و حجاب
 بتلفا نلار نه یولاب حالینه سکو چی و مظلوم لار نیک فریاد پیغبر سکو چی و پیغبر
 لار نیک مونسچی یعنی اولیا لار نیک با و شاهی و صوفی لار نیک تاجی خاناری
 لار نیک شهنشاهی حضرت سیلطان بستوق بغیر احان عازمی علیه الرحمة
 و الغفران نیک زکریا قده پس الله بر وجه و طیب الله مروده و انما
 علی رو پس الیا الکین بره و اچسپانه یعنی باک قیلمای الله تعالی و چی نیک
 و خوشبوی قیلمای الله تعالی مروده یعنی نیک و سکو زکای سبالک لار نیک بادشاهی

KLASİK TÜRK EDEBİYATININ SÖZ ALGISININ GÖSTERGE BİLİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Ayşe DALYAN* - Evrim D. EBERDES**

Özet

Klasik Türk edebiyatına bakıldığında, gösterge kavramının “söz” kelimesiyle; göstergenin gösterilen boyutunun mana, gösteren boyutunun da “lafz” kelimeleriyle karşılandığı söylenebilir. Bu yaklaşıma tarihî süreç içinde baktığımızda klasik Türk edebiyatında XVII. yüzyıla kadar, “söz” kavramının tam olarak bir gösterge şeklinde yorumlanmadığını; çoğu eserde “söz” ile “lafz” kavramlarının birbirinin yerine geçtiğini görürüz. Sözün bir gösterge olarak açıklanışı ancak XVI. yüzyılda sistemleşme yoluna girer. XVII. yüzyıla gelindiğinde şairler, “söz”e gösterge bilimi açısından bakarlar. Bu bağlamda divanlar tarandığında şiirlerde geçen “söz”, “lafz” ve “mana” kelimelerinin sayısında XVII. yüzyılda bir artış olur. Örneğin Nef’î’nin yaklaşık 4.300 beyitlik divanında “söz” 172 beyitte geçerken “lafz” 17, “mana” da 236 beyitte geçer. Bu rakamlar bu çalışma için taranan farklı yüzyıllardan alınan on divanda geçen “söz”, “lafz” ve “mana” kelimeleriyle ilgili sayısal verilerden çok daha yüksektir. Bu noktada şair Nef’î’nin “söz”, “lafz” ve “mana kavramları üzerinde çok düşündüğü sonucuna ulaşılır. Nef’î’nin şiirleri incelendiğinde, Nef’î’ye göre gösterge “söz”dür ve göstergenin düşünsel kavram boyutu İslam’ın dinî değer dünyasına dayanmalıdır. Bu değerlere de “mana” denilmektedir. “Lafz”, bu noktada işitimsel koddur ve göstergenin düşünsel kavram boyutu, diğer bir ifadeyle ma-

¹ 2017’de VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı’nda sunulan ancak yayımlanmayan bu çalışma genişletilerek yeniden oluşturuldu.

* Doç. Dr., Kıbrıs Amerikan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü, aysed_dalyan@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0493-7928.

** Öğr. Gör., Doğu Akdeniz Üniversitesi, Modern Diller Birimi Doktora Öğrencisi, Girne Amerikan Üniversitesi İnsani Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, evrim.dalyan@emu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7288-5253.

nası olmadığı sürece lafzın bir değeri yoktur. Böylece XIX. yüzyılda yaşayan F. Saussure'ün gösterge ile ilgili düşüncelerini XVII. yüzyılda şair Nef'î, kısmen de olsa düşünmüş ve bu düşüncelerini şiirlerinde dile getirmiştir, diyebiliriz. Çalışmanın önemi de bu açıdan değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Söz, mana, lafz, gösterge bilimi, gösterge, klasik Türk edebiyatı, Nef'î

A SEMIOTIC-BASED EVALUATION OF CLASSICAL TURKISH LITERATURE'S 'SOZ' (WORD) PERCEPTIONS

Abstract

The perception of the term 'söz' (word) in classical Turkish literature can be evaluated by semiotics. When looking at the works of classical Turkish literature writers and poets, we can say that to express a linguistic sign 'söz' (word) was used; for the term signified 'mana' (meaning) was used and for the term signifier 'lafz' (wording) was used. When we analyze the historical progress of this approach, we can see that 'söz' in classical Turkish literature was not perceived as a sign until the XVIIth century. In most cases 'söz' and 'lafz' concepts were interchangeable. 'Söz' began to be used as a sign systematically during the XVIth century. By the XVIIth century poets viewed 'söz' as a sign. When examining the "Divans", it can be seen that the usages of 'söz', 'lafz' and 'mana' were considerably increased in poems in the XVIIth century. For example, in Nef'î's Divan of approximately 4300 couplets, 'söz' is mentioned in 172 couplets while signifier 'lafz' is mentioned in 17 couplets and signified 'mana' in 236 couplets. These numbers are much higher than the ones in the ten divans of different centuries examined for this study. At this point, it is concluded that the poet Nef'î thinks a lot about the concepts of 'söz', 'lafz' and 'mana' as sign, signified and signifier. According to Nef'î, the indicator is the 'söz' and the intellectual concept dimension of the indicator should be based on the world of religious values of Islam. These values are also called 'mana'. 'Lafz' is the auditory code at this point, and without 'mana' the intellectual concept dimension of the sign 'lafz' has no meaning. Thus, we can say that the poet Nef'î in the XVIIth century expressed his thoughts similarly to Ferdinand de Saussure's thoughts, who lived in the XIXth century. Therefore the importance of the study should be evaluated in this respect.

Keywords: Word, wording, meaning, semiotics, sign, classical Turkish literature, Nef'î.

Giriş

Çalışmada klasik Türk edebiyatındaki *söz*, *lafz* ve *mana* algısı gösterge bilimi açısından değerlendirilecektir. Klasik Türk edebiyatında bu kelimelere muadil mecazi anlamlı, yan anlamlı (*bahs*, *remz*, *temsil*, *haber*, *makal*) ve eş anlamlı (*sühan*, *güftar*, *laf*, *kal*, *kil*, *kavl*, *kelam*) pek çok kelime bulunmaktadır. Çalışmada *söz*, *lafz* ve *mana* kelimelerinin ele alınmasının nedeni şiiirlerde rastlanılan farklı yorumlanma biçimlerinin yanı sıra Türk ve Arap bilim kişilerin bu kavramların terim olarak tartışmalara konu olmasıdır. Araştırmada örneklem olarak alınan şiiirler, göstergenin değişmezlik ve değişebilirlik ilkesine dayanarak şairlerin zihniyetleri bağlamında seçilmiştir. Bu nedenle araştırmada, birinci sınıf ya da üçüncü sınıf şair algısına bakılmadan, şairin ladinî, mutasavvıf, sultan şair gibi farklı bakış açılarına sahip şairlerin bulunduğu bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Klasik Türk edebiyatı, klasik olma noktasında kendine özgü bir üst dil yaratmıştır. Bu üst dilin söz algısı da “üst dil” bağlamında değerlendirilmelidir. Bu üst dilin öğelerini F. Saussure’un gösterge bilimi ile ilgili düşünceleri açısından açıklayabiliriz. Buna göre, Saussure öncelikle *dil* ile *söz* ayırımına gider. Çalışmanın merkezindeki bir kavram olan *söz* Saussure’e göre, “dil dizgesinin özel ve değişken gerçekleşme biçimidir; daha doğrusu dilin somut kullanımıdır” (Rifat, 2005, s. 26). Dil hem toplumsal hem de dizgeseldir. Böylece dil, gösterge olarak isimlendirilen birimlerin birbirleriyle ilişkileri sonucu oluşur. Göstergenin de kendi içinde iki yönlü birlikteliği bulunur. Göstergenin bir yönü işitim imgesine uzanırken diğer yönü de kavramı işaret eder. Bunlara gösteren ve gösterilen denir (Rifat, 2005, s. 27). Dolayısıyla dil göstergesi bir nesneyle bir adı birleştirmez, bir kavramla bir işitim imgesini birleştirir. Böylece dil göstergesinin iki yönlü anlaksal bir kendiliği oluşur. Bu birliktelik çağrışım ilişkisiyle kurulur. Çağrışımın kullanılan kelimenin anımsanmaya çalışıldığı andaki dilin onayladığı çağrışımların gerçeğe uygun olup olmamasıyla birlikte meydana gelir. Anımsanan şey dilin sunduğu gerçeğe uyuyorsa göstergesi hafızada oluşturabilirken gerçeğe uygun değilse göstergenin iki yönünü birleştirmeyi bir tarafa bırakırız.

Göstergenin iki temel özelliği vardır. Bunlardan ilki nedensizlik, diğeri de çizgiseliktir. Nedenselliğin altında açıklanabilen göstergenin bir diğeri yapı da değişmezlik ve değişebilir oluşudur (Vardar, 1976, s. 59-66). Çalışmanın temel savunusu da göstergenin bu özelliği üzerine kurulur. Bu savunuya göre “toplumsal ve dizgesel” olan dilin göstergesi toplumun nesnelere algılama biçimleriyle oluşturduğu ve bu algılamanın değişimiyle de göstergede değişimin gerçekleşebileceği varsayılır. F. Saussure bunu göstergenin bozulması olarak açıklar. “Bozulma etkenleri ne olursa olsun, bunlar ister tek tek, ister topluca ortaya çıksınlar, her zaman gösterilenle gösteren arasındaki bağıntı-

nın değişmesi sonucunu verirler.” (Vardar, 1976, s. 68-69). Böylece kavramla gösterge arasındaki bağ çözülür ve aralarındaki ilişki değişime uğrar. Ancak gösteren çok bozulmaz. Dolayısıyla değişim sadece kavram ile gösterge arasında gerçekleşir. Bu bağlamda kavram “dilden önce var olan ve ilk olarak dil aracılığıyla anlatımını bulan bir kuruluş değil, terimin ses yapısının bir soyutlamasıdır; terimin yanında, ondan bağımsız olarak bulunan bir nesne sayılmaz. Ünlü dil bilimci J. Lyons ise kavram sözünden, zihnin, nesnelere kavramına ya da bilmesine araç olan düşünce ya da mantıksal yapının anlaşıldığını ileri sürmektedir.” (Aksan, C 3, 2000, s. 150). Böylece dil, göstergenin değişimi noktasında savunmasız kalır. Bu da göstergenin nedensizliğinden kaynaklanır (Vardar, 1976, s. 69). Değişim dilin evrimi gerçeğini ortaya koyar:

“Dilden daha karmaşık bir şey yoktur. Hem toplum içinde yer alır dil, hem de zaman içinde. Hiç kimse hiç bir değişiklik yapamaz onda. Öte yandan, göstergelerin nedensizliği kuramsal bakımdan sesle kavram arasında herhangi bir bağıntı kurabilme özgürlüğüne yol açar. Bunun sonucunda da, göstergelerde bir araya gelen bu öğeler, başka hiç bir alanda görülmeyen bir oranda kendi özel yaşamlarını sürdürürler. Onun için dil, bazan sesleri, bazan da anlamları ilgilendiren tüm olguların etkisi altında kalarak bozulur, daha doğrusu evrim geçirir. Bu evrim kaçınılmaz niteliktedir. Evrime karşı koyabilen bir dil görülmemiştir.” (Vardar, 1976, s. 70)

Klasik Türk edebiyatı Türkçenin yanında pek çok yabancı kökenli kelimenin varlığıyla oluşan ve mazmunlarla kurgulanan bir üst söyleyişe, bir üst dile sahiptir. Dolayısıyla toplumda meydana gelen göstergeler üst dili kullanan şairler ve yazarlar tarafından değişime uğratılmıştır. Bu değişim, çeşitli nedenler gösterilerek açıklanabilir, ancak çalışmanın odaklandığı nokta olan değişimin üst dili kullananların zihniyetlerinde aranmasıdır. Bu nedenle, üst dili kullanan şair ve yazarlar gösterge ile kavram arasındaki ilişkiyi çağının nesnelere algılama biçimleriyle yeniden belirler. Örneğin üst dili kullanan şair ve yazara göre su, saydam ve içilen bir nesne olmaktan çok daha ötede İslami bir anlatı geleneği olan abihayata, ölümsüzlük suyuna dönüşür.

Bu noktada çalışmada ele alınan kelimelerin ansiklopedik anlamları şöyledir:

Mana: “Sözlükte ‘demek istemek, kastetmek’ anlamındaki any (inayet) kökünden mimli masdar veya ism-i mef’ûl (ma’nî-ma’nâ) olup ‘denilmek istenen, kastedilen şey’ manasına gelir. Buna göre mana, lâfızların tasvir ettiği, yöneldiği veya lâfızlarda anlatılmak istenen, onlarda anlaşılan şeydir. Nahiv ilminde lâfzın mukabili olarak kullanılan mana ‘sözle anlatılmak istenen şey’ (maksad, medlûl) olarak kullanılmıştır. Mantık disiplininde ise mana, benzer

bir açıklama ile ‘vaz yoluyla lâfızdan zihne yansıyan tasavvur’ şeklinde tarif edilir.” (Şensoy, 2003, s. 555).

Lafz: “Sözlükte ‘atmak, ağızdaki bir şeyi dışarı atmak, çıkarmak’ anlamında masdar olan lafz kelimesi ism-i mef’ûl manasında (melfuz = atılan şey) kullanılır. İnsanın ağızından çıkan anlamlı-anlamsız ses ve ses grupları ile onları ifade eden harf ve harf gruplarının oluşturduğu remizlere lafız denir. Bu sesler bir anlamı simgeliyorsa kelime (sözcük) ve kelim (söz) adını alır.” (Şensoy, 2003, s. 42).

Bu çalışmada divanlarda taranan son kelime de lafzın tanımında yer alan “söz”dür. Söz: “Bir düşüncüyü eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırtı, kelim, laf, kavil; bir veya birkaç heceden oluşan ve anlamı olan ses birliği, kelime, sözcük; müzik parçalarının yazılı metni, güfte...” (TDK Türkçe Sözlük, 2005, s. 1803) vb. anlamlara gelmektedir. Çalışmada sözün sözlük anlamlarından ikincisiyle (Bir veya birkaç heceden oluşan ve anlamı olan ses birliği, kelime, sözcük.) ilgilenilmiştir.

Klasik Türk edebiyatının *söz*, *lafz* ve *manasını*, gösterge bilimnin temimlerinden gösterge, gösteren ve gösterilen ile bağdaştırdığımızda gösterge *söz* olurken gösteren *lafz*, gösterilen de *mana* olur. Bu bağlamda özellikle Nef’î’nin söz algısı, klasik Türk edebiyatının dil zihniyetini temsil etmesi açısından önemlidir. Nef’î’nin yaklaşık 4.300 beyitlik divanında söz, 172 beyitte geçerken lafz 17, mana da 236 beyitte geçer. Bu rakamlar bu çalışma için taranan bütün divanlarda (*Yûnus Emre Dîvânı*, *Ahmedî Dîvânı*, *Avnî Dîvânı*, *Necatî Dîvânı*, *Hakîkî Dîvânı*, *Fuzûlî Dîvânı*, *Bâkî Dîvânı*, *Nâbî Dîvânı*, *Nedîm Dîvânı*, *Şeyh Gâlib Dîvânı*) geçen *söz*, *lafz* ve *mana* kelimeleriyle ilgili sayısal verilerden çok daha yüksektir. Bu noktada söz, lafz ve mana kavramlarının şair Nef’î’nin düşünce dünyasında özel bir yer tuttuğu söylenebilir. Dolayısıyla klasik Türk edebiyatının söz algısını incelenen şiiirlerinden hareketle şiiirlerinde temsil ettiğini düşündüğümüz Nef’î’ye göre gösterge *sözdür* ve göstergenin düşünsel kavram boyutu İslam’ın dinî değer dünyasına dayanmalıdır. Bu değerlere de mana denilmektedir. *Lafz*, bu noktada işitimsel koddur ve göstergenin düşünsel kavram boyutu, diğer bir ifadeyle manası olmadığı sürece lafzın bir değeri yoktur. Şaire göre sözün gösterge olabilmesi için içerdiği anlamın İslami inanç dünyasıyla beslenmesi gerekir. Böylece XIX. yüzyılda yaşayan F. Saussure’un gösterge ile ilgili düşüncelerinin XVII. yüzyıldaki temsili şair Nef’î, kısmen ve farklı yorumlama biçimiyle de olsa düşünmüş ve bu düşüncelerini şiiirlerinde dile getirmiştir, ihtimali akla gelmektedir.

Bu çalışmada yukarıdaki bahsedilen tartışmaların ve ihtimallerin ışığında klasik Türk edebiyatının *söz*, *lafz* ve *mana* algısının çağların zihniyetlerine göre “nasıl bir gösterge” olarak kullanıldığı değerlendirilecektir. Klasik Türk

edebiyatının gösterge algısında yüzyıllar içinde herhangi bir değişim varsa çalışmanın örnekleminde yer alan şairlerin divanlarında örneklerle tespit edilecek ve Nef'î'nin şiirlerinden hareketle klasik Türk edebiyatının temel gösterge algısı gösterge bilimi yaklaşımı açısından yorumlanacaktır. Bu bağlamda, çalışma iki bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde *söz, lafz ve mananın* klasik Türk edebiyatının tarihsel süreci içindeki seyri farklı yüzyıllardan alınan on divan üzerinden değerlendirilecek ve örneklerle açıklanacaktır. İkinci bölümünde ise Nef'î'nin *Divan*'ından hareketle klasik Türk edebiyatının *söz, lafz ve mana* kavramları gösterge bilimi açısından çözümlenecektir.

1. Tarihî Süreçte Söz, Lafz ve Mana

İslam medeniyetindeki bilim kişileri *lafz* ve *mana* kavramlarını açıklama yoluna giderler. Bu kavramlara nahiv, belagat, mantık ve fıkıh açısından bakılmıştır. Lafzı düzenli bir ses sistemi olarak algılayan tecvit ilminin yaklaşımının yanında belagat ve fıkıh ilimlerinde olduğu gibi lafzı manadan uzak düşünmeyenler de olmuştur. Bu yaklaşıma göre de lafzı anlamlı kılan bünyesinde barındırdığı manadır (Şensoy, 2003, s. 42-43). Dolayısıyla bu yaklaşım gösterge bilimi açısından göstergeye, çalışmanın teorisine göre de söze denk gelmektedir.

Lafzın delalet ettiği şeylerin zihin ile bağlantıları konusunda da İslam dünyasında tartışmalar yaşanmıştır. Örneğin Abbâd b. Süleyman es-Saymerî, *lafzdan* hareketle mananın bilinebileceğini düşünür. Böylece *lafz* aracılığıyla zihinde sabit bir mana (anlam) oluşur. İbn Cinnî de *lafzı* oluşturan seslerle zihinde oluşan anlamın yakın bir ilişkisi olduğunu dile getirir. Rummânî ve Ebû Hilâl el-Askerî gibi bilim kişileri de *lafzı*, hakikati dile getiren bir unsur olarak görür. Hakikat dışında bir kavramı dile getirence ancak mecaz olabilir, diye düşünmektedirler. Sözün *mana* mı yoksa *lafz* mı olduğuna dair tartışmalar da bulunmaktadır. Ehlisünnete göre *söz* nefiste bulunan bir *mana*; Mutezile'ye göre de *söz*, harfler ve işitilen sesler olan *lafz*dir. Câhiz ise *lafzı*, belagat ve mantıkçılardaki gibi, *lafzın* sadece ses olmadığını manayla ilişkisinin bulunduğunu, hatta mananın suretinin, diğer bir ifadeyle üslubun da dâhil olduğu özel bir fonksiyonu olduğunu söyler (Şensoy, 2003, s. 43-44). Görüldüğü gibi İslam dünyasında *lafzın* tanımında pek çok farklı yaklaşımın olduğu ve çoğu zaman *lafz* ile *sözün* birbiriyle karıştırıldığı anlaşılır.

Pervin Çapan (2009, s. 436) *söz* ile ilgili, “Belâgat ilminde kelâmın mana mı yoksa lâfız mı olduğu konusu tartışmalıdır ve bu tartışmaların ardında itikâdî mülâhazalar” vardır demektedir. *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat* isimli kitabında M. A. Yekta Saraç, İslam medeniyetindeki *lafz* ve *mana* ilişkisinin belagatın alt dalı olan beyan bağlamında değerlendirildiğini söyler. Beyan il-

mine göre *lafzın* *manayla* ilişkilmesi delalet ile sağlanır. Dolayısıyla delalet terimi, göstergedeki gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkiyi açıklar. “Bu iki unsurdan ilkinde dâl, yani delâlet eden (gösteren, işaret eden) ikincisine de medlûl, yani delâlet edilen (gösterilen, işaret edilen) denir.” (Saraç, 2007, s. 99). Saraç, ilerleyen satırlarda delaleti: “... delalet, lafız olmakla birlikte her hangi bir sesin varlığı veya ah, öf gibi duygu belirten, ama izafi, belirsiz ve her zaman tutarlı anlam üretmeyen...” (Saraç, 2007, s. 100) şeyler olarak tanımlar.

Bugüne kadar *lafz* ve *mana* klasik Türk şiirinin terimleri olarak kullanılmış, şiirin içeriği ve anlamı noktasında değerlendirilmiştir. Mine Mengi bu iki kavramın klasik Türk şiir geleneğindeki yerini şöyle tanımlar: “Şiirin manası; dilde genel kullanımında olan bir düşünceyi bildirme, iletme amacından farklı olup şairin bize duyurduğu, düşündürdüğüdür. Divan şiirinin makbul tuttuğu mana ise mazmun ve nükteyi de çağrıştıran, kelimeler arası, ses, söz, bağlam ilişkisiyle sağlanmış içsel, gizli, ince, alışılmadık ve sezgisel olandır.” (Mengi, 2010, s. 121). Mengi ilerleyen satırlarda İslam medeniyetinin *lafz* ve *mana* algısını aktarırken Türk şiirinde *lafz* ile, *sözün* (kelimeyi/göstergeyi) kastedildiğini söyler. Böylece İslam medeniyetindeki “*Lafz söz* müdür, diğer ifadeyle gösterge midir? Yoksa göstergenin işitimsel imgesi midir, dolayısıyla göstereni midir?” karmaşası Mine Mengi’nin çalışmasında da yerini alır: “Anlam ve söz ya da divan şiirindeki kullanımıyla *mana vü lafz*, geçmişten günümüze şiirin iki temel unsuru, bu nedenle de şiir açısından biri ötekinin tamamlayıcısı, bütünleyicisi olarak bilinir.” (Mengi, 2010, s. 122).

Bir üst dile sahip olan klasik Türk edebiyatında *söz*, *lafz* ve *mana* kavramlarına gösterge bilimi açısından bakıldığında Arap bilim kişilerinin yaklaşımlarında olduğu gibi öncelikle bu kavramları oluşturan zihniyeti açıklamak gerekir. Bu noktada klasik Türk edebiyatının hâkim zihniyetindeki dünyayı dinî bir çerçeveden algılama yapısından bahsedilmelidir. Bu algıda, diğer bir ifadeyle “İslam estetiğinde sanatçı gizli olana; soyuta yönelir. Soyuta yönelişte, bir estetik kategori olarak yüce olana İlahî güce yönelişinin ifadesi aranmalıdır. Yüce olana yöneliş; figürden, şekilden kaçmayı ya da figürü, şekli önemsememeyi getirmiştir. Bu dünya görüşünün ve estetik anlayışının etkisinde divan şiiri de mana-lafz ilişkisi söz konusu olduğunda manayı öne alır; lafzı ise arkada, geride bırakır.” (Mengi, 2000, s. 44). Klasik Türk edebiyatının şair ve yazarları bir gösterge olarak *söz*ü, işte bu dinî algı dünyasıyla yorumlar. Dine dayalı hâkim zihniyetin yanında Türk şiirinde söz, mana ve lafz kavramları çağlara göre farklı zihni algılara da sahip olmuştur. Bu dikkatle *söz*, *mana* ve *lafz* kavramları yüzyıllara göre şairlerin divanlarına şöyle yansır:

Tablo 1: Çalışmanın Örneklemindeki Şairlerin Divanlarındaki Söz, Mana ve Lafz Kavramlarının İstatiksel Dağılımı

	Yunus Emre	Ahmedî	Avnî	Necâî	Hakîkî	Fuzûlî	Bâkî	Nâbî	Nefî	Nedîm	Seyh Gâlib
Söz	314	378	5	81	124	33	45	23	172	51	79
Mana	68	22	—	18	87	7	23	204	236	44	134
Lafz	—	14	—	3	11	9	5	50	17	14	33

Bu tablodan hareketle Yunus Emre'nin *Divan*'ında söz 314 defa, *mana* da 68 kez geçer. Diğer taraftan Yunus Emre *lafza Divan*'ında hiç yer vermez. Yunus Emre'ye göre söz, bilginin dile getirildiği ifadelerdir. Böylece *mana* akli anlamlar içermelidir. Dolayısıyla, cahillerin söyledikleri ifadelerde göstergenin *mana* boyutu bir anlam ifade etmez:

Eger güher isterisen hıdmet eyle 'ârîflere (G²-5/6)
Câhil bin söz söylerise ma'nîde miskâl olmaya

Diğer taraftan *mana*, sözün (göstergenin) gösterilen boyutudur. Yazı gösterendir ve yazılan da ancak Kur'an olabilir. Bu durumda *mana*, dinsel kavramları kapsar; dolayısıyla söz hep dinî bilgiyi dile getirir:

Dört kitâbı şerh iden 'âsîdür hakîkatde (G-38/5)
Zirâ tefsîr okuyup ma'nîsin bilmediler

Ancak bazı beyitlerde de *lafz* ile *mana* kavramları birbiriyle yer değiştirir. Böylece *mana*, okunan bir kavram olarak göstergenin gösteren (*lafz*) boyutunu ifade eder:

Dört kitâbun ma'nîsin okıdum tahsîl kıldım (G-124/9)
İşka gelicek gördüm bir ulu heceyimiş

Yunus Emre'ye göre söz, hakikati dile getirir. Hakikat de anlam katmanlarına sahip olduğundan şerhe ihtiyacı vardır:

Hakîkatün ma'nîsin şerh ile bilmediler (G-38/1)
Erenler bu dirliği riyâ dirilmediler

Sözün şerhe ihtiyacı olan *mana* boyutunu anlamak için aşka ihtiyaç vardır. Böylece kutsal değerleri ifade eden sözü herkes anlayamaz:

İşk erinün gönli tolu pâdişâhun haznesidür (G-59/1)
İşksuz âdem ne anlasun şerî'atun ma'nîsidür

Yunus Emre'ye göre kendi özünü bilmeyen ancak anlamak isteyen kişi, *manaya* ilimle, Kur'an'la yaklaşmalıdır. Bu beyitte şair, geleneğin nesnelere

² Örnek gösterilen beyitlerle ilgili parantez içinde sayılardan önce verilen "G" gazel, "K" kaside gibi kısaltma şekline gidilmiştir. Sayılardan ilki bahsedilen şiirin, ikincisi de beytin numarasını göstermektedir.

algılayışını da temsil eder. Böylece şair, geleneğin penceresinden nesnelere bakarak onları gerçek görünüşleriyle değil, nesnelere yükledikleri ilahi boyutlarıyla algılar:

İy kendözini bilmeyen söz ma'nîsin anlamayan (G-65/5)
Hak varlığın isterisen uş 'ilm ile Kur'ân'dadur

Yunus Emre'ye göre gösterenin gösteren boyutu bazen bir yazı değil bir harf bile olabilmektedir. Böylece ilahi değer taşıyan sözün gösterileni olan Tanrı'yı, gösteren olarak bir elif harfi bile temsil edebilir:

Dört kitâbun ma'nîsi tamâmdur bir elifde (G-171/3)
Bâ didürmen siz bana bâ diyicek azaram

Ahmedî'de söz 378, *mana* 22 ve *lafz* da 14 defa geçer. Ancak *söz*, *mana* ve *lafz* kavramları Yunus Emre'deki gibi değildir. Bu şiirler incelendiğinde Ahmedî'ye göre *söz*, memduhtan bahsettiği sürece bir gösterge olabilmektedir. Dolayısıyla sözün *manası*, diğer bir ifadeyle gösterileni hep hükümdar olur. Aşağıdaki beyitte Ahmedî, Emir Süleyman'a seslenir ve bir gösterge olarak sözün hem *manası* hem de *lafz*ının Emir Süleyman olduğunu söyler:

Bugün sensin nite kim lafz u ma'nâ (K-LXXII/33)
Ne başara senüñle düşmenüñ kim

Yine aşağıdaki beyitte *söz*, bir gösterge olarak memduhu işaret eder. Şairin cümleleri ve sözleri memduhun şeker saçan sözlerini dile getirir. Burada şair, bir gösteren olarak *lafz*ın harf ve ses boyutunu işaret eder:

Harf ü savt-ıla kelâm u nutkum uş (G-351/6)
Kavlüm ü lafz-ı şeker-bârüm senüñ

Şaire göre sözün *manası* memduhtan bahsettiği sürece değerlidir. Memduhtan bahsetmeyen *söz* ancak kuru ve anlamı olmayan bir *lafz* olur:

Yüzine bedr disem olur lafz-ı mübtezel (G-28/3)
Kaşlarına hilâl disem keş-hayâl ola

Ahmedî'ye göre *söz* göstergedir, *mana* gösterilen, *lafz* da gösterendir. Bu, şairin *mana-lafz* ve *söz* kavramını ifade eden birçok beytinin ortak noktasıdır. Aşağıdaki beyitlerde şair, bir gösterge olarak sözün, gösteren boyutu olan *lafz*ını özellikle vurgular ve *lafz*, harf olarak algılanır:

Çü Hak didüñ eger ahmak degülseñ (G-340/8)
Bu mâ lafzın terk it kim kala Hak

Kâf u lam u mîmden nûn-ıla vâv u rî tama (G-634/4)
Ol ruhuñ lafzın yazan irgürse râya hâsını

Ancak, Ahmedî'nin şiirlerinde *söz* ile *lafz* kavramlarının bazen birbirinin yerine kullanıldığı da görülür. Böylece bir gösterge olarak *söz*, gösterilen olarak *mana* ve gösteren olarak da *lafz* kelimelerinin Ahmedî'de henüz birbirinden ayrılarak sistemleşmediği şeklinde yorumlanabilir:

Yüzüñ-ile lebüñi ider şerh Ahmedî (G-161/7)

Billah ki hûb lafzı vü şîrîn beyânı var

Sözün birlikteliklerinden oluşan söz dizgeleri yine, gösterge bilimi açısından açıklanabilmektedir. Klasik Türk şiiri terimleriyle açıklanan sözün bir inci gibi ipe dizilmesi yine gösterge bilimindeki sözün dizgesel oluşu ile ilgilidir. Ahmedî gelenekteki bu düşünceyle, renkli manası olan hoş sözlerin ifade edilme şeklini incinin ipe dizilmesine benzetir:

Ne dürler ki Ahmedî sinüñ dizer la 'lûñ sıfâtında (G-507/7)

Zihî rengîn ma 'ânî kim gelür bu lafz-ı şîrînden

Avnî Divanı'na baktığımızda söze bir gösterge olarak yaklaşılmadığı anlaşılır. Avnî, *laf* kelimesini *söz* kavramına yakın kullanmıştır. Burada bahsedilmesi gereken bir diğer nokta da sözün saltanatla ilgili bir kavram olarak algılanmasıdır:

Bizümle saltanat lâfin idermiş ol Karamânî (G-79/1)

Hudâ fırsat virürse ger kara yire karam anı

Necâtî'nin şiirlerinde *söz* 81 defa, *mana* 18 defa, *lafz* da 3 defa geçer. Tıpkı Avnî gibi Necâtî de söze gösterge bilimi düşünce sistemine benzer açıdan yaklaşmaz. Onda da *söz* ve *lafz* birbirinin yerine kullanılabilen kavramlar olur:

Lafzuñ dür-i lâtif dürür aña kadrini (G-545/11)

Lûtf eyle her kişi ile itme mükâleme

Şaire göre sözün manası, diğer bir ifadeyle gösterileni ya nasihattir ya da dedikodudur:

Sözüm tutmaz uyar dil her perîye (G-230/3)

Gözine görünür var epsem olmaz

Yâr işiğine varmağı 'afv eylemez rakîb(G-127/4)

Söyletmeñ ol iti kerem eyleñ ki söz ürer

Diğer taraftan Necâtî, mananın dinî değerleri kapsamasını ve Tanrı ile ilgili unsurları temsil etmesini sözden bağımsız olarak ifade eder. Ona göre *mana* hakikattir:

Buldi her bir şeyde zihnüm gevher-i ma 'nî-i hâş (G-8/8)

Degme bir katre Necâtî bahr-i 'ummândur baña

Hakîkî'nin *Divan*'ında *söz* 124, *mana* 87, *lafz* da 11 defa geçer. Hakîkî'de *lafz* kelimesinin sayısal olarak diğer şairlerin kullanımına yakın oluşundan ziyade, onun şiirlerinde *lafz* kavramının kavramsal olarak ayrıldığı ve gösterge biliminin yaklaşımına benzer biçimde sistemleşme yoluna girdiği, hatta bu kavramın *mana* ve *söz*le ilişkisinin gösterge biliminin açıklığına yaklaştığı da söylenilebilir. Bu anlamda çalışmaya örneklem olan şairlerin arasında *söz* kavramına (Yunus Emre ve Ahmedî'de kısmen olan) gösterge bilimi açısından yaklaşan şairin XV. yüzyılda Hakîkî olduğunu söyleyebiliriz.

Hakîkî'nin *söz*, *mana* ve *lafz* kavramlarına bakıldığında ilk olarak *söz* algısından bahsetmek gerekir. Hakîkî'ye göre *söz* her türlü kavramı niteler. *Söz* bazen nasihatı, bazen maddi unsurları, bazen de memduha dair ifadeleri niteler:

Gel imdi 'akla yârısañ ma 'niyi gey anlarısañ (K-145/6)

Kulag urup diñleriseñ bir söz diyeyim muhtasar

Vâkıf olmaga hakîkî bu sözün sırrına (K-101/23)

'Ayn-ı tasdik gerek çûn u çirâ olmaya hiç

Sensüz ne görür gözlerüm senden dinilür sözlerüm (K-15/7)

Zımn-ı rumûz-ı defterüm dîvân dahı sensin baña

Şairin *mana* anlayışına bakıldığında *manayı*, *sözün* gösterileninden öte algıladığı, hakikat denilen Tanrı'ya dair değerler olarak karşıladığı anlaşılır. Dolayısıyla şair, *manayı* çoğunlukla *sözün* gösterileni olarak açıklamaz:

Kaldı hicâb-ı tende giriftâr-ı sûret ol (K-533/2)

Yol bulmadı çü 'âlem-i ma 'nî fezâsına

Hakîkî'nin *Divan*'ında her ne kadar *mana* ile ilgili bütün beyitlerde *mana*-nın farklı kavram alanlarına rastlansa da *manayı* göstergenin gösterileni olarak kısmen de olsa, algıladığını görürüz. Böylece söze değer katan unsur *mana* olur. *Sözün* değerini *mana* belirler ve *sözün* amacı *mananın* aktarılmasıdır:

Sözde maksûd nagz-ı ma 'nîdür (K-150/9)

Lafz-ı maktûb-ı müstevî mi olur

Hakîkî'nin şiirlerinde dikkati çeken bir diğer unsur *lafz* kavramıdır. Hakîkî, *söz* ve *manayı* gösterge biliminin *söz* algısıyla tam olarak algılamasa da *lafz* gösterge biliminin göstereni olarak açıklar. Ona göre *lafz* gösterendir. Hakîkî, bu kavramı im/işaret olarak algılar:

Muttali 'olmadı yakîñ nûrına yok basîreti (K-254/4)

Lafzdan özge bes ne cer ide bu remzden lûsûs

Gösterilen olarak *lafz*ın iki boyutu vardır. Bir yönü ses, diğer yönü de harftir (im/işaret). Şair, *lafz* kavramını iki boyutuyla birlikte şiirinde kullanır. Yine

lafzın ses boyutu sözün gösterileni olan manayı işaret etmiyorsa hiçbir değeri yoktur. Bu tıpkı sarhoşların attıkları boş sesler olan naralara benzer:

Na'ra-ı mestân ne lafzıla dinür (K-49/6)
Anda ki bu harf u savt olur hicâb

Böylece şairin söz algısında, *lafzın* değerini *mananın* belirlediği sonucuna ulaşılır:

Maksûd olunan hakîkî sözde (K-220/11)
Ma'nî ne bu lafzdur ne tecnîs

Fuzûlî'nin şiirlerinde *söz* 33, *mana* 7, *lafz* da 9 defa geçer. Fuzûlî, şiirlerinde *söz*, *mana* ve *lafz* kavramlarına gösterge biliminin penceresinden bakmaz. Tıpkı Avnî'de ve Necâtî'de olduğu gibi Fuzûlî'de de *söz* ile *lafz* kavramları birbirinin yerine kullanılabilen bir yapıdadır:

Cân çıkar tenden gönül zıkr-i teb-i yâr eylegeç (G-48/1)
Ten bulur can yenleden ol lafzî tekrâr eylegeç

Fuzûlî'nin *lafz* redifli gazeli olmasına rağmen *lafzı*, gösteren olarak algılamadığı, gösterenin yerine geçen *söz* olarak algıladığı anlaşılır:

Yetmek olmaz lafz-ı can-bahşunla ağzım sırrına (G-137/3)
Vahydur gûyâ bu kim mutlak ağız yoh var lafz

Bâkî'nin *Divan*'ında *söz* 45, *mana* 23, *lafz* da 5 defa geçer. XVI. yüzyılda Bâkî ile birlikte şairlerin şiirlerinde *söz*, *lafz* ve *mana* kavramları sistemleşir. Şairler bu sistemi bir ilim olarak algılamaya başlarlar. Bu algı Bâkî'de de bulunur. Şair, geleneğe oluşan bu algıyı, geleneğin benzetmeleriyle şiirinde sunar. Şaire göre *mana* bir özdür ve kutsal olandan gelir. Diğer bir ifadeyle *sözün* kaynağı Tanrı'dır. Dolayısıyla *mana* bir cevherdir ve bu cevher de incide bulunur. *Söz* bir inci ise incinin elde edilmesini ve oluşmasını inceleyen bilime de ilim denilir. *Söz* inci olduğu için ilim de deniz olur:

Bir güherdür söz aña tab'-ı şerîfündür kân (K-25/33)
'İlm bir bahrdurur sen aña dürr-i şehvâr

Gösterge bilimindeki sözün dizgesel yönü *söz*, *mana* ve *lafz* kavramlarıyla birlikte Bâkî'nin şiirlerinde yer alır. Şaire göre *söz* dizgeseldir. Ham incinin işlenerek ipe dizilmesi sözün dizgesel yönünü oluşturur:

Silk-i gevher ma'nî-i bârîk ü nazm-ı ter yîter (G-383/7)
Bâkiyâ çekmez gönül dürr-i semînün minnetin

Klasik Türk şiirinde sözün ipe dizilmesine “nazmetmek” denilmektedir. Şair bu terimi gösterge bilimine benzer açıdan algılar ve nazmı sözün dizgeselliğinin karşılığı olarak kullanır:

Söz degül dürr ü güher nazm itsem (9. Kıta/1)

Kadr ü kıymet bilenüñ bendesiyüz

Bâkî'nin divanında *lafz* kelimesi 5 defa geçer. Dolayısıyla şairin *lafz*la çok ilgilenmediği söylenebilir. Zaten şairin *lafz* kavramına bakıldığında tıpkı çalışmanın örnekleminde olan kendisinden önceki şairler gibi *lafz* ile *söz* kavramlarını birbirinin yerine kullandığı anlaşılır. Ancak bir beyitte şair *lafz*, *mana* ve *söz* kavramlarına gösterge biliminin düşüncelerine benzer bir pence-renden bakar. Burada şair, bir gösterge olarak “mey” kelimesini ele alır ve der ki: “Ey zahid, mey dediğimde, üzüm şarabını düşünme! Asıl hüner, muğlak olan lafızdan mananın sırrını anlayabilmektir.” Bunu şair şöyle ifade eder:

Sakin mey dirsem ey zâhid mey-i engûri fehm itme (G-366/4)

Hüner esrâr-ı ma'nâ anlamakdur lafz-ı muğlakdan

Görüldüğü gibi şair, “mey”i bir *söz*, *sözün* gösterenini *lafz*, gösterileni de *mana* olarak düşünür. *Mana* denilen kavramla da diğer şairlerde olduğu gibi *sözün* nesnel karşılığıyla değil de görülmeyen, nesnenin manevi boyutunu kastettiği anlaşılır. Bu da geleneğin nesnelere algılama biçimini temsil eder.

Nâbî'nin divanında *söz* 23, *lafz* da 50 defa geçer. Çalışmanın örnekleminde ve araştırmanın merkezinde bulunan Nef'î'nin divanındaki *mana* kelimesinin sayısal oranına en yakın divan Nâbî'nin *Divan*'ıdır. Nâbî'nin *Divan*'ında *mana* 204 defa geçer. Böylece yüzyıllar üzerinden *mana* ve *lafz* kelimelerini kullanma oranı XVII. yüzyılda zirve yapar. Buna karşılık *söz* şiirde kullanımdan düşmeye başlar.

Tıpkı Nef'î'nin divanına “sözüm” redifli kasidesiyle başlaması gibi Nâbî de *Divan*'ının ilk beytinde mananın ve *lafzın* önemini vurgulayarak söze başlar:

Ta'âlallâh zihî dîvân-ı tırâz-ı sûret ü ma'nâ (K-1/1)

Ki cism-i lafz ile rûh-ı me'âli eylemiş peydâ

Nâbî, *lafz* ile *söz* kelimelerini çoğu zaman birbirinin yerine kullanır, dolayısıyla *mana*, *söz* ve *lafz* kelimelerini gösterge bilimi açısından yorumlamaz. Hatta bu kavramlardan *lafz* ve manayı beyitlerinde sık sık yan yana kullanırken *söz* ile *lafz* ve manayı yan yana hiç getirmez. Özellikle *söz*ü, bir gösterge olarak değil nasihat veya konuşmak bağlamında kullanır. Aşağıdaki beyit şairin *söz* algısını temsil eder:

Sözde darbü'l-mesel îrâdına söz yok ammâ (35. Müfred)

Söz odur 'âleme senden kala bir darb-ı mesel

Aşağıdaki beyit de *lafz* ile *söz* kavramlarını birbirinin yerine kullanmasına örnektir:

Nüsha-i hulki miyânında yazılsa farazâ (K-2/84)

Bî-ta 'ab ma 'nî-i teslîm virür lafz-ı 'inâd

Nâbî'nin *Divan*'ındaki şiirlerinin genelinde, yaşadığı dönemin nesnelere dinî bir yaklaşımla algılamasının yansımaları yer alır. O, *manayı* görünmeyen hakikat; *lafzı* da hakikatin sureti olarak algılar. Bu noktada Nâbî'ye göre *mana* hakikati temsil eder. Hakikat de Tanrı'dır, dolayısıyla *söz* hep Tanrı'yı dile getirmelidir:

Hepe geydi lisânunla senün kisve-i tahkik (G-472/5)

Ma 'nâ-yı nihânîsi hurûf u kelimâtun

Klasik Türk şiirinin söze gösterge bilimi açısından yaklaşımının, net bir biçimde olmasa da Nâbî'de de yer yer bulunduğu görülür. Şaire göre *sözün* (göstergenin) iki yönü olan gösterilen ve gösteren noktasında gösterilenin, diğer bir ifadeyle *mananın* gösterenden, yani *lafzdan* daha değerli olduğu anlaşılır. *Lafzdan* önce *mana* vardır ve *mana* olduğu için *lafza* ihtiyaç duyulmuştur:

Olsa te 'vîl 'ibâretle mü 'evvel ma 'nâ (G-861/1)

Hâtıra gelmez idi lafzdan evvel ma 'nâ

Ancak Nâbî'ye göre *mana* çok değerli olsa da *lafz* olmadan kendini ortaya koyamaz. Örneğin aşağıdaki beyitte *mana* bir kuşa benzetilir ve kuşu “kuş” yapan özellik de kanatlarıdır. Kanatları olmayan kuş, kuş olma özelliğini kaybeder. Dolayısıyla kuşun kanatları da *lafzdır*. Böylece *mana lafzdan* ayrı düşünülemez. Bu nedenle bir gösterge olarak *sözün* iki yönü, *lafz* ve *mana* olur ve birbirlerinden ayrılamazlar:

Lafzsız eyleyemez murg-ı ma 'ânî pervâz (G-92/3)

İki mısra ' tarafeynindeki bâl ü peridür

Yine aşağıdaki beyitte Nâbî, benzer bir yaklaşımla *sözün lafz* ve *mana* yönünün değer açısından eşit olduğunu söyler:

Nâbîyâ lafz ile ma 'nâdan olanlar âgâh (62. K1ta/4)

Sıdk-ı da 'vâmi benüm eylemesün istiskâl

Daha önce de belirtildiği gibi dil göstergesinin iki yönü bulunur: gösterilen ve gösteren. İki yön birbirinden ayrılmadığı gibi gösterge içinde sağlam bir birlikteliği de olur. Bu birliktelik çağrışım ilişkisiyle kurulur. Çağrışım aracılığıyla, kullanılan kelimenin anımsanmaya çalışıldığı anda dilin onayladığı çağrışımın gerçeğe uygun olup olmamasıyla gösterge, beyinde doğrulanır. Nâbî de *lafz* ile *manaya* bu bağlamda yaklaşır. Böylece gösterge olarak *sözün* görünen yönü *lafz* olurken hissedilen yönü de *mana* olur:

Giriftedür gül-i ma 'nâ vü şâh-ı elfâza (G-263/5)

Kebûter-i kelimün dâm u dânesin bilüriz

Manayı otoriter zihniyetle açıklayan Nedîm'in *Divan*'ına bakıldığında *söz* 51, *mana* 44 ve *lafz* da 14 defa geçer. Otoriter zihniyete dayalı bir gösterge olarak *söz*, hükümdardan ya da hamiden bahsettiği sürece anlamlı olur. Nedîm'in aşağıdaki beytinde, hükümdarı simgeleyen servi somutlamasıyla sunduğu *mana* kavramını, kendisinden önceki şairlerin dinî düşünce tarzına dayanan *mana* algısından arındırdığı anlaşılır. Böylece Nedîm'in aşağıdaki beytinde göstergenin *mana* boyutu, simgeleşen servi ağacı ile açıklanabilir. Beyitte, hükümdarı servi temsil eder. Şair servinin boyunu *mana* denilen *söz*'ün anlam boyutuna benzetir. Servinin boyunun değeri hükümdarın yüceliği noktasındadır. Dolayısıyla *manaya* değer kazandıran, hükümdarın yüceliğine dair anlamlardır. Böylece *mana*, bünyesinde hükümdara dair anlam değerleri barındırırsa *mana* olabilmektedir. Bu da otoriter zihniyetin nesnelere algılama biçiminin bir parçasıdır. Böylece, Nedîm'de *mana* denilen kavramın otorite merkezli zihniyet algısını temsil ettiği sonucuna ulaşılır.

O halde Nedîm'e göre *mana* denilen kavram hükümdardan ya da hamiden bahsettiği sürece değerlidir, sonucuna ulaşılır. Bahsedilen temsilî beyit şöyledir:

Gülstandan nümâyan ol çü ma'nâ-yı bülend ey serv (K-18/3)

Bu mevzun kad ile hakkâ ki beyt-i intihâbımsın

Nedîm, *Divan*'ında *söz*, *lafz* ve *mana* üzerinde çok durmaz. Ancak *mana*, *lafz* ve *söz* kavramlarını gösterge biliminin terimleri olan gösteren ve gösterilen bağlamına yakın bir şekilde ele aldığı görülür. *Tazmîn-i Beyt-i Enverî Der-Zımn-ı Vezîr-şoden-i İbrâhîm Pâşâ* başlıklı tazminindeki aşağıdaki (27.) beytinde İbrahim Paşa'yı methedecek *söz*'ün henüz tam oluşmadığını ifade eder. Şaire göre İbrahim Paşa karşısında aciz kalan ve böylece oluşamayan *söz*'ün (sühanın) gösterileni, diğer bir ifadeyle *manası* kemalleşmemiş; *lafzı* da tamamlanamamıştır. Bu nedenle sadrazamı övecek *söz* (sühan) henüz var olamamıştır:

Henüz bu sühanın olmamışdı lafzı tamâm (K-8/27)

Henüz cevher-i ma'nâsı bulmamışdı kemâl

Şeyh Gâlib'in *Divan*'ında *söz* 79, *mana* 134 ve *lafz* da 33 defa geçer. Şeyh Gâlib *söz* kavramına gösterge biliminin gösterge anlayışı içinde bakmaz. Ona göre *söz* daha kapsayıcı, bazen bir gösterge bazen konuşma, bazen de kişilerin ifade şeklini niteler. *Takrîz-i Mecmûa-i Pertev Efendi* şiirinden alınan aşağıdaki (8.) beyitte *söz*, ifade ve cümle olarak algılanmaktadır:

Fakat bu söz yetişir vasfı yazmış âsârın (K-29/8)

Cenâb-ı pertev-i mu'ciz-dem ü huçeste-makâl

Şeyh Gâlib'in şiirlerinde, gösterge biliminin *söz*'ün dizgesel algısına benzer bir düşünce yer alır. Ona göre *söz* dizgesi, daha doğru bir ifadeyle klasik

Türk edebiyatındaki üst dilin söz dizgesi, *nazımdır*. Bu söz (dizgesinin) ırmağının üretiminde Şeyh Gâlib, kendini herkesten üstün görür:

Vermedi bir kimseye Gâlib geçit (G-312/8)

Kanda çevirdiyse söz ırmagın

Şeyh Gâlib *lafz* kavramını yüzyılının şairleri gibi gösteren olarak nitelendirir. Örneğin aşağıdaki beyitte şair, aşk kelimesini tanımlama yoluna gider. Şeyh Gâlib'e göre aşk *sözünün lafzı*, ya ahtır ya nale yahut da efgandır. Aşkı ifade edecek başka bir şekil yoktur:

Lafzı yâ âh yâhûd nâle yâhûd efgândır (39. Müfred)

Suhan-i aşkda hiç olmaz edâ-yı diger

Şeyh Gâlib'de *lafz* ile *mana* ilişkisine bakıldığında ikisini gösteren ve gösterilen bağlamıyla beyitlerinde sunduğu görülür. Dikkat *lafz*'inin anlamına ulaşmak isteyen kişinin hayalini ince bir levha hâline dönüştürüp onu fikirle sarması, başka bir ifadeyle somutlaştırması gerekir. Böylece dikkatin anlamına ulaşılabilir:

Haddeden çeksın hayâlin sonra sarsın re'yine (K-27/16)

Kim vusûl isterse lafz-ı dikkatin ma'nâsına

Ne var ki Şeyh Gâlib'de de önceki yüzyılın şairlerinde olduğu gibi zaman zaman *lafz* ile *söz* birbirinin yerine geçebilen bir kavram olur. Bunun nedeni Şeyh Gâlib'in *söz*ü gösterge olarak algılamayışıdır. Aşağıdaki mısralarda Mevlana'nın *Mesnevi*'sinin her bir sözünün marifet madeni olduğunu söyler ve bunu *lafz* kelimesiyle dile getirir:

Mesnevî ammâ ki her bir lafzı kân-ı ma'rifet (1. Tahmis/2. bend)

Mesnevî ammâ ki her bir nutk-ı ihsân-ı ma'rifet

Mesnevî ammâ ki her harfî beyân-ı ma'rifet

Mesnevî ammâ ki her beyt-i cihân-ı mâ'rifet

Zerresiyle âftâbının berâber pertevi

Yine aşağıdaki beyitte *lafz* kelimesini çok açık bir biçimde *söz* olarak algıladığı görülür:

Bilmem o lâle rûh-ı Mesihâ mıdır desem (G-209/1)

Yohsa hayât lafzına manâ mıdır desem

Aşağıdaki beyitte de *lafz* ile *söz*ü kasteder, ancak burada şairin vurgulamak istediği *söz*ün değerini belirleyen unsurun gösterilen, diğer bir ifadeyle *mana* olduğudur:

Turreden âşûb u yağmadır garaz (G-147/1)

Lafzdan zîrâ ki manâdır garaz

Şaire göre *mananın*, tanrısal bilgiyi nitelediği görülür. Bu anlamda Şeyh Gâlib'in *mana* algısı Yunus Emre'nin *mana* algısına benzer bir zihniyete sahiptir. Tıpkı Yunus Emre'de olduğu gibi Şeyh Gâlib'de de tanrısal bilgiyi niteleyen *manayı* algılamak zordur. Dolayısıyla *manaya* ulaşan, sırlara da ulaşmış olur:

Efsûnu bîkr-i fikrimin âhir edip eser (K-13/8)

Açdım tılsım-ı manâyı genc-i nihân gibi

Tablo 2: Çalışmanın Örneklemindeki Şairlerin Divanlarındaki *Söz*, *Mana* ve *Lafz* Kavramlarının Gösterge Bilimi Açısından Değerlendirilmesi

	Yunus Emre	Ahmedî	Avnî	Necâfî	Hakikî	Fuzûlî	Bâkî	Nâbî	Nef'î	Nedîm	Seyh Gâlib
Gösterge	X (söz)	X (söz)	-	-	X (söz)	-	X (söz)	-	X (söz)	X (söz)	-
Gösterilen	X (mana)	X (mana)	X (mana)	X (mana)	X (mana)	-	X (mana)	-	X (mana)	X (mana)	X (mana)
Gösteren	X (Lafz)	X (Söz ve lafz birbirinin yerine kullanılabilir.)	-	-	X (Söz ve lafz birbirinin yerine kullanılabilir.)	-	-	-	X (Lafz)	X (Lafz)	-
Söz	Tanımı: Hakikat	Tanımı: Memduh	Tanımı: Saltanat	Tanımı: Hakikat	Tanımı: Hakikat	Tanımı: Hakikat	Tanımı: Tanrı	Tanımı: Tanrı	Tanımı: Tanrı	Tanımı: Hami	Tanımı: Hakikat
Mana	Tanımı: Dini bilgi	Tanımı: Hükümdar	Tanımı: Saltanat	Tanımı: Tanrı	Tanımı: Tanrı	Tanımı: Tanrı	Tanımı: Öz	Tanımı: Hakikat	Tanımı: Hakikat	Tanımı: Hami	Tanımı: Tanrısal Bilgi
Lafz	Tanımı: Yazı ve harf	Tanımı: Ses ve harf	-	-	Tanımı: Ses ve işaret	-	-	Tanımı: Lafz haki-katin suretidir.	Tanımı: Ses ve harf	Tanımı: Ses ve harf	-

Klasik Türk şiirinin tarihsel süreç içindeki *lafz*, *mana* ve *söz* algısının gösterge bilimi içindeki serüvenine yukarıdaki tablo çerçevesinde bakıldığında *söz*, *lafz* ve *mana* kavramlarına öncelikle Yunus Emre'de, sonra Hakikî'de olmak üzere 15. yüzyıla kadar kısmen de olsa gösterge biliminin bakış açısına benzer bir biçimde bakıldığı ve 16. yüzyıldan sonra bu bakış açısının derinleştiği görülür. Ancak şairlerde bu algı tam olarak sistemleşmez, ta ki Nef'î şiire söz ülkesinden bakıncaya kadar.

2. Bir Gösterge Olarak Söz

Söz müdür ol ki çep ü râst düşe mazmûnu (K-8/B-8)

Nice ma 'nâ-yı dürüstün boza bir lafz-ı sakîm

Nef'î'nin *Divan*'ına bakıldığında *söz* 172 defa, *mana* 236 ve *lafz* da 17 kez geçer. Bu sayısal veriler (çalışmanın örnekleminde bulunan) klasik Türk şairlerinin *söz*, *lafz* ve *mana* kavramlarına değişiminden çok daha fazla bir sayıda, Nef'î'nin *Divan*'ında bu kavramların yer aldığını kanıtlar. Nef'î'nin *Divan*'ı incelendiğinde *söz*, *lafz* ve *mana* algısı aslında klasik Türk edebiyatının *söz*, *lafz* ve *mana* algısını temsil eder. Bu bağlamda klasik Türk edebiyatının *söz*, *lafz* ve *mana* algısını gösterge bilimi açısından değerlendirdiğimizde çalışmanın örnekleminde bulunan şairlerin hepsinden daha fazla Nef'î'nin *söze*, *lafza* ve *manaya* gösterge bilimince yakın bir bakış açısıyla yaklaştığı söylenebilir. Nef'î bilindiği gibi *Divan*'ında *söze* sözüm redifli kasidesiyle başlar. Bu kaside *Divan*'ın hem ilk şiiri olması hem de kendisinden sonraki şairler tarafından nazire yazmaya bile cesaret edilemediği bir şiir olması gibi nedenlerle büyük önem taşır. Ayrıca çalışmanın tezi olan Nef'î'nin diğer şairlere oranla sözü bir dil bilimci (F. Saussure) gibi değerlendirdiği varsayımı da şairin *Divan*'daki ilk şiirinin sözüm redifli kasidesiyle başlamasına dayanır. Ayrıca şairin *Divan*'ı incelendiğinde Nef'î'nin sözüm redifli kasidesi şairin *söz*, *lafz* ve *mana* algısının *Divan*'daki özüdür, denilebilir.

Nef'î, kendisini övmek ve kendisine edebî değer katan kaynakları açıklamak amacıyla yazdığı/söylediği sözüm redifli kasidesini klasik Türk şiir geleneğinden farklı bir ütopya kurgusu etrafında şekillendirir. Nef'î'nin sözüm redifli kasidesi, 44 beyitten oluşmaktadır. Kasidenin ilk 29 beyti metnin fahriye bölümünü; 30, 31. beyitler girizgâhı ve 32 ile 41. beyitler arası methiye bölümünü oluştururken 42 ve 44. beyit arası da kasidenin dua bölümünü meydana getirir. Fahriyede şair, sözünün değerinden bahseder. Sözü kutsaldır ve bu kutsallığın sözün hangi unsurlarında bulunduğunu bir bir anlatır. Girizgâh ve methiyede sözüne kutsal değer katan kaynağı açıklar. Bu kaynak İslam dini ve Hz. Muhammed'in hayatıdır. Sözüm redifli kasidesinin beyitlerinde şair, *sözün* ne olduğunu bir bir anlatır.

Şairin *söz* algısını yukarıdaki tablodan hareketle gösterge bilimi açısından yorumladığımızda *Divan*'ının *söz* algısının özü olan sözüm redifli kasidesinin 22. beytinde yaptığı *lafz* ve *söz* ayrımıyla karşılaşırız. Dolayısıyla, şairin *söz* algısı gösterge biliminin terimleriyle açıklanabilmektedir. Daha önce de söylendiği gibi gösterge, işitimsel imge ile düşünsel kavramın birlikteliğinden oluşur. Şaire göre gösterge *sözdür* ve göstergenin düşünsel kavram boyutu İslam'ın dinî değer dünyasına dayanmalıdır. Bu değerlere de *mana* denilmektedir. *Lafz*, bu noktada işitimsel imgedir ve düşünsel kavram boyutu, diğer bir ifadeyle göstergenin *manası* olmadığı sürece *lafz*'ın bir anlamı yoktur. *Manası* olmayan *lafz* sadece anlamı olmayan sesler ya da işaretlerdir. Şaire göre *sözün* gösterge olabilmesi için içerdiği anlamın inanç dünyasıyla beslenmesi gerekir. Aşağıdaki beyitten de anlaşıldığı gibi *söz*, maddeyi işaret ettiğinde ifade edi-

len artık *söz* değil, bir değeri olmayan sesler ya da işaretler, diğer bir ifadeyle içi boş bir *lafz* hâline dönüşmüştür:

Binde bir ma'nâyı nazm etmem yine bir lafz ise (K-1/22)
Yoklasan mecmû'a-i râz-ı nihânîdir sözüm

Bu bizi dönemin nesnelere algılama biçimine götürür. Nesnelere bakan, diğer bir ifadeyle nesnelere algılayan şair dış dünyayı ilahi dünyanın yansımaları olarak görür. Böylece kalem, “fiziki olarak herhangi bir şeyi yazan, çizen” anlamından çıkar ve olağanüstü özellikleriyle “kader ve kaza” sözlerini yazan ilahi bir karaktere bürünür:

Tab'ının bir tercemân-ı ter-zebânıdır kalem (K-1/26)
Hâmemin bir hem-zebân-ı nüktedânıdır sözüm

Bütün bunlar, *sözün* anlam değerinin dinde birleştiğini gösterir. Melekler, şairin kutsal sözlerini ellerinde tesbihle zikir ayininde dile getirirler:

Hâk-pây-ı na'î-gûyânım ki arş-ı a'zamın (K-1/41)
Zikr ü tesbîh-i lisân-ı kudsiyânîdir sözüm

Âlimler de bu sözleri ağızlarından düşürmezler:

Ya'nî kim endîşe-sencân-ı cihânın dâ'imâ (K-1/6)
Hem sarîr-i kilki hem vird-i zebânıdır sözüm

Şairin *söz* insanların ilk sınavı olan Bezm-i Elest'te sorulan şaşırtıcı sorudur:

Âferiniş tûtî-i endîşeme bir dâmdır (K-1/13)
Kim o dâmın dâne-i pür-imtinânıdır sözüm

Sözler şaire vahiy hâlinde gayb âleminde armağan olarak gelir:

Bir güherdir kim nazîrin görmemiştir rûzgâr (K-1/2)
Rûzgâra âlem-i gayb armağanıdır sözüm

ve şairin *söz*leri gökyüzüne, hatta Tanrı katı olan arşa kadar ulaşabilir:

Gerçi ben dûrum cenâbından hele şükrüm budur (K-1/39)
Çehre-fersâ-yı cenâb-ı âstânıdır sözüm

Hâk-pây-ı na'î-gûyânım ki arş-ı a'zamın (K-1/41)
Zikr ü tesbîh-i lisân-ı kudsiyânîdir sözüm

Şairin *söz*ü işitenleri mest eder:

Tâ sabâh-ı haşre dek bin mübtelâyı mest eder (K-1/28)
Bezm-i aşkın neşve-i rûl-ı girânıdır sözüm

Söz, vahdet gibi özgündür,

Rind-i huşyârım harâbât-ı muhabbetdir dilim (K-1/29)

Âşık-ı hercâyîyim vahdet nişânıdır sözüm

ve gelecek nesillere aktarılacak destandır:

Tâ ki ma'nâ-yı latîf ü lafz-ı reng-âmîz ile (K-1/43)

Rûzgârın bir dil-ârâ dâstânıdır sözüm

Söz, şaire göre İslam dininin temel değerlerinden bahsettiği sürece anlamlıdır. Söz ilahi anlam dünyasına dayandığından dile getirilenler hep İslam dünyasının inanç değerleri olmalıdır. Sözün amacı bu noktada Tanrı'yı, dolayısıyla onun kulu ve elçisi olan Hz. Muhammed'i anlatmasıdır:

Cân-ı âlem fahr-ı âdem Ahmed-i mürsel ki tâ (K-1/32)

Haşr olunca na't-gûy u na't-hânıdır sözüm

Sözün kutsal olması nedeniyle, sözün ifade tarzı da büyük önem taşımaktadır. Dönemini temsil eden bir gösterge olarak söz, kutsal olanı dile getirirken Kur'an-ı Kerim'in yazılış biçimini model alır ve az sözle çok anlamı kastederek, bu nedenle anlaşılma zorlanır:

Ukde-i ser-rişte-i râz-ı nihânîdir sözüm (K-1/1)

Silk-i tesbîh-i dür-i seb'a'l-mesânîdir sözüm

Sözün ifade şekli, tıpkı Kur'an gibi edebî olduğundan, Kur'an'ı anlamak için tefsirlere ihtiyaç duyulduğu gibi sözü de anlamının yolu onu doğru yorumlamaya bağlıdır. Klasik Türk edebiyatındaki bu yapı okuyucuyu, doğrunun yorumlanmasındaki "hakikat tektir ve yorumlardaki çeşitlilik insanların farklı algı kapasitesine sahip olduklarından kaynaklanmaktadır" anlayışına götürmektedir. Bu noktada şairin sözünü herkes anlayamamakta ve daha iyi anlayanlar daha az anlayanlara sözleri yorumlamaktadır. Bu anlamda şairlerin sözleri kutsalı yorumlayan, daha az anlayanlara hakikatin bilgisini aktaran rehberdir:

Ben ne Keşşâf'ım ne sâhib-keşf ammâ ma'nâda (K-1/21)

Mû-şikâf-ı nüktehâ-yı âsmânîdir sözüm

Aşağıdaki beyitte A'raf suresinin 7. ayetinde bulunan "len terânî" ifadesinden iktibas bulunmaktadır. Şair len terânî (sen beni göremezsin) iktibasıyla hem İslam medeniyetinin bir unsurunu eserinde temsil etmiş hem de sözün görünende değil de görünmeyende bulunduğunu vurgulamıştır:

Nüktede âlem harîf olmaz bana gûyâ benim (K-1/19)

Her ne söylersem cevâb-ı "len terânî"dir sözüm

Sözün Kur'an'la ve yaratıcıyla bağlantılı olarak bir başka kutsal tarafı da vardır. Bu da sözün yaratıcıya şükretme aracı olmasına dayanmaktadır. Dola-

yısıyla *söz* Tanrı'nın verdiği nimetlere karşı kulların şükredebilmesi için oluşmuştur. Şair bu algıyı şöyle dile getirir:

Nef'iyim endîşe-i na'î ile oldum kâm-yâb (K-1/40)

Nâ-murâdân-ı cihâna müjdegânîdir sözüm

Şair anmak, hatırlamak anlamına gelen zikir kelimesini Tanrı için yapılan bir ayin görünüşü olarak okuyucuya sunar. Metne göre zikir ayininde söylenen özel ifadeler ve belli kelimeler şairin *sözleri* olarak düşünülür. Bu durumda zikir ayininin özel *sözleri* şairin yazmış olduğu bu kaside olur ve bu kutsal *sözleri* ağzına alabilecekler ise *sözlerin* değeri ile paralel olarak melekler olacaktır. Zaten şaire göre Tanrı katına (arşa) ulaşanların da şairin bu özel *sözlerinden* yararlanmaları, dolayısıyla bu kasideden destek almaları nedeniyle ayaklarının tozu olarak şairi yanlarında götürdüklerini ifade eder. Böylece klasik Türk şiirinin *sözleri* özel bir ayinin çok özel *sözleri*, hatta dili olur:

Hâk-pây-ı na'î-gûyânım ki arş-ı a'zamın (K-1/41)

Zikr ü tesbîh-i lisân-ı kudsiyânıdır sözüm

Metinde şair kendisinin en iyi naat yazdığını iddia eder ve sözlerinin değer kazanmasını Hz. Muhammed'i övmek amacıyla elde ettiği bilgi deneyimine bağlar:

Olalı gavnâs-ı deryâ-yı hayâl-i midhati (K-1/33)

Cevherî-i tab'ımın zîb-i dükânıdır sözüm

Tanrısal bilgi, metinde Türk geleneklerinden “el verme” ifadesiyle isimlendirilen olağanüstü özelliklere sahip bir mesleğin, bir insandan diğer bir insana aktarılma sistemiyle elde edilir. Şair, kişileştirdiği *manayı* kendisine el veren bir insana benzetir. Bu metinde şöyle dile getirilir:

Ol kadar el verdi ma'nâ feyz-i evsâfiyle kim (K-1/34)

Güyyâ miftâh-ı genc-i şâygânîdir sözüm

Şair metinde İslam dininin değerleriyle oluşan bir *mana* âlemi kurgusuyla *sözünü* somutlaştırır. Somutlaştırdığı *mana* âleminin tanrısı da peygamberi de hükümdarı da kendisidir. Burada amaç öncelikle, şairin kendi şairane yaradılışını övmektir. Bu gerçeğin arkasında ise kasidesini yazdığı Hz. Muhammed'i ve dolayısıyla İslam dinini övmek bulunur. Şair bu övme fikrini klasik Türk edebiyatının övgü niteliği taşıyan şiirlerinden farklı bir kurguyla sunar. Bu kurguda şair, dönem dönem *mana* âleminin tanrısı olarak metinde konuşur:

Nüktede âlem harîf olmaz bana güyyâ benim (K-1/19)

Her ne söylersem cevâb-ı “len terânî”dir sözüm

Kendisini *mana* âleminin tanrısı olarak simgeleştiren şairin *sözleri* de Tanrı *sözleridir*. Tanrı *sözleri*, Levh-i Mahfuz denilen kâinatın kaderinin ve oluşacak

kazaların yazıldığı defterde bulunur. Şairin sözleri de bu defterde yazılan kaza ifadeleri gibidir:

Bir benim gibi cigerdâr ehl-i tab' olmaz dahi (K-1/7)

Cevher-i tîg-ı kazâ-yı nâgehânîdir sözüm

Tanrısal bilgiyi anlayabilmenin ve yorumlayabilmenin anahtarı kutsal sözlerdir. Anlayabilme ve yorumlayabilme eylemi, metinde sır olarak temsil edilir ve bu sırrın anlaşılmasını kutsal sözler sağlar. Kutsal olan sözler, metinde çeşitli beyitlerde güher, cevher, inci benzetmeleriyle somutlaştırılır.

Bir güherdir kim nazîrin görmemişdir rûzgâr (K-1/2)

Rûzgâra âlem-i gayb armağanıdır sözüm

Ehl olan kadrin bilir ben cevherim medh eylemem (K-1/4)

Âlemin sermâye-i deryâ vü kânıdır sözüm

Bî-araz bir cevher-i sâfidir ammâ muttasıl (K-1/5)

Ehl-i tab'in zîver-i tîg u sinânıdır sözüm

Başlasam mi'râcını tahkîke âb u tâb ile (K-1/37)

Gevher-i şehvâr-ı gûş-ı Ümmühânîdir sözüm

Metne göre şairler eserlerinde dinden bahsettiği ve sözlerinin dinî değer içerdiği müddetçe makbul görülürler. Şair, *mana* âlemi kurgusu aracılığıyla söylediklerinin kutsal oluşunu vurgulamak amacıyla sık sık sözlerini Kur'an-ı Kerim'in ayetlerine benzetir. Bu durumda şairin şiirlerinin toplandığı defter de Kur'an-ı Kerim'e benzer:

Binde bir ma'nâyı nazm etmem yine bir lafz ise (K-1/22)

Yoklasan mecmû'a-i râz-ı nihânîdir sözüm

Şair şiirlerini övme amacıyla şairlerin şiir yazmada kutsal kitapları model olarak alma geleneğini *mana* âlemi kurgusuyla kendisinde birleştirir, çünkü kimse şiir yazmada Nef'î'yle boy ölçüşemez. Kutsal sözlerden oluşan şiirler, *mana* âleminin kutsal kitabının ayetleridir. Bu ayetler Fatiha suresi başta olmak üzere, Kalem suresi ve mutluluk duaları gibi sıralanabilir:

Bir benim gibi cigerdâr ehl-i tab' olmaz dahi (K-1/7)

Cevher-i tîg-ı kazâ-yı nâgehânîdir sözüm

Ukde-i ser-rişte-i râz-ı nihânîdir sözüm (K-1/1)

Silk-i tesbîh-i dür-i seb'a'l-mesânîdir sözüm

Âyet-i "nûn ve 'l-kalem" dir mushaf-ı sînemde yâ (K-1/10)

Rüstem-i endişemin tîr ü kemânıdır sözüm

Şâdkâm oldum neşât-ı feyz-i na't-i pâk ile (K-1/42)

Şimdiden sonra duvâyı şâdmânîdir sözüm

Kurgulanan *mana* âleminde sözün peygamberi olarak seslenen şair, tıpkı Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda Tanrı ile yaptığı Kutsal Akit antlaşması gibi Tanrı ile bir antlaşma yapmıştır. Şair Tanrı ile antlaşmayı sözüm redifli kasidesiyle yapar. Şairin sözleri bu antlaşmanın maddeleridir ve kimse bu oluşumu inkâr edemez:

Kimse inkâr edemez mâhiyyet-i endişemi (K-1/14)

Ehl-i reşkin nüsha-i akd-i lisândır sözüm

Yukarıdaki bilgiler ışığında Nef'î'nin sözüm redifli kasidesinden hareketle XVIII. yüzyılda söz, diğer yüzyıllarda olduğu gibi, bünyesinde dinî değerleri barındırdığı ve dinî değerlerden bahsettiği sürece makbul olduğu sonucuna ulaşılır.

Sonuç

İnsanın dünyada var oluşundan beri toplumların olaylara ve durumlara bakış açıları ve zihniyetleri değerlendirildiğinde farklı ama kendi içinde ortak temel yapılar oluşturduklarını görürüz. Bu temel yapılar dönemin sosyolojik, psikolojik ve siyasal ortamına bağlı olarak hâkim zihniyeti oluşturabildiği gibi yine bahsedilen dinamiklerin değişkenliği nedeniyle bir önceki dönemdeki hâkim zihniyetin bir sonraki dönemde ötelenen zihniyete dönüşebildiği bir gerçektir. Bilim de dünyada var olan düşüncelerin sistemleşmiş ve kategorilere dönüşmüş biçimidir. Yer çekimi keşfedilmeden önce dünyada yaşayan kişiler hayatlarını, yaşayış biçimlerini yer çekimi kanunlarına göre düzenleyip biçimlendirmişlerdir. Dolayısıyla, yer çekimi kanununu bilim adı altında tanımlama yoluna gidilmeden önce kimsenin bu bilgiyi bilmediğini söyleyemeyiz. Sonuç olarak bilinen ama isimlendirilmeyen ve tanımlanmayan bilgiye yok denilemez. Bu bağlamda XIX. yüzyıla ait olduğu bilinen gösterge bilimi düşünce sisteminin farklı yüzyıllarda bulunan yazılı kaynaklarda olmadığı iddia edilemez. Yazarlar ve şairler bu bilim dalının düşünce sistemini bazen benzer bir algıyla tasvir ederken bazen de yakın bir anlatım yoluna gider. Çalışma da bu yaklaşımla oluşturulmuştur. Farklı yüzyıllardan alınan divanlarda şairlerin gösterge biliminin düşünce sistemine benzer bir algıyla göstergeye bakıp bakmadıkları sorgulanmıştır. Elde edilen veriler bizi çalışmanın temel savunusu olarak klasik Türk edebiyatında şairlerin gösterge kavramını farklı tanımlama yollarına gittiklerini, bunun da gösterge biliminin değişmezlik ve değişebilirlik ilkesiyle açıklanabileceğine ulaştırmıştır. Klasik Türk edebiyatının şairlerinde göstergeye farklı bakış açıları olsa da hâkim bir görüşün olduğu da tespit edilenlerdendir. Bu hâkim görüşü belirleyen de yine şairin zihniyeti olduğu anlaşılmıştır. İncelenen metinler birer edebî metin eserleridir.

İncelenen metinlerin edebî metinler olması da çalışmanın sonuçlarını etkileyen önemli bir unsur olur. Bahsi geçen edebiyat da İslam felsefesine ve edebî geleneğine dayanması nedeniyle üst dile sahip olan bu eserlerdeki *söz*, *mana* ve *lafz* kavramlarının realistik bir bakış açısıyla değil dinî bir perspektiften tanımlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Klasik Türk edebiyatı şairlerinden çalışmanın örnekleme alınan şairlerin divanlarına bakıldığında gösterge bilimi denilen yaklaşımın şairlerin “şairlik yeteneği” ile bağlantılı olmadığı, bunun bir düşünce sistemi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle araştırmada, birinci sınıf ya da üçüncü sınıf şair algısına bakılmadan, şairin ladinî, mutasavvıf, sultan şair gibi farklı bakış açılarına sahip şairlerin bulunduğu bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Farklı yüzyıllardan alınan ve birinci sınıf şair olanlardan Şeyh Gâlib gibi, üçüncü sınıf bir şair olan Hakîkî gibi şairlere şairlerin sanatkârlık özelliklerini dikkate almadan bu bağlamda bakıldığında üçüncü sınıf şair olan Hakîkî'nin şiirlerinde *söz*, *mana* ve *lafz* kavramlarına gösterge bilimi düşünce sistemine daha yakın bir yaklaşım geliştirdiğini söyleyebiliriz.

Çalışmanın teorisini oluşturabilmek için 10'dan fazla divan incelenmiştir, ancak bu divanların arasından çalışmada örnekleme olarak sunulacak 10 divanın seçiminde gösterge biliminin düşünce sistemine en yakın anlatımların bulunduğu şairler ile farklı yüzyıllar arasında oluşan dalgalanmayı gösterebilecek niteliğe sahip şiirlerin bulunduğu divanlar seçilmiştir. Ayrıca, çalışma lisansüstü bağlamda üretilecek bir tez olabilecek niteliğe sahip bir çalışmadır. Bu nedenle burada ulaşılan veriler bir öz niteliğindedir. Bu alanla ilgilenen araştırmacıların bu yaklaşımla klasik Türk edebiyatını geniş kapsamlı incelemeye tabi tutması önerilir. Çalışmada Türk ve Arap bilim kişilerinin *söz*, *lafz* ve *mana* kavramları üzerinde terimsel tartışmalara gitmeleri neticesinde gösterge bilimi kavramları olarak bu kelimeler çalışmanın örnekleme alınmıştır. Daha büyük bir çalışmada, gerekirse dijital bir inceleme yöntemiyle yüzlerce divanda bu kelimeler incelenebileceği gibi daha büyük bir proje kapsamında bu kelimelere muadil mecazi anlamlı, yan anlamlı (*bahs*, *remz temsil*, *haber*, *makal*) ve eş anlamlı (*sühan*, *güftar*, *laf*, *kal*, *kil*, *kavl*, *kelam*) pek çok kelime de incelemeye dâhil edilebilir. Öz niteliğindeki bu çalışmada 10 divanın gösterge bilimi açısından yorumlanması yoluna gidildiğinde aşağıdaki verilere ulaşılmıştır:

Bir üst dile sahip klasik Türk edebiyatının söz algısı gösterge bilimi açısından değerlendirildiğinde kendi terimlerinden *söz*ü gösterge, *manayı* gösterilen ve *lafzı* da gösteren olarak yorumlama yoluna gidebiliriz. Bu kavramlar İslam medeniyetinde hep tartışılmış ve farklı yaklaşımlar oluşmuştur. İslam medeniyetinin parçası olan klasik Türk edebiyatında da bu tartışmalardaki yaklaşımlara benzer kullanım alanları meydana gelmiştir. Kimi şairler şiir-

lerinde *söz*ü bir gösterge olarak belirlerken *manayı* onun gösterileni, *lafzı* da göstereni olarak almıştır. Bazı şairler de bu yaklaşımlara hiç aldırış etmemiş ve bu kavramları şiirin birer unsuru olarak kullanmıştır. Çalışmanın örneğinde bulunan şairlerden Yunus Emre, Ahmedî, Hakîkî, Bâkî, Nef'î ve Nedîm *söz*ü bir gösterge olarak değerlendirirken; Avnî, Necâtî, Fuzûlî, Nâbî, Şeyh Gâlib de *söze* gösterge bilimi perspektifinden bakmamışlardır. Böylece *mana* denilen kavram, gösterge bilimi açısından değerlendirildiğinde şiirlerinde en çok rastlanıldığı düşünülen, ancak çalışma sonucunda farklı verilere ulaşıldığı anlaşılan XVII ve XVIII. yüzyıl edebî akımı olan Sebki-Hindî akımının parçası olamamıştır; bu nedenle bu akımın penceresinden bakan şairlerin *söze* bir gösterge olarak bakmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

*Söz*ü bir gösterge olarak algılayan şairlerden Yunus Emre, Hakîkî, Bâkî ve Nef'î *manaya* dinî bir zihniyetle bakmış ve *mananın* bünyesinde hakikati barındırması gerektiğini dile getirmiştir. *Söz*ü yine bir gösterge olarak yorumlayan Ahmedî ve Nedîm, *söze* otoriter zihniyetle bakmış ve gösterilenin, başka bir ifadeyle *mananın*, hükümdardan ya da hamiden bahsetmesi gerektiğini söylemiştir.

Böylece metinlerdeki *mana* denilen kavramın dönemlerin zihniyetini temsil ettiği sonucuna ulaşılır. *Mana*, kasidelerde dinî ve otoriter zihniyet algılarıyla açıklanır. Klasik Türk şiirinde *mana*, dinî anlam değerlerinden beslendiği ve dinî değerleri dile getirdiği sürece anlam kazanmıştır. Dolayısıyla klasik Türk şiirinde *mana*, dinden ayrı düşünülmemiştir.

Çalışmada elde edilen ilginç sonuçlardan biri de klasik Türk şiirini, geleceğin ilk şairlerinden olan Yunus Emre ile klasik Türk şiirinin neredeyse son temsilcisi olarak kabul edilen Şeyh Gâlib'in, her ne kadar üslupları farklı olsa da *söz*ü (dinî ve tanrısal) bilgi olarak algılamalarıdır.

Söz bir gösterge olarak değerlendirilince klasik Türk şiirinde *söz*, bir cevher olarak yer alır. Bu cevher çoğu zaman inci olur. *Söz*ün dizgesel yapısı da klasik Türk şiirinde incilerin ipe dizilmesine dönüşür. *Söz*ün gösterge bilimindeki “dizgesellik” terimi, bir üst dile sahip olan klasik Türk şiirinde “nazmetmek” olarak karşılığını bulur.

Kaynakça

- Akdoğan, Y. (1988). *Ahmedî divanından seçmeler*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
 Aksan, D. (2000). *Her yönüyle dil (1,2,3)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
 Akkuş, M. (1993). *Nef'î divânı*. Ankara: Akçağ.
 Bilgegil, M. K. (1989). *Edebiyat bilgi ve teorileri (belâgat)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
 Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî divânı (I-II)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Boz, E. (2007). *Hakîkî dîvânı karşılaştırmalı metin (Sadî Somuncuoğlu ve Mevlâna Müzesi nüshaları)*. Afyonkarahisar: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Çapan, P. (2009). Tezkirelerin ışığında şiire has bir yapı unsuru olarak mana üzerine değerlendirmeler, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı*, 39, 435-448.
- Dalyan, A. (2015). *Kasidelerde zihniyet değişimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Doğan, M. N. (2006). *Fatih dîvânı ve şerhi*. İstanbul: Yelkenli.
- _____ (2009). *Fuzulî'nin poetikası*. İstanbul: Yelkenli.
- Erkal, A. (2009). *Divan şiiri poetikası (17. yüzyıl)*. Ankara: Birleşik.
- Gölpınarlı, A. (2005). *Fuzûlî Dîvânı*. İstanbul: İnkılâp.
- Horata, O. (2012). Nef'î'nin "sözüm" redifli kasidesinin istiare zemini, *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 61, 143-156.
- İpekten, H. (2007). *Nef'î (hayatı sanatı eserleri)*. Ankara: Akçağ.
- _____ (2006). *Şeyh Gâlib (hayatı sanatı eserleri)*. Ankara: Akçağ.
- Küçük, S. (1994). *Bakî divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Macit, M. (1997). *Nedîm divânı*. Ankara: Akçağ.
- Mengi, M. (2000). *Dîvan şiiri yazıları*. Ankara: Akçağ.
- _____ (2010). *Divan şiirinin arka bahçesi*. Ankara: Akçağ.
- _____ (1991). *Divan şiirinde hikemî tarzın büyük temsilcisi Nâbî*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Necâtî (t.y.). *Necâtî dîvânı*. OTAP Projesi, Washington Üniversitesi.
- Okçu, N. (t.y.). Şeyh Gâlib dîvânı, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ölümünün Üçyüzdüncü Yılında Nefî (1991). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Rıfat, M. (2005). *XX. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları 1. tarihçe ve eleştirel düşünceler*. İstanbul: YKY.
- Saraç, M. A. Y. (2007). *Klasik edebiyat bilgisi belâgat*. İstanbul: 3F.
- Selçuk, B. (2006). Nef'î'de söz ve savaş ilgisi. *Ekev Akademi Dergisi*, 28, 233-246.
- Şensoy, S. (2003). Mana maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C 27: 555-557.
- Tarlan, A. N. (2005). *Fuzûlî dîvânı şerhi*. Ankara: Akçağ.
- _____ (1992). *Necatî Beg dîvânı*. Ankara: Akçağ.
- Tatçı, M. (t.y.). *Dîvân-ı Yûnus Emre*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- TDK (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TDK (2005). *Yazım kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Saussure, F. (1976). *Genel dilbilim dersleri*. Yay. Haz. C. Bally, A. Sechehaye, A. Riedlinger; Çev. B. Vardar, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Extended Summary

The perception of the term “word” in classical Turkish literature can be evaluated by semiotics. When looking at the works of classical Turkish literature writers and poets, we can say that to express a linguistic sign “söz” (word) was used; for the term signified “mana” was used and for the term deictic “lafz” was used. When we analyze the historical progress of this approach, we can see that “word” in classical Turkish literature was not perceived as a sign until the XVIIth century. In most cases sign and deictic concepts were interchangeable, until words began to be used as a sign systematically in the XVIth century. By the XVIIth century poets viewed words as semiotics. When examining the “Diwans”, it can be seen that the perception of words as a sign were considerably increased in poems in the XVIIth century. The increase may be explained by the effect of “Sabq-i Hindi (Indian Style)” on classical Turkish literature or, more likely, the reflection of poets’ thoughts on language in the poems they wrote.

In Nef’î’s Diwan of approximately 4300 couplets, in the XVIIth century, sign is mentioned in 172 couplets while deictic is mentioned in 17 couplets and signified in 236 couplets. These figures are much higher than for the ten divans of varying centuries examined for this study. At this point, it is concluded that the poet Nef’î gives considerable thought to the concepts of sign, deictic and signified. According to Nef’î, the indicator is the sign and the concept of the indicator should be based on the religious values of Islam. These Islamic values are categorized as signified. At this point, “deictic” is the auditory and without these Islamic values the concept of the sign has no meaning. Thus, we can say that the poet Nef’î in the XVIIth century expressed his thoughts similarly to thoughts of Ferdinand de Saussure, who lived in the XIXth century. The importance of the study should be evaluated in this respect.

In the study, it will be questioned whether the poets had perceptions similar to the thought system of semiotics in divans taken from several different centuries. The data obtained showed us that, in classical Turkish literature, poets used varying ways of defining the concept of sign, which can be explained by the principles of immutability and changeability of semiotics. Although the poets of classical Turkish literature have different perspectives regarding the term sign, there is a dominant view. It was understood that it was the mentality of the poet that determined this dominant view. The fact that the texts analyzed are literary texts is also an important factor affecting the results of the study. This literature is based on Islamic philosophy and literary tradition, and it will be seen that the concepts of sign, signified and deictic in these works, which have a fictional language, are defined from a religious perspective rather than a realist one. Considering the diwans sampled from classical Turkish Literature poets, it is revealed that the semiotics approach is not related to the poets’ “poetry skill”, it is a system of thought. For example, when we look at poets such as Sheikh Galib, who is considered a first-class poet and Haqîqî, who is considered a third-class poet, in this context, we can see that the third-class poet, Haqîqî, has developed a closer approach to the concept of semantics in his poems. For this reason, poets, regardless of the perception of first or third class poets, having different perspectives,

such as “non-religious”, “Sūfî” or “sultan poets”, are all put into the framework of the research.

In this work, the concepts of “deictic” and “signified” as parts of sign in classical Turkish literature will be interpreted within the concept of semiotics, consisting of two parts. In the first part, the concepts of “sign”, “deictic” and “signified” will be analyzed and explained with examples within classical Turkish literature. The poems of Yunus Emre, Ahmedi, ‘Avni, Nejati, Haqîqi, Fuzuli, Baqi, Nabi, Nedim and Sheikh Galib will be analyzed and interpreted within the context of semiotics. In the second part, the *Diwan* of Nef’î will be analyzed and the concepts of “word” and “signified” in classical Turkish literature will be explained within the context of semiotics.

BURDUR İLİ AĞIZLARININ ORTAK KARAKTERİSTİK SES BİLGİSİ ÖZELLİKLERİ

Osman YILDIZ*

Özet

Hızlı sanayileşmenin oluşturduğu nüfus hareketleri, okuma yazmanın yaygınlık kazanması, köylerden kentlere yönelen göçler ve televizyon, radyo, gazete vb. kitle iletişim araçları; maalesef, ağızlar üzerindeki tahribatını hızla sürdürmektedir. Bu yüzden henüz ele alınmamış Türkiye Türkçesi ağızları üzerinde araştırma ve incelemelerin bir an önce yapılması, Türkoloji alanı için son derece önemlidir. Türkçenin iyi anlaşılabilmesi ve gelecek nesillere iyi bir şekilde aktarılabilmesi için sadece yazı dilimizi bilmemiz yeterli değildir. Ayrıca onunla aynı kökene dayanan yerel konuşma biçimleri olan ağızlarımızı (Demir, 2002, s. 105-116) da iyi bilmemiz gerekmektedir. Bunu da Türkiye Türkçesi ağızlarının bilimsel olarak incelenmesiyle gerçekleştirebiliriz. İşte, bu düşüncelerle Burdur ili ağızları üzerinde çalışmaya karar verdik. Bu kararı almamızda Burdur ili ağızları üzerinde hâlihazırda bilimsel düzeyde ciddi bir çalışmanın yapılmamış olması en önemli etken oldu. Bu makalede, Türkiye Türkçesi ağızlarına katkı sunmak amacıyla hazırladığımız *Burdur İli Ağızları (Gramer-Metin-Sözlükler)*¹ adlı araştırma ve inceleme çalışmasında tespit ettiğimiz Burdur ili ağızlarının en belirgin ses bilgisi özellikleri üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi ağızları, Burdur ili ağızları, ses bilgisi, karakteristik özellikler.

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, osmanyildiz@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2250-0260.

¹ Bu çalışma, V. Kartalcık ile ortaklaşa yapılmıştır; ancak yayımlanmamıştır.

THE COMMON PHONETIC CHARACTERISTIC PROPERTIES OF THE DIALECTS IN BURDUR PROVINCE

Abstract

The population movements created by fast industrialization, prevalence of literacy, migrations from villages to cities, mass media like television, radio, newspaper etc., keep the destructions on dialects. That's why it is extremely important for the branch of Turkology that the researches and investigations have to be done as soon as possible on the dialects of Turkey Turkish. It is not enough to know only the writing language to understand Turkish very well and to pass it down from generation to generation. Also we have to know the dialects, which are the local ways of speaking based on the same origin with Turkish. And we can achieve this by conducting scientific researches on the dialects of Turkey Turkish with these thoughts. The most important factor for deciding to make a research on the dialects in Burdur province was that any of a serious work at a scientific level has been done yet. In this article, we will focus on the most prominent phonetic features of the dialects in Burdur province, which we detected in our study, named "the dialects in Burdur province (grammar-text-dictionaries)" to contribute the dialects of Turkish in Turkey.

Keywords: Turkey Turkish dialects, dialects in Burdur province, phonetics, characteristic features.

Giriş

Burdur ili, Akdeniz Bölgesi'nde, coğrafi olarak Göller Bölgesi adı verilen bölgede yer alır. İli, 36° 51' 37" 49' kuzey enlemleri ile 29° 22' ve 30° 53' doğu boylamları sınırlandırmaktadır. İl, doğu ve güneyinden Antalya, batısından Denizli, güneybatısından Muğla, kuzeyinden Afyonkarahisar, kuzeydoğusundan ise Isparta ile çevrilidir.

Tarihi Neolitik devre kadar giden ilde Türk varlığı 1075 yılında başlar. Hamitoğulları Beyliği'nin Isparta'yla birlikte en önemli merkezlerinden olan Burdur, doğudan gelen Türkmenlerin meskûn olduğu bir yöredir (Tuğlacı, 1985, s. 66). Burdur hakkında tarihî kaynaklar ve yer adları göstermektedir ki Burdur tam bir Oğuz şehridir ve yöre ağızlarının oluşumunda burayı mesken tutmuş Bayındır, Büğdüz, Çavdır, Döger, İğdir, Kayı, Yazır, Yıva ve Yüreğir boyları etkili olmuştur (Sümer, 1999, s. 256-258, 317; Gülensoy, 1979, s. 73-98; Kurgun, 2005, s. 261-266).

Türkiye Türkçesi ağızları içerisindeki yeri, L. Karahan'ın eserinde (1996, s. 150-151) "Batı Grubu ağızlarının I. Alt Grubu" olarak gösterilen Burdur ili ağızlarını müstakil olarak inceleyen bilimsel anlamda ciddi herhangi bir çalış-

ma henüz yapılmış değildir. Bu ağız, daha çok bölge ağızları üzerinde yapılan çalışmalar içinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

Türkiye Türkçesi ağızlarına katkı sunmak amacıyla hazırladığımız *Burdur İli Ağızları (Gramer-Metin-Sözlükler)* adlı çalışmada² yöre ağızları ile ilgili olarak tespit ettiğimiz en belirgin ses bilgisi özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Yazı Dilinde Bulunmayan Ünlüler

Burdur ili ağızlarında kullanılan ünlülerde büyük bir çeşitlilik görülür. Ölümlü dildeki ünlülerin yanı sıra türlü ses etkileriyle oluşmuş [á], [â], [ã], [a], [ê], [ä], [ë], [i], [î], [ô], [ó], [ö], [ü] alofon ünlüler de vardır. Bu ünlülerin nitelikleri ve kullanımları şöyledir:

[â]: /a/-/e/ arası, düz, geniş, yarı ön bir orta damak ünlüsüdür; genellikle dış ünsüzleri ile /y/ ön damak ünsüzünün yanında yer alır. Ön, iç ve son seslerde bulunur: *âyân* “ayağın” (35/7); *anlaşmışlar* “anlaşmışlar” (4/46), *hâni* “hani (69/26); *antalyâ* “Antalya’ya” (1/54), *ovayâ* “ovaya” (2/37).

[â]: /a/-/ı/ arası, düz, yarı dar bir ünlüdür; genellikle dış ünsüzleri ile /y/ ön damak ünsüzünün yanında yer alır. İç ve son seslerde bulunur: *burâya* “buraya” (52/7), *gâdâ* (<< Ar. kadar) “kadar” (74/31); *garâ* “kara” (26/13), *parâ* (<< Far. pâre) “para” (74/34).

[â]: /a/-/o/ arası, geniş, yarı yuvarlak bir ünlüdür; genellikle dudak ünlü ve ünsüzleri komşuluğunda meydana gelir. İç ve son seslerde bulunur: *bâbalarına* “babalarına” (9/21), *çuvâl* (<< Far. cuvâl) “çuval” (29/48); *pompâ* (< İt. pompa) “pompa” (39/35), *sônâ* “sonra” (28/56).

[â]: /a/-/u/ arası, yarı dar, yarı yuvarlak bir ünlüdür; genellikle dudak ünlü ve ünsüzlerinin komşuluğunda oluşur. İç ve son seslerde bulunur: *o-zqman* (<< Ar. zemân) “o zaman” (18/8), *sobq* (<< Mac. Szoba) “soba” (38/13); *onq* “ona” (27/56), *ulq* “ulan” (32/53).

[ê]: /e/-/i/ arası, daralmış, yaygın söyleyişle *kapalı /e/* (è) olarak bilinen bu ünlü, en eski metinlerden itibaren görülen bir sestir (Yılmaz, 1991, s.151-165): *êyi* “iyi” (41/18), *gece* “gece” (23/18), *yêtmiş* “yetmiş” (63/45), *dê-* “demek” (4/45). Ünlünün bölge ağızlarındaki kullanımı kurallı ve düzenli değildir. Anlam farkı yaratmadığı için bölge ağızları açısından ünlünün fonem değeri bulunmamaktadır. Eskicil olarak *kapalı /e/* ile telaffuz edilen bir ke-

² Çalışmada yörenin bütün ilçelerinden derlenmiş 80 metin bulunmaktadır. Bu metinlerin bir kısmı benim tarafından bir kısmı da Kartalcık tarafından derlenmiştir. Derlemeye öğrencilerimiz N. Karahan ve İ. Gümüş de katılarak yardımcı olmuşlardır. Yine öğrencimiz A. O. Yalkın da derlenen bu metinleri klasik yöntemle kulağa dayalı olarak çeviri yazıya aktarmıştır. Bu makale, söz konusu çalışmanın tarafıma hazırlanmış olan ve sesler, ses uyumları ile tarihî süreç içerisinde kelimelerde görülen ses hadiseleri kapsamında oluşturulan “Ses Bilgisi” bölümünden üretilmiştir.

lime, yörede farklı konuşmacıların ağızında bazen /e/ bazen de /i/ ünlüleriyle de telaffuz edilebilmektedir: *èyi* (34/1) ~ *eyi* (8/3) ~ *iyi* (1/29), *gèce* (23/18) ~ *gece* (16/22) ~ *gice* (40/15), *dè-* (4/45) ~ *de-* (3/39) ~ *di-* (5/6). Bu nöbetleşmelere aynı kişilerin ağızında bile rastlamak mümkündür. Örneğin Altınyayla ilçesinde bir konuşmacının (Makbule Sancar) ağızında “yabancı” anlamındaki “el” kelimesi, hem [è]’li hem de /i/’lidir: *èl* (9/3) ~ *il* (9/2).

Bunun yanında dış ünsüzleri ile /y/ ön damak ünsüzünün yanındaki /e/ ünlüsünün daralmaya uğraması sonucu oluşan *kapalı /e/ örnekleri de bulunmaktadır. Bu örneklerle kelimelerin ön, iç ve son seslerinde tesadüf edilir: èlmasları* “elmas” (17/8), *èyàlet* “eyalet” (4/1); *sormèyen* “sormayayım” (31/60); *incè* “ince” (43/12), *yanè* “yani” (2/1).

[ä]: Açık /e/; normalden açık, yarı uzun bir ünlüdür. Düzenli olmamakla birlikte bazı kelimelerin ön ve iç seslerinde bulunur: *äsgi* “eski” (6/3), *äzdilè* “ezdiler” (61/6); *gälin* “gelin” (69/66), *säs* “ses” (50/7).

[ê]: /e/-/ö/ arası, geniş, yarı yuvarlak bir ünlüdür; genellikle dudak fonemlerinin yanında meydana gelir. Ön, iç ve son seslerde bulunur: *èvü* “evi” (60/35); *dèvlet* (<< Ar. devlet) “devlet” (48/31); *böle* “böyle” (10/34), *döve* “döve döve” (23/23).

[i]: /i/-/ü/ arası, düz, dar, yarı ön bir ünlüdür; genellikle dış ünsüzleri ile /y/ ön damak ünsüzünün yanında meydana gelir. İç ve son seslerde bulunur: *acıy-yö* “acıyor” (80/4), *çıkacak* “çıkacak” (8/57); *ayrı* “ayrı” (8/47), *hanı* “hani” (63/9).

[î]: /i/-/u/ arası, dar, yarı yuvarlak bir ünlüdür; genellikle iç seslerde ve dudak fonemlerinin yanında bulunan bir ünlüdür: *bıçak* “bıçak” (36/50), *çamır* “çamur” (5/1), *davil* (<< Ar. tabıl) “davul” (3/29), *yāmır* “yağmur” (41/24); *tavî* (← Far. tāv) “tavi” (5/45).

[î]: /i/-/ü/ arası, dar, hafifçe yuvarlaklaşmış bir ünlüdür; genellikle dudak ünlü ve ünsüzlerinin komşuluğunda yer alır. Ön, iç ve son seslerde bulunur: *içün* “için” (80/61), *ik-üş* “iki üç” (69/41); *bilüyösañ* “biliyorsan” (3/33), *evimizde* “evimizde” (24/41).

[ó]: /o/-/ö/ arası, geniş, yuvarlak, yarı ön bir ünlüdür; genellikle dış ünsüzlerinin yanında meydana gelir. Ön, iç ve son seslerde bulunur: *öldun* “oldun” (35/29); *alıyöz* “alıyoruz” (12/37); *gitmèyó* “gitmiyor” (35/64).

[ö]: /o/-/u/ arası, yuvarlak, yarı dar bir ünlüdür; genellikle dış ünsüzlerinin yanında yer alır. Ön, iç ve son seslerde bulunur: *örmana* “ormana” (22/8); *çöban* (<< Far. çübān) “çoban” (18/32); *dolduruyó* “dolduruyor” (27/6).

[ö]: /ö/-/ü/ arası, yuvarlak, yarı dar bir ünlüdür; genellikle dış ünsüzlerinin komşuluğunda meydana gelir. Ön ve iç seslerde bulunur: *öle* “öyle” (2/21),

öretmen “öğretmen” (63/5); *böyük* “büyük” (62/10), *döyüp* “dövüp” (28/25).

[ú]: /u/-/ü/ arası, dar, yuvarlak, yarı ön bir ünlüdür; genellikle dış ünsüzlerinin yanında yer alır. İç ve son seslerde bulunur: *goyún* “koyun” (1/31), *vurúyru* “vuruyor” (18/14); *māsulú* (← Ar. mahşul) “mahsulü” (22/35).

2. Geniz Ünlüleri

/m/, /n/, /ŋ/ ünsüzlerinin büzülme, derilme ve erime hadiseleri sonucunda kaybolması ve genizlik vasıflarını yanlarındaki ünlülere aktarmasıyla [ã], [ẽ], [ĩ], [ĩ̃], [õ], [õ̃], [ũ], [ũ̃] *geniz ünlüleri* ortaya çıkar (Yıldız, 2016, s. 1-24): *bãa* “bana” (50/20), *yukardã* “yukarıdan” (27/93); *bẽ* “ben” (72/13), *sẽ* “sen” (30/66); *görüyasũz* “görüyorsunuz” (23/17), *yanğĩ* “yangın” (56/25); *õrẽsĩ* “öğrensın” (51/22), *yẽŋ-gãlnĩ* “yeni gelinim” (55/35); *õa* “ona” (50/18), *sõra* “sonra” (72/35), *sõ* “sonra” (29/5); *õüne* “önüne” (23/46); *mũar* “pınar” (13/9), *onũ* “onun” (8/36); *gũ* “gün” (75/19), *yũ* “yün” (12/32).

3. Birincil Uzun Ünlüler

Türk dilindeki birincil uzun ünlüler üzerine yapılmış belli başlı çalışmalara (Tekin, 1975; Tuna, 1988, s. 213-282; Korkmaz, 1995, s. 443-458) bakıldığında yöre ağızlarındaki şu kelimelerde birincil uzun ünlülerin -düzenli olmamakla birlikte- muhafaza edildiği görülür: *ãş* “aç” (45/36), *bẽş* (45/13), *bũ* (39/13), *dãş* “taş” (17/25), *dẽ-* (14/86), *dõrT[ũ]* (34/25), *gãl-* “kalmak” (80/61), *gẽt-* (36/2), *gõy* “gök” (80/61), *õ* (39/11), *õl-* (14/156), *õn* (30/15), *sõr-* (74/32), *tõz* (26/50), *ũş* “uç” (364/14), *vãr* (73/18), *yẽr* (80/61), *yõk* (76/30), *yõl* (74/8), *yũz* “yüz sayısı” (72/8).

4. İkincil Uzun Ünlüler

Yöre ağızlarında erime, büzülme, derilme, geçişme/karışma, ünsüz yitimi, vurgu ve tonlamaya bağlı olarak *ikincil uzun ünlüler* bolca kullanılır. Bunlar, özellikle /ğ/, /h/, /r/, /l/, /y/, /v/ gibi seslerin yanlarındaki ünlülerin açıklığı içinde kaybolmaları sonucu iki veya üç sesin birleşmesiyle oluşur: *dõru* “doğru” (30/72), *gãdã* (<< Ar. kadar) “kadar” (1/60), *gõzẽ* “güzel” (79/2); *ãklanır* “ayıklanır” (27/26), *bãrsak* “bağırsak” (45/27), *sãncak* “salıncak” (35/31); *aşşã* “aşağı” (1/8), *çocũ* “çocuğu” (10/4), *tũ* “tüyü” (12/42); *n'ẽdecez* “ne edeceğiz” (2/40), *n'õlcek* “ne olacak” (33/46); *gõnek* “gömlük” (65/12), *sõna* “sonra” (7/22), *yãnış* “yanlış” (39/26); *bũtũn* “bütün” (40/26); *gocamãndır* “kocamandır” (70/26), *yũzũ* “yüzü” (30/10).

5. Kısa Ünlüler

Normal ve uzun ünlülerin yanında, aynı ağız bölgeleri içerisinde çok kısa söylenen ünlüler de vardır. Bu ünlüler, Burdur ili ağızlarında daha çok /l/, /m/, /n/, /r/, /ş/, /y/ süreklili ünsüzleri ile /b/, /d/, /p/ süresiz ünsüzlerinin yanında

görülmür. *Kısa ünlüler*, genellikle, iç seslerde vurgusuzluğa, ön ses ve son seslerde ise ulamaya bağlı olarak ortaya çıkar. Bütün ünlülerin kısa biçimleri bulunmaktadır: *ay^aķgabım* “ayakkabım” (34/12), *yōs^a* “yoksa” (68/32); *mes^elā* (< Ar. meşelā) “mesela” (25/20), *ōl^e* “öyle” (69/23); *biraz^ısbartāye* “birazı Isparta’ya” (1/65), *ķarş^ı* “karşı” (74/62); *şey* (<< Ar. şey’) “şey” (31/11), *gelⁱn* “gelin” (60/29), *hindⁱ* (38/37) ~ *şimdⁱ* “şimdi” (31/13); *ondañ^ıkeri* “ondan sonra” (47/29), *dēy^o* “diyor” (80/78); *bur^unnarını* “burunlarını” (28/6), *torb^u* “torba” (60/34); *dokuz^üz* “dokuz yüz” (4/13), *yör^üklē* “Yörükler” (67/11), *ōñünd^ü* “önünde” (69/11).

6. İkiz Ünlüler

İkiz ünlüler, iki ünlü arasında bulunan /f/, /g/, /ğ/, /h/, /k/, /m/, /n/, /ŋ/, /r/, /v/, /y/ ünsüzlerinin eriyip kaybolmaları ile oluşur. Bu ünlülerin her üç türü (alçalan ikiz ünlü, yükselen ikiz ünlü ve eşit ikiz ünlü) için de yöre ağızında bolca örnek vardır: *aeş* “ağaç” (57/18), *arpāe* “arpaya” (78/13), *ar* “ağır” (27/93), *sāibi* (← Ar. şāhib) “sahibi” (75/17), *daulculā* (← Ar. taḅl) “davulcular” (75/11), *deil* “değil” (3/15), *besleō* “besliyor” (16/24), *eümüzün* “evimizin” (76/35), *souk* “soğuk” (30/71), *gōüs* “göğüs” (14/153), *kōiñ* “köyün” (80/30). *bulmuşüüS* “bulmuşuz” (14/41); *maalle* (< Ar. maḥalle) “mahalle” (1/40), *beenmerim* “beğenmiyorum” (19/14), *yün* “yığın” (37/9), *geldii* “geldiği” (21/18), *çocuu* “çocuğu” (80/2), *kütüü* “kütüğü” (61/12); *bāazdedik* “boğazdaydık” (41/41), *mqaPbet* (<< Ar. maḥabbet) “muhabbet” (75/69), *dēe* “diye” (49/10), *pambia* “pamuğa” (22/14), *oynian* “oynayan” (75/42), *yielim* “yiyelim” (31/39), *geziē* “geziye” (32/1), *istiñ* “istiyorum” (69/46), *biō* “biriyol” (49/3), *oadan* “ovadan” (54/20), *gōercinnere* “güvercinlere” (79/76), *duak* “duvak” (23/11), *türküedē* “Türkiye’den” (42/8).

7. Yazı Dilinde Bulunmayan Ünsüzler

Burdur ili ağızlarında ölçünlü dildeki ünsüzlerin yanı sıra bu ünsüzlerin *değişmiş* hâli olan ya da alıntı kelimelerin asıl şekillerinde bulunan şu ünsüzlere de rastlanır: [C], [Ç], [F], /ğ/, /h/, [J], /k/, [K], [K] /ŋ/, [P], [S], [s], [Ş], [T], [v], [z], [ʔ]. Bu ünsüzlerin nitelikleri ve kullanımları şöyledir:

[C]: /c/-/j/ arası, yarı sızıcı bir ünsüzdür; genellikle iki ünlü arasında bulunan /c/ ünsüzünün ünlülerin etkisiyle süreklileşmesi sonucu meydana gelir. Ön ve iç seslerde görülür: *Candarmā* (<< İt. gendarme) “jandarma” (75/63), *goCu* “koca” (32/32).

[Ç]: /c/-/ç/ arası, yarı ötümlü, bir bakıma /c/ ile başlayıp /ç/ ile tamamlanan ortak boğumlanmalı bir ünsüzdür (Sağır, 1997, s. 393-394). Burdur bölgesi ağızlarında genellikle ünlülerin ve ötümsüz ünsüzlerin komşuluğunda bulunan bu ünsüz, ön, iç ve son seslerde görülür: *Çerez* (<< Yun. kseros) “çerez”

(40/3), *löbetÇi* (← Ar. nevbet) “nöbetçi” (58/8), *kerpiÇ* “kerpiç” (24/4).

[F]: /f/-/v/ arası, yarı ötümlü bir ünsüzdür. Ön, iç ve son seslerde görülür: *Furmazlar* “vurmazlar” (14/19), *alışFèriş* “alışveriş” (63/8), *hafif* (<< Ar. *ḥaff*) “hafif” (38/10).

/ğ/: Ötümlü, süreksiz bir art damak ünsüzüdür. Kalın sıradan kelimelerde /k/ > /ğ/ ötümlüleşmesi sonucu ortaya çıkar. Ölçünlü dilde de bulunmasına karşın yazıda gösterilmemektedir. Yöre ağızlarında görülen en karakteristik ünsüzlerdendir. Ön, iç ve son seslerde kullanılır: *ğidar* (<< Ar. *ḡadar*) “kadar” (28/31), *atğı* “atki” (34/57), *tamaşalığ* (← Far. *temāşā*) “tamaşalık” (56/5).

/h/: Hırıltılı /h/, sızıcı, ötümsüz bir art damak ünsüzüdür. Kalın sıradan kelimelerde /k/ > /h/ süreklileşmesi sonucu ortaya çıkar. Düzensiz bir şekilde iç ve son seslerde görülür: *çihış* “çıkış” (42/8), *oḡudu* “okudu” (34/26), *yaptıḡ* “yaptık” (42/16).

[J]: /ş/-/j/ arası, yarı ötümlü, ötümsüzlüğünü kaybetmiş bir ünsüzdür. Genellikle ünlülerin etkisiyle /ş/ ünsüzünün ötümlüleşmesi sonucu ortaya çıkar. İç ve son seslerde görülür: *gēvemiş_Jandarmı* (<< İt. *gendarme*) “gelivermiş jandarma” (75/61), *karJıda* “karşıda” (1/40), *ölmüJ* “ölmüş” (77/4).

/k/: Ötümsüz, süreksiz bir art damak ünsüzüdür. Yöre ağızlarında genellikle /k-/ > /ğ-/ ötümlüleşmesi olduğundan bu ünsüz çok fazla kullanılmaz. *kaş* “kaç” (51/13), *kıḡırdaklı* “kıkırdaklı” (36/40), *mapızlık* (← Ar. *maḥbūs*) “mahpusluk” (50/25).

[K]: /k/-/g/ arası, ötümsüzlüğünü kaybetmekte olan yarı ötümlü bir ünsüzdür. Ön, iç ve son seslerde kullanılır: *Kün* “gün” (70/1), *esKi* “eski” (21/26), *büyüK* “büyük” (6/11).

[K̄]: /k/-/ğ/ arası, ötümsüzlüğünü kaybetmekte olan yarı ötümlü bir ünsüzdür. Ön, iç ve son seslerde görülür: *Ḳolay* “kolay” (8/2), *oḲuma* “okuma” (1/29), *yoḲ* “yok” (16/11).

/ḡ/: Damak genizsilidir. Ölçünlü dilde bulunmamakla birlikte, Türkiye Türkçesi ağızlarının birçoğunda duyulan ötümlü ve akıcı bir geniz sesidir. Art ve ön sıradan ünlü taşıyan eskicil pek çok sözde karşılaşılır. İç ve son seslerde yaygınlıkla kullanılır: *doḡuz* “domuz” (3/50), *yalıḡız* “yalnız” (74/20), *biḡ* “bin” (5/35), *öḡ* “ön” (14/153).

[P]: /p/-/b/ arası, yarı ötümlü bir ünsüzdür. Genellikle /b/ ünsüzünün ötümsüzleşme eğilimi ile ortaya çıkar. Ön, iç ve son seslerde bolca örneği görülmektedir: *Pişer* “pişer” (62/35), *ıPrik* (<< Ar. *ibriḡ*) “ibriḡ” (36/3), *güP* (<< Ar. *kūb*) “küp, toprak kap” (6/10).

[S]: /s/-/z/ arası, yarı ötümlü, sızıcı bir ünsüzdür. Genellikle ünlülerin etkisiyle /s/ ötümlüleşirken ötümsüz ünsüzlerin etkisiyle de /z/ ötümsüzleşir.

Ön, iç ve son seslerde pek çok örnekte görülür: *Sāten* (< Ar. zāten) “zaten” (17/23); *deSġah* (<< Far. dest-gāh) “tezgāh” (35/3), *vērmeSsey* “vermezsen” (47/27), *yimmak-Samāni* (← Ar. zemān) “yemek zamanı” (8/31); *alırıS* “alırız” (29/57).

[s]: Sızıcılığını kaybetmeye başlamış ötümsüz bir ünsüzdür. *Peltek* /s/ olarak da nitelendirilir. Ön, iç ve son seslerde görülür: *şuyum* “suyumu” (33/56), *üşdün* “üstünü” (29/46), *duzlarış* “tuzlarız” (28/50).

[Ş]: /ç/-/ş/ arası, yarı sızıcı bir ünsüzdür. Ön, iç ve son seslerde sıkça görülür: *Şadırını* “çadırını” (76/29), *geŞince* “geçince” (1/56), *aġeŞ* “ağaç” (16/6).

[T]: /t/-/d/ arası, yarı ötümlü bir ünsüzdür. Ön, iç ve son seslerde sıkça görülür: *Tiken* “diken” (80/94), *pāTşah* (<< Far. pādşāh) “padişah” (32/33), *mēmeT* (<< Ar. muḥammed) “Mehmet” (79/19).

[v]: Çift dudak /v/ si; çift dudakta boğumlanan ötümlü ve sızıcı bir ünsüzdür. Daha çok yuvarlak ünlülerin yanında teşekkül etmektedir [Coşkun, 2003, s. 48 (Dipnot: 5)]. Ön, iç ve son seslerde görülür: *var* “var” (21/17), *ovâcık* “Ovacık” (71/1), *hūv* “ünlem (huv!)” (71/24).

[z]: Sızıcılığını kaybetmeye başlamış ötümlü bir ünsüzdür. *Peltek* /z/ olarak da nitelendirilir. Ön, iç ve son seslerde görülür: *zamannar* (← Ar. zemān) “zamanlar” (36/31), *mezerliġidi* (← Ar. mezār) “mezarlıktı” (35/58), *deperiz* “teperiz” (5/14).

[ʔ]: Batı grubu ağızları için karakteristik olan [ʔ], akıcı ünsüzlerin yanında bulunan /d/, /ğ/, /h/, /k/, /l/, /r/, /t/, /v/ ünsüzlerinden türeyen ötümsüz patlayıcı gırtlak sesidir (Karahan, 1996, s. 152-153). Burdur bölgesi ağızlarında iç ve son seslerde görülür: *a'lımdan* (← Ar. aql) “aklımdan” (63/47), *e'mek* “ekmek” (60/41), *tu'mak* “tutmak” (60/10); *attu'* “attık” (64/27), *keşge'* (<< Far. keşkek) “keşkek” (53/6) vb.

Bölge ağızlarında bu ünsüzlerin yanı sıra alıntı kelimelerde bulunan ve art ünlüler ile hece kurduğu hâlde ön çıkışlılığını koruyan [d̡], [ğ̡], [k̡], [l̡], [r̡], [t̡] ünsüzleri de kullanılmaktadır: *medūsa* (<< Yun. medusa) “medusa” (56/13); *dükġan* (<< Ar. dukkān) “dükkān” (73/38); *kāya* (<< Far. ked-ḥudā) “kâhya” (31/55), *nikah* (< Ar. nikāh) “nikāh” (6/30); *sūlale* (<< Ar. sulāle) “sülale” (54/13), *meşġul* (<< Ar. meşġul) “meşġul” (2/51); *rokur* “nokul” (2/5); *hattā* (<< Ar. ḥattā) “hatta” (1/52), *gabaat* (<< Ar. ḳabāḥat) “kabahat” (14/174).

8. Gevşek Boğumlanmalı Ünsüzler

Bölge ağızlarında yarı belirsiz ve düşmek üzere olan *gevşek boğumlanmalı ünsüzler* de bulunmaktadır: *dōşdunda* “doğduğunda” (30/74), *bāş* (< Far. bāġ) “bağ” (36/28); *hayvancılık* (← Ar. ḥayvān) “hayvancılık” (1/11), *ırāḥmatlık* (← Ar. rahmet) “rahmetlik” (23/41); *dōkTük* “döktük” (80/36), *ilk* “ilk”

(51/19); *õ'dü* “öldü” (41/44), *güzē'* “güzel” (21/24); *sõ'ra* “sonra” (36/30), *äsğidē'* “eskiden” (31/29); *ā'kādeş* “arkadaş” (31/36), *vā'* “var” (27/11); *yā'rum* “yavrum” (3/30), (49/27); *kō'* (<< Far. kŭy) “köy” (75/23), *görü'* “görüyor” (23/41).

9. Damak Uyumu

Burdur ili ağızlarında damak uyumu, ölçünlü dildeki damak uyumuna göre bazı kelime ve eklerde daha ileri seviyede, bazı kelime ve eklerde ise daha geri seviyededir.

9.1. Ölçünlü Dile Göre Damak Uyumunun İleri Olduğu Durumlar:

İlerleyici, gerileyici ve iki yönle benzeşmeyle bazı kelimelerde uyum sağlanır: *birez* (78/29), *hadı* “haydi” (64/13), *habar* (<< Ar. ḥaber) “haber” (41/30), *santım* (<< Fr. centime) “santim” (24/13), *lire* (< İt. lira) “lira” (39/21); *heni* “hani” (58/1), *böün* “bugün” (41/13), *esger* (<< Ar. ' asker) “asker” (16/17), *lisan* (<< Ar. lisān) “lisan” (14/149), *barabar* (<< Far. berāber) “beraber” (47/23), *maşala* (<< Ar. meş' ale) “meşale” (40/15).

Bazı kelimeler, uyumlu olan eskicil şekilleriyle kullanılır: *alma* “elma” (80/80), *ana* (41/13), *gardaş* “kardeş” (7/33) vb.

İlerleyici benzeşmeyle “ki” bağlacı uyuma girer: *sen var mīdın-ki?* “sen var mıydın ki?” (22/9) vb.

İsimden isim yapım eki {+leyin}, vasıta hâli eki {(I)IA(n)}, aitlik eki {+ki}, zarf-fiil eki {+ken} ve şimdiki zaman eki {-(I⁴)yor}, ilerleyici benzeşmeyle uyuma girebilmektedir: *sabālā* (← Ar. šabāh) “sabahleyin” (65/29); *bunnarılan* “bunlarla” (30/54), *ğızımıla* “kızımıla” (41/2), *sularılan* “sularla” (36/36), *torbularıla* “torbalarla” (27/70); *baharınkı* (← Far. bahār) “baharınki” (12/33), *buradaki* “buradaki” (26/4), *ordaki* “oradaki” (7/37); *oynarқан* “oynariken” (75/56), *ufacīkanā* “ufacıkken” (15/10), *yaşka* “yaş iken” (5/25); *deyi* (58/11) ~ *deyō* “diyor” (35/63), *geliyörü* (8/9) ~ *geliyri* “geliyor” (18/18), *yēniyō* “yeniyor” (48/26) vb.

9.2. Ölçünlü Dile Göre Damak Uyumunun Geri Olduğu Durumlar:

Diş ünsüzleri ve /y/ ön damak ünsüzünün etkisiyle kalın ünlüler inceldir. Bu incelmeye bağlı olarak pek çok kelimedede damak uyumu bozulur: *arkadeş* “arkadaş” (30/64), *başındaki* “başındaki” (76/16), *buyday* “buğday” (78/54), *çilbak* “çıplak” (72/11), *golē* “kolay” (58/32), *haşgeş* (<< Ar. ḥaṣḥāş) “haşhaş” (2/11), *isbarta* “İsparta” (4/4), *makes* (<< Ar. miḳaṣş) “makas” (34/58) vb.

Ünlüyle biten kelimeler, ek-fiil ile çekimlendiklerinde uyumsuzluklar görülür: *bahalıydi* (← Far. bahā) “pahalıydı” (47/31), *ğazanamadıydı* “kazanamadıydı” (50/11), *sallandıydıK* “sallandıydık” (15/23) vb.

Gelecek zaman eki {- (y)AcAk}, emir-istek eki {- (y)Am}, zarf-fiil eki {- (y)ArAk}, isimden fiil yapım ekleri {+IA-} ve {+IAŞ-}, olumsuzluk eki {-mA-}, isim-fiil eki {-mAK}, yönelme hâli eki {+(y)A}, belirtme hâli eki {+(y)I⁴} ve vasıta hâli eki {+(I)IA(n)}, uyumu bozabilmektedir: *ūraşcez* “uğraşacağız” (35/44), *alem* “alayım” (34/17), *āleşilek* “ağlaşarak” (80/52), *yavruleyemaz* “yavrulayamaz” (8/44), *anneşimamişlā* “anlaşmamışlar” (54/22), *vāmēcēdim* “varmayacaktım” (60/15), *ğādırmeK-için* “kaldırmak için” (4/38), *ğomeye* “koymaya” (60/35), *yaylei* “yaylayı” (55/8); *onūlen* “onunla” (60/29), *sırēle* “sırayla” (53/36), *yabeylen* “yabayla” (78/31), *ğaynameyla* “kaynamayla” (35/20) vb.

10. Dudak Uyumu

Burdur ili ağızlarındaki dudak uyumu, ölçünlü dilden daha ileridir. Ölçünlü dilde uyuma aykırı olan kelime tabanları ve ekler, yöre ağızlarında büyük ölçüde uyuma girmiştir. Ancak uyumu bozan biçimler de vardır.

10.1. Ölçünlü Dile Göre Dudak Uyumunun İleri Olduğu Durumlar:

Ölçünlü dilde /a/-/u/ ses yapısındaki Türkçe kökenli kelimeler, yöre ağızlarında genellikle /a/-/i/ şeklinde kullanılır ve dudak uyumuna tabi olur. Ayrıca ölçünlü dilde uyuma girmeyen bazı alıntı kelimeler de uyumlu şekilleriyle kullanılır: *avidirdi* “avuturdu” (64/19), *çamırını* “çamurunu” (5/49), *savrılmış* “savrulmuş” (80/62), *yāmır* “yağmur” (33/5); *arzi* (<< Far. ārzū) “arzu” (80/46), *horaz* (<< Far. ḥorūs) “horoz” (56/32), *pulüs* (<< Fr. police) “polis” (41/3), *üniversē* (<< Fr. université) “üniversite” (1/66) vb.

{-(I⁴)yor} şimdiki zaman eki ve “ki” bağlacı yer yer uyuma girer: *çalışıya* “çalışıyor” (20/8), *geçiyemiş* “geçiyormuş” (23/40), *biliyeler* “biliyor” (18/26), *buluyu* “buluyor” (51/12); *bölü-kü* “böyle ki” (75/82), *deyo-ku* “diyor ki” (32/37).

10.2. Ölçünlü Dile Göre Dudak Uyumunun Geri Olduğu Durumlar:

Ünlü yuvarlaklaşması, uyumsuz eskicil kelimelerin kullanılması, ünlü düzleşmesi gibi çeşitli sebeplerle kimi zaman uyumsuz şekillere de rastlanır: *aluvēllēdi* “alıverirlerdi” (47/28), *bōlōh* “böyle” (35/28), *gōrē* “göre” (78/26), *ōlō* “öyle” (34/33); *çevürmōşler* “çevirmişler” (25/37), *icün* “için” (50/4); *bem-buriya* “ben buraya” (33/39), *güşliyin* “güçlüyüm” (50/19), *nohot* (<< Far. noḥūd) “nohut” (68/2), *tohom* (<< Far. tuḥm) “tohum” (78/54) vb.

11. Ünlü Değişmeleri

Bölge ağızlarında, ünlü-ünlü veya ünlü-ünsüz etkileşimi sonucu neredeyse bütün ünlüler birbirleriyle değişebilmektedir. Tespit edilebilen ünlü değişimleri şöyledir:

11.1. İncelme

Diş ünsüzleri ve /y/ ön damak ünsüzünün etkisiyle kelimelerde bulunan kalın sıradan ünlüler, ince sıraya geçer. Burdur ili ağızları için karakteristik olan bu fonetik hadise, çoğu zaman damak uyumunun bozulmasına sebebiyet verir.

/e/, [á] < /a/: *áyāḡ* “ayağın” (35/7); *başındeki* “başındaki” (76/16), *çapáyla* (← İt. *zappa*) “çapayla” (16/17), *sōnádán* “sonradan” (15/11), *yolmáya* “yolmaya” (33/25); *havuFçá* (← Ar. *ḥafíf*) “hafifçe” (19/17).

/i/, [í] < /i/: *isbarta* “Isparta” (4/4); *azcık* “azıcık” (5/21), *babacık* “babacık” (49/10), *çilbağ* “çıplak” (72/11), *dinas* “tınaz” (37/27); *ayrı* “ayrı” (8/47), *burasi* (1/9) ~ *burasí* “burası” (54/18), *çıkdí* “çıktı” (12/20).

/ö/, [ó] < /o/: *ólduḡ* “oldun” (35/29); *alıyóz* “alıyoruz” (12/37), *biyöv* “bir-yol” (2/31), *satyós* “satıyoruz” (8/24), *yatıyös* “yatıyoruz” (44/13); *gitmēyó* “gitmiyor” (35/64), *yapıyó* “yapıyor” (2/14).

/ü/, [ú] < /u/: *bulmuşunüz* “bulmuşsunuz” (14/42), *goyún* “koyun” (1/31), *suyúnü* “suyunu” (5/14), *vurıyru* “vuruyor” (18/14); *onú* “onu” (2/20), *yü* “yu, yıka” (64/64).

11.2. Kalınlaşma

Damak uyumunu sağlama çabası ve belirli ünsüzlerin kalınlaştırma etkileri başta olmak üzere çeşitli sebeplerle ince ünlülerin kalın sıraya geçmesi hadisesidir. Burdur ili ağızlarında karakteristik olmayan bu hadisede ince ünlüler ya tam ya da yarı kalınlaşır.

/a/, [á] < /e/: *alátdirik* (<< Fr. *électrique*) “elektrik” (35/52); *amale* (<< Ar. ‘amele) “amele” (44/21), *çiyñārız* “çiğneriz” (5/14), *habár* (<< Ar. *ḥaber*) “haber” (60/24), *sadán* (<< Ar. *zāten*) “zaten” (26/17); *arafā* (<< Ar. ‘arefe) “arife” (2/1).

/ı/, [í] < /i/: *bírez* “biraz” (15/18), *gönderdik* “gönderdik” (39/39), *hept-sın_dı* (← Far. heb) “hepsini de” (55/8), *münāsıp* (<< Ar. *munāsib*) “münasip” (46/3); *haní* “hani” (63/9), *zamāñıñkí* (← Ar. *zeman*) “zamanınki” (25/37).

/u/, [ú] < /ü/: *súalē* (1/57) ~ *sual^e* (<< Ar. *sulāle*) “sülale” (1/32); *māsulú* (← Ar. *maḥşül*) “mahsulü” (22/35).

11.3. Daralma

Yanlarındaki geniş ünlüleri daraltma etkisi yapan bazı ünsüzlerin etkisi altında geniş ünlülerin $a > ı$, $o > u$, $e > i$, $ö > ü$ biçimindeki daralması olayıdır [Korkmaz, 1992, s. 159 (bk. ünlü daralması)]. Burdur ili ağızlarında bu hadise, komşu ağızlardan biri olan Muğla ili ağızlarında olduğu gibi /a/+a/ > /a+/ı/, /e/+e/ > /e+/i/ biçiminde sistemli değildir (bk. Akar, 2013, s. 49).

/ɪ/, [â] < /a/: *ğarğıya* “kargaya” (33/44), *hāʔıda* (← Far. hefte) “haftada” (36/34), *tāraFıy* (← Ar. taraf) “taraf” (74/46), *zıman* (<< Ar. zemān) “zaman” (32/25); *atlı* “at ile” (52/13), *kıısı* “kısa” (28/9), *tātı* (<< Far. tahte) “tahta” (58/12), *yazmı* “yazma” (61/12).

/i/, [ê] < /e/: *êlmas* (<< Ar. elmās) “elmas” (17/8), *êyālet* (< Ar. eyālet) “eyalet” (4/1), *işgeları* (← Ar. eşkiyāʔ) “eşkiyaları” (11/8); *bik* (< bek) “pek” (44/3), *şey* (<< Ar. şeyʔ) “şey” (51/17), *yêşil* (<< yeşil) “yeşil” (34/60); *deni* (<< Far. dāne) (64/14) “tane” (27/8), *inci* “ince” (29/35), *işti* “işte” (53/16), *yine* (<< yana) “yine” (63/35).

/u/, [ô] < /o/: *ô* (13/36) ~ *ô* (7/4) ~ *u* “o” (35/20), *ôlak* “oğlak” (75/12), *ôrmana* “ormana” (22/8), *udun* “odun” (53/2); *bakıyôlâ* “bakıyorlar” (71/24), *çôcuu* “çocuğu” (28/2), *gôremeyulla* “göremiyorlar” (72/33), *yuğur* “yoğur” (64/48); *ârimıyô* “ağrımıyor” (21/22), *buluyu* “buluyor” (51/12), *gidiyu* “gidiyor” (1/37), *uzanıyô* “uzanıyor” (1/36).

/ü/, [ö] < /ö/: *öle* “öyle” (2/21), *öretmen* “öğretmen” (63/5), *üleli* “öleli” (45/14), *üyütdüj* “öğüttün” (68/4); *böle* (46/20) ~ *büle* “böyle” (13/26), *çöker-Tir* “çökertir” (27/67), *döyüp* “dövüp” (28/25), *güre* “göre” (72/25).

11.4. Genişleme

Dar ünlülerin çeşitli sebeplere geniş ünlülere dönüşmesi hadisesidir [Korkmaz, 1992, s. 160 (bk. ünlü genişlemesi)]. Bölge ağızları için karakteristik olmayan bu hadisede dar ünlüler ya tam ya da yarı genişler.

/a/, [â] < /ɪ/, /i/: *ahar* (<< Far. âhūr) “ahır” (40/5), *dağâniy* “dağının” (5/12), *saapları* (← Ar. şāhib) “sahipleri” (70/5), *tahan* (<< Ar. taḥīn) “tahin” (19/21).

/e/, [ê] < /i/: *esdêse* “isterse” (12/15), *eşde* “işte” (22/4); *heş* (24/38) ~ *heç* (<< Far. hīç) “hiç” (69/27), *yêʔmee* (<< Ar. yevmiyye) “yevmiye” (44/5); *demîşkê* (← Far. dem) “deminki” (2/29), *ike* “iki” (40/22), *yane* (<< Ar. yaʔnī) “yani” (48/6), *zāye* (<< Ar. zāyiʔ) “zayı” (39/5).

/o/, [ô] < /u/: *doā* (<< Ar. duʔāʔ) “dua” (53/34), *gôş* “kuş” (58/15), *nohot* (<< Far. noḥūd) “nohut” (68/2), *tohom* (<< Far. tuḥm) “tohum” (78/54).

/ö/ < /ü/ < /u/: *öyümedik* “uyumadık” (16/21), *öze* “yüze” (24/33); *böyü* “bugün” (2/27), *dömbek* (<< Far. dunbek) “dümbelek” (3/19), *hökümet* (<< Ar. ḥukümet) “hükümet” (76/16), *töyünüj* “tüyünün” (58/15).

11.5. Yuvarlaklaşma

Düz ünlülerin dudak seslerinin (/o/, /ö/, /u/, /ü/, /b/, /f/, /m/, /p/, /v/) etkisiyle dudaklılaşması veya yuvarlak olması hadisesidir. Burdur ili ağızlarında karakteristik olmayan bu değişimde düz ünlüler ya tam ya da yarı yuvarlaklaşır.

/o/, [â] < /a/: *bobassız* “babasız” (9/27), *çuvâl* (<< Far. *cuvāl*) “çuval” (29/48), *olârak* “olarak” (44/9), *ovâcık* “Ovacık” (71/1); *pompâ* (< İt. *pompa*) “pompa” (39/35), *sônâ* “sonra” (28/56).

/o/ << /e/: *mobal* (<< Ar. *vebāl*) “vebal” (9/25).

/ö/, [ê] < /e/: *çöröğotu* “çörekotu” (30/53), *dêvlet* (<< Ar. *devlet*) “devlet” (48/31), *ötêki* “öteki” (26/14), *vêrmeSsey* “vermezsen” (47/27); *bôlē* “böyle” (6/31), *dövê döve* “döve döve” (23/23), *ôlē* “öyle” (70/14), *şôlē* “şöyle” (26/49).

/u/, [î] < /ı/: *bıçak* “bıçak” (36/50), *çatmışlar* “çatmışlar” (11/37); *tavi* (5/45) ~ *tavu* (← Far. *tāv*) “tavi” (5/46).

/u/, [ú] << /i/: *buyo* (19/20) ~ *büyö* “bir yol” (68/4), *havuFçâ* (← Ar. *ḥaffif*) “hafifçe” (19/17).

/ü/ < /i/: *üç_çelek* “iç yelek” (13/37); *pulüs* (<< Fr. *police*) “polis” (41/3); *bölü_kü* “böyle ki” (75/82), *êvü* “evi” (60/35).

11.6. Düzleşme

Dudak uyumu kuralına bağlanmak veya başka sebeplerle Türkçe veya yabancı kökenli kelimelerdeki yuvarlak ünlülerin yerini düz ünlülere bırakması hadisesidir. Bölge ağızları için karakteristik değildir. Bu değişimde yuvarlak ünlüler ya tam ya da yarı düzleşir.

/a/, [â] < /o/: *dēyâz* “diyoruz” (28/38), *dağmak* “tokmak” (12/20), *horaz* (<< Far. *ḥorūs*) “horoz” (56/32), *rados* “Rodos” (52/2); *alıyâ* “alıyor” (51/8), *geçiriyâ* “geçiriyor” (51/13).

/e/, [ê] < /ö/: *bêlüşdük* “bölüştük” (5/3) ~ *belişâ'dik* “bölüşürdük” (5/4).

/ı/, [î] < /u/: *savrılmış* “savrulmuş” (80/62), *yāmîr* “yağmur” (41/24), *yaviḥlîḡ* “yavuklun” (60/19), *yumîrta* “yumurta” (43/2); *arız* (<< Far. *ârzü*) “arzu” (80/46).

11.7. Diğer Ünlü Değişmeleri

Bölge ağızlarında çeşitli münasebetlerle birbirlerinin doğrudan karşısı olmayan ünlü değişimleri de vardır.

/i/ < /a/: *fanili* (<< İt. *phanella*) “fanila” (28/53)

/i/ < /u/: *mîtbâ* (← Ar. *maṭbah*) “mutfağa” (50/3)

/u/, [â] < /a/: *duzluma* “tuzlama” (28/40), *modu* (< İt. *moda*) “moda” (34/48), *youḡluḡdan* “yavuklundan” (60/23), *sôrmusaḡ* “sormasan” (74/53); *ğavurmu* “kavurma” (32/18), *o_du* “o da” (60/61), *ulq* “ulan” (32/53), *yousu* “yoksa” (74/5).

/ü/ < /e/: *dökmüden* “dökmeden” (28/70), *dövücek* “dövecek” (31/46), *köşü* (<< Far. *gūše*) “köşe” (34/19), *söliyen* “söyleyeyim” (31/68); *böli* “böyle” (8/58), *düündü* “düğünde” (75/3), *görü* “göre” (34/52), *ötü* “öte” (80/101).

/a/ < /u/: *aastos* (<< Lat. Augustus) “ağustos” (26/24), *buynazı* “boynuzu” (77/47).

/ı/ < /o/: *geliyır* “geliyor” (44/40), *yapıyırır* “yapıyorum” (24/4); *bakıyır* “bakıyor” (24/37), *gidiyi* “gidiyor” (48/25).

/i/~ [ō] < /u/: *fasilli* (62/33) ~ *fasölle* (<< Yun. phasiolos) “fasulye” (78/54).

12. Ünlü Düşmesi

İç seslerde, vurgusuzluk ve ulamadan kaynaklanan ünlü düşmesi hadise si çok yaygındır. Bu hadisede sadece dar ünlüler değil, ölçünlü dilden farklı olarak, düz-geniş ünlüler de düşebilmektedir: *numra* (<< İt. numero) “numara” (6/22), *meslā* (<< Ar. meşelā) “mesela” (29/38), *nincēzim* “neneceğizim” (34/4), *yanna* “yanına” (41/5); *ıyce* “iyice” (38/27), *oluyru* “oluyor” (18/18), *ğurlalī* “kurulalı” (54/33), *yürdüp* “yürütüp” (35/18); *başım_ğına* “başıma kına” (23/35), *kes_yourdu* “kese yoğurdu” (32/45), *başlad_da* “başladı da” (5/57), *vā_m_bakam* “var mı bakalım” (58/13), *şindik_gibi* “şimdiki gibi” (80/20), *bun_da* “bunu da” (31/60), *üsdüm_başımı* “üstümü başımı” (34/11).

13. Ünlü Türemesi

/r/, /l/, /ş/ ünsüzlerinin bulunduğu kelimelerde ön, iç ve son seslerde ünlü türemesi görülür.

Türk dili kökenli kelimelerin ön seslerinde /l/, /r/ ünsüzleri bulunmadığından, Türkiye Türkçesi ağızlarının pek çoğunda, bunlarla başlayan alıntı kelimelerin ön seslerinde düz-dar bir ünlü türer (Gülsevin, 2002, s. 26). Burdur ili ağızlarında da bu türeme yaygın bir eğilimdir: *iliyen* (<< Far. legen) “leğen” (74/20); *ırahmetlik* (← Ar. rahmet) “rahmetlik” (47/15), *ıramazan* (<< Ar. ramazān) “Ramazan” (47/7), *ırızgımızı* (← Ar. rizk) “rızkımızı” (78/10); *işam* “çam” (22/12), *işey* (<< Ar. şey) “şey” (45/31).

İç seslerde yan yana gelmiş ünsüzlerden biri bir akıcı (daha ziyade /r/ ve /l/) ise genellikle arada bir dar ünlü (daha ziyade /ı/ ve /i/) türer: *çılıbaksın* “çıplaksın” (33/44), *ğatran* (<< Ar. kaṭrān) “katran” (5/12), *masıraf* (< Ar. maşraf) “masraf” (26/19); *beliki* (< Ar. bel+Far. ki) “belki” (56/27), *etirāf* (< Ar. eṭrāf) “etraf” (80/15), *mecibur* (<< Ar. mecbūr) “mecbur” (7/17); *koṅgure si* (← Fr. congrès) “kongresi” (39/24); *mücüdelik* (← Far. mujde) “müjdelik” (10/23).

Bir örnekte de /a/ ünlüsü türemiştir: *alaman* (← Fr. Allemand) “Alman” (11/2).

Son seslerde düzenli olmamakla birlikte bazı kelimelerde /e/, [ê], /i/, [â], /u/ ünlüleri türemiştir: *ilişdire* (<< Rum. ilistir) “ilistir” (27/42); *varâ* (22/29) ~ *varı* “var” (19/2); *māmurumuşu* (← Ar. me ’ mūr) “memurmuş” (73/26), *yazıru* “Yazır” (13/14).

14. Ünsüz Uyumu

Yer yer ölçünlü dilin etkisiyle uyumlu örnekleri de görülmekle birlikte Burdur ili ağızlarında ünsüz uyumunun büyük ölçüde zayıf olduğu söylenebilir.

Ünsüz uyumsuzluğu genellikle alıntı kelimelerde görülür. Bu kelimelerin asıl biçimlerinde mevcut olan uyum, ünsüzlerden birinin herhangi bir sebeple ötümlüleşmesi veya ötümsüzleşmesi sonucunda bozulur.

/-fT-/ ~ /-vt-/ < /-ft-/: *dävtēr* (<< Ar. defter) “defter” (59/18), *havta* (41/7) ~ *haFta* (<< Far. hefte) “hafta” (30/26).

/-hd-/ < /-ht-/: *tahda* (<< Far. tahte) “tahta” (30/9).

/-kd-/ < /-kt-/: *dokduru* (← Fr. docteur) “doktoru” (51/5), *mikdar* (<< Ar. miqdār) “miktar” (30/74).

/-kğ-/ < /-kğ-/: *dağğa* (<< Ar. dağīğa) “dakika” (28/9), *hağğını* (← Ar. hağğ) “hakkını” (63/14).

/-pd-/ < /-bd-/: *apdesT* (<< Far. āb-dest) “abdest” (31/43).

/-Pb-/ < /-bb-/: *mqaPbet* (<< Ar. maḥabbet) “muhabbet” (75/69).

/-Pz-/ < /-bz-/: *zePze* (<< Far. sebze) “sebze” (44/38).

/-sd-/ < /-st-/: *bosdan* (<< Far. būstān) “bostan” (2/42), *fısdık* (<< Ar. fustuğ) “fıstık” (28/65), *hasda* (<< Far. ḥaste) “hasta” (77/45), *usda* (<< Far. ustād) “usta” (15/18).

/-sg-/ ~ /-sK-/ < /-sk-/: *asger* “asker” (11/42) ~ *asKer* (<< Ar. ‘ asker) “asker” (50/1).

/-sv-/ < /-sf-/: *asvalt* (<< Fr. asphalte) “asfalt” (1/54).

/-şd-/ < /-jd-/: *müşd-etmişler* (← Far. mujde) “müjde etmişler” (10/21).

/-şd-/ < /-şt-/: *müşderi* (<< Ar. muşterī) “müşteri” (60/3).

/-şğ-/ < /-şh-/: *haşgeş* (2/11), (29/11) ~ *haşgaş* (<< Ar. ḥaṣḥāş) “haşhaş” (19/7).

/-şğ-/ ~ /-şK-/ < /-şk-/: *ışKembe* (30/11) ~ *işgembe* (<< Far. şikenbe) (30/22), *keşgek* (< Far. keşkek) “keşkek” (62/26).

/-td-/ < /-dd-/: *mütdet* (<< Ar. muddet) “müddet” (32/27).

/-td-/ ~ /-tT-/ < /-tT-/: *batTāniyye* (<< Ar. *baṭṭāniyye*) “battaniye” (28/3), *haída* (<< Ar. *ḥattā*) “hatta” (66/26).

/-tv-/ ~ /-tF-/ < /-tf-/: *mutFā* “mutfağa” (50/15) ~ *mutvağdan* (← Ar. *maṭ-baḥ*) “mutfaktan” (50/16).

Burdur ili ağızlarında ünsüzle başlayan ekler genellikle tek şekillidir ve bağlandığı kelimeye ötümlülük-ötümsüzlük bakımından uyum göstermez. Bunun sebebi, Eski Oğuzcada uyum dışında kalan bazı morfemlerin (bk. Timurtaş, 1994, s. 58-59; Özkan, 2009, s. 109-110) yöre ağızlarında ekseriyetle muhafaza edilmesidir.

{+cA} (eşitlik hâli eki): *sıkca* “sıkıca” (38/29), *yusufca* “Yusufça” (54/8).

{-cAk} (gelecek zaman eki): *çıkcek* “çıkacak” (30/36), *üscek* “esecek” (37/29), *gitcez* “gideceğiz” (63/54), *yaḥcek* “yakacak” (60/45).

{+cl⁴} (isimden isim yapım eki): *bekci* “bekçi” (36/28), *çivtcá* (← Far. *cuft*) “çiftçi” (78/8), *işcá* “işçi” (44/34), *nöbetcilē* (← Ar. *nevbet*) “nöbetçiler” (32/36).

{-d+} (görülen geçmiş zaman eki): *atdı* “attı” (5/6), *basdı* “bastı” (30/28), *ũşraşdı* “uğraştı” (63/67), *yapdım* “yaptım” (21/38).

{+dA} (bulunma hâli eki): *ateşde* “ateşte” (38/12), *bucağda* “Bucak’ta” (48/28), *dörtde* “dörtte” (44/35), *tarafda* (← Ar. *ṭaraf*) “tarafta” (17/21).

{+dAn} (ayrılma hâli eki): *aasdosdan* “ağustostan” (57/2), *boyadıhdan* “boyadıktan” (12/35), *etden* “etten” (53/35), *taşdan* “taştan” (56/17).

{-dl⁴K} (sıfat-fiil eki): *aşdında* “açtığında” (24/28), *işdámiz* “içtiğimiz” (5/35), *çıkđında* “çıkıtığında” (28/51), *kesdiyi* “kestiği” (11/30).

{-dl⁴r-} (ettirgenlik eki): *basdırız* “bastırırız” (38/26), *deışdiri* “değiştirir” (35/5), *daḥdırılıyodu* “taktırılıyordu” (7/23), *ğarışdır* “karıştır” (68/15).

{+dl⁴r} (bildirme eki): *çórapdır* (← Far. *cūrāb*) “çoraptır” (60/37), *doymuşdur* “doymuştur” (49/30), *duağdır* “duvaktır” (65/38), *yèlekdir* “yelektir” (60/37).

[-ğl] (fiilden isim yapım eki): *atğısını* “atkısını” (34/57), *bışğı* “bıçkı” (48/28).

{-Gl⁴n} (fiilden isim yapım eki): *başğını* “baskını” (35/29), *coşğun* “çoşkun” (59/10).

15. Ötümlüleşme

/k-/ > /g-/ ve /t-/ > /d-/ değişimleri de yaygın olmakla birlikte ölçünlü dilde görülmeyen kalın sıradan kelimelerin ön seslerindeki /k/ ünsüzünün ötümlüleşerek /ğ/ olması çok karakteristiktir: *ğarı* (40/18), *ğarığ* (16/17), *ğarınca-*

dir (49/27), *ğarışımıñ* (28/23), *ğarnıma* (45/29), *ğasıqlarsıñ* (68/8), *ğasındırı* (51/4), *ğat* (79/70) vb.

Bu ötümlüleşme, Türkçe kökenli kelimeler kadar alıntı kelimeler için de geçerli bir eğilimdir: *ğabaat* (<< Ar. kabāhat) “kabahat” (14/174), *ğabul* (<< Ar. kabūl) “kabul” (73/47), *ğadı* (<< Ar. kādī) “kadı” (75/43), *ğarar* (<< Ar. karār) “karar” (49/24), *ğayıt* (<< Ar. kayd) “kayıt” (63/4) vb.

16. Sızıcılaşma

Sızıcılaşmanın birçok türü görülmekle beraber bunlardan en yaygını ve en çok dikkati çekenini /h/ < /k/ ve /ş/ < /ç/ değişmeleridir. Bu sızıcılaşmalar genellikle iç ve son seslerde meydana gelir.

/h-/ , /-h-/ , /-h/ < /k-/ , /-k-/ , /-k³/: *haç* “kaç” (58/42); *ağşamı* “akşamı” (53/22), *boyadıñdan* “boyadıktan” (12/35), *oñudu* “okudu” (34/26), *sañlancek* “saklanacak” (60/21), *toñuduk* “dokuduk” (12/16), *yavuhlu* “yavuklu” (60/17); *bacah* “bacak” (28/6), *başladıñ* “başladık” (24/25), *doldurduñ* “doldurduk” (42/17), *vādıñ* “vardık” (42/14), *yāzıñ* “yazlık” (4/47) vb.

/ş-/ , /-ş-/ , /-ş/ < /ç-/ , /-ç-/ , /-ç⁴/: *şıkdı* “çıktı” (42/36), *şocuklar* “çocuklar” (22/20); *aşdı* “açtı” (63/15), *bışğı* “bıçkı” (48/28), *güşlü* “güçlü” (1/14), *işme* “içme” (71/24), *çeşi* “çeçi” (12/15), *geşir* “geçir” (19/17), *işam* “çam” (22/12), *yalavaşdan* “Yalvaç’tan” (4/23); *ağaş* “ağaç” (2/38), *geş* “geç” (56/28), *üş* “üç” (20/6) vb.

17. Ünsüz Kaybolmaları/

/ğ/ , /h/ , /l/ , /r/ , /v/ ve /y/ gibi ünsüzlerin komşu ünlülerdeki açıklık nedeniyle kaybolmaları (Tuna, 1986, s. 41-42; Boz, 2001, s. 856-864) diğer Türkiye Türkçesi ağızlarında olduğu gibi Burdur ili ağızlarında da oldukça yaygındır. Bu kaybolmalar, yöre ağızlarının en karakteristik değişmelerindendir. Çeşitli tipleri olmakla birlikte en çok görüleni *erime* hadisesidir.

17.1. Erime

Kelime içinde veya sonunda /ğ/ , /h/ , /l/ , /r/ , /v/ ve /y/ gibi ünsüzlerin kendisinden önceki ünlülerin açıklığının etkisiyle niteliğinin silinip onları uzatmak suretiyle kaybolmasıdır.

/-√K-/ , /-K√/ < /-VğK-/ , /-KVğ/ : *dōru* “doğru” (74/56), *ōrenci* “öğrenci” (63/51), *sālam* “sağlam” (31/10), *yāmür* “yağmur” (41/24); *çi* “çiğ” (57/12), *yā* “yağ” (11/17).

³ L. Karahan, Burdur ilini de dâhil ettiği Batı Grubu ağızlarının I. Grubu’nda /k/ > /h/ değişmesinin genel eğilimi yansıtmayan bir ses hadisesi olduğunu söyler (1996, s. 129).

⁴ G. Gülsevin’e göre Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen bu değişim, bir Kıpçak Türkçesi unsuru değildir. Çünkü Kıpçak Türkçesinde her şartta /ç/’ler /ş/ olur; ancak Türkiye Türkçesi ağızlarında sadece kapalı hecenin son sesi durumundayken /ç/ > /ş/ süreklileşmesi gerçekleşir (2010, s. 71-78).

/-V̄K-/ , /-K̄V̄/ < /-VhK-/ , /-KVh/: *āmat* (<< Ar. aḥmed) “Ahmet” (32/22), *bāḥeye* (← Far. bāḡ-çe) “bahçeye” (2/40), *gāvaltıyı* (← Ar. kaḥve+Tk. altı) “kahvaltıyı” (31/62), *mūtar* (<< Ar. muḥtār) “muhtar” (75/48); *allā* (<< Ar. allah) “Allah” (80/17).

/-V̄K-/ < /-VvK-/: *dēşirme* “devşirme” (11/3), *dōdüler* “dövdüler” (9/23), *ēde* “evde” (23/34), *yārum* “yavrum” (3/32).

/-V̄K-/ , /-K̄V̄/ < /-VyK-/ , /-KVy/: *bōle* “böyle” (51/19), *dēze* “teyze” (9/16), *sōle* “söyle” (39/33); *golē* “kolay” (58/32), *kō* (<< Far. kūy) “köy” (1/5), *şē* (<< Ar. şey) “şey” (42/4), *övē* “üvey” (49/5).

/-V̄K-/ , /-K̄V̄/ < /-VrK-/ , /-KVr/: *ētesi* “ertesı” (53/29), *ōnek* “örnek” (14/67), *vēdikleri* “verdikleri” (80/83), *yōḡ an* “yorgan” (10/31); *berābē* (< Far. berāber) “beraber” (78/7), *hē* (< Far. her) “her” (73/48), *vā* “var” (58/15), *yedişē* “yedişer” (73/56).

/-V̄K-/ , /-K̄V̄/ < /-VİK-/ , /-KVI/: *āmış* “almış” (49/3), *gözēdir* “güzeldir” (55/9), *ōdu* “oldu” (79/6), *sarısın* “sarılsın” (12/1); *gē* “gel” (58/17), *gözē* “güz- zel” (79/2), *nasī* “nasıl” (75/64), *yō* “yol” (61/10).

17.2. Büzülme

Kelime içinde iki ünlü arasındaki bir ünsüzün ünlülerin açıklığı nedeniyle kaybolup komşu ünlülerle birlikte tek bir uzun ünlü veya ikiz ünlü hâline gelmesidir (Tuna, 1986, s. 42).

/-V̄-/ ~ /-VV-/ < /-VḡV-/ < /-VgV-/ ~ /-VḡV-/: *ābem* “ağabeyim” (44/1), *bārsak* “bağırsak” (45/27), *bōün* (2/40) ~ *bōn* “bugün” (49/6), *souk* “soğuk” (30/71), *yourdunu* “yoğurdunu” (29/69).

/-V̄-/ ~ /-VV-/ < /-VhV-/: *imtān* (<< Ar. imtiḥān) “imtihan” (63/54), *maalle* (<< Ar. maḥalle) “mahalle” (1/40), *raat* (<< Ar. rāḥat) “rahat” (1/61), *zār* (<< Ar. zāhir) “zahir, herhâlde” (46/3).

/-V̄-/ ~ /-VV-/ < /-VIV-/: *gēcei* “geleceği” (80/23), *ōcak* “olacak” (37/28).

/-V̄-/ ~ /-VV-/ < /-VrV-/: *būdan* “buradan” (78/25), *gālā* “karılar” (73/69), *gelivēp* “geliverip” (49/48), *yaşlānda* “yaşlarında” (72/18).

/-V̄-/ ~ /-VV-/ < /-VvV-/: *duaḡ* “duvak” (23/11), *gōercinnere* “güvercinle- re” (79/76), *oadan* “ovadan” (54/20), *yauḡlu* “yavuklu” (60/16).

/-V̄-/ ~ /-VV-/ < /-VyV-/: *dohūcusu* “dokuyucusu” (13/29), *tūnü* “tüyünü” (79/75), *yēlim* (31/39) ~ *yielim* “yiyelim” (31/39).

17.3. Derilme

Kelime sonunda iki ünlü arasındaki bir ünsüzün ünlülerin açıklığı nedeniyle kaybolup komşu ünlülerle birlikte tek bir uzun ünlü veya ikiz ünlü hâline

gelmesidir (Tuna, 1986, s. 42).

/-V̄/ ~ /-VV/ < /-VğV/: *bayā* “bayağı” (30/5), *çivtcilii* “çiftçiliği” (78/9), *gömlei* “gömleği” (44/16), *yığıldı* “yığıldı” (5/33).

/-V̄/ ~ /-VV/ < /-VhV/: *dāzɡaa* “tezgâha” (34/31), *iştā* “iştahı” (72/53), *tārīi* “tarihi” (4/20), *yāu* (31/34) ~ *yā* “yahu” (52/18).

/-VV/ < /-VrV/: *ōlaa* “oralara” (49/12)

/-V̄/ ~ /-VV/ < /-VyV/: *dāvetie* “davetiye” (7/3), *işee* “şeye” (27/48), *tū* “tüyü” (12/42), *yēvmee* (<< Ar. yevmiyye) “yevmiye” (44/5).

17.4. Yutulma

İç seste kapalı hece komşuluğundaki bir ünsüzün komşu bir ünlünün açıklığında kaybolmasıdır (Tuna, 1986, s. 42).

/-KV-/ < /-KKV-/: *etem* (<< Ar. edhem) “Ethem” (34/19), *fetiye* (< Ar. fethiyye) “Fethiye” (8/7), *zeroş* (<< Far. ser-ḥōş) “sarhoş” (51/16).

/-KV-/ < /-KIV-/: *aba* “abla” (76/13).

/-KV-/ < /-KrV-/: *sona* “sonra” (42/34).

18. Ünsüz Benzeşmeleri

Kelimelerin tabanlarıyla ekleme ve ulamaya bağlı ünsüz benzeşmeleri oldukça bol örnekli yaygın bir hadisedir. Ancak, bunlardan en ilgi çekici olanı ekleşme anında meydana gelen ünsüz benzeşmeleridir. /n/ ve /ŋ/ geniz ünsüzleriyle biten kelimelere /l/ ve /d/ ile başlayan ekler veya +(i)le(n) edatı getirildiğinde ilerleyici benzeşme görülür:

/-nn-/ < /-nl-/: *cērannar* (← Ar. cereyān) “cereyanlar” (44/30), *āldivennēmis* “eldivenlerimiz” (51/11), *hayvannāmuz* (← Ar. ḥayvān) “hayvanlarımız” (3/20), *ğannu* “kanlı” (74/31), *osmannu* (← Ar. ‘uṣmān) “Osmanlı” (4/2), *ğocumannıḳ* “kocamanlık” (27/27), *ergennik* “ergenlik” (30/10), *şennikli* “şenlikli” (69/2).

/-ŋn-/ < /-ŋl-/: *alaŋnıḳ* “alanlık” (76/35).

/-nn-/ << /n/+(i)le(n) edatı: *bıçaḳlarınnan* “bıçakları ile” (27/35), *fırınnan* “fırın ile” (5/4), *yorğanna* “yorganla” (77/38).

/-nn-/ < /-nd-/: *düünne* “düğünde” (75/19), *gölünneḳ* “gölünden” (13/13).

19. Ünsüz Nöbetleşmesi

Ünsüz nöbetleşmesi yaygındır: *bē* (77/14) ~ *men* “ben” (5/1), *lisan* (14/149) ~ *disan* (<< Ar. liṣān) “lisan” (4/45), *nöbet* (50/3) ~ *löbet* (<< Ar. nevbet) “nöbet” (58/4), *ğadar* (41/22) ~ *ğadaḳ* (<< Ar. ḳadar) “kadar” (76/50), *ğāri* (14/181) ~ *ğāli* (← Ar. ḡayr) “gayrı” (79/26), *şöle* (14/149) ~ *höle* “şöyle”

(35/59), *duvaksız* (9/7) ~ *dulaksız* “duvaksız” (9/11), *vefât* (36/44) ~ *mefât* (< Ar. vefât) “vefat” (35/41), *düven* (37/26) ~ *düren* “düven” (37/25) vb.

20. Eskicil Şekillerin Korunduğu Kelimeler

Burdur ili ağızlarında fonetik eğilimlere ve ölçünlü Türkiye Türkçesindeki değişmiş şekillere rağmen eskicil şekillerini koruyan pek çok örnek vardır. Bazen bunların yazı dilindeki şekillere dönmüş hâllerine de rastlanır. Yöre ağızlarında düzenli olmamakla birlikte şu kelimelerde eskicil şekillerin korunduğu görülür.

Ünlülerle ilgili olanlar: *böyük* “büyük” (46/22), *eyi* “iyi” (8/3), *keyermiş* “giyermiş” (79/6), *yoğarı* “yukarı” (22/2), *yörü* “yürü” (55/22); *baklavu* “baklava” (2/18), *ortu* “orta” (27/5), *üçün* “için”; *bēle* “böyle”; *doğuzan* “doksan” (10/35), *sekizen* “seksen” (45/16), *yalavaç* “yalvaç”, *yalınız* “yalnız”; (*benge* >) *bene* “bana” (55/17), (*senge* >) *sene* “sana” (80/51).

Ünsüzlerle ilgili olanlar: *barmağ* “parmak” (66/24), *bek* “pek” (4/26), *bekmez* “pekmez” (19/6), *bişer* “pişer” (62/32), *buğar* “pınar” (3/1); *keri* “geri, sonra” (20/31), *keyermiş* “giyermiş” (79/6), *keyik* “geyik” (11/25), *kiTceğ* “gideceğim” (64/43); *tamağlarını* “damaklarını” (28/50), *tek* “dek, kadar” (45/2), *tiken* “diken” (80/94), *teşdik* “deşdik” (55/43), *toğuduk* “dokuduk” (12/16), *töş* “döş” (14/154).

Tarihî lehçelerde görülen /*ɣ*/ ünsüzü de çoğunlukla kelime tabanlarında ve eklerde muhafaza edilmiştir: *biğ* “bin” (5/35), *çeğe* “çene” (36/47), *değiz* “deniz” (79/103), *doğuz* “domuz” (3/50), *göğüllü* “gönüllü” (7/35), *öğ* “ön” (14/153), *soğ* “son” (48/30), *yēğiden* “yeniden” (72/52), *yüğ* “yün” (12/31), *adam+iğ* “adamin” (78/28), *anam+iğ* “anamin” (9/18), *bölge+niğ* “bölgenin” (56/11), *ağl+iğ+a* (← Ar. ‘ağl) “ağlın” (2/19), *bir+iğiz* “biriniz” (7/35), *kendi+iğ* “kendin” (67/18), *tüy+iğüz+ü* “tüyünüzü” (79/76), *atsa+iğ* “atsan” (4/41), *buyr-uğ* “buyurun” (32/10), *gel-d+iğiz* “geldiniz” (46/7), *bağa* “bana” (34/6), *sağa* “sana” (17/19).

Sonuç

Bu çalışmada bazıları (incelme; /*ğ*-/ < /*k*-/, /*d*-/ < /*t*-/ ötümlüleşmeleri; ünsüz kaybolmaları; /*nn*/ < /*nl*/, /*ɣn*/ < /*ɣl*/, /*nn*/ < /*nd*/ ünsüz benzeşmeleri; damak /*ɣ*’sinin korunması vb.) diğerlerine göre daha karakteristik olmakla birlikte, Burdur ilinin ortak belirgin ses özellikleri üzerinde durulmuştur. Yaptığımız değerlendirmeler ışığında şunları söyleyebiliriz: Burdur ili ağızlarının fonolojik yapısı, /*ɣ*/ < /*k*/ ve /*ş*/ < /*ç*/ gibi değişimler dışında, hem bağlı bulunduğu Batı grubu ağızlarının hem de bu gruba bağlı 1. alt grubun ses bilgisi özellikleriyle (Karahana, 1996, s. 115-134, 150-151) büyük ölçüde örtüşmektedir. Ancak yer yer Batı grubu ağızlarından ayrışan veya söz konusu

grubun diğer alt gruplarıyla benzeşen özelliklerle de karşılaşmak mümkündür. Bu durum şüphesiz bölgede yerleşik olan Oğuzlar ve Oğuz dışı farklı Türk boylarından kaynaklanmaktadır (Karahan, 1996, s. 114-115).

Burada özellikle belirtmek gerekir ki, yer adlarında izlerine rastlanılamasa da Z. Korkmaz'ın "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İlişkisi Sorunu" makalesinde (1980, s. 21-32) verdiği bilgiler ışığında denilebilir ki Burdur ili ağızlarının oluşumunda Kınık Oğuz boyunun da büyük bir rolü olmalıdır.

Korkmaz'ın bu makalesine göre, yöre ağızlarına Kınık boyundan geçmiş olan başlıca dil özellikleri şunlardır:

1. Geniz damak /ŋ/ si, bölge ağızlarında yoğun bir şekilde kullanılmaktadır: *biŋ* "bin" (5/35), *deŋiz* "deniz" (79/103), *doŋuz* "domuz" (3/50), *göŋüllü* "gönüllü" (7/35) vb.

2. Kelime başlarında ön ve art damak /k/ ünsüzleri, ölçünlü dilden daha ileri düzeyde ötümlüleşmektedir: *geçi* "keçi" (80/99), *gendi* "kendî" (1/26), *gişi* "kişi" (72/4); *ğabağ* "kabak" (29/17), *ğoyun* "koyun" (12/25), *ğuş* "kuş" (79/70) vb.

3. Hece ve kelime sonlarında /l/ ve /r/ ünsüzleri kolayca düşebilmekte ve beraberinde telafi uzunlukları oluşmaktadır: *āmış* "almış" (49/3), *gözēdir* "güzeldir" (55/9); *vēdikleri* "verdikleri" (80/83), *yōğan* "yorgan" (10/31) vb.

4. Başka varyantları da olmakla birlikte, /-r/ ünsüzünün erimesi sonucunda, şimdiki zaman eki çoğunlukla {-I⁴yo} şeklindedir: *annadıveriyon* "anlatıveriyorum" (10/77), *biliyoy* "biliyorsun" (10/7), *deyo* "diyor" (4/12), *yıkēyoz* "yıkıyoruz" (11/1) vb.

5. Diş ünsüzleriyle ön damak /y/ ünsüzü, örnekleri bolca görülen ünlü incelmelerine sebebiyet verir: *alcek* "alacak" (11/52), *örüzger* (<< Far. rüzgâr) "rüzgâr" (60/68), *suyünü* "suyunu" (5/14), *yūyoy* "yıkıyorsun" (60/83) vb.

6. Gelecek zaman, {-cA(K)} morfemiyle karşılanır. Ekin başındaki /a/ ve /e/ ünlüleri çoğunlukla düşer. Damak uyumuna uyan örnekleri de olmakla birlikte yaygınlıkla kalın fiil kök ve tabanlarına ekin ince ünlü şekli gelir. Ünsüz uyumuna girmez daima /c/ ile kullanılır. 1 ve 2. kişi ekleri ile çekilirken büzülme hadisesi görülür: *yatcen* "yatacağım" (27/63), *yazceŋ* "yazacaksım" (15/113), *olcek* "olacak" (3/56), ısıtcez "ısıtacağız" (23/83) vb.

7. Bazı kelimelerde birincil uzun ünlüler muhafaza edilmiştir: *āş* "aç" (45/36), *bēş* "beş" (45/13), *ōn* "on" (30/15), *bū* "bu" (39/13), *ūş* "üç" vb.

8. Zamir kökenli 1. teklik şahıs eki olarak genellikle {+(I⁴n)} kullanılır: *diyoy* "diyorum" (3/53), *aŋnatcen* "anlatacağım" (63/1), *bilmen* "bilmem" (34/36) vb.

Kaynakça

- Akar, A. (2013). *Muğla ve yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Boz, E. (2001). Ünsüz düşme ve kaybolmalarında terim ve tasnif sorunu. *Türk Dili, 2001/II* (600), 856-864.
- Coşkun, M. V. (2003). Türkiye Türkçesinde ünlüler ve ünsüzler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1999*, 41-50.
- Demir, N. (2002). Ağız terimi üzerine. *Türkbilig, (4)*, 105-116.
- Gülensoy, T. (1979). 24 Oğuz boyunun Anadolu'daki izleri. *Türk Halkbilim Araştırmaları Yıllığı*, 73-98.
- Gülsevin, G. (2002). *Uşak ili ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülsevin, G. (2010). *Yaşayan ve tarihî Türkiye Türkçesi ağızları*. İstanbul: Özel Kitaplar.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (1980). Anadolu ağızlarının etnik yapı ile ilişkisi sorunu. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971 (2. baskı)*, 21-32.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (1995). Eski Anadolu Türkçesinde aslı ünlü (vocal) uzunlukları. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. Cilt I. Ankara: Türk Dil Kurumu, 443-458.
- Kurgun, L. (2005). Burdur ili orun (yerleşim yeri) adlarında Oğuz izleri. *I. Burdur Sempozyumu Bildirileri*. Cilt 1. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 16-19 Kasım 2005, s. 261-266.
- Özkan, M. (2009). *Türk dilinin gelişme alanları ve eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Sağır, M. (1997). Anadolu ağızlarında ünsüzler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1995*, 391-409.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı.
- Tekin, T. (1975). *Ana Türkçede aslı uzun ünlüler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Timurtaş, F. K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı şehirleri*. İstanbul.
- Tuna, O. N. (1986). *Türk dilbilgisi*. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ders Notları, Malatya.
- Tuna, O. N. (1988). Köktürk yazılı belgelerinde ve Uygurcada uzun vokaller. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1960*, 213-282.
- Yıldız, O. (2016). Türkiye Türkçesi ağızlarında geniz ünlüleri. *Diyalektolog-Ağız Araştırmaları Dergisi, (12)*, 1-24.
- Yılmaz, E. (1991). Ana Türkçede kapalı e ünlüsü. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 151-165.

Extended Summary

Burdur is located in the lakes district of the Mediterranean region, surrounded by Antalya, Denizli, Muğla, Afyonkarahisar and Isparta. Bayındır, Büğdüz, Çavdır, Döğer, İğdir, Kayı, Yazır, Yıva and Yüreğir tribes are influential in the appearance of Burdur according to the historical documents (Sümer, 1999, p. 256-258, 317; Gülensoy, 1979, p. 73-98; Kurgun, 2005, p. 261-266).

Burdur dialects take place in the 1st subgroup of West Group Dialects among Turkish dialects of Turkey (see Karahan, 1996, p. 150-151). The most characteristic phonetical properties of Burdur dialects can be stated as follows:

Beside the phoneme vowels in the standard language, Burdur dialects include the allophone vowels of [á], [á̇], [ã], [a], [é], [ä], [ê], [i], [i̇], [õ], [ó], [ô], [ö], [ú] formed by various voice effects.

There are nasal vowels in the dialects, formed by the loss of /m/, /n/, /ŋ/ consonants because of contraction and fusion and because they transfer their nasal property to the next vowels (Yıldız, 2016, p. 1-24).

Primary long vowels are seen to be protected -although not regular- in some local words. Formed by fusion, contraction, transition, combination of consonants, stress and intonation, secondary long vowels are largely used in the local dialects.

Generally, in Burdur dialects, short vowels appear by unstressedness in internal phonemes and by connection in initial and final phonemes. Short forms of all vowels exist.

Examples are abundant for falling, high and equal diphthongs formed by the loss of the consonants of /f/, /g/, /ğ/, /h/, /k/, /m/, /n/, /ŋ/, /r/, /v/, /y/ between two vowels.

One can also see -in the Burdur dialects- these consonants found in the consonants in the standard language as well as in the changing forms of these or in the original forms of the borrowed words: [C], [Ç], [F], /ğ/, /h/, [J], /k/, [K], [K̇] /ŋ/, [P], [S], [ṡ], [Ş], [T], [v̇], [ż], [ʻ]. In the local dialects, the consonants of [ḋ], [ğ̇], [k̇], [l̇], [ṙ], [ṫ] found in borrowed words are also used.

Semi-ambiguous and lax articulated consonants are found, too. Compared with the palatal harmony in the standard language, the palatal harmony of Burdur dialects is more advanced in some words and affixes but less in some words and affixes. Harmony is ensured in some words by progressive and regressive assimilation. The relative pronoun 'ki' attains harmony with progressive assimilation.

Denominative {+leyin}, instrumental {(I)IA(n)}, possessive {+ki}, verbal adverb {+ken} and present continuous {-(I⁴)yor} can be in harmony with progressive assimilation.

Back vowels become front by tooth, gum and /y/ prepalatal consonant. For this reason, palatal harmony is spoilt in many words.

Disharmony appears in substantive verb inflexion in words ending in a vowel. Future {-(y)AcAk}, imperative-optative {(y)Am}, gerund {-(y)ArAk}, verb-makers from nouns {+IA-} and {+IAş-}, negation {-mA-}, infinitive {-mAK}, dative {+(y)}

A}, accusative {+(y)I⁴} and instrumental {(I)IA(n)}, all these affixes can spoil the harmony. Labial harmony is more advanced than the standard language in Burdur dialects. Word bases and affixes contrary to harmony in the standard language greatly attain harmony with the dialects. However, the forms spoiling the harmony are also present.

Turkish original words of /a/-/u/ voice structure in the standard language are usually used as /a/-/i/ in the dialects and are subject to the labial harmony. In addition, some borrowed words not in harmony with the standard language are used with the coherent forms. {-(I⁴)yor} and 'ki' become in harmony partly. Sometimes disharmonious forms are seen for such reasons as vowel labialization, the use of disharmonious archaic words and vowel labialization. As a result of interaction of vowel-vowel or vowel-consonant; backing, fronting, constriction, expansion, labialization and delabialization are all seen in the dialects. However, they aren't characteristic. Occasionally, mutations not directly opposite of each other are present as well. Elision in the internal phonemes is quite widespread because of unstressedness and connection. It takes place not only in narrow vowels but also in round wide vowels, different from the standard language.

Since the consonants of /l/, /r/ aren't present in the initial phonemes in the words of Turkish origin, narrow vowels are derived in the borrowed words starting with these consonants and /s/. If one of the consonants side to side in internal phonemes (especially /r/ and /l/) is fluent, a narrow vowel (especially /i/ and /i/) is usually derived between. Although not regular, the vowels of /e/, [e], /u/, [â], /u/ have appeared in some words.

It is possible to say about Burdur dialects that consonant harmony is greatly weak especially in the borrowed words and in the affixes starting with a consonant. Although the changes of /k-/ > /g-/ and /t-/ > /d-/ are widespread, the sonorisation of /k/ > /ğ/, unseen in the standard language, is quite characteristic. The most common of spirantisation is the changes of /h/ < /k/ and /s/ < /ç/ in the internal and final phonemes. It is pretty widespread in Burdur dialects as in the other dialects of Türkiye. They are among the most characteristic changes of dialects. Fusion is seen at most. Examples of consonant assimilation based on connection and affixation are quite widespread. Of these, the most interesting is the consonant assimilation occurring at the time of affixation.

Consonant alternation in Burdur dialects is widespread. Some of the words with wide vowels in the historical Turkish dialects are generally used in the same way in Burdur dialects. In addition, the original consonant /ŋ/ in the historical dialects is generally kept in bases and affixes.

Kınıks can be included in the elements influential in the formation of Burdur dialects taking the dialect properties of the region into account (Korkmaz, 1980, p. 21-32; Karahan, 1996, p. 114).

It can be said that Burdur dialects, shown in the 1st subgroup of West Group Dialects by L. Karahan (see 1996, p. 150-151), greatly correspond to the general phonetical properties of the related group.

TÜRKÇE BİLGİSAYARLI DİL BİLİMİ ÇALIŞMALARINDA HİS ANALİZİ

Alaettin UÇAN* - Ebru AKÇAPINAR SEZER**

Özet

Bilgisayarlı dil bilimi; sözlü ya da yazılı dili anlamayı, matematiksel olarak ifade etmeyi hedefleyen ve bu hedefe ulaşmak için yöntemler, modeller ve araçlar öneren disiplinler arası bir bilim dalıdır. Bilgisayarlı dil bilimi çalışmalarının bir araştırma alanı olan his analizi; ses, görüntü ya da metin içerisinde hangi hislerin ne oranda yer aldığını bulma işlemine verilen addır. İnternetin yaygınlaşması, sayısal içeriğin çoğalması, saklama ve hesaplama gücünün artması gibi gelişmeler hem otomatik his analizi yapmanın önünü açmış hem de his analizini bir gereklilik hâline getirmiştir.

Metinlerde his analizi konusunu Türk dili özelinde özetleyen bu çalışma, öncelikle his analizinin tarihçesi ve önemini dil bilim bakışı açısıyla açıklamayı hedeflemekte ve his analizinin güncel uygulama alanlarından kısaca bahsetmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilgisayarlı dil bilimi, metinlerde his analizi.

EMOTION ANALYSIS IN TURKISH COMPUTATIONAL LINGUISTICS STUDIES

Abstract

Computational linguistics is an interdisciplinary field that aims to understand the verbal or written language, to express it mathematically and suggest methods, models and tools to achieve these goals. Emotion

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, aucan@cs.hacettepe.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-2493-4022.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, ebruakcapinarsezer@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-9287-2679.

analysis, a research area of computational linguistics; is the process of finding which feelings taking place in what proportion in sound, image or text data. The developments such as the proliferation of the Internet, the increase of digital content, the increase of storage and computing power have both paved the way for automatic emotion analysis and made emotion analysis an important need.

This study, which summarizes the subject of emotion analysis, aims to explain the history and importance of emotion analysis from a linguistic perspective, and briefly introduce the current application areas of emotion analysis.

Keywords: Computational linguistics, emotion analysis in texts.

Giriş

Bilgisayarlı (hesaplamalı) dil bilimi; sözlü ya da yazılı dili anlamayı, matematiksel olarak ifade etmeyi hedefleyen ve bu hedefe ulaşmak için yöntemler, modeller ve araçlar öneren disiplinler arası bir bilim dalıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Rusça bilimsel makaleleri otomatik olarak İngilizceye çeviri ihtiyacıyla 1950'li yıllarda başlayan bilgisayarlı dil bilimi çalışmaları günümüzde Türkçenin de arasında olduğu birçok dil için sürdürülmektedir.

Alandaki çalışmalar, daha çok bilgisayar bilimlerinin bir alt dalı olan doğal dil işleme disiplininden araştırmacılar tarafından yapılmaktadır. Araştırmacılar bilgisayarla bir dili modellemek için ya da başka bir deyişle bilgisayara o dili öğretmek için uzmanlar tarafından yazılan kurallardan faydalanmanın yeterli olacağını düşünmüşler ancak dilin esnek ve canlı yapısı sebebiyle bu düşüncenin yetersiz olduğunu kısa sürede fark etmişlerdir. Araştırmacılar dili bilgisayara sabit kurallarla ezberletmek yerine, tıpkı insana öğretir gibi bilgisayara da öğretmenin bir yolunu bulmaya çalışmaktadırlar. İnsanlar öğrenme kabiliyeti olan tüm canlılar gibi, bir olguyu birçok kez deneyimleyerek öğrenir. Bilgisayarın bir dili öğrenmesi için o dilde birçok doğru örneğe ihtiyaç vardır. Bu sebeple alandaki ilk çalışmalar gelecek vadetse de uzunca bir süre gelişim sağlanamamıştır. İnternetin yaygınlaşması, sayısal içeriğin çoğalması, saklama ve hesaplama gücünün artması gibi gelişmeler sayesinde son yıllarda bilgisayarlı dil bilimi çalışmaları oldukça başarılı sonuçlar üretmektedir.

Bilgisayarlı dil bilimi çalışmalarında yaşanan gelişmelerin yansıması olarak; cümle sınırlarını belirleyebilen, ifadeleri ayırabilen, kelime kök ve gövdesini bulabilen, morfolojik analiz yapabilen, anlamsal analiz yapabilen, özet çıkarabilen, konu belirleyebilen veya başka bir dile çeviri yapabilen bir dil modeli oluşturulabilmektedir. Sonuç olarak araştırmacılar metnin anlamını bilgisayarla modellemekte oldukça başarılı sonuçlar elde edebilmişlerdir. Ancak nesnel içeriği modellemek için yeterli olan anlam bilgisi öznel içerik söz

konusu olduğunda yetersiz kalmaktadır. Çünkü ifadelerin taşıdıkları his bağlama göre değişim göstermektedir.

Öznel içeriğin bağlama ve yazarın hissiyatına göre değişmesi problemini çözmek isteyen bilim insanları ifadelerin anlamının ötesinde barındırdıkları duygu ve hisleri tespit etmeyi amaçlamışlardır (Turney, 2002). İlk başlarda kabaca ifadeleri “olumlu” ve “olumsuz” sınıflayabilen duygu analizi çalışmaları yapılmış (Pang, Lee ve Vaithyanathan, 2002), sonraki çalışmalarda “çok olumlu, olumlu, tarafsız, olumsuz, çok olumsuz” gibi daha ayrıntılı sınıflama (Wiebe, Wilson ve Cardie, 2005) yapılmıştır. Bununla da yetinmeyen araştırmacılar metinlerin barındırdığı “neşe, öfke, korku, üzüntü” gibi hisleri otomatik belirlemek amacıyla his analizi çalışmaları (Aman ve Szpakowicz, 2007) yapmışlardır.

Güncelliğini koruyan his analizi konusunu Türk dili özelinde özetleyen bu çalışma, öncelikle his analizinin tarihçesi ve önemini dil bilimi bakış açısıyla açıklamayı hedeflemekte ve his analizinin güncel uygulama alanlarından kısaca bahsetmektedir. Yazının devamında; his analizi yapmak için kullanılan doğal dil işleme ve öğrenme yöntemleri anlatılmaktadır. Örnek bir his analizi çalışması özetlenmekte ve Türkçe his analizi alanında yapılmış ve yapılması planlanan çalışmalardan bahsedilmektedir.

His Analizinin Tarihçesi ve Önemi

His analizi ses, görüntü ya da metin içerisinde hangi hislerin ne oranda yer aldığını bulma işlemine verilen addır (Aman ve Szpakowicz, 2007). Metin içerisinde hangi hislerin ne oranda yer aldığı, bir hissin yer alıp almadığı, yazarın hangi hisle metni yazdığı, okuyucunun ne hissettiği, yazarın belirli bir konuda ne hissettiği, metinde yer alan örtülü hislerin ne olduğu, iç içe geçmiş hislerin neler olduğu gibi çok farklı sorulara cevap aramak için his analizi gerçekleştirilmektedir. İnsanlar arası iletişimde hisler iletişimin gidişatını şekillendiren ana unsurlardan birisidir. Hisler karşılıklı konuşma esnasında ses tonu, jest ve mimiklerden belirgin şekilde fark edilebilirken yazılı iletişimde yazarın hangi hislerle metni yazdığını belirlemek çoğu zaman bir insan için dahi zordur. Çünkü metinler bağlama göre anlamı ve yansıttığı duygusu farklı olan ifadelerden oluşmaktadır (Naderalvojud, Ucan ve Akcapinar Sezer, 2018). Bu kelime ve ifadelerin yansıttığı hisler belirlenebilirse cümlelerin, paragrafın ve bunlara bağlı olarak metnin yansıttığı hisler oransal olarak bulunabilir.

Metnin yazarı; seçmen, müşteri, okuyucu veya taraftar olduğunda metinde yer alan hisler okuyan için oldukça kıymetlidir. Bir siyasi aday, seçmenin; bir şirket, müşterisinin; bir yazar, okurunun memnuniyet oranını öğrenmek için anketlere ihtiyaç duyar. Oysa sosyal medyanın bu denli yaygınlaşmış olması ve internetin hayatın bir parçası hâline gelmesiyle insanlar görüş ve

hislerini sosyal medya üzerinden ifade etmektedirler. Doğal ortamında kullanıcının kendi isteğiyle yazdığı bir metnin yansıttığı hisler otomatik olarak belirlenebilmektedir. Bu sebeple metin içerisinde otomatik olarak his analizi yapmak oldukça değerlidir.

His analizi çalışmalarında his sınıfları belirlenirken hislerin evrensel hisler olmasına özen gösterilmektedir. Hislerin sınıflandırılması ve temel hislerin belirlenmesi için psikoloji ve sosyoloji alanında birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan geniş çaplı çalışmaların (Ekman, 1972; Ekman ve Friesen, 1976) sonucunda temel hislerin yüz ifadelerinin (Şekil 1) öğrenilmediği, doğuştan bilindiği ve bu nedenle evrensel olduğu tespit edilmiştir. Ancak hangi durumda hangi hissin tetiklenebileceğini kültürel farkların belirlediği tespiti de eklenmiştir. Ekman (1992) yaptığı araştırmalar sonucunda temel hislerin kategorilere bölünebileceğini ve birbirine karışmayacağını öne sürmektedir. Ekman'ın "üzüntü, neşe, korku, öfke, tikslenme ve şaşırma" olmak üzere belirlediği 6 temel his kategorisi his analizi çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır. Bu önermenin aksine Plutchik (1991) duyguların kategorilerden ziyade çarkın dışlıları şeklinde ifade edilebileceğini önermiştir. Araştırmacıya göre "neşe, güven, korku, şaşırma, üzüntü, tikslenme, öfke ve umut" olmak üzere 8 temel his vardır ve diğer tüm hisler bu temel hislerin karışımından oluşmaktadır. Örneğin aşk, güven ve neşe hislerinin birleşiminden oluşmaktadır. Teorisyenlerin kabul ettikleri başka yaklaşımlar ve his kategorileri olsa da his analizi özelinde en çok kabul edilen iki yaklaşım Ekman ve Plutchik modelleridir.

Şekil 1: Ekman Temel Hislerine Ait Örnek Yüz İfadeleri (Ekman ve Friesen, 1976)

Türkçe kelime anlamlarının yakın olması sebebiyle duygu ve his analizi birbirine karıştırılmaktadır. Duygu analizi bir metni olumlu, olumsuz ve tarafsız gibi sınıflarken his analizi metin içerisinde yansıtılan hislerin belirlenmesi işlemidir. Alandaki öncül çalışmalar genellikle İngilizce (Alm, Roth ve Sproat, 2005; Aman ve Szpakowicz, 2007) için yapılmıştır. Öte yandan Arapça (Abdul-Mageed, Alhuzli, Elhija, Diab ve Duaa'Abu Elhija, 2016), Fransızca (Abdaoui, Azé, Bringay ve Poncelet, 2017) ve Romence (Briciu ve Lupea, 2017) gibi birçok dil için yapılmış çalışmalar mevcuttur. Türkçe için his analizi yapılan ilk çalışmada (Boynukalin ve Karagoz, 2013) Türkçe çocuk masallarından etiketli cümleler ve ISEAR¹ (Wallbott ve Scherer, 1986) veri kümesinin çevirisi üzerinde “neşe, üzüntü, öfke ve korku” kategorilerinde 4.000 örnek üzerinde his analizi yapılmıştır. Makine öğrenimi yöntemlerinin uygulandığı çalışmanın sonucunda yaklaşık %80 oranında başarı elde edilmiştir. Türkçe diğer bir çalışmada (Demirci, 2014) ise sosyal medya ortamlarından Twitter üzerinde his analizi yapılmıştır. Kullanıcıların gönderilerinde kullandıkları etiketlere (*hashtag*) bakılarak “korku, öfke, tikslenme, neşe, üzüntü ve şaşırma” olmak üzere Ekman’ın 6 his kategorisinde toplanan her kategoride 1.000, toplam 6.000 *tweet* üzerinde makine öğrenmesi ve sınıflama yöntemleri kullanılarak yapılan his analizi sonucunda yaklaşık %70 başarı sağlanmıştır. Türkçe son çalışmada (Tocoglu ve Alpkocak, 2018) araştırmacıların daha önce oluşturdukları 26.000 örnek bulunan Türkçe his veri kümesi (Tocoglu ve Alpkocak, 2019) üzerinden öz nitelik seçme ve ağırlıklandırma yöntemleriyle bir his sözlüğü oluşturulmuş ve bu sözlük yardımıyla his analizi yapılmıştır. Ekman his kategorilerinde yapılan his analizi sonucunda yaklaşık %91 civarında başarı sağlanmıştır. Araştırmacılar (Tocoglu, Ozturkmenoglu ve Alpkocak, 2019) his kategorilerine ait anahtar kelimeleri içeren Twitter gönderilerini toplayarak oluşturdukları his veri kümesi üzerinde his analizi gerçekleştirmiş ve %73 başarı elde etmişlerdir. Görüleceği üzere, Türkçe his analizi alanında oldukça az çalışma yapılmış olup çalışmaların genelde metin sınıflama çalışmalarına öykünerek yapıldığı ve sözlüklü yöntemlerin de denendiği görülmüştür.

His Analizinin Uygulama Alanları

Günümüzde yapay zekâ uygulamaları; otonom olarak karar verebilmenin, problem çözebilmenin hatta sebepleri tespit edebilmenin ötesinde görevleri üstlenebilmektedir. İnsanlarla iletişime giren bir bilgisayar için karşısındaki insanı anlamak en önemli görevdir. İnsanlar iletişim kurarken düz ifadeler yerine hislerini yansıtan karmaşık ifadeler kullanırlar. Yapay zekânın bu karmaşık ve duygusal ifadeleri anlaması için, insanla duygusal bir ilişki kurması

¹ Öğrencilerin duygusal deneyimlerini ifade ettikleri cümlelerden oluşan popüler İngilizce his veri kümesi.

gerekmektedir. Tam da bu noktada ilişkiye his ve duygu analizi işlevleri eklenmektedir.

Örneğin bir firmanın ürünleri için sosyal medyada yapılan yorumları okuyup geri dönüşleri firma yetkililerine özetleyen bir itibar analizi sistemi, müşterilerin hangi üründe hangi kusurdan şikâyet ettiklerini bildirebilir (Bai, 2011). Mesela bir siyasi parti lideri verdiği demeçlere seçmenlerin tepkisini ölçebilir (Dwi Prasetyo ve Hauff, 2015). Bir izleyici seyretmek istediği film hakkında yapılan yorumların duygusal özetini elde edebilir (Akba, Uçan, Sezer ve Sever, 2014). Öte yandan yatırımcıların ve siyasilerin sosyal medya gönderilerini analiz ederek borsa hareketlerini tahmin edebilen bir çalışma (Smailovic, Grcar, Lavrac ve Znidarsic, 2013) yapılmıştır. Günümüzde sıkça karşılaşılan toplum mühendisliği operasyonlarında toplumun nabzını tutmak için duygu ve his analizi teknikleri kullanılmaktadır. Sonuç olarak yaşamın her alanında yer almaya başlayan yapay zekânın hisleri algılayabilmesi henüz hayal bile edemediğimiz uygulamaların ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Kullanılan Doğal Dil İşleme Yöntemleri

Doğal dil işleme sesli ya da yazılı doğal dili anlamak ve işlemek için hesaplamalı yöntemler kullanan bir bilim dalıdır. Birçok alt işlevi olan doğal dil işleme yöntemleri genellikle birlikte kullanılır. Ses tanıma, cümle ve kelimelere ayırma, morfolojik analiz, sentaktik analiz ve anlamsal analiz gibi alt işlevlere sahiptir. Ses tanıma alt işlevi girdinin ses olduğu durumda sesi metne dönüştürmek için analog ses verisini alır ve akustik öz niteliklerden oluşan bir vektör oluşturur. Sonra vektörler ile ön tanımlı seslere ait vektörler arasındaki fonetik benzeşimleri bulur ve sesi metne dönüştürür.

Metin üzerinde öncelikle normalizasyon işlevi gerçekleştirilir. Normalizasyon işlevi metin içerisindeki yanlış yazımları, kısaltmaları, hatalı harfleri, yanlışlıkla birleşik ya da ayrı yazılmış ifadeleri vb. anormallikleri düzeltir (Akın ve Akın, 2007). Sonrasında ise metin cümle ve ifadelere bölünür. İfadeler çoğu zaman bir kelimeden oluşmakla birlikte bazen birden fazla kelimeden oluşan bir eş dizimli ifade olabilmektedir. Cümlelere ve ifadelere bölünmüş hâldeki metin artık morfolojik analiz yapmaya hazırdır.

Her bir ifade kök, gövde ve eklerine bölünür ve ifadenin “fiil, isim, zarf, zamir, sıfat” gibi hangi türde olduğu morfolojik analiz (Oflazer, 1994) ile belirlenir. İfade üzerindeki ekler de bu aşamada bulunmaktadır. Bir sonraki aşamada kullanmak için çekim ekleri temizlenir. Bazen kök kullanmanın avantajlı olduğu durumlar olsa da genellikle ifadeler gövde hâllerine dönüştürülür.

Her bir ifadenin türü belirlenip ve gövde hâline dönüştürüldükten sonra söz dizimsel analiz (Eryigit, 2014) işlevi devreye girer. Söz dizimsel analiz kapsamında cümlenin öğeleri bulunmakta ve her bir ifadenin cümlede hangi

görevde kullanıldığı belirlenmektedir. Söz dizimsel analiz yapılırken ifadenin görev belirsizliği varsa istatistiksel olarak bu belirsizlik giderilmeye çalışılmaktadır (Hakkani-Tür, Oflazer ve Tür, 2002). Söz dizimsel analiz işlevine kimi zaman doğal dil işleme işlerinde ihtiyaç duyulurken kimi zaman ise ihtiyaç olmadığı için gerçekleştirilmez.

Öncesindeki tüm alt işlevlerin çıktılarına ihtiyaç duyan anlamsal analiz (Oflazer ve Saraçlar, 2018) kapsamında birden fazla anlama sahip olan çok anlamlı ifadelerin anlamsal belirsizliği giderilmektedir. Kelime anlam belirsizliği giderimi (İlgen, Adalı ve Tantug, 2016) işlemi, ifadenin sözlükteki anlamlarından hangisinin cümle içerisinde kullanıldığını belirlemeye çalışmaktır. Kelime anlam belirsizliği giderimi algoritmalarının temeli, cümlenin bağlamını belirleme işlemidir. Bağlam belirlemenin çok farklı yöntemleri olmakla birlikte, örnekler üzerinden anlam birlikteliklerine ait istatistiksel dağılımdan faydalanmak en çok başvurulan yöntemdir. İstatistiksel kelime anlam belirsizliği giderimi yöntemiyle, birlikte daha sık yer alan anlamlar belirlenerek tutarlı anlamlar zinciri tespit edilmektedir. Örneğin “sabahları yüz yıkama alışkanlığı yok” cümlesi içerisinde yer alan “yüz” çok anlamlı kelimesi; tek başına ele alındığında anlamı belirlenemezken birlikte yer aldığı kelimelere bakılarak “surat” anlamında kullanıldığı belirlenebilmektedir.

Şekil 2: Uygulanan Doğal Dil İşleme Adımları

Tüm bu doğal dil işleme alt işlevleri kendi içerisinde birçok alt başlığa bölünmekte ve her bir alt başlık için doğal dil işleme araştırmacıları yöntemler geliştirmektedir. Bu yöntemler istatistiksel olabildiği gibi makine öğrenimi yöntemleri de olabilmektedir.

Kullanılan Öğrenme Yöntemleri

İnsanların öğrendiklerine tecrübe adı verilmektedir. İnsanlar birbirlerinin tecrübelerinden öğrenmek istediklerinde kurallara dayalı ifadeler ortaya çıkmaktadır. Bu ifadeler sebeple sonuç arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Çoğu zaman ortaya çıkan kurallar “böyle olursa böyle olur” şeklinde olmaktadır. Bu kurallar doğrudan kullanılabildiği gibi bağlama göre değiştirilmesi de gerekebilir. Örneğin; “kadın uzun boyluysa, kemikleri kalındır” kuralında bahsedilen “uzun boy” kavramı kültüre göre değişim göstermektedir. Tam bu noktada, öğrenme; kuralın kültüre göre değişen bağlamlarda oluşmuş olaylar üzerinden tespit edilmesidir. Dolayısıyla bilgisayarla öğrenme yapılabilmesi

için öğrenilecek konuyu temsil eden; pozitif (olmuş) ve negatif (olmamış) örneklerinden oluşan bir veri uzayına ihtiyaç vardır. Bu kuralların sebep kısmında ifade edilen kısım vektörler, sonuç kısmı da öğrenmek istenilen bilgidir. His analizi probleminde bilgisayara metinler üzerinden his öğretilmek istenmektedir. Doğal olarak girdilerin; o metni oluşturan gövde, kelime, cümle, paragraf olması ve çıktılarının ise hisler olması beklenmektedir.

Günümüz dünyasında sosyal medyanın popüler olması ve insanların ürettikleri sayısal verinin çokluğu tüm doğal dil işleme yöntemlerinin büyük veri üzerinde yapılabilmesini zorunlu hâle getirmiştir. Üzerinde çalışılan veri evreni bu denli büyük olduğunda tüm senaryoları (ifade biçimlerini) kapsayan genelleştirilmiş kurallar oluşturmak ve kural tabanlı sistemler yordamıyla çalışmak makuliyetini yitirir ve ifadelerdeki saklı ilişkilerin tespitinde makine öğrenimi kullanışlı bir çözüm olarak öne çıkar. Makine öğrenimi yöntemleri her bir girdi ile tahmin edilecek (öğrenilecek) sınıf arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu ilişkiyi bulmak için öz niteliklerden faydalanmaktadır. Öz nitelikler; kelimeler, kökler, gövdeler, karakter n-gramları (katarları), kelime n-gramları, özel noktalama işaretleri vb. metin özellikleri olabilmektedir.

Makine öğrenimi yöntemleri gözetimli veya gözetimsiz yapılabilir. İçerisinde yer alan girdilerin hangi sınıfa ait olduğu işaretlenmişse veri kümesi etiketli olarak adlandırılır. Eldeki verinin etiketli olması durumunda gözetimli makine öğrenmesi yapılabilir. Örneğin haber veri kümesi içerisinde yer alan her bir haberin hangi kategoriye ait olduğu önceden bilinerek sınıflama modeli geliştirilir. Eldeki verinin etiketlere sahip olmadığı durumda ise gözetimsiz bir yöntem olan kümeleme işlemi ile benzer ifadelerin gruplanması yapılır ancak grubun ya da kümenin bir adı ya da etiketi yoktur. Veri kümesindeki verilerin çok azı etiketli olduğunda yarı gözetimli bir yol izlenebilmektedir. Önce etiketli veriyi çoğaltmak için gözetimsiz kümeleme işlemi yapılır, devamında ise etiketli veri ile gözetimli sınıflama işlemi gerçekleştirilir.

Makine öğrenimi yöntemlerinde veri kümesi içerisinde yer alan her bir eleman öz niteliklerden oluşan bir vektör olarak temsil edilmektedir. Geleneksel makine öğrenmesi yöntemlerinde hangi öz niteliklerin bu temsil vektöründe yer alacağı çok önemlidir. Çünkü hem algoritmanın yapısı gereği hem de öğrenmenin gerçekleştirildiği bilgisayarın hesaplama gücü ve bellek kapasitesi gereği hesaba katılacak öz nitelik sayısının bir sınırı vardır. Genellikle veri kümesi içerisinden çıkabilecek öz nitelik sayısı bu sınırdan fazladır. Bu sebeple öz nitelik mühendisliği yapılması gerekmektedir. Önemli öz niteliklerin seçilmesi, seçilen öz niteliklerin önem derecesine göre ağırlıklandırılması ve içeriğe bağlı kalarak yeni öz niteliklerin çıkarılması işlemleri öz nitelik mühendisliği olarak adlandırılmaktadır. Geleneksel makine öğrenmesi gerçek-

leştirilirken verinin kalitesinden sonra sonucu etkileyen en önemli aşama öz nitelik mühendisliğidir.

Geleneksel yöntemlerle yapılan his analizi, verinin etiketli olduğu durumlarda gözetimli sınıflama yöntemleri kullanılarak yapılmaktadır. Öncelikle veriyi oluşturan her bir metin parçası seçilen öz niteliklerle vektörel olarak ifade edilir. Oluşturulan vektörlerin büyük bir kısmı öğrenme amacıyla ayrılır, bu kısım öğrenme kümesi olarak adlandırılır. Kalan kısım ile öğrenilen modelin doğruluğu ölçümlenir, bu doğrulama verileri ise test kümesi olarak adlandırılır. Öğrenme kümesi üzerinden Naive Bayes, Lojistik Regresyon, Karar Ağaçları, Yapay Sinir Ağları, En Yakın Komşu veya Destek Vektör Makinesi (*Support Vector Machine*) gibi bir öğrenme yöntemi ile model oluşturulur (Aggarwal ve Zhai, 2012). Oluşturulan modelin doğruluğu test kümesi ile ölçümlenir. Oluşturulan model saklanarak vektörel olarak ifade edilmiş canlı verileri analiz etmek için kullanılabilir.

Kural tabanlı yöntemler kullanılarak his analizi yapmak için genellikle sözlükler (Mohammad ve Turney, 2013; Tocoglu ve Alpkocak, 2019) kullanılmaktadır. Bu sözlükler hazırlanırken anket veya uzman görüşünden faydalanılmaktadır. Anket ve uzman görüşünün alınmadığı durumlarda ise etiketli veriler üzerinden otomatik olarak oluşturulabilmektedir. His sözlükleri sayesinde hızlı ve hedefe yönelik his analizi yapılmaktadır. Veri kümesindeki her bir metin parçası içerisinde his sözlüğünde yer alan ifadeler belirlenir. Sözlükte yer alan his skorları alınıp metin parçasında ağırlıklı olarak hangi hissin yer aldığı belirlenmektedir.

Genellikle daha başarılı his analizi sonuçları elde etmek amacıyla hem kural tabanlı hem de makine öğrenmesi yöntemleri birlikte kullanılmaktadır (Bandhakavi, Wiratunga, Padmanabhan ve Massie, 2017) Veri kümesindeki her bir metin parçası, içerisinde yer alan öz niteliklerle vektörel olarak ifade edilmektedir. Bu temsil vektörleri içerisinde his sözlüğünden faydalanarak hislere ait bazı yeni öz nitelikler eklenmektedir. Hislerin de dâhil olduğu vektörlerle yapılan makine öğrenimi yöntemleri, görece daha başarılı sonuçlar üretmektedir.

Geleneksel makine öğrenimi yöntemlerinin aksine öz nitelik mühendisliği yapılmaksızın, elde edilebilecek tüm öz nitelikler temsil vektörlerine eklenebilmekte ve derin öğrenme algoritmaları yardımıyla his analizi yapılabilir (Naderalvojud ve diğerleri, 2018; Tocoglu ve diğerleri, 2019). Derin öğrenme algoritmaları geleneksel makine öğrenimi yöntemlerinden farklı olarak girdileri gruplara ayırarak almakta ve bu sayede neredeyse sınırsız sayıda öz nitelikle çalışabilmektedir. Aslında derin öğrenme bir tür yapay sinir ağı algoritmasıdır. Basitçe yapay sinir ağı algoritmaları; girdi katmanı, çıktı katma-

nı ve gizli katmanların birbirlerine belli bir fonksiyonla bağlanmasıyla çalışan algoritmalarıdır. Yapay sinir ağları insan beynindeki nöronlar arasındaki iletim ve beyin öğrenme şekline öykünerek geliştirilmiştir. Yapay sinir ağlarının ilk ortaya atılışı 50 yıl önceye dayansa da 90'lı yıllarda uygulanmaya başlamış ancak bellek kapasitesi ve hesaplama gücünün yetersiz olması sebebiyle 10 yıl öncesine kadar etkin şekilde kullanılamamıştır. Grafik kartları üzerindeki işlemci çekirdeklerinin artması ve hesaplamada kullanılabilir hâle gelmesiyle yapay sinir ağları popüler hâle gelmiştir. Bilim insanları gizli katmanların sayısını artırarak daha derin ağlar oluşturmuş ve derin öğrenme olarak adlandırmışlardır.

Derin öğrenme uygulayan bir araştırmacı bilinen ağları kullanabileceği gibi isterse kendi ağını tasarlayabilmektedir. Bunlara ilaveten makine öğrenmesine girdi olarak verilen vektörlerin seyrek (*sparse*) yapıdan yoğun (*dense*) yapıya dönüşmesi derin öğrenmenin başarılı olması için gerekli hâle gelmiştir. Yapılan çalışmada (Mikolov ve diğerleri, 2013) araştırmacılar girdileri temsil eden seyrek matrisi CBOW ve SkipGram yöntemleriyle sabit boyutlu yoğun bir matris hâline dönüştürmüş ve oluşan yapıya Word2Vec Kelime Öz Yerleşikleri (*Word Embedding*) adını vermişlerdir. Çalışmada öğrenilen vektörlerin analizi ile öğrenilen temsiller üzerinde yapılabilecek matematiksel işlemlere de yer verilmiştir. Örneğin erkek – kadın ilişkisi otomatik olarak öğrenilmiş ve vektörel işlemlerle yapılan “Kral – (eksi) Erkek + (artı) Kadın” işleminin sonucunun “Kraliçe” vektörüne oldukça yakın olduğu bildirilmiştir. Elde edilen temsillerin söz dizimsel ve anlamsal özellikleri başarılı şekilde yansıtmakta olduğu belirlenmiştir. Metin işleme alanında yapay sinir ağları tabanlı öğrenme algoritmaları için Word2Vec veya benzeri bir ön tanımlı (*pretrained*) kelime öz yerleşigi kullanmak bir standart hâline gelmiştir.

Derin öğrenmenin geleneksel makine öğrenmesinden temel farkı büyük veri üzerinde öz nitelik mühendisliği yapmadan kullanılabilir olmasıdır. Derin öğrenme kendisi hangi öz niteliğin önemi fazlaysa o öz niteliğin ağırlığını artırmaktadır. Bu sayede araştırmacının öz nitelikler üzerinde işlem yapmasına gerek kalmamaktadır. Ayrıca ön tanımlı kelime öz yerleşikleri sayesinde geleneksel öğrenme yöntemlerinden farklı olarak metin hem anlamsal hem de söz dizimsel olarak daha başarılı ifade edilmektedir. Ancak derin öğrenme yapısı oluşturulurken ağırlık yapısı, geçiş fonksiyonları, hata fonksiyonları, grup büyüklüğü (*batch size*) vb. hiper (*hyper*) parametrelerin araştırmacı tarafından optimize edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple araştırmacı geleneksel makine öğrenmesi yöntemlerinde öz nitelik mühendisliği yaparken derin öğrenmede ise hiper parametre mühendisliği yapmaktadır.

Geleneksel makine öğrenmesi yöntemlerinde olduğu gibi derin öğrenme yöntemlerine de girdi olarak sözlüksel bilgiler eklenebilmekte ve daha başarılı

hibrit yöntemler oluşturulabilmektedir. Günümüzde hem geleneksel makine öğrenmesi hem kural tabanlı sistemler hem de derin öğrenmeli yöntemler kullanılarak his analizi yapılmaktadır.

Bir His Analizi Örneği

Metin üzerinde his analizinin; doğrudan hislerin belirlenmesi, dolaylı hislerin belirlenmesi veya gizli hislerin belirlenmesi gibi türleri vardır. Doğal dilde yazılmış metinler içerisinde hisler çoğu zaman dolaylı olarak ifade edilmekte ve asıl hissedilen gizlenmektedir. Bazı kişiler hislerini “mutluyum” şeklinde doğrudan ifade etmek yerine, “sanki bulutların üzerinde uçuyorum” şeklinde örtülü olarak anlatırlar.

Doğal dil işleme alanında 2018 yılında “Doğal Dil İşlemede Ampirik Yöntemler” (EMNLP) konferansı sırasında düzenlenen “Öznellik, Duygu ve Sosyal Medya Analizi Konusunda Hesaplamalı Yaklaşımlar Çalıştayı”nda (WASSA) “Örtülü Hisler Görev Paylaşımı” (IEST²) etkinliği yapılmıştır. IEST etkinliğinin amacı metin içerisindeki örtülü hislerin doğru olarak belirlenmesidir. Etkinlik için; içerisinde Ekman temel his kategorileri olan “üzüntü, neşe, korku, öfke, tikslenme ve şaşırma” kelimelerini ve eş anlamlılarını barındıran yaklaşık 200 bin *tweet* toplanmıştır. Sonrasında toplanan *tweet*’ler içerisinde yer alan bu his ifadeleri silinmiş, silindiği yer [#TARGETWORD#] şeklinde işaretlenmiş ve her bir *tweet*’in his etiketi kaydedilmiştir. Örneğin “So [#TARGETWORD#] when lovely couples separate. Hay” – Etiket: “Sad”. Veri kümesi içerisinde yer alan yaklaşık 150 bin *tweet* öğrenme kümesi olarak, yaklaşık 10 bin *tweet* geliştirme kümesi ve yaklaşık 30 bin *tweet* ise test kümesi olarak yayımlanmıştır.

IEST etkinliğinde öncelikle örnek veriler ve yarışmanın tanımı yapılmıştır. Devamında öğrenme ve geliştirme kümeleri yayımlanmış ve yarışma gününe kadar test kümesi yayımlanmamıştır. Öğrenme ve geliştirme aşamasından sonra test aşaması günleri geldiğinde test kümesi etiketsiz şekilde yayımlanmış ve yarışmacılardan etiketleri tahmin ederek test aşaması sonuna kadar sisteme yüklemeleri istenmiştir. Yarışmaya 30 takım katılmıştır.

Hacettepe Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Çoklu Ortam Bilgi Erişim Laboratuvarı (HUMIR) takımı IEST etkinliğine katılmıştır. HUMIR takımı sonuçları başarılı şekilde tahmin eden ilk 6 takım arasına girmiştir (Naderalvojud ve diğerleri, 2018). Takım, problemin kelime anlam belirleme problemine benzediğini vurgulamıştır. Kelime anlam belirleme yöntemi bir kelimenin cümle içerisinde hangi anlamda kullanıldığını bulmayı amaçlamaktadır. Araştırmacılar veri seti içerisinde silinen kelimelerin yerine konan [#TARGETWORD#] ifadesinin sentetik bir kelime olduğunu ve bu sentetik

² <http://implicitmotions.wassa2018.com/>

kelimenin altı farklı anlamı olduğunu varsaymıştır. Bu varsayımda anlamlar Ekman temel hislerine işaret etmektedir. Yapılan uygulama cümle ve bağlama bağlı olarak sentetik kelimenin hangi his anlamında kullanıldığını başarıyla bulmuştur.

Araştırmacılar makine öğrenimi yöntemlerinden “Multi-Layer Perceptron” (MLP) ve 6 farklı derin öğrenme yönteminin sonuçlarını birleştirerek sonuç üretmişlerdir. Bu yöntemlere girdi olarak *tweet*'lerdeki kelimeleri temsil etmek için; 200 boyutlu, 2 milyar *tweet* üzerinde eğitilmiş TwitterGloVe³ ön tanımlı kelime öz yerleşikleri kullanılmıştır. Öncelikle veri kümesinde yer alan her *tweet* için; URL silme, kullanıcı adı silme, satır sonu silme işlevlerinden oluşan kısıtlı bir normalizasyon işlemi yapılmıştır. Sonrasında *tweet*'ler NLTK⁴ araç seti ile kelimelere bölünmüştür. Veri kümesi içerisi içerisinde yer alan 25 bin biricik kelimenin 3.500 kadarı TwitterGloVe içerisinde yer almaktadır. Bu kelimeler yerine ortalamayı bozmayacak şekilde rastgele sayılardan vektörler oluşturulmuştur. Sonuç olarak veri kümesi içerisinde yer alan tüm *tweet*'ler vektörler şeklinde temsil edilmiştir. Vektörlere öz yerleşiklerden gelen 200 boyutun yanı sıra (Mohammad ve Bravo-Marquez, 2017) makalesinde ayrıntılı şekilde anlatılan 45 sözlüksel öz nitelik eklenmiştir. Ayrıca her bir *tweet*'in her bir his kategorisine istatistiksel olarak ne ölçüde yakın olduğu bir tür metrikle hesaplanarak vektöre eklenmiştir. Bu sayede her bir *tweet* hem anlamsal hem sözlüksel hem de istatistiksel olarak temsil edilmeye çalışılmıştır.

Hem klasik makine öğrenmesi hem de derin öğrenme yöntemleriyle his analizi yapılmıştır. Klasik makine öğrenmesi için MLP algoritmasının kullanıldığı deneylerde, derin öğrenme için Keras⁵ kütüphanesi kullanılmıştır. Derin öğrenme ağı kurgulanırken tüm *tweet*'in tek bir cümle olarak alındığı modelin yanı sıra sentetik kelimenin sağ ve solunun ayrı birer cümle olarak alındığı modeller de kullanılmıştır. Bağlamı ifade etmek için tasarlanmış bir derin öğrenme ağ çeşidi olan Uzun Kısa Süreli Hafıza (*Long Short Term Memory*- LSTM) (Hochreiter ve Schmidhuber, 1997) ve çift yönlü Bi-LSTM kullanılarak tasarlanmıştır. LSTM zincir şeklinde bağlılıkların etkilerini cümlelerin elemanlarına taşımaktadır. Bu sayede cümle içerisindeki her bir kelimenin öncesinde, daha öncesinde, sonrasında ve daha sonrasında yer alan kelimelere ait birliktelik bilgileri derin ağa yansıtılabilmektedir. Hiper parametrelerin ve cümleyi ele alış şekillerinin değiştirildiği 6 farklı derin öğrenme modeli 50 kez (*epoch*) çalıştırılarak modeller eğitilmiştir. Tüm modellerde girdi vektör çıktı ise sınıf bilgisidir. Tüm modellerin sonuçları eşit ağırlıkta kabul edilerek

³ <http://nlp.stanford.edu/projects/glove/>

⁴ <https://www.nltk.org/>

⁵ <https://keras.io/>

ortalaması alınmış ve nihai sınıf bilgisi üretilmiştir. Nihai sistem, veri kümesi üzerinde %68,8 başarıyla his analizi yapmıştır.

Sonuç

Bir metnin barındırdığı “neşe, üzüntü, öfke, şaşırma, tikslenme ve korku” gibi hisleri belirleme işlemine his analizi adı verilmektedir. İnsan bilgisayar etkileşiminde hislerin rolü büyüktür çünkü insanlar çoğu zaman hislerini belirtmek için iletişim kurarlar ve hislerini dolaylı olarak anlatırlar. Görüntü ve sesin olmadığı yazılı ortamda hangi hislerin yer aldığını bulmak oldukça zor bir doğal dil işleme problemidir.

Anketlerin yerini almaya aday olan sosyal medya verileri üzerinden duygu ve his analizi sayesinde; yazarın belli bir konu hakkında ne fikirde olduğu, yönelimi ya da siyasi eğilimi yüksek doğrulukta bulunabilmektedir. İnternet ve sosyal medya kullanımının toplum genelinde oldukça yaygın olduğu göz önünde bulundurulduğunda, otomatik his analizi yapmanın oldukça değerli olduğu görülmektedir. Ayrıca bilgisayarların koştur işleme ve saklama becerilerinin artması da metin üzerinde his analizinin popüler olmasını desteklemiştir. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de his analizinin önemi anlaşılmaya başlamış ve birtakım araştırmacılar tarafından çalışılmaya başlamıştır. Türkçe etiketli his veri kümelerinin ve doğal dil işleme altyapılarının erişilebilir olmasıyla birlikte Türkçe his analizi çalışmaları ivme kazanmıştır.

Şimdiye kadar Türkçe için; his sınıflama, sosyal medya verilerinde his sınıflama, his sözlüğü ile kural tabanlı his analizi ve hibrit yöntemler ile his analizi yapılmıştır. Ancak metin içerisinde yer alan hislerin oranı, yazar veya okuyucu bakış açısıyla his analizi ya da örtülü his analizi konularında Türkçe çalışma yapılmamıştır. Ayrıca derin öğrenme ve ön tanımlı kelime öz yerleşikleri kullanarak Türkçe his analizi henüz gerçekleştirilmemiştir. Temel his veri kümelerinin çeşitliliğin artırılması, derin öğrenmeyle Türkçe his analizinin denenmesi ve bağlama göre his analizinin gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.

Kaynakça

- Abdaoui, A., Azé, J., Bringay, S. ve Poncelet, P. (2017). FEEL: a French expanded emotion lexicon. *Language Resources and Evaluation*, 51(3), 833–855. doi:10.1007/s10579-016-9364-5
- Abdul-Mageed, M., Alhuzli, H., Elhija, D. A., Diab, M. ve Duaa' Abu Elhija, M. D. (2016). DINA: A multidialect dataset for arabic emotion analysis. *The 2nd workshop on Arabic corpora and processing tools* içinde (s. 29).
- Aggarwal, C. C. ve Zhai, C. (2012). A survey of text classification algorithms. *Mining text data* içinde (ss. 163–222). Springer.

- Akba, F., Uçan, A., Sezer, E. ve Sever, H. (2014). Assessment of feature selection metrics for sentiment analyses: Turkish movie reviews. *8th European Conference on Data Mining 2014*, 191 (2002), 180–184.
- Akın, A. A. ve Akın, M. D. (2007). Zemberek, an open source Nlp framework for Turkic Languages. *Structure*, 10, 1–5. doi:10.1.1.556.69
- Alm, C. O., Roth, D. ve Sproat, R. (2005). Emotions from text: machine learning for text-based emotion prediction. *Proceedings of the conference on human language technology and empirical methods in natural language processing* içinde (ss. 579–586).
- Aman, S. ve Szpakowicz, S. (2007). Identifying expressions of emotion in text. *International Conference on Text, Speech and Dialogue* içinde (ss. 196–205).
- Bai, X. (2011). Predicting consumer sentiments from online text. *Decision Support Systems*, 50(4), 732–742.
- Bandhakavi, A., Wiratunga, N., Padmanabhan, D. ve Massie, S. (2017). Lexicon based feature extraction for emotion text classification. *Pattern Recognition Letters*, 93, 133–142. doi:10.1016/j.patrec.2016.12.009
- Boynukalin, Z. ve Karagoz, P. (2013). Emotion analysis on Turkish texts. *Information Sciences and Systems 2013* içinde (ss. 159–168). Springer.
- Briciu, A. ve Lupea, M. (2017). RoEmoLex - a Romanian emotion lexicon. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Informatica*, 62(2), 45–56. doi:10.24193/subi.2017.2.04
- Demirci, S. (2014). *Emotion analysis on Turkish tweets*. Middle East Technical University.
- Dwi Prasetyo, N. ve Hauff, C. (2015). Twitter-based election prediction in the developing world. *Proceedings of the 26th ACM Conference on Hypertext & Social Media* içinde (ss. 149–158).
- Ekman, P. (1972). Universals and cultural differences in facial expressions of emotion. *Nebraska Symposium on Motivation* içinde (C 19, ss. 207–282).
- Ekman, P. (1992). An argument for basic emotions. *Cognition & emotion*, 6(3–4), 169–200.
- Ekman, P. ve Friesen, W. V. (1976). Measuring facial movement. *Environmental Psychology and Nonverbal Behavior*, 1(1), 56–75. doi:10.1007/BF01115465
- Eryigit, G. (2014). ITU Turkish NLP web service. *Proceedings of the Demonstrations at the 14th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics* içinde (ss. 1–4).
- Hakkani-Tür, D. Z., Oflazer, K. ve Tür, G. (2002). Statistical morphological disambiguation for agglutinative languages. *Computers and the Humanities*, 36(4), 381–410.
- Hochreiter, S. ve Schmidhuber, J. J. (1997). Long short-term memory. *Neural Computation*, 9(8), 1–32.

- Ilgen, B., Adali, E. ve Tantug, A. C. (2016). Exploring feature sets for Turkish word sense disambiguation. *Turkish Journal of Electrical Engineering & Computer Sciences*, 24(5), 4391–4405.
- Mikolov, T., Corrado, G., Chen, K., Dean, J., Corrado, G. ve Dean, J. (2013). Efficient estimation of word representations in vector space. *Proceedings of the International Conference on Learning Representations (ICLR 2013)*, 1–12.
- Mohammad, S. M. ve Bravo-Marquez, F. (2017). Emotion intensities in tweets. *SEM 2017: The Sixth Joint Conference on Lexical and Computational Semantics* içinde (ss. 65–77).
- Mohammad, S. M. ve Turney, P. D. (2013). Crowdsourcing a word-emotion association lexicon. *Computational Intelligence*, 29(3), 436–465. doi:10.1111/j.1467-8640.2012.00460.x
- Naderalvojud, B., Ucan, A. ve Akcapinar Sezer, E. (2018). HUMIR at IEST-2018: Lexicon-sensitive and left-right context-sensitive bi-lstm for implicit emotion recognition. *Proceedings of the 9th Workshop on Computational Approaches to Subjectivity, Sentiment and Social Media Analysis* içinde (ss. 182–188). Association for Computational Linguistics.
- Oflazer, K. (1994). Two-level description of Turkish morphology. *Literary and linguistic computing*, 9(2), 137–148.
- Oflazer, K. ve Saraçlar, M. (2018). *Turkish natural language processing*. Springer.
- Pang, B., Lee, L. ve Vaithyanathan, S. (2002). Thumbs up? Sentiment classification using machine learning techniques. *Proceedings of the ACL-02 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing - Volume 10* içinde (ss. 79–86). Association for Computational Linguistics. doi:10.3115/1118693.1118704
- Plutchik, R. (1991). *The emotions*. University Press of America.
- Smailovic, J., Grcar, M., Lavrac, N. ve Znidarsic, M. (2013). Predictive sentiment analysis of tweets: A stock market application. *International Workshop on Human-Computer Interaction and Knowledge Discovery in Complex, Unstructured, Big Data* içinde (ss. 77–88).
- Tocoglu, M. A. ve Alpkocak, A. (2018). TREMO: A dataset for emotion analysis in Turkish. *Journal of Information Science*, 44(6), 848–860.
- Tocoglu, M. A. ve Alpkocak, A. (2019). Lexicon-based emotion analysis in Turkish. *Turkish Journal Of Electrical Engineering & Computer Sciences*, 27(2), 1213–1227.
- Tocoglu, M. A., Ozturkmenoglu, O. ve Alpkocak, A. (2019). Emotion analysis from Turkish tweets using deep neural networks. *IEEE Access*, 7, 183061–183069. doi:10.1109/ACCESS.2019.2960113
- Turney, P. D. (2002). Thumbs up or thumbs down? Semantic orientation applied to unsupervised classification of reviews. *Proceedings of the 40th Annual Meeting on Association for Computational Linguistics* içinde (ss. 417–424). Association for Computational Linguistics. doi:10.3115/1073083.1073153

- Wallbott, H. G. ve Scherer, K. R. (1986). How universal and specific is emotional experience? Evidence from 27 countries on five continents. *Information (International Social Science Council)*, 25(4), 763–795.
- Wiebe, J., Wilson, T. ve Cardie, C. (2005). Annotating expressions of opinions and emotions in language. *Language resources and evaluation*, 39(2–3), 165–210.

Extended Summary

Computational linguistics is an interdisciplinary field that aims to understand the verbal or written language, to express it mathematically and suggest methods, models and tools to achieve these goals. First of all, researchers tried to write rules to create a language model, however, they became unsuccessful. For this reason, they tried to find a way to learn instead of writing rules. Learning takes place by experiencing is the fact for most of times. For a computer to learn a language, many correct examples are needed in that language. The developments such as the proliferation of the Internet, the increase of digital content, storage and computing power, data required for learning has been provided.

Today, it is not difficult to create a language model that can determine sentence boundaries, distinguish expressions, find the root and body of the word, make morphological analysis, make semantic analysis, summarize, identify topics or translate into another language. Researchers have achieved very successful results in modeling the meaning of the text. However, even though learning the semantic model is sufficient for modelling the objective content, it is inadequate when it comes to subjective content since the feelings of expressions vary according to the context.

The researchers aimed to detect the emotions and sentiments that the expressions contain beyond its meaning in order to solve the problem of subjective content. At first, emotional analysis studies were conducted that can roughly classify expressions as “positive” and “negative”. Subsequent studies were made classifications are more detailed such as “very positive, positive, neutral, negative, very negative”. Ultimately, the researchers conducted emotion analysis studies to automatically determine the feelings inside the texts such as “joy, anger, fear, sadness”.

Emotion analysis stands for the process of finding which feelings are included in a sound, image or text. Textual emotion analysis is performed to find answers many different questions such as; what feelings are included in what proportion, whether there is a feeling, which feeling the writer narrates, what the reader feels, what the writer feels about a certain subject, what are the implicit feelings in the text, what are the nested feelings. While emotions can be clearly noticeable from the tone of the voice, gestures and facial expressions during a conversation, it is often difficult for even for a person to determine what feelings the author has written in written communication since texts are composed of expressions with different meanings and feelings according to the context. If the emotions reflected by these words and expressions can be determined, the feelings reflected by a sentence, a paragraph, and ultimately a text can be found proportionally.

In emotion analysis studies, universal emotions are preferred when determining emotion classes. Many studies have been conducted in the field of psychology and sociology to determine basic feelings. As a result of these studies, it has been determined that basic feelings are not learned, they are known naturally, therefore, are universal. At the same time, it has been determined that cultural differences determine which feelings can be triggered (Ekman, 1972). Research suggests that basic emotions can be divided into categories. The six main categories of emotions that Ekman (1992)

determined, namely “sadness, joy, fear, anger, disgust, and surprise”, are frequently used in emotion analysis. According to another study, there are eight basic emotions, namely “joy, trust, fear, surprise, sadness, disgust, anger and anticipation”, and all other emotions are a mixture of these basic feelings (Plutchik, 1991). Ekman and Plutchik basic emotion classes are frequently used in emotion analysis studies.

Few studies have been done in the field of Turkish emotion analysis, and it can be determined that these studies are generally carried out by simulating text classification methods and also trying the dictionary-based methods. Datasets which translated from the English emotion dataset, collected self-labelled posts from social media sources, and created by survey method were used for Turkish emotion analysis. Turkish emotion analysis studies gained momentum with the availability of Turkish emotion datasets and natural language processing infrastructures. Up to now emotion classification, emotion classification in social media data, rule-based emotion analysis with emotion dictionary and emotion analysis with hybrid methods were conducted for the Turkish language. However, there was no study in Turkish on the distribution of emotion in the text, emotion analysis from a writer or reader perspective, or implicit emotion analysis. In addition, Turkish emotion analysis using deep learning or pre-trained language models has not been performed.

This study, which summarizes the subject of emotion analysis, aims at explaining the history and importance of emotion analysis with a linguistic perspective and briefly introduce the current application areas of emotion analysis. In the rest of the article; the natural language processing and learning methods used to analyze emotion are described. A sample emotion analysis study is summarized and the studies conducted and planned to be carried out in the field of Turkish emotion analysis are mentioned.

TÜRKÇE DİL BİLİMİ ARAŞTIRMA MAKALELERİNİN ÖZETLERİNDE ETKİLEŞİMLİ ÜST SÖYLEM BELİRLEYİCİLERİ: ART ZAMANLI BİR İNCELEME

Ruhan GÜÇLÜ*

Özet

Üst söylem, yazar-okuyucu ilişkisini kuran ve bir metni okur dostu yapan önemli bir dilsel kaynaktır. Üst söylem belirleyicilerini art zamanlı olarak inceleyen araştırmalar oldukça azdır. Bu çalışma, 2008-2009 ve 2017-2018 yıllarında *Dil ve Edebiyat Dergisi*, *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, *Dil Dergisi*'nde yayımlanan araştırma makalelerinin Türkçe özetlerinde kullanılan bağlayıcılar, çerçeve belirleyiciler, metin içi belirleyiciler, tanıtlayıcılar, kod çözümleyiciler gibi etkileşimli belirleyicileri araştırmayı amaçlamaktadır ve Hyland'ın (2005) kişiler arası üst söylem modelini kuramsal çerçeve olarak ele almaktadır. Bu çalışmanın bulguları, 2017-2018 yazarlarının araştırma makalelerinin özetlerinde, diğer araştırmacıların fikirlerine atıfta buldukları tanıtlayıcıları 2008-2009 yazarlarına göre daha fazla kullandıklarını ve böylece okuyuculara metin boyunca daha çok rehberlik ettiklerini göstermektedir. Bu sonuç, yazar-okuyucu ilişkisi derecesinin toplumsal ilişkiler açısından art zamanlı evrimini ortaya koymaktadır, şöyle ki 2017-2018 yazarları belirli bir söylem topluluğunun üyesi olduklarını tanıtlayıcı kullanımıyla daha fazla beyan etme eğilimindedir. Bu araştırmanın, Türk akademik söyleminin art zamanlı bir bakış açısıyla daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması ve yabancı dil öğretimi, bütüncü dil bilimi ve metin çözümlemesi gibi alanlarda faydalı sonuçlar sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Etkileşimli üst söylem belirleyicileri, araştırma makalesi özetleri, tanıtlayıcılar, art zamanlı inceleme.

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dilbilimi Bölümü, ruhang@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2748-8363.

INTERACTIVE METADISOURSE MARKERS IN TURKISH RESEARCH ARTICLE ABSTRACTS: A DIACHRONIC ANALYSIS

Abstract

Metadiscourse is an important linguistic resource which establishes the writer-reader relationship and makes a text reader-friendly. There is a scarcity of research which has analyzed the metadiscourse markers in a diachronic way. This study aims to explore the interactive markers such as transitions, frame markers, endophoric markers, evidentials, code glosses employed in Turkish research article abstracts published in *Journal of Linguistics and Literature*, *Journal of Linguistics Research*, *Language Journal* in 2008-2009 and 2017-2018 years and takes Hyland's (2005) Interpersonal Model of Metadiscourse as the theoretical framework. The findings of this study illustrate that 2017-2018 writers guide the readers in their research article abstracts much more than 2008-2009 writers with the use of evidentials by which they refer to the other researchers' ideas. This result reveals the diachronic evolution in the degree of writer-reader relationship from the perspective of social relations so that 2017-2018 writers are more inclined to declare being member of a specific discourse community with the use of evidentials. This research is expected to contribute to the understanding of Turkish academic discourse from a diachronic perspective and to provide useful implications in the fields such as foreign language teaching, corpus linguistics and text analysis.

Keywords: Interactive metadiscourse markers, research article abstracts, evidentials, diachronic analysis.

Introduction

In recent years genre has gained particular prominence in the field of linguistics. Hyland (2005, p. 87) defines genre "as a term that is used for grouping texts together, representing how writers typically use language to respond to recurring situations." The genre covered in this definition is the one commonly used in the academic community. Academic prose is usually considered as "a unique form of argument because it depends on the presentation of the truth, empirical evidence or flawless logic" (Hyland, 2005, p. 173). While reading, readers expect to receive the facts of the given topic or argument. Hyland (2005) claims that these days academic writing is "a persuasive endeavour involving interaction between writers and readers" instead of an objective form of writing. In other words, academic writers do not just write texts representing an outer reality, they also utilize language to recognize, develop and examine social relations.

The research article (RA) is a genre which has gained great interest over the last two decades (Hyland, 2005). While it is often considered a predominantly impersonal genre, transferring knowledge to the readers is actually a social process and involves linguistic choices which an audience will recognize as persuasive. According to Abdi (2012), persuasion, as part of the rhetorical structure of RAs, is achieved through the use of metadiscourse features. Metadiscourse then is “an important pragmatic feature through which writers show a disciplinary awareness of how to represent themselves and their research” (Hyland, 1998). According to Chambliss and Garner (1996) and Hyland (1996), metadiscourse is one of the important rhetorical strategies to organize and produce persuasive texts. In other words, “metadiscourse is interpersonal in that it takes account of the reader’s knowledge, textual experiences, and processing needs and that it provides writers with rhetorical appeals to achieve this” (Hyland, 2005, p. 69). Therefore, as metadiscourse is an important area in discourse analysis and can be considered as a means of facilitating social interaction between reader and writer in research articles (Hyland, 1998; Tavanpour et al., 2016), it is possible to talk about the writer-oriented and reader-oriented texts based on the metadiscourse markers. In respect to the rhetorical expectations, the abstract section is one of the most applied sections where the metadiscourse is used and it provides the readers with getting the central points of the research in a brief but effective manner. Metadiscourse markers can effectively render abstracts more reader-friendly and coherent (Karimi et al., 2017).

Metadiscourse use has received much attention from scientific researchers and in scholarly writing over the past few decades (Mauranen, 1993; Hyland, 1998; Dahl, 2004; Hyland & Tse, 2004; Hyland 2005; Abdi et al., 2010; Lee & Casal, 2014; Kawase, 2015; Zadeh et al., 2015) and many studies have focused on the use of metadiscourse markers in the academic genre of RAs (e.g., Dahl, 2004; Abdi et al., 2010; Rashidi & Alihosseini, 2012; Khedri et al., 2013; Alotaibi, 2015; Hu & Cao, 2015).

The concept of metadiscourse

The term “metadiscourse” was coined by the linguist Zelig Harris (1959) for the first time to refer to “a writer’s or speaker’s attempts to guide a receiver’s perception of a text” (in Hyland, 2005, p.3) and later has been developed by writers like Vande Kopple (1985) and Crismore (1989). The concept of metadiscourse (MD) has been defined by many scholars. Some definitions are given as follows: Metadiscourse is defined as “expressing the writer’s acknowledgment of the reader” (Dahl, 2004, p.1811), “metatalk or metacommunication” (Vande Kopple, 2012, p. 37), “discourse about the evolving discourse, or the writer’s explicit commentary on his/her own

ongoing text” (Adel, 2006, p. 2), “metatexts which refer to writer’s self-awareness of organizing the text and guiding readers to figure out the intended organization” (Bunton, 1999), “‘discourse about discourse’ that can also be seen as the author’s linguistic manifestation in a text” (Chambliss & Garner, 1996; Hyland, 1996).

Hyland (2005) uses metadiscourse as an umbrella term for “linguistic devices that writers utilize to guide their readers to perceive the text.” Halliday (1994) argues that people use language to realize three functions such as expressing their experience, getting interaction with their audience and organizing their expressions which carries three different kinds of meaning; ideational, interpersonal, and textual. Some linguists draw on interpersonal and textual functions to categorize metadiscourse markers since these markers play a vital role in interacting with the audience and organizing the text. Most of the metadiscourse models given below follow Halliday’s (1994) tripartite metafunctions.

Metadiscourse models

Metadiscourse markers have been classified in several taxonomies over the past decades. Vande Kopple (1985) introduced the first model of metadiscourse in two main categories such as “textual” and “interpersonal”. Textual metadiscourse included four strategies such as text connectives, code glosses, illocution markers, and narrators while three strategies such as validity markers, attitude markers, and commentaries constituted interpersonal metadiscourse. Vande Kopple’s model was the first systematic approach to compose a taxonomy which give rise to many studies and new taxonomies. On the other hand, the categories are unclear and overlap in many ways.

While Crismore and colleagues (1993) adopt the same major types of Vande Kopple (1985), they adapt the subtypes either by adding or deleting classes such as dividing the textual into textual and interpretive. Even though Hyland (2005) makes use of the previous models in generating his own model of metadiscourse markers, the subtypes of this model has no gap or overlaps regarding the functions of metadiscourse markers as the previous ones. Hyland (2005) classified metadiscourse features into two main categories, namely: interactive (or textual) and interactional (or interpersonal) dimension.

There is a considerable amount of studies which analyze the particular features of metadiscourse markers (Bunton, 1999; Hyland & Tse, 2004; Ifantidou, 2005; Abdi, 2009; Adel, 2010; Kondowe, 2014). Many researchers have focused on the use of metadiscourse markers from cross-cultural (Blagojevic, 2004; Burneikaite, 2008; Mur-Duenas; 2011; Özdemir & Longo, 2014; Çapar, 2014), cross-disciplinary (Hyland, 1998; Hyland, 1999; Dahl,

2004; Hyland, 2004; Hyland, 2010; Rezaei et al., 2015; Salas, 2015) and gender-based perspectives (Yavari & Kashani, 2013; Yeganeh, 2014; Zareifard & Alinezhad, 2014; Zadeh et al., 2015; Salehi & Biria, 2016). However, there is scant attention on the use of metadiscourse markers in research articles from the point of diachronic influences.

Turkish studies on metadiscourse markers

Over the last decades, Turkish researchers have been concerned about the use of metadiscourse markers in academic texts (Fidan, 2002; Uzun, 2002; Zeyrek, 2002; Bayyurt, 2010; Akbaş, 2012; Algi, 2012; Çapar, 2014; Özdemir & Longo, 2014; Atmaca, 2016; Bal-Gezegin, 2016; Kan, 2016; Duruk, 2017; Can & Yuvayapan, 2018; Koroğlu, 2018; Dağ Tarcan, 2019; Şen, 2019).

Özdemir and Longo (2014) analyzed 52 MA theses abstract sections written in English by Turkish and USA postgraduate students in the field of English Language Teaching in regard to the metadiscourse use according to Hyland's (2005) taxonomy. The data analysis shows that Turkish students employed less evidential, endophorics, code glosses, boosters, attitude markers, self-mentions and more transitions, frame markers and hedges when compared to USA students MA theses abstracts. Atmaca (2016) compared the hedges in MA theses and PhD dissertations in English Language Teaching discipline and detected that hedges are much more deployed in PhD dissertations than in MA theses. Furthermore, it has been revealed that nouns are less frequently used to form hedging features while modals-followed by passivization- is mostly applied hedging type. Can and Yuvayapan (2018) analyzed 120 PhD dissertations written by native academic authors of English and Turkish-speaking academic authors of English in terms of the use of interactional metadiscourse markers within the framework of Hyland's taxonomy. The study revealed that native academic authors of English overused all of the metadiscourse markers. Dağ Tarcan (2019) examined the metadiscourse markers in Turkish scientific texts on the basis of Hyland's (2005) metadiscourse model. Within this context, the database of the study consists of randomly selected scientific texts from different branches (Psychology, History, Sociology, Educational Sciences, Philosophy, Linguistics and Tourism) in the field of social sciences. The study revealed that the metadiscourse use varies according to the branch of the scientific texts.

Considering the studies carried out by Turkish researchers, there is need to conduct more studies in the context of describing metadiscourse markers in Turkish scientific texts in a diachronic way. The main effort of this study has been to contribute to this need to a certain extent.

Diachronic investigation of metadiscourse markers

As the writing conventions vary across disciplines, cultures, genres, and sub-genres synchronically, writer-reader interaction may also vary diachronically. Swales's (1990) notion of dynamic nature of genre can be considered as a rationale for the importance of interactional nature of writing.

Kuhi and Dust-Sedigh (2012) analyzed the interactional metadiscourse markers in the chemistry articles of native and Iranian journals during two decades. The data analysis revealed the considerable growth in the frequency of interactional metadiscourse features. In the authors' view, the changes in the socio-historical context impose pressure on the structure of academic genres and epistemological norms of science. In the same vein, Gillaerts (2014) examined the use of interactive and interactional metadiscourse markers in 60 abstracts from applied linguistics journal published from 1987 to 2007 and found an overall increase of interactive metadiscourse coupled with a decrease in interactional metadiscourse. In the author's view, these findings support the idea that there is an increasing tendency in applied linguistics towards more statistics and description. Kuhi and Mousavi (2015) investigated fifty research articles in order to find out changes over time in terms of three prominent interactional markers; hedges, boosters, and attitude markers. Data analysis indicated that there was a revolutionary change over time as the degree of interpersonality increased over time in applied linguistics research articles especially by means of using and devoting most of discussion section to hedging markers. According to Kuhi and Mousavi (2015), it can be claimed that writers in high prestigious journals tend to apply high degree of resources to produce more persuasive texts that reflects competitive nature of academic discourse. Keramati and colleagues (2019) examined 4.3 million words taken from three leading journals of applied linguistics according to Hyland's (2005) model of metadiscourse in order to trace the diachronic evolution of stance and engagement markers across four different sections of research articles from 1996 to 2016. The analysis revealed a significant decline in the overall frequency of metadiscourse resources in all sections of RAs. In the authors' perspective, this decrease was entirely due to the overall decline in the use of stance markers particularly in result and method sections. Finally, through the diachronic analysis of 2.2 million words in the articles from four disciplines, Hyland and Jiang (2016, 2018) found an overall increase of interactive metadiscourse and a significant decrease in interactional metadiscourse between 1965 and 2015.

The present study addresses the need for more research in diachronic analysis in regard to the metadiscourse markers. It would not be wrong to state that there is not any research which focuses on the use of Turkish metadiscourse

markers in a diachronic way. Specifically, the main aim of this study is to explore the interactive metadiscourse markers in abstract sections in a sample of Turkish research articles in the field of linguistics in a diachronic way. The researcher hypothesizes that there is a direct relationship between rhetorical strategies in writers' academic writing output and writers' awareness of its convention as Kuhl and Mousavi (2015) argue that writers consider the writer-reader interaction most in the recent decade's articles.

Significance of the study

Previous studies show that academic genres have been mainly investigated in regard to their communicative purpose and move structure (Bhatia, 1993; Swales, 2004; Hyland 2005), however diachronic genre research is less frequent, despite of its importance for genre theory (Gillaerts, 2010). Despite widespread interest and research among applied linguists to explore metadiscourse use, very little is known of how metadiscourse resources have evolved over time in response to the historically developing practices of academic communities (Keramati et al., 2019). Even though both interactional and interactive metadiscourse markers are vital rhetorical features in producing persuasive texts, most of the studies focused on interactional metadiscourse use over the last decades (e.g., Abdi, 2002; McGrath & Kuteeva, 2012). Notwithstanding that there are some exceptions regarding the researches on the use of interactive resources (e.g. Dahl, 2004; Khajavy, 2012; Khedri et al., 2013; Cao & Hu, 2014), these researches investigated only a subset of interactive resources. Hyland and Jiang (2019) state that:

The study of interactive features remains underexplored and we know almost nothing of how these features have changed over time; whether they have increased or declined; whether some fields have seen greater changes than others; or whether some features have become more frequent in academic arguments.

This study is an attempt to fill the above-mentioned gaps by investigating all types of interactive resources within the framework of Hyland's taxonomy (2005) in a diachronic comparative research design. Accordingly, this study addressed the need for more research in diachronic analysis for the field of applied linguistics.

The aim of the study

This study aims to trace the diachronic evolution of interactive metadiscourse markers in research article (RA) abstract sections published in the field of Linguistics from 2008 to 2018 with two year-blocks as 2008-2009 and 2017-2018.

The researcher tries to answer the following research questions:

- a) What types of interactive metadiscourse markers do native Turkish-speaking academic authors employ in their RAs abstract sections in the discipline of linguistics published in 2008-2009 and 2017-2018?
- b) How is the distributional pattern of interactive metadiscourse markers in RAs abstract sections published in 2008-2009 and 2017-2018?
- c) Are there any significant differences between 2008-2009 corpus and 2017-2018 corpus in regard to the authors' use of interactive metadiscourse markers in abstract sections of Linguistics research articles?

Method

The researcher of the present study has adopted Hyland's (2005) taxonomy of metadiscourse markers as the theoretical framework. The reason behind is that this model is designed specifically for academic writing as stated by Zarei and Mansoori (2011, p. 45) when they describe it as "a model of metadiscourse in academic texts." In addition to this, the model includes previous models as stated by Hyland (2005). This means that it overcomes the gaps and overlaps in them. The study employed both qualitative and quantitative analysis with the analysis of a sample of thirtysix RA abstract sections written in Turkish by native Turkish authors. A detailed information about the corpus of the study is given below.

The corpus

The corpora of the present study featured a total of 4261 words in thirty six abstract sections of RAs in the field of linguistics published in 2008-2009 and 2017-2018 as two corpora at two periods over the past decade as shown in Table 1.

Table 1: Corpus Size

Year-blocks	Number of words
2008-2009	2031
2017-2018	2230
Overall	4261

The table above represents the quantification of interactive markers in RAs abstract sections published in the field of linguistics in 2008-2009 and 2017-2018 year blocks. The number of words used in the abstract sections in 2008-2009 is slightly higher than the 2017-2018 corpus.

Analytical framework

The researcher adopts Hyland's (2005b) model of metadiscourse for the analysis of the corpora which has two main types as interactive and interactional. The interactive metadiscourse markers provide that the writer organizes the information in the text and guide the reader throughout the text. The interactional markers, on the other hand, is employed to involve the reader in the text (Hyland, 2005). In this study, interactive part of metadiscourse markers are examined which are given below with its all of the categories, functions and resources.

Table 2: Interpersonal Model of Metadiscourse, Interactive Markers (Hyland, 2005, p. 49)

Category	Function	Examples
Interactive	help to guide the reader through the text	Resources
Transitions	expresses relations between main clauses	in addition; but; thus; and
Frame markers	refer to discourse acts, sequences or stages	finally; to conclude; my purpose is
Endophoric markers	refer to information in other parts of the text	noted above; see Fig; in section 2
Evidentials	refer to information from other texts	according to X, Z states
Code glosses	elaborate propositional meanings	namely; e.g.; such as; in other words

Each main category in the interactive resources shown in Table 2 performs special function. Transitions are employed to make relation between main clauses with additive, contrastive, and consequential functions. Frame markers organize the text by announcing discourse goals, sequencing and labelling text stages. Endophoric markers refer to information in other parts of the current text. Evidentials are deployed to point to information originated the outside of the current text. Code glosses are used to restate the information and thus help the author to make his/her text more reader-friendly. As Hyland (2005) suggests, it is by using these elements that the reader can recover the intended meaning of the author(s) and attain a better understanding of the message.

Data collection procedure

The researcher compiles an electronic corpus consisting of 36 RAs, of which 18 were published in 2008-2009 (9 in 2008; 9 in 2009) and 18 were published in 2017-2018 (9 in 2017; 9 in 2018); all were published between

2008 and 2018. All the data used in this study is extracted from the website of the *Dergipark* (<https://dergipark.org.tr/tr/>). Having specified the discipline as “linguistics”, the journals are selected according to three criteria pointed out by Nwogu (1997): reputation, representativeness and accessibility. Three journals selected for this study are *Journal of Linguistics and Literature*, *Journal of Linguistics Research*, *Language Journal* and they are all leading open access journals in linguistics, indexed by *Ulakbim Turkish National Databases*.

The articles which were written by single author are selected as the writing styles of the authours may differ from each other and the differences may affect the findings obtained from the examination. The researcher uses stratified random sampling method for article selection which involves the division of a population into smaller groups known as strata.

Data analysis procedure

Qualitative and quantitative research paradigm is adopted for the study. To begin with the analysis, the researcher reads the abstract sections and identifies the interactive metadiscourse items of each category according to corresponding groups based on Hyland’s (2005) model of metadiscourse and calculates the items manually one by one. Then, each sample text is reread by a second rater to detect interactive metadiscourse markers once again.

An inter-rater reliability analysis using the Kappa statistic, which shows the degree of consistency between the analysis of the raters is found to be $Kappa = 0.81$ ($p < .001$) which means almost a perfect agreement between raters (Smith et al., 2005). After the agreement is achieved, the collected data are put in to SPSS software and the frequency counts with the percentages of the uses of interactive metadiscourse markers in the data are calculated and a Pearson chi-square test is conducted in different years period.

Results and Discussions

The goal of the present study was to track the changes in the occurrence of interactive metadiscourse markers in RAs abstract sections through time with the hypothesis that evolutionary behavior of years may affect the degree of writer-reader relationship from persuasiveness perspective.

The first research question addressed the differences between 2008-2009 authors and 2017-2018 authors in terms of using interactive metadiscourse markers. The findings reveal that all of the interactive metadiscourse markers namely frame markers, transitions, endophoric markers, evidentials, code glosses are used in both 2008-2009 and 2017-2018 corpora and it shows that authors of the linguistics RA in the last decade pay attention to guide the

readers throughout the discourse and conventionalized writing is preserved. The use of interactive metadiscourse markers illustrate that the authors are concerned with making their text as coherent and convincing as possible and with organizing their text in a way that they could predict the readers' knowledge of an explicit text (Hyland, 2010). In other words, the reliance of authors on interactive metadiscourse features can reveal the fact that authors intend to consciously guiding the flow of information in such a way that they can establish their intended meanings (Hyland, 2010).

The second research question was posed to analyze the distributional pattern of interactive metadiscourse markers in RAs abstract sections published in 2008-2009 and 2017-2018. The analysis showed that the distribution of metadiscourse markers is similar in 2008-2009 and 2017-2018 corpora.

Table 3: The Frequency of the Interactive Metadiscourse Markers in 2008-2009 and 2017-2018 Research Articles Abstracts

Interactive Metadiscourse Markers (IMDMs)	Frequency of 2008-2009 IMDMs	Percentage of 2008-2009 IMDMs	Relative Frequency of 2008-2009 IMDMs	Frequency of 2017-2018 IMDMs	Percentage of 2017-2018 IMDMs	Relative Frequency of 2017-2018 IMDMs
Transition markers	26	13,54%	0,14	25	10,37%	0,10
Frame markers	88	45,83%	0,46	104	43,15%	0,43
Endophoric markers	48	25,00%	0,25	60	24,90%	0,25
Evidentials	16	8,33%	0,08	36	14,94%	0,15
Code glosses	14	7,29%	0,07	16	6,64%	0,07

As can be understood from the table above, the authors of the RAs published in both 2008-2009 and 2017-2018 tend to guide their readers mostly with the frame markers which are the best representatives of organizational structure of discourse (Hempel & Degand, 2006) and provide framing information about 'text boundaries or elements of schematic text structure' (Hyland & Tse, 2004, p. 168) (n: 88, 45,83% and n:104, 43,15% respectively). Following example is an excerpt from the data which includes a frame marker.

Excerpt 1 (frame marker) (the author A11)

e.g. *Son bölümde ise kavram öğretimi model ve stratejilerinin günlük kavramların öğretiminde kullanışlı olmadığı ve günlük kavramların öğretimi*

ile sözcük öğretimi arasında ilişki kuran çalışmalara gereksinim olduğu görüşleri, kuramsal gerekçelerle değerlendirilmiştir “**In the last section**, the opinions that concept teaching models and strategies are not useful in teaching everyday concepts and the necessity of studies that establish a relationship between the teaching of everyday concepts and vocabulary teaching had been evaluated using theoretical justifications.”

In the example above, it is observed that the author employed the frame marker *son bölümde ise* “in the last section” to label the text stage which functions as indicating the text boundaries and order the argument in the text.

Considering the frame markers employed in 2008-2009 data in this study, frame markers are used to serve four different functions of Hyland’s metadiscourse model (2005). The functions and some of the occurrences of frame markers in the data are given as in the following: sequencing (i.e. *birincisi* “firstly, *ikincisi*, “second one”, *son olarak* “finally”, *öncelikle* “first of all”, *sonra/daha sonra* “then/next”) labelling text stages (i.e. *son bölümde ise* “in the final section”, *çalışmanın ilk bölümünde* “at the first part of the study”), announcing the goal of writers (i.e. *incelemek* “examine”, *çalışmanın temel amacı* “the main goal of the study”, *amacıyla* “with the aim of”, *bu çalışmanın amacı* “the aim of this study”, *çalışmadaki temel odaklanma* “the basic focus in the study”, *bu çalışma* “this study”, *bu çalışmada* “in this study”, *çalışmada* “in the study”, *bu yazıda* “in this paper”, *araştırmada* “in the research”, *bu yazı* “this paper”), indicating topic shift (i.e. *ışığında* “in the light of”, *bağlamında* “in the context of”, *-e göre* “in regard to”, *-e (a) dayanan* “based upon”, *göz önüne alınarak* “considering”, *çerçevesinde* “in the framework of”, *bakımından* “in terms of”, *doğrultusunda* “in accordance with”, *-e (a) ilişkin* “relating to”, *-e (a) bağlı olarak* “based on”, *konusunda* “in the matter of”, *temelinde* “based on”, *-de(a)n hareketle* “with reference to”).

2017-2018 data also includes all these four functions of frame markers proposed by Hyland (2005) as sequencing (i.e. *ilk olarak* “first of all”, *öncelikle* “first of all”, *daha sonra* “next”), labelling text stages (i.e. *son bölümde* “in the last section”, *çalışmanın ilk bölümünde* “at the first section of the study”, *bu aşamada* “at this stage), announcing the goal of writers (i.e. *bu çalışmada* “in this study”, *amaçlamak* “to aim”, *tartışılmak* “to discuss”, *bu makalede* “in this article”, *çalışmanın amacı* “the aim of the study”), indicating topic shift (i.e. *açısından* “in terms of”, *hakkında* “about”, *ile ilgili* “with respect to”, *kapsamında* “within the scope of”, *ise* “as for”, *bağlamında* “in the context of”, *-a(e) ilişkin* “relating to”, *bu kapsamda* “within this scope”, *temel alınarak* “based on”, *perspektifinden* “from the perspective of”, *uyarınca* “in accordance with”). In addition to these functions, I have detected another function of frame marker in 2017-2018 data which can be

labelled as “announcing the results” (i.e. *çalışmanın sonunda* “at the end of the study”, *çalışmanın genel sonucu* “the overall result of the study”, *bu araştırma sonuçları* “the results of this study”, *inceleme sonucunda* “at the end of the investigation”, *sonucuna varmaktadır* “to result”). These are not labelling text stages, but announcing the results of the study as the function of announcing the goals prepares the reader learning about the goals of the researcher regarding the study. While the function of labelling the text stages provide the organizational structure of the text such as *çalışmanın son bölümünde* “at the last section of the study”, announcing the results serve function as identifying and providing the information about the results of the study with the phrases such as *çalışmanın sonucunda* “at the end of the study”. Furthermore, this function prepares the reader for the information that will be presented regarding the result of the study that the author expects or reveals whereas announcing the goals functions as providing information about the goals of the researcher regarding the study. Overall, in addition to the frame markers which provide that the authors explicitly refer to the discourse acts by labeling the stages, announcing the goals, shifting the topics and sequencing parts of the text, 2017-2018 employed a frame marker which serves another function “announcing the result” which shows a qualitative evolutionary perspective of metadiscourse markers in diachronic analysis.

Endophoric markers, also known as text references are the second most frequently applied interactive metadiscourse markers in 2008-2009 and 2017-2018 year blocks as shown Table 3 and deployed by the authors to refer to the information in other parts of the current text and help readers draw their attention to the different parts of the discourse (n: 48, 25% and n: 60, 24,9% respectively). The following example is an excerpt from the data which includes an endophoric marker.

Excerpt 2 (endophoric markers) (the author B13)

e.g. *Araştırmanın sonuçları aşağıdaki bulguları ortaya koymaktadır* “The results indicate the findings below”

As can be seen in the example above, the endophoric marker *aşağıdaki* “below” refers to the information stated in the other parts of the text, thereby provides the reader with additional information. In the example above, the author refers to the next statements in the text.

The structures employed regarding the endophoric markers are limited since only the abstract sections of the articles are examined in this study; hence no examples such as “as given in the Table 1, as stated in the previous section, Graphic 3 shows that.” 2008-2009 data mostly include *aşağıda/aşağıdaki* “below” and *yukarıda* “above” resources for endophoric markers.

In addition to such endophoric resources, 2017-2018 data also contains multi-word structures and as Hyland (2005) states these structures “refer to any information that the writer has stated previously anywhere in the text” (i.e. *sözü edilen parametrelerde* “in the above-mentioned parameters”, *bahsi geçen alanlarda* “in the given fields”, *belirtilen ölçütler* “indicated criterion”). It has been detected that these multi-word structures only refer to the information the writer has stated previously in the text. Accordingly, in the overall investigation of both data, it can be detected that Turkish endophoric resources not only refer to the sections but also to the other information in the text with the multi-word structures which mostly refer to the previous information in the Turkish abstracts of linguistics research articles.

The results further reveal that the third mostly applied interactive metadiscourse marker in RAs published in 2008-2009 is transition markers (n:26, 13,54%) which help the author clarify the relationships across arguments by creating textual cohesion with additive, causative and contrastive devices. On the other hand, the third most frequently applied interactive metadiscourse marker used in RAs published in 2017-2018 is evidentials (n:36, 14,94%) which is also known as citations (Swales, 1990) and which strengthens the texts’ persuasiveness with adequate documentation by present information from sources outside the text. Thereby, as for the third and forth most frequently employed interactive metadiscourse marker, the situation is exactly the vice versa in regard to two year blocks.

Transitions indicate the writer’s thinking via additive (and, furthermore, by the way, etc.), causative (because, thus, therefore, consequently, etc.) and contrastive (similarly, in contrast, but, on the other hand, etc.) relations (Hyland, 2005). In both 2008-2009 and 2017-2018 data, transition markers have been detected to connect the main clauses with additive resources (i.e. *ve* “and”, *bunun yanında/bunun yanısıra* “besides”, *ayrıca* “moreover”, *öyle ki* “in fact”, *hem... hem de* “both ...and...” *sadece değil aynı zamanda* “not only but also”) causative resources (i.e. *çünkü* “because”, *bu nedenle/bu yüzden* “therefore”, *sonuç olarak* “consequently”, *dolayısıyla* “accordingly”), contrastive resources (i.e. *ancak* “but”). The following excerpt from 2008-2009 data includes an additive transition marker.

Excerpt 3 (transition) (the author B8)

e.g. *Bu bakış açısı eğitim-öğretim ortamları için tanımlanan hedef davranışların tanımlanmasında ve öğrenciyi bu davranışlara yönlendirmekte kullanılacak tüm metinlerin seçiminde hem uzmanlar için elverişli bir başlangıç noktası sunmakta hem de bu ortamlarda kullanılmakta olan ders malzemelerini niteliğinin değerlendirilmesinde anahtar bir rol üstlenmektedir.*

“This point of view **both** proposes a convenient starting point in defining target behaviours in educational environments and choosing appropriate texts in order to achieve these behaviors **and** plays a key role in evaluating the quality of course materials used in educational environments.”

In the example above, it is observed that the author employed the transition *hem... hem de* “both... and” to make addition to the proposition. Furthermore, in the analysis of a transition marker, it is important to notice that the transitions connects semantic relations between two clauses as in the excerpt 3, not the phrases.

As for the evidentials, Yang (2013) reports that evidentials have three main types of realizations. In the following, these types of evidentials are given with the examples from 2008-2009 data. First one is (author+date) form [i.e. (*Vardar, 1998: 124*), (*Moorman ve Ram, 1994a* “Moorman and Ram”)]. Second one is *verb+ that* or *as verb(ed)* structure [i.e. *Brown ve Gilman’ın (1960) ön gördüğü gibi* “as Brown and Gilman (1960) predicted”, *dilbilgisi kitaplarında tanımlandığı üzere* “as defined in the grammar books”]. Third one is non-verbal reporting evidentials which are composed of *noun patterns or adjuncts* [i.e. *Brown ve Levinson’un İncelik Kuramı (1978, 1987)* “Brown and Levinson’s Politeness Theory (1978, 1987), *House’un (1981, 1997, 1998, 2001) İşlevsel-Edimbilimsel Modeli temelinde* “on House’s (1981, 1997, 1998, 2001) Functional-Pragmatic Model, *Baker’a (2001a) göre* “according to Baker (2001a)”, *alanyazında* “in the literature”, *Sağın-Şimşek, Babur ve Rehbein (2008)’de* “in Sağın-Şimşek, Babur & Rehbein (2008)”].

In 2018-2019 data, some of the evidential resources are as following: (*author+date*) [i.e. (*van Eemeren, Grootendorst & Henkemans, 2002*), (*Hempelmann, 2017; Trouvain & Truong, 2017*), (*Glen, 2003*)]; *verb+ that* [i.e. *Mantıksal Olguculuk ...öne sürmüştür* “Logical Positivism asserts that”, *Partington (2006) ...çalışmıştır* “Partington (2006) studied that”] or *as verb(ed)* structure (i.e. *Li (1993) ün ima ettiği gibi* “as Li (1993) implies”, *Kratzer (1981, 1991) ’in ileri sürdüğü gibi* “as Kratzer (1981, 1991) assert”), *noun patterns or adjuncts* [i.e. *Ruhi (2011), geniş bir literatür* “a wide literature”, *Sözcükler ve Kurallar kuramının savunucularına göre* “according to proponents of the Words and Rules theory”, *edimsel-eytişimsel yaklaşıma göre* “in pragma-dialectical terms”].

Considering the 2008-2009 and 2017-2018 data, in addition to Yang’s (2013) three types of realization, three different realizations of these types of evidentials have also been detected. First one is *eylem+ArAk* “*verb+ing*” structure [i.e. *İşlevsel Dilbilgisi yaklaşımını göz önüne alınarak* “taking into account the theory of Functional Grammar”, *McKeown ve*

diğ. (2012)'nin kahkaha sınıflandırması temel alınarak “grounding on the laughter classification by McKeown et al. (2012)”. Second one is a structure composed of *relative clause* as *Brown ve Gilman'in (1960) ortaya koydukları “Güç ve Dayanışma” modeli* “Power and Solidarity’ model set forth by Brown and Gilman (1960), *Prof. Dr. Şükriye Ruhi'nin öncülüğünde geliştirilen ODTÜ Sözlü Türkçe Derlemi (STD)* “the METU Spoken Turkish Corpus (STC), which is pioneered by the late Prof. Dr. Şükriye Ruhi”, Çakır (2016a) tarafından elde edilen veriler “data obtained by Çakır (2016a)”. Third one is “*relative clause+adjunct*” structure regarding Turkish language [i.e. *Moorman ve Ram'in geliştirdiği (1994a, 1994b, 1999) İşlevsel Okuma Kuramı çerçevesinde* “in view of Functional Theory of Reading developed by Moorman and Ram (1994a 1994b, 1999)]. In addition to these structures detected, both 2008-2009 and 2017-2018 data also include following non-verbal reporting evidentials composed of *noun patterns and adjuncts* as *X'in kuramı* “X’s theory”, *X'in modeli* “X’s model”, *X kuramı çerçevesinde* “in the framework of X’s theory”, *X'in Y modelinde* “in X’s Y model”, *-e göre* “according to”. The following excerpt includes an evidential marker.

Excerpt 4 (evidential) (the author B16)

e.g. **Baker’a (2001a) göre** *ideolojik, bireysel ve/ya uluslararası nedenlerle gerçekleşen ikidillilik ile beyin ve zeka arasındaki ilişki, kimi araştırmacıların ilgi odağı olmuştur.* “**According to Baker (2001a)**, the relationship between bilingualism which is introduced with ideological, individual and/or international issues, and brain & intelligence have been in the center of interest of some researchers.”

As shown in the above excerpt, the author employs an evidential resource *-a göre* “according to” to represent ideas originated out of the text. Along with presence of homograph words in the language, their different functions should also be taken into consideration in the analysis of metadiscourse markers. As a metadiscourse item *-a(e) göre* “according to” may function as an evidential marker to refer an information out of the text as in the excerpt 4 or as a frame marker with the meaning “in regard to” to indicate the topic shift. Although metadiscourse markers have meaning independently of the discourse, they should be evaluated based on their meaning and functions in the text as they get their meaning depending upon the discourse they exist in. Thereby, it can be asserted that metadiscourse is discourse contingent upon discourse semantically along with being beyond discourse with the feature of connecting the arguments, propositions or entities in the world outside the text which is objective in nature and gain them a convincing feature.

The frequency of occurrence of code glosses are almost the same in both 2008-2009 and 2017-2018 RAs abstract sections as being the least frequently employed interactive metadiscourse marker (n: 14, 7,29% and n: 16, 6,64% respectively). The findings reveal that the authors in both year blocks avoid from the restatement of ideational information or the explanation of the implicate premises. Following excerpt includes a sentence including a code gloss.

Excerpt 5 (code glosses) (the author A3)

e.g. *Derlem incelemesinden ve deneysel bir çalışmadan elde edilen sonuçlar bire bir örtüşmezken, genel olarak Türkçe anadil konuşucularının daha önce incelenmiş olan başka dillerin (İngilizce, Almanca gibi) anadil konuşucuları gibi, ad tamlamalarında çoğul adları tamlayan olarak daha az kullandıkları ortaya çıkmıştır.* “In spite of the fact that the results obtained from a corpus-analysis and a paper and pencil experiment yielded findings that did not perfectly overlap, it was found that Turkish native speakers, like native speakers of other languages investigated before (**such as English and German**), overall preferred plural nouns to a lesser extent than they did singular nouns as non-heads in nominal compounds.”

In the above example, the author uses two functions of the code glosses together: reformulation and exemplification (Hyland, 2007). The parenthesis is used to reformulate the argument and *gibi* “such as” to exemplify the argument. When 2008-2009 and 2017-2018 data is investigated in regard to the use of code glosses, reformulation [i.e. (*Türkçe/İngilizce*) “(Turkish/English)”, (*95 Kadın, 96 Erkek*) “95 Women, 96 Men”], (*Türkçe*) “(Turkish)”, *bir başka deyişle* “in other words”, (*geçişli ve çift geçişli*) “(transitive and ditransitive)”, (*Türkçe Ulusal Derlemi*) “(Turkish National Corpus)”] and exemplification [i.e. *İngilizce, Almanca gibi* “such as English, German”].

It is also observed in both data that the reformulation with the parenthesis is also used to elaborate the argument or proposition regarding the study [i.e. *191 öğrenci (95 kadın, 96 erkek)* “191 students (96 women, 96 men)”] and to restate the words in English or to write the original name [i.e. *söylem belirleyicisi* “discourse marker”, *Çırak* (orijinal adı “The Apprentice”) “Çırak (the original name “the Apprentice”)”, *Mantıksal Olguculuk* “Logical Positivism”] Thereby, in the analyzed Turkish abstracts, codeglosses are employed to redefine the first proposition with different words in order to strengthen the message given in the text or to present it from a different perspective. In addition to these realizations, the data also shows another type of realization of the code glosses which can be revealed with the following excerpt:

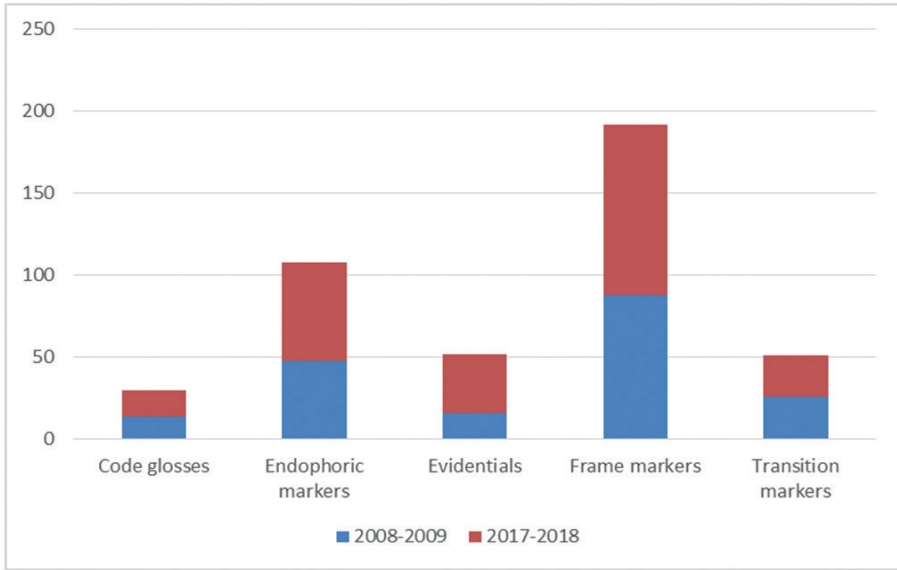

Excerpt 5 (code glosses) (the author A15)

e.g. *Ancak kaygı düzeyi yüksek öğrencisi olan okulların bir kısmında başarı düzeyleri düşük bulunmuştur* “However, it was found that in some of the schools, where the students’ anxiety level was high, the students’ success was low”

In the example above, there is a relative clause *kaygı düzeyi yüksek öğrencisi olan okulların bir kısmı* “some of the schools where the students’ anxiety level was high” which can also function as reformulation in the context. In contrast with the reformulation with the paranthesis which restate the previous proposition, this type is realized with the relative clause which elaborate the following proposition because of the fact that Turkish is a head-final language.

Overall, frame markers and endophoric markers occurred most frequently followed by transition marker, evidentials and code glosses as can be seen obviously in the Graphic 1.

Graphic 1. The frequency of the interactive metadiscourse markers in 2008-2009 and 2017-2018 corpora

Graphic 1 shows the writers of 2008-2009 and 2017-2018 employ all of the interactive metadiscourse markers in their academic texts and frequency use of these markers are close to each other, except evidentials which is found to be employed in 2017-2018 corpus almost two times more than 2008-2009

corpora. The table below shows the results of chi-square tests regarding the use of interactive metadiscourse markers in both corpora.

Table 4. Results of Chi-Square Tests of Interactive Metadiscourse Markers in 2008-2009 and 2017-2018 Research Article Abstracts

IMDMs	X ²	df	p
Transition markers	0.019	1	0.888
Frame markers	1.333	1	0.248
Endophoric markers	1.333	1	0.248
Evidentials	7.692	1	0.005
Code glosses	0.133	1	0.715

Based on the results of Chi-square test shown in Table 4, it can be inferred that there is a noticeable difference between two corpora in using evidentials ($p < 0.05$). According to the results, 2017-2018 researchers tend to use more evidentials to apply more support and justification in their writing. Thereby, it can be understood that the authors of the RA abstracts published in 2017-2018 more closely guide the readers through the text especially by means of evidentials with the sensitivity to the readers' need of being persuaded by referring to the information which originated the outside of the text.

Evidential features in academic genres such as citations, direct quotations, reporting verbs have been investigated by many researchers in different scopes such as PhD thesis (Thompson, 2001), L2 student writing (Petrić, 2007), medical journal articles (Thomas & Hawes, 1994), native and non-native master's thesis (Helali Oskouei & Kuhi, 2014). Kuhi (2017) points out the following statement as outlining the importance of evidential features in academic genres:

In fact, the way other scholars' voices are reflected in a piece of academic text is, amongst other things, an indication of the awareness among the members of a specific discourse community that they should have their share and investment in the social credit system of the academy and that this is a cooperative investment system which should be respected by all members.

As clarified above, Kuhi (2017) suggests that evidential features in the academic contexts should be evaluated and interpreted within the social perspective. Accordingly, it would be more appropriate to interpret the overuse of evidential marker in 2017-2018 corpus from social perspective. As moving ahead in the course of time, Turkish researchers are observed to have

preferred cooperation within the specific discourse community which results in the higher inclusion of evidentials in their research article abstracts in the discipline of linguistics.

The findings are almost in line with those obtained by Hyland and Jiang (2019) who investigated the diachronic changes in interactive metadiscourse uses in the last 50 years. The corpus was composed of the research articles published in four disciplines such as applied linguistics, sociology, electrical engineering and biology in three different years as 1965, 1985 and 2015. This comparative study showed a significant increase in the use of interactive metadiscourse markers since 1965. Specifically, transitions and evidentials remain the most frequent devices overall with evidentials nearly doubling.

The present study confirms all these studies such that the authors are getting much more aware of the fact that metadiscoursal elements empower the persuasiveness in their texts. The overall results of the present study disclose that 2017-2018 authors of Turkish RAs are more persuasive in their research writing as they guide the readers more with the help of text.

Conclusion

This study examined the abstract sections of research articles in a diachronic way. The focus was on interactive metadiscourse in Turkish RA abstract sections in linguistics, which were examined, first, to ascertain the frequency and range of use and, then, to find out the how interactive metadiscourse markers enacted in abstract sections in 2008-2009 and 2017-2018 years. Hyland's categorization of metadiscourse led to the conclusion that all of the interactive resources was employed in both sets of data, with frame markers and endophoric markers being among the most frequent categories and code glosses the least employed category which indicates that the writers' awareness regarding the persuasive power of interactive resources in the academic texts. Furthermore, the higher inclusion of evidentials in 2017-2018 corpus in contrary to 2008-2009 RA abstract sections which can be explained by resorting to the evolutionary behavior of years and diachronic evolution which is indicated by a stronger interaction between the writer and the reader in the course of time and writers' awareness regarding the importance of referring to the other researchers' ideas with different realizations of evidential types which actually shows that they declare being member among a specific discourse community. Overall, tracking any changes in metadiscourse use over the past eleven years, this study indicates that there is a direct relationship between academic writing output and authors' awareness regarding the persuasive power of evidentials.

Limitations and Future Directions

This is a preliminary study and much more research is needed. It also has some limitations which need to be tackled. The corpus is restricted to a sample of thirtysix RAs which may constrain the generalizability of the findings. Moreover, the analyses of texts in other Linguistics journals may be taken into consideration. On the other hand, the investigation of interactive metadiscourse markers in a diachronic way is limited to the last ten years. The writers of the last years consider the writer-reader interaction more in contrary to the beginnings of the last decade. In a further research, a course of time more than one decade can be investigated to illustrate the evolutionary behavior of metadiscourse markers throughout the time. The other limitation is that the researcher only investigated interactive metadiscoursal resources. In a further research, interactianal metadiscourse markers in Turkish academic texts may also be examined within the framework of Hyland's (2005) taxonomy in a diachronic way.

Taking into account that producing persuasive texts is important for students' academic life (Crowhurst, 1990) and that they mostly focus on the grammar rules (Mauranen, 1993) and do not receive much information on academic writing both in graduate and undergraduate programs (Başaran & Sofu, 2009), academic writing courses should be included in MA and PhD programs which could be helpful in providing students awareness about using rhetorical strategies especially metadiscourse markers to produce well-developed persuasion texts. Moreover, courses on academic writing including activities relating to metadiscourse markers and introducing metadiscoursal strategies presenting a variety of resources should also be emphasized in the curriculum of teaching Turkish and English as a foreign language which may improve their learners academic writing skills by raising consciousness about metadiscourse markers which help them guide their readers throughout the text and be involved in social interaction with their readers.

References

- Abdi, R., Rizi, M. T., & Tavakoli, M. (2010). The cooperative principle in discourse communities and genres: A framework for the use of metadiscourse. *Journal of Pragmatics*, 42(6), 1669-1679.
- Abdi, R. (2002). Interpersonal metadiscourse: An indicator of interaction and identity. *Discourse Studies*, 4(2), 139-145.
- Abdi, R. (2009). Projecting cultural identity through metadiscourse marking; A comparison of Persian and English research articles. *Journal of English Language Teaching and Learning*, 1(212), 1-15.

- Abdi, R. (2012). Metadiscourse strategies in research articles: A study of the differences across subsections. *Journal of Teaching Language Skills*, 30(1), 1-16.
- Ädel, A. (2006). *Metadiscourse in L1 and L2 English* (Vol. 24). John Benjamins Publishing.
- Ädel, A., & Mauranen, A. (2010). Metadiscourse: Diverse and divided perspectives. *Nordic Journal of English Studies*, 9(2), 1-11.
- Akbas, E. (2012). Interactional metadiscourse in Turkish postgraduates' academic Texts: A comparative study of how they introduce and conclude. *Journal on English Language Teaching*, 2(3), 35-44.
- Algi, S. (2012). *Hedges and boosters in L1 and L2 argumentative paragraphs: Implications for teaching L2 academic writing*. (Unpublished master's thesis). Middle East Technical University.
- Alotaibi, H. (2015). Metadiscourse in Arabic and English research article abstracts. *World Journal of English Language*, 5(2), 1.
- Atmaca, Ç. (2016). Comparison of hedges in MA theses and PhD Dissertations in ELT. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 8(2), 309-325.
- Bal-Gezegin, B. (2016). A Corpus-based investigation of metadiscourse in academic book. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 232, 713-718.
- Başaran, S. and Sofu, H. (2009). The process of writing research articles in English and getting published: A case study. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 8 (2), 371-384.
- Bayyurt, Y. (2010). Author positioning in academic writing. In Zyngier, S. & Viana, V. (Eds), *Appraisals and perspectives: Mapping empirical studies in the Humanities*. 163-184. Rio de Janeiro: The Federal University of Rio de Janeiro.
- Bhatia, V. K. (1993). *Analysing genre: Language use in professional settings*. London: Longman.
- Blagojevic, S. (2004). Metadiscourse in academic prose: A contrastive study of academic articles written in English by English and Norwegian native speakers. *Kalbu Studijos*, (5), 60-67.
- Bunton, D. (1999). The use of higher level metatext in PhD theses. *English for Specific Purposes*, 18, 41-56.
- Burneikaitė, N. (2008). Metadiscourse in linguistics master's theses in English L1 and L2. *Kalbotyra*, 59, 38-47.
- Can, C., & Yuvayapan, F. (2018). Stance-Taking through metadiscourse in doctoral dissertations. *Online Submission*, 6(1), 128-142.
- Cao, F., & Hu, G. (2014). Interactive metadiscourse in research articles: A comparative study of paradigmatic and disciplinary influences. *Journal of Pragmatics*, 66, 15-31.
- Chambliss, M. J., & Garner, R. (1996). Do adults change their minds after reading persuasive text. *Written Communication*, 13(3), 291-313.

- Crismore, A., Markkanen, R., & Steffensen, M. S. (1993). Metadiscourse in persuasive writing: A study of texts written by American and Finnish university students. *Written Communication*, 10(1), 39-71.
- Crowhurst, M. (1990). Teaching and learning the writing of persuasive/ argumentative discourse. *Canadian Journal of Education*, 15(4), 348-359.
- Dağ Tarcan, Ö. (2017). Türkçe bilimsel metinlerde etkileşimli üstsöylem belirleyicileri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2).
- Dağ Tarcan, Ö. (2019). *Sosyal bilimler alanında yazılan Türkçe bilimsel metinlerde kullanılan üstsöylem belirleyicileri*. (Published PhD thesis). Ankara Üniversitesi.
- Dahl, T. (2004). Textual metadiscourse in research articles: a marker of national culture or of academic discipline. *Journal of Pragmatics*, 36(10), 1807-1825.
- Duruk, E. (2017). Analysis of metadiscourse markers in academic written discourse produced by Turkish researchers. *Dil ve Dilbilimi Çalışmaları Dergisi*, 13(1), 1-9.
- Fidan, Ö. (2002). *Türkçe bilimsel metinlerde üstsöylem belirleyicileri*. Unpublished PhD thesis, Ankara.
- Gillaerts, P. (2014). Shifting metadiscourse: Looking for diachrony in the abstract genre. In M. Bondi, & R. Lores Sanz (Eds.), *Abstracts in academic discourse: Variation and change* (pp. 271-286). Bern: Peter Lang.
- Hatipoglu, Ç., & Algi, S. (2018). Catch a tiger by the toe: Modal hedges in EFL argumentative paragraphs. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 18(4), 957-982.
- Helali Oskouei, M.H. & Kuhi, D. (2014). The use of citations in academic writing: Analysis of introduction section of Iranian and native English master's theses. *Journal of Social Issues and Humanities*, 2(3), 216-220.
- Hyland, K. (1996). Writing without conviction? Hedging in science research articles. *Applied Linguistics*, 17(4), 433-454.
- Hyland, K. (1998). *Hedging in scientific research articles* (Vol. 54). John Benjamins Publishing.
- Hyland, K. (2005). Stance and engagement: A model of interaction in academic discourse. *Discourse Studies*, 7(2), 173-192.
- Hyland, K. (2010). Metadiscourse: Mapping interactions in academic writing. *Nordic Journal of English Studies*, 9(2), 125-143.
- Hyland, K., & Jiang, F. (2016). Change of attitude? A diachronic study of stance. *Written Communication*, 33(3), 251-274.
- Hyland, K., & Jiang, F. K. (2018). Text-organizing metadiscourse: tracking changes in rhetorical persuasion. *Journal of Historical Pragmatics*.
- Hyland, K., & Jiang, F. K. (2018). Text-organizing metadiscourse: Tracking changes in rhetorical persuasion. *Journal of Historical Pragmatics*, 21(1).

- Hyland, K., & Tse, P. (2004). Metadiscourse in academic writing: A reappraisal. *Applied Linguistics*, 25(2), 156-177.
- Hu, G., & Cao, F. (2015). Disciplinary and paradigmatic influences on interactional metadiscourse in research articles. *English for Specific Purposes*, 39, 12-25.
- Ifantidou, E. (2005). The semantics and pragmatics of metadiscourse. *Journal of Pragmatics*, 37(9), 1325-1353.
- Kan, M. O. (2016). The use of interactional metadiscourse: A comparison of articles on Turkish education and literature. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 16, 1639-1648.
- Karimi, K., Maleki, M., & Farnia, M. (2017). Metadiscourse markers in the abstract sections of Persian and English law articles. *International Journal of Foreign Language Teaching and Research*, 5(18), 69-83.
- Kawase, T. (2015). Metadiscourse in the introductions of PhD theses and research articles. *Journal of English for Academic Purposes*, 20, 114-124.
- Keramati, S., Kuhi, D., & Saeidi, M. (2019). Cross-sectional diachronic corpus analysis of stance and engagement markers in three leading journals of applied linguistics. *Journal of Modern Research in English Language Studies*, 6(2), 1-25.
- Khajavy, G. H., Asadpour, S. F., & Yousefi, A. (2012). A comparative analysis of interactive metadiscourse features in discussion section of research articles written in English and Persian. *International Journal of Linguistics*, 4(2), 147-159.
- Khedri, M., Heng, C. S., & Ebrahimi, S. F. (2013). An exploration of interactive metadiscourse markers in academic research article abstracts in two disciplines. *Discourse Studies*, 15(3), 319-331.
- Kim, L. C., & Lim, J. M. H. (2013). Metadiscourse in English and Chinese research article introductions. *Discourse Studies*, 15(2), 129-146.
- Kondowe, W. (2014). Hedging and boosting as interactional metadiscourse in literature doctoral dissertation abstracts. *International Journal of Language Learning and Applied Linguistics World*, 5(3), 214-221.
- Kopple, W. J. (1985). Some exploratory discourse on metadiscourse. *College Composition and Communication*, 36, 82-93.
- Kopple, W. J. V. (2012). The importance of studying metadiscourse. *Applied Research in English*, 1(2).
- Köroğlu, Z. (2019). A corpus-based analysis: The types of transition markers in the MA theses of native speakers of English and Turkish speakers of English. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 15(2), 496-507.
- Kuhi, D., & Dustsadiğ, Z. (2012). A cross-cultural diachronic study on hedging devices diversity in chemistry research articles. Paper presented at the Second International Conference on Foreign Language.

- Kuhi, D., & Mousavi, Z. (2015). A diachronic study of interpersonality in research articles' discussion section: The field of applied linguistics. *International Journal of Research*, 6.
- Kuhi, D. (2017). Towards the development of a socially-informed, process-oriented model of research in metadiscourse. *Journal of English Language Pedagogy and Practice*, 10(20), 92-129.
- Lee, J. J., & Casal, J. E. (2014). Metadiscourse in results and discussion chapters: A cross-linguistic analysis of English and Spanish thesis writers in engineering. *System*, 46, 39-54.
- Mauranen, A. (1993). *Cultural differences in academic rhetoric: A textlinguistic study*. Frankfurt am Main: Peter Lang Publisher.
- Mauranen, A. (1993). Contrastive ESP rhetoric: Metatext in Finnish-English economics texts. *English for Specific Purposes*, 12(1), 3-22.
- McGrath, L., & Kuteeva, M. (2012). Stance and engagement in pure mathematics research articles: Linking discourse features to disciplinary practices. *English for Specific Purposes*, 31(3), 161-173.
- Mur-Dueñas, P. (2011). An intercultural analysis of metadiscourse features in research articles written in English and in Spanish. *Journal of Pragmatics*, 43(12), 3068-3079.
- Özdemir, N. O., & Longo, B. (2014). Metadiscourse use in thesis abstracts: A cross-cultural study. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 141, 59-63.
- Petrić, B. (2007). Rhetorical functions of citations in high-and low-rated master's theses. *Journal of English for Academic Purposes*, 6(3), 238-253.
- Rashidi, N., & Alihosseini, F. (2012). A contrastive study of metadiscourse markers in research article abstracts across disciplines. *Bulletin of the Transilvania University of Brasov*, 5(4), 17-23.
- Rezaei Keramati, S., Kuhi, D., & Saeidi, M. (2019). Cross-sectional diachronic corpus analysis of stance and engagement markers in three leading journals of applied linguistics. *Journal of Modern Research in English Language Studies*, 6(2), 25-1.
- Salas, M. D. (2015). Reflexive metadiscourse in research articles in Spanish: Variation across three disciplines (Linguistics, Economics and Medicine). *Journal of Pragmatics*, 77, 20-40.
- Salehi, B. M., & Biria, R. (2016). Exploring Gender Differences in Cross-disciplinary Discourse: Interactional Metadiscourse Markers in the Discussion Section of Research Articles. *Language in India*, 16(12).
- Smith, P., Weingart, L., & Olekalns, M. (2005). Markov chain models of communication processes in negotiation. *International Negotiation*, 10(1), 97-114.
- Swales, J. (1990). *Genre analysis: English in academic and research settings*. Cambridge University Press.

- Şen, E. (2019). *Bilimsel makale özetlerinde üstsöylem belirleyicilerinin incelenmesi*. (Published PhD dissertation). Dokuz Eylül University.
- Tavanpour, N., Goudarzi, Z., & Farnia, M. (2016). Interactional metadiscourse markers in sports news in newspapers: A cross-cultural study of American and Iranian columnists. *The Philologist*, 1, 1-13.
- Thomas, S. & Hawes, T. (1994). Reporting verbs in medical journal articles. *English for Specific Purposes*, 13(2), 129-148.
- Thompson, G. (2001). Interaction in academic writing: learning to argue with the reader. *Applied Linguistics*, 22(1), 58-78.
- Uzun, L. (2002). Dilbilim alanında Türkçe yazılan araştırma yazılarında metin dünyasına ilişkin düzenlemeler. L. Uzun ve E. Huber (Ed.), *Türkçede bilgi yapısı ve bilimsel metinler içinde*. Essen: Die Blaue Eule.
- Yang, L. (2013). Evaluative functions of reporting evidentials in English research articles of Applied Linguistics. *Open Journal of Modern Linguistics*, 3(02), 119
- Yavari, M., & Kashani, A. F. (2013). Gender-based study of metadiscourse in research articles' rhetorical sections. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, 2(2), 77-88.
- Yeganeh, M. T. & Ghoreishi, S. M. (2014). Exploring gender differences in the use of discourse markers in Iranian academic research articles. *Global Journal of Guidance and Counselling*, 4(1).
- Zadeh, Z. R., Baharlooei, R., & Simin, S. (2015). Gender-Based study of interactive and interactional metadiscourse markers in conclusion sections of English master theses. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 47, 195-208.
- Zareifard, R., & Alinezhad, B. (2014). A study of interactional metadiscourse markers and gender in the defense seminars of Persian speakers. *Journal of Educational and Social Research*, 4(1), 231-231.
- Zeyrek, D. (2002). Psikoloji makalelerinde üstsöylem belirleyicileri. L. Uzun ve E. Huber (Ed.), *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler: Die Blue Eule*, Essen.

Extended Summary

The research article (RA) is a genre where an orientation to readers is crucial in securing rhetorical objectives (Hyland, 2005). While it is often considered a predominantly propositional and impersonal genre, the act of accrediting knowledge is a social process and involves making linguistic choices which an audience will recognize as persuasive. According to Abdi (2011), persuasion, as part of the rhetorical structure of RAs, is partly achieved by employing metadiscourse. Metadiscourse then is an important pragmatic feature through which writers show a disciplinary awareness of how to represent themselves and their research (Hyland, 1998).

Metadiscourse is defined as “expressing the writer’s acknowledgment of the reader” (Dahl, 2004, p.1811), “metatalk or metacommunication” (Vande Kopple, 2012, p. 37), “discourse about the evolving discourse, or the writer’s explicit commentary on his/her own ongoing text” (Adel, 2006, p. 2), “metatexts which refer to writer’s self-awareness of organizing the text and guiding readers to figure out the intended organization” (Bunton, 1999), “‘discourse about discourse’ that can also be seen as the author’s linguistic manifestation in a text” (Chambliss & Garner, 1996; Hyland, 1996). Hyland (2005) uses metadiscourse as an umbrella term for “linguistic devices that writers utilize to guide their readers to perceive the text and categorizes metadiscourse features into two main categories, namely interactive and interactional resources. The interactive part of metadiscourse provides that the writer organizes the information in the text and guides the reader throughout the text. These markers are transitions, frame marks, endophoric markers, evidentials and code glosses. On the other hand, interactional resources such as hedges, boosters, attitude markers, engagement markers, self-mentions are employed to involve the reader in the text (Hyland, 2005).

There is a considerable amount of studies which analyze the particular features of metadiscourse markers (Abdi, 2009; Bunton, 1999; Hyland & Tse, 2004; Ifantidou, 2005; Adel, 2010; Kondowe, 2014). Many researchers have focused on the use of metadiscourse markers from cross-cultural (Blagojevic, 2004; Burneikaite, 2008; Mur-Duenas; 2011; Özdemir & Longo, 2014; Çapar, 2014), cross-disciplinary (Dahl, 2004; Hyland, 1998; Hyland, 1999; Hyland, 2004; Hyland, 2010; Rezaei et al., 2015; Salas, 2015) and gender-based perspectives (Yavari & Kashani, 2013; Yeganeh, 2014; Zareifard & Alinezhad, 2014; Zadeh et al., 2015; Salehi & Biria, 2016). Despite widespread interest and research among applied linguists to explore metadiscourse use, Keramati and colleagues (2019) called upon “very little is known of how metadiscourse resources have evolved over time in response to the historically developing practices of academic communities”. Over the past several decades, Turkish researchers have paid much attention on the use of metadiscourse markers in academic texts (Uzun, 2002; Zeyrek, 2002; Fidan, 2002; Bayyurt, 2010; Akbaş, 2012; Algi, 2012; Çapar, 2014; Bayyurt, 2015; Atmaca, 2016; Kan, 2016; Dağ Tarcan, 2017; Can & Yuvayapan, 2018; Hatipoğlu & Algi, 2018; Koroğlu, 2018). Considering the studies carried out by Turkish researchers, there is need to conduct more studies in the context of describing metadiscourse markers in Turkish scientific texts in a diachronic way. On the other hand, with notable exceptions (e.g., Khedri et al., 2013),

the small number of existing inquiries into interactive metadiscourse (e.g., Bunton, 1999; Hyland, 1999; Dahl, 2004; Peterlin, 2005; Hyland, 2007) typically examined only a subset of interactive resources each time, which made it difficult to identify common mechanisms shaping the use of interactive metadiscourse as a whole.

This study set out to bridge these gaps by providing some insights into the evolutionary nature of interactive metadiscourse markers in Turkish research article abstract sections according to Hyland's (2005) taxonomy of metadiscourse markers. To this end, this study employed qualitative and quantitative analysis with the analysis of a sample of thirty six RA abstract sections written in Turkish by native Turkish authors in 2008-2009 and 2017-2018 years in *Journal of Linguistics and Literature*, *Journal of Linguistics Research*, *Language Journal*.

The analysis of data showed that all of the interactive resources was employed in both 2007-2008 and 2017-2018 data, with frame markers and endophoric markers being among the most frequent categories and code glosses the least employed category which indicates that the writers' awareness regarding the persuasive power of interactive resources in the academic texts. Furthermore, the higher inclusion of evidentials in 2017-2018 corpus in contrary to 2008-2009 RA abstract sections which can be explained by resorting to the evolutionary behavior of years and diachronic evolution which is indicated by a stronger interaction between the writer and the reader in the course of time and writers' awareness regarding the importance of referring to the other researchers' ideas with different realizations of evidential types which actually shows that they declare being member among a specific discourse community. Overall, tracking any changes in metadiscourse use over the past eleven years, this study indicates that there is a direct relationship between academic writing output and authors' awareness regarding the persuasive power of evidentials.

There are some limitations in this study which further research could take into account. The corpus is restricted to a small number of RAs from a single disciplinary community. The RAs in corpus are sampled from only a limited number of journals. This may constrain the generalizability of the empirical findings. Therefore, the results cannot be generalized to other disciplinary fields. Only the interactive part of the interpersonal metadiscourse framework of Hyland was examined in this study. In a further research, interactional metadiscourse markers in Turkish academic texts may be examined within the framework of Hyland's (2005) taxonomy in a diachronic way and a broader course of time could be included.

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI-BELLETEN DERGİSİ

YAYIN İLKELERİ

- Uluslararası hakemli dergi olan *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten* yılda (haziran ve aralık olmak üzere) iki sayı olarak yayımlanır.
- *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*'de Türk dilinin tarihi, günümüzdeki durumu, Türkçenin dil bilgisi ve güncel sorunlarını ele alan bilimsel yazılara yer verilmektedir.
- *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*'de yayımlanmak üzere gönderilen yazılar hiçbir yerde yayımlanmamış olmalıdır. Kongrelerde sunulan bildiriler ve konferans metinleri bildiri kitaplarında yayımlanmamış olmak kaydıyla gönderilebilir.
- Derginin genel yayın dili Türkiye Türkçesidir. Bununla birlikte çağdaş Türk yazı dilleri ve İngilizce, Almanca, Rusça yazılara da yer verilmektedir.
- *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, makale başvurularını <https://yaysis.ayk.gov.tr/BasimYayin/> adresinde yer alan **YAYSİS (Yayım Takip Sistemi)** üzerinden kabul etmektedir. Posta veya e-posta yoluyla yapılan başvurular yayım sürecine alınmamaktadır.
- Dergiye gönderilen makale, yayıma uygunluk açısından incelendikten sonra (Yayıma uygun görülmeyen makaleler sürece dâhil edilmez.) iki hakeme gönderilir. Hakemlerin değerlendirmeleri sonucunda iki hakem tarafından yayımlanabilir raporu alan makale, bir sonraki sayıda yayımlanır. Hakem raporlarının birisinin olumlu, diğerinin olumsuz olması durumunda makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Bu durumda makalenin yayımlanıp yayımlanmamasına üçüncü hakemin raporuna göre karar verilir.
- Makaleler, hakemlere doğrudan YYSİS üzerinden (yazarın yüklediği dosyada değişiklik yapılmadan) yönlendirilmektedir. Makale üzerinde yazar-hakem gizliliğini sağlama adına makalenin sahibini tanımlayıcı herhangi bir bilgi olmamalıdır.
- Yazarlar, şahsi ORCID numaralarını “Ad SOYADI” bölümüne ekledikleri dipnotta belirtmelidirler.
- Makale gönderirken şablon dosyasını kullanmanız gerekmektedir. Gönderilecek makale dosyasını TDK genel ağ sayfasından indirebilirsiniz.
- Dergiye gönderilen makalalarda Türk Dil Kurumu *Yazım Kılavuzu*'na (kısaltmalar dâhil) uyulmalıdır.
- Dergiye gönderilecek makalelerin Türkçe ve İngilizce ile en az 100, en fazla 200 kelimelik özetleri ve her iki dilde anahtar kelimeleri yazının ilk sayfasında yer almalıdır. Makalelerin kaynakça bölümünden sonra en az 700, en fazla 1.000 kelimelik ayrıntılı İngilizce özeti verilmelidir.
- Dergiye gönderilen makaleler, gerekli hakem incelemeleri yapıldıktan sonra yayımlanır. Yazı Kurulu gönderilen makaleleri yayımlamama hakkına sahiptir. Yazı Kurulu/Editör, yayımlanan yazılarda yazının bütünlüğünü bozmayacak düzeltmeler yapabilir.
- Dergide yayımlanan makalelere ilgili yönetmelik hükümleri çerçevesinde telif ücreti ödenir.
- Dergide yayımlanan makalelerde ileri sürülen görüşler ve makalenin yasal sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Dergide yer alan yazı, fotoğraf, tablo ve şekillerden kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

SAYFA DÜZENİ İLKELERİ

- Makalede Times New Roman yazı fontu kullanılmalıdır. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel font kullanılmış ise bu fontlar, makalenin kabul edilmesi hâlinde e-posta yoluyla Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten Yayın Ekibi'ne gönderilmelidir.
- Özet (abstract) sağ ve sol taraflardan 2 cm daha içeride, 10 punto ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır.
- Makale MS Word dosyası olarak hazırlanmalıdır. Makalede sayfa düzeni şu şekilde olmalıdır:

Metin boyutu: 11 punto

Dipnot boyutu: 9 punto

Paragraf aralığı: 6 nk

Paragraf girintisi: 1,25 cm

Üst-alt-sağ-sol kenar boşlukları: 3 cm

Satır aralığı: tek satır

- Makalede dipnotlar yer alacaksa tek satır aralığı ve 0 nk paragraf aralığında, 9 punto ile yazılmalıdır.
- Makalede 40 kelimeyi geçen doğrudan alıntılar sağ ve sol taraflardan 1,5 cm içeride ve 10 punto ile yazılmalıdır.

Makalede Kaynak Gösterme

- Dergimize gönderilecek makalelerde kaynak gösterme konusunda APA sistemi benimsenmiştir. Bu sebeple, gönderilecek makalelerin aşağıdaki kaynak gösterme sistemine uygun olması gerekmektedir.
- Kullanılan bütün kaynaklar makalenin sonunda “Kaynaklar” adı altında verilmelidir.

Kitaplarda:

Metin içinde: (Korkmaz, 1992, s. 37)

Eserin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Korkmaz, Z. (1992). *Atatürk ve Türk dili - belgeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Makalelerde:

Metin içinde: (Gözaydın, 2001, s. 585)

Makalenin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Gözaydın, N. (2001). Atatürk dönemi ile ilgili Almanya Dış İşleri arşivindeki belgeler - VII. *Türk Dili*, 599, 575-586.

Tezlerde:

Metin içinde: (Durukan, 2011, s. 119)

Tezin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Durukan, E. (2011). *İlköğretim 6. sınıfta bilgisayar destekli dil bilgisi öğretiminin başarı ve tutuma etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

TABLO VE ŐEKİLLER

Tablo numaraları ve açıklamaları tablonun üstünde

Tablo 1: .....

şeklinde 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

Tablo içi metinler 9 punto, satır aralığı tek, paragraf aralığı 0 nk olmalıdır.

Tablo sayfaya ortalanmalıdır.

Şekil numaraları ve açıklamaları şeklin altında

Şekil 1: .....

biçiminde 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

Şekil sayfaya ortalanmalıdır.

Bu ilkelere uymayan makaleler kesinlikle değerlendirilmeye alınmayacaktır.

